Bilim ve Ütopya

Haziran 1998 Sayı 48 Aylık bilim kültür ve politika dergisi 450.000 TL

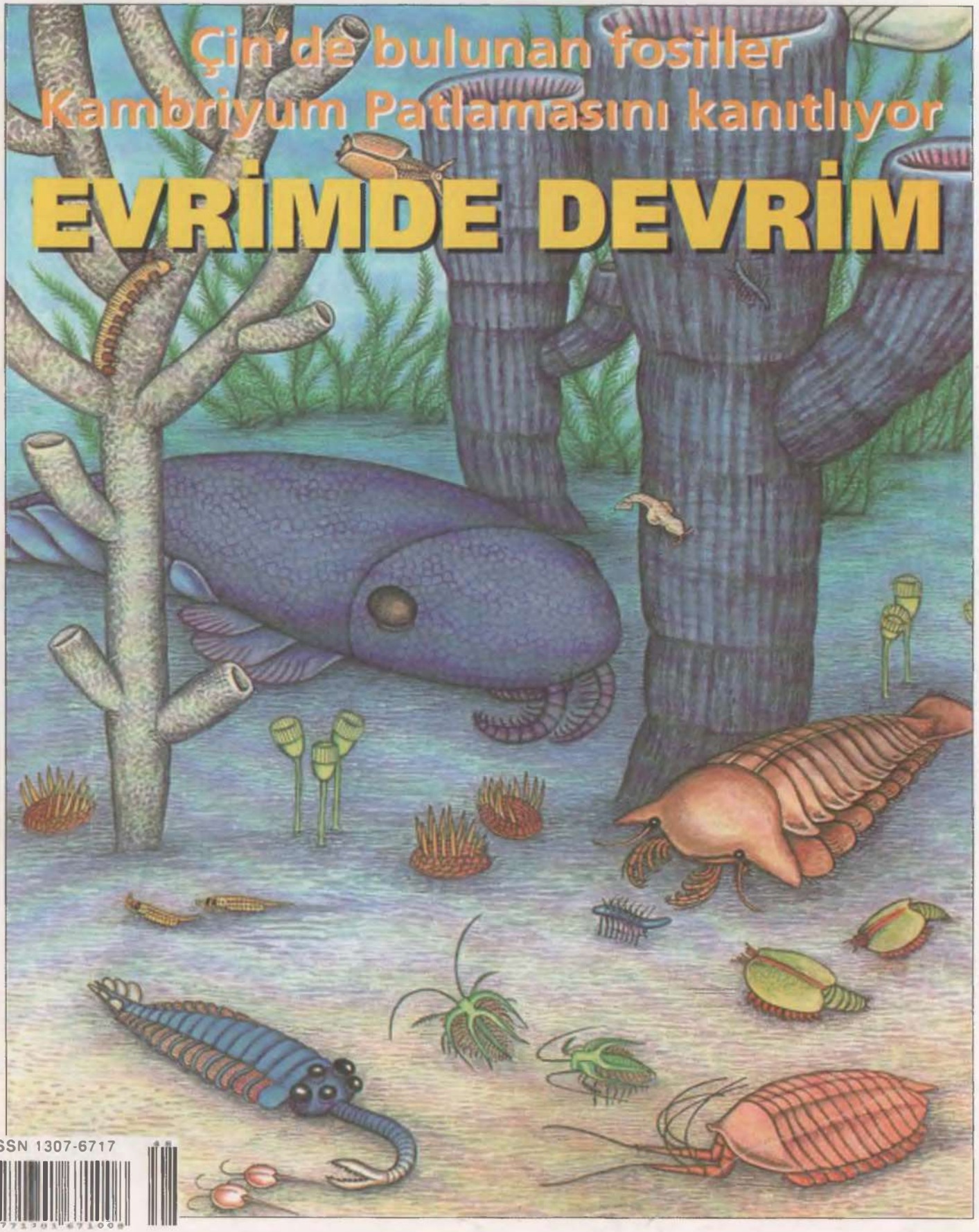

Çin'de bulunan fosiller
Kambriyum Patlamasını kanıtlıyor

EVRİMDE DEVRİM

ISSN 1307-6717

VURULDUK EY HALKIM
SELDA
UNUTMA BİZİ
TÜRKÜLERİMİZ 3
UTAN UTAN
Söz ve Müzik: Muhlis Akarsu
Bağlamalar: Arif Sağ, Muhlis Akarsu, Yavuz Top
BUNDAN SONRA
Söz ve Müzik: Muhlis Akarsu
Bağlamalar: Arif Sağ, Muhlis Akarsu, Yavuz Top
MADEN DAĞI
Anonim-Bağlama ve kaval: Arif Sağ
BERİ GEL HALO
Anonim-Derleyen: Aşık Yoksuli
Bağlama: Osman Bayşu
O YANA DÖNDER KARAOĞLAN
Anonim-Elektro Bağlama: Arif Sağ
Anonim-Elektro Bağlama: Arif Sağ
MADEN İŞÇİLERİ
Şiir: Naci Gelendost
Beste: Selda Bağcan
Düzenleme: Timur Selçuk
GEZ, GÖZ, ARPACIK
Şiir: Enver Gökçe-Beste: Selda Bağcan
GARDAŞIM HASSO
Şiir: Turgut Yarkent
Beste: Selda Bağcan
Çalanlar: Moğollar
ACIYI BAL EYLEDİK
Şiir: Hasan Hüseyin Korkmazgil
Beste: Selda Bağcan
VURULDUK HALKIM
Şiir: Anonim-Beste: Selda Bağcan
HASAN KALESİ
Anonim (Hakkâri Türküsü)
Derleyen: Selda Bağcan
Düzenleme: Timur Selçuk
KASETİ ÇIKTI
TÜM KASETÇİLERDE
MAJÖR

İçindekiler

Bilim ve Ütopya Haziran 1998 Sayı: 48

Muazzez İlmiye Çığ
Kültepe tabletlerinin başına gelenler 8

KAPAK
EVRİM'DE DEVRİM

Ender Helvacıoğlu
Bilim ile dogma arasında tarafsız kalınabilir mi? 11

Evrim sürecindeki devrim: Kambriyum Patlaması 12

İlk insanın vatanı Çin mi? 16

Rennan Pekünlü
Evrenin ve yaşamın evrimi 20

Haluk Tarcan
Türk tarihinin kökenini araştırmak için 26
A. Ahmet Uhri
Ön Asya'da ilginç bir uygarlık: Hurriler 30
Adnan Yücel
Kültür ve sanatın bereketli toprağı: Çukurova 35
Fazıl Hecem
Fransa köleliğin yasaklanmasının 150. yılını kutluyor 38
Ahmet İnam
Mânâ okyanusunda salınan sallar üzerine 40
Alp Hamuroğlu
Güzellikler bozulmadan kalabilir mi, ya da Tunus 42
Sedat Aybar
Batı merkezli matematik 48
Nükhet Örnek Büken
Etik açıdan ilaç sektörü ve hekim ilişkisi 50
Vedii Bilget
"Denizcilik" ve "Bakanlığı" 52
Tuncer Aşkan
Cumhuriyet Devrimi'nin temel direği: Öğretim Birliği Yasası (3 Mart 1924) 55
Hasan Aydın
Demokrasi, özgürlük, hoşgörü kavramları ve kimi çelişkiler 58
Prof. Dr. Onur Bilge Kula
Hegel'de Türk imgesi 60
Dr. N. Yasemin Oğuz
Şiddeti anlamak 62
Ramazan Karaçalı
Internet / Internet'te Dünya Kupası 66
Bilim Gündemi / Kiraz Perinçek 68
Çocuk Bilim / Bilimce AŞ 74
Prof. Louis Bazin
İz Bırakanlar / Türkiye ile Fransa büyük folklor ustasını yitirdi 76
Mehmet Alperdem
İz Bırakanlar / Pertev Naili Boratav'ın anısına... 80
Prof. Dr. Nevzat Eren
Tıp Öyküleri / Radyumun öyküsü 82
Bilim Takvimi / Yaşar Öztürk 84
Yayın Dünyası / Tansu Bele 88
Matematik Sohbetleri / Ali Nesin 92
Briç / Dr. Veysel Yıldız 94
Satranç / Serdar Çelik 95
Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

Bilim ve Ütopya

Bilim ve Ütopya Yayıncılık Mat. Rek. San. ve Tic. Ltd. Şti. adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü:
Metin Aktaş
Yayın Yönetmeni:
Ender Helvacıoğlu
Yayın Yönetmen Yrd.:
Firdevs H. Gümüşoğlu
Yazışleri: Ozan Yazıcıoğlu, Kiraz Perinçek
Tanıtım Müdürü: Nesrin Timur
Muhasebe-Abone: Semra Önür
Montaj: Erdem Fırat
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :
Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 Daire 10 80290 Mecidiyeköy /İST.
Tel-Fax: (0212) 213 80 29-30
E-posta :
bilimutopya@superonline.com
http://www.mam.net.tr/bilimutopya
Organizatör:
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 2.250.000 TL.
Yıllık: 4.500.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $

Yurtiçi abone bedelleri için
Hesaplar Metin Aktaş adınadır.
Posta Çeki Hs. No: 1055136
Türkiye İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi, Hs. No: 1089 0429660
Yapı ve Kredi Bankası Osmanbey Şubesi
Hs. No: 0534497-3
Yurt dışı abone bedelleri için:
Metin Aktaş
İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi
Hes. No: 1089 520595

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 7 DM Fransa: 24 FF
İngiltere: 3 £ İsviçre: 6 Fr.
Hollanda: 8 Fl.

Halkla İlişkiler ve Reklam
Uluslararası Yayıncılık
Müdür: Fatma Yazıcı
Tel: (0212) 292 53 19

ISSN 1301-6717

Türkiye-Avrupa bilim köprüsü

Geçtiğimiz sayı; **Halûk Tarcan**'ın "Bilinmeyen ya da bilinmek istenmeyen Ön-Türk uygarlığı", **Zülküf Aydın**'ın "Güney Asya krizi, IMF ve Amerika", Dr. **İsmet Turanlı**'nın "Muayenede kadının duyarlılığına saygı gösterilmeli" başlıklı makaleleri ilgiyle okundu. Elinizdeki sayıda da yine Halûk Tarcan'ın ilkinin devamı olan makalesinin, **Fazıl Hecem**'in "Fransa'da köleliğin yasaklanmasının 150. yıldönümü" başlıklı haber-yorumunun. **Sedat Aybar**'ın "Batı merkezli matematik" adlı çalışmasının, **Alp Hamuroğlu**'nun Tunus'u anlatan gezi yazısının ve **Louis Bazin**'in Pertev Naili Boratav anısına dergimiz için kaleme aldığı makalenin ilginizi çekeceğini umuyoruz. Prof. Dr. **Server Tanilli**, Prof. Dr. **Hikmet Gökalp**, **Özcan Buze** ve **Kağan Güner** ise öteden beri *Bilim ve Ütopya*'ya katkı yapan yazarlarımız.

Çok farklı alanlarda çalışan bu yazarların ortak bir özellikleri var: Hepsi yıllardır Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşıyorlar. H. Gökalp, H. Tarcan ve F. Hecem Fransa'da; K. Güner, S. Aybar ve Z. Aydın İngiltere'de; İ. Turanlı ve A. Hamuroğlu Almanya'da, Ö. Buze Norveç'te bilimsel çalışmalarını sürdürüyorlar. *Bilim ve Ütopya*'da birkaç aydır Avrupa'da ikâmet eden Türkiyeli yazarların çalışmaları belli bir yoğunluk kazanmaya başladı. Tabii bu yoğunlaşma tesadüf değil. İngiltere'de *Bilim ve Ütopya* dostu arkadaşlarımız bir yazı kurulu oluşturdular. Kurul üyeleri şimdilik; **Kağan Güner**, **Murat Metin**, **Mustafa Kemal Erdemol**, **Abdullah Yılmaz**, **Enis Uzer** ve **İrfan Taştemur**. Önümüzdeki sayılarda İngiltere Yazı Kurulu'nun katkıları daha da artacak. Fransa'da **Gürler Akdora**, son aylarda, Türkiyeli aydın çevrelerden dergimize çok önemli katkıların ulaşmasını sağladı. Almanya'dan **Ömer Özerturgut** ise, neredeyse tüm Avrupa'da *Bilim ve Ütopya*'nın tanıtımı ve makale akışı için arı gibi çalıştı. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Bu katkıların örgütlenmesinde, Yayın Yönetmen Yardımcımız **Firdevs Gümüşoğlu**'nun Şubat-Mart aylarındaki Avrupa gezisinin ve yaptığı konferans ve görüşmelerin de büyük rolü var.

Avrupa'da çok değerli bir Türkiyeli bilim insanı birikimi bulunuyor. Hedefimiz bu çevrelerle çok daha yakın bir ilişki kurmak, çalışmalarını dergimize yansıtmak, böylece gurbetteki bilim insanlarımızla Türkiye'deki bilim okurları arasında bir köprü oluşturmak. Doğaldır ki, bu köprü iki yönlü çalışacak. *Bilim ve Ütopya* Avrupa'da yaygınlaştıkça, gurbetteki bilim okuru da Türkiye'nin bilimsel birikimi ile daha yakın bir ilişki içine girecek.

Bu çalışmanın daha çok başındayız. Avrupa'daki Aydınlanmacı bilim insanlarını dergimizi değerlendirmeye, *Bilim ve Ütopya* dostlarını da dergiyi Avrupa'da tanıtmaya ve okur-abone bulmaya çağırıyoruz. Türkiye ile Avrupa arasındaki bu bilim köprüsünü, sadece dergi kanalıyla değil, farklı biçimlerde de oluşturmaya çalışacağız. Önümüzdeki Sonbahar'dan itibaren, Türkiye'den bilim insanlarının Avrupa'da, Avrupa'dan bazı Türkiyeli bilim insanlarının ülkemizde konferanslar vermesini sağlayacağız.

★★★

Elinizdeki sayının son hazırlıkları sürerken, Bilim ve Ütopya Gençlik Kulübü (BÜGK)'nün de Ankara'da yapacağı toplantının hazırlıkları sürüyordu. Genç arkadaşlarımız, hergün çoğalan başvuruların ve kulübün ilk toplantısını yapmanın heyecanını yaşıyorlar. Telefon, faks ve e-posta iletişimimizin yarıya yakın kısmını, daha şimdiden gençlik kulübü faaliyeti işgal etti bile! Ankara toplantısında esas olarak BÜGK'nün yapacağı ilk etkinlikler ve kulübün nasıl yaygınlaştırılabileceği ele alınacak. Süregelen öneri trafiği sonucunda ön plana çıkan iki etkinlik, önümüzdeki dönem bir Gençlik Eki çıkarmak ve yaz aylarında dergimiz yazarı bir bilim insanının eşliğinde eğitim ve tatil amaçlı Yaz Okulu düzenlemek. Toplantı aynı zamanda, uzun süredir *Bilim ve Ütopya* okuru olan ve gençlik kulübü çatısı altında toplanmaya öncülük etmiş genç bilimcilerin tanışmasını ve kaynaşmasını da sağlayacak. Toplantı sonuçlarını önümüzdeki sayı dergimizde yayımlayacağız.

Gençlik Kulübü böylece resmen hayata başlamış oluyor. Bizlere toplantı yeri sağlayan *MK Dergisi*'ne buradan teşekkür ediyor, tüm Aydınlanmacı gençlere kulübümüze katılma çağrımızı yineliyoruz.

★★★

Bu sayıdan itibaren Çizgibilim ekimize ara veriyoruz. Nedeni teknik olanaksızlıklar. Böylesi renkli ve güzel bir çalışmayı, bu teknik düzeyimizle sürdürmek istemedik; çünkü gerçekten yazık oluyor. Teknik olanaklarımızı artırdıktan sonra Çizgibilim'e yeniden başlayacağız. Çizerimiz Soner Tuna'ya katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Ender Helvacıoğlu

Avrupamerkezciliğe karşı olmak güzel ama...

'Avrupamerkezci tarih anlayışına karşı ideolojik mücadele yapan bir dosya olacak.' Gelecekteki bir kapağınız için böyle diyorsunuz. Biz de Avrupamerkezciliğe karşıyız. Hatta uygarlığın beşiği olarak Doğu ve Güney halklarını alıyoruz. Siz, daha önceki bir sayınızda Avrupa ve Yunan uygarlığının kökenlerinin Ortadoğu'da olduğunu belirtmiş ve çok ünlü bir kitabın adını vermiştiniz. Yanılmıyorsam bu kitabın Türkçe'ye çevrileceğini de söylemiştiniz. Çok heyecanlanmıştık.

Bu çizgide sosyalistlerle inananlar birleşiyoruz. Bundan korkmayalım. Doğru çizgide birleşmek iyidir. Amma velakin *Bilim ve Ütopya*'ya baktığımızda bu fikrin izlendiğini göremiyoruz. Derginin sayfalarının yüzde sekseni Avrupa çıkışlı bilgi, söz ve haberle dolu. Örneğin son sayıda "Evrim kuramına yol açan bilimsel birikim" adlı yazıda sayın yazar 50 kadar bilim adamı ve feylesofun adını veriyor. Allah için bunlardan biri bile Doğu veya Güneyli değil. Bu taraf tutma olmuyor mu?

Sayın Prof. Gürhan Tümer *Manastır ve Ütopya*'yı yazmış. İlgiyle okudum. Ellerine sağlık. Amma bizdeki zaviyeler, tekkeler vs. niye hiç yer bulmuyor sayfalarımızda.

Orta sayfalardaki Çizgibilim her zaman dikkatimi çekmiştir. Tutumuyla. Bu sayıda da. "Düşler ülkesi" olarak Batımerkezciliğe karşı olan dergimizde, buluna buluna Amerika'da bir vadi bulunmuş. 1992'de gittiğimde bu vadiyi görmüştüm. Güzel bir yer. San Joakin ve Sacramento Nehirleri, biri kuzeyden, biri güneyden gelerek, San Francisco Körfezi'ne dökülür. Her taraf zümrüt gibidir. Ancak dünyada tek güzel yer burası değildir. Doğu'da ve Güney'de de aynı güzellikte yerler olduğunu biliyorum. Örneğin Ürdün'de Ghor Vadisi...

Bir düş ve ekoloji ülkesinde Atom bombası bulunabileceğini de öğreniyoruz. Bir de bütün çizgiromana hakim olan mistik hava. Ekolojiyle dinin örtüştüğü birçok alan var sanıyorum. Örneğin çizgiromanda "Bu hizmeti tuhaf, neredeyse dinsel denecek bir saygıyla yapıyorlar" deniyor. Sevgili Marissa da belki ağaca tapıyor, ağaca dua okuyor. Çizgiromanın olumlu yanı bu.

Hegel'de İslam İmgesi tümüyle Avrupamerkezci bir yazı. "İbni Rüşt'te Hıristiyan İmgesi" niye hiç olmuyor?

Bilim tarihinde Mayıs'ta onbir resim var. Onbiri de Avrupalı. Avrupamerkezciliğe karşı olmak güzel ama...

Abdurrahim Elkatmış / Ankara

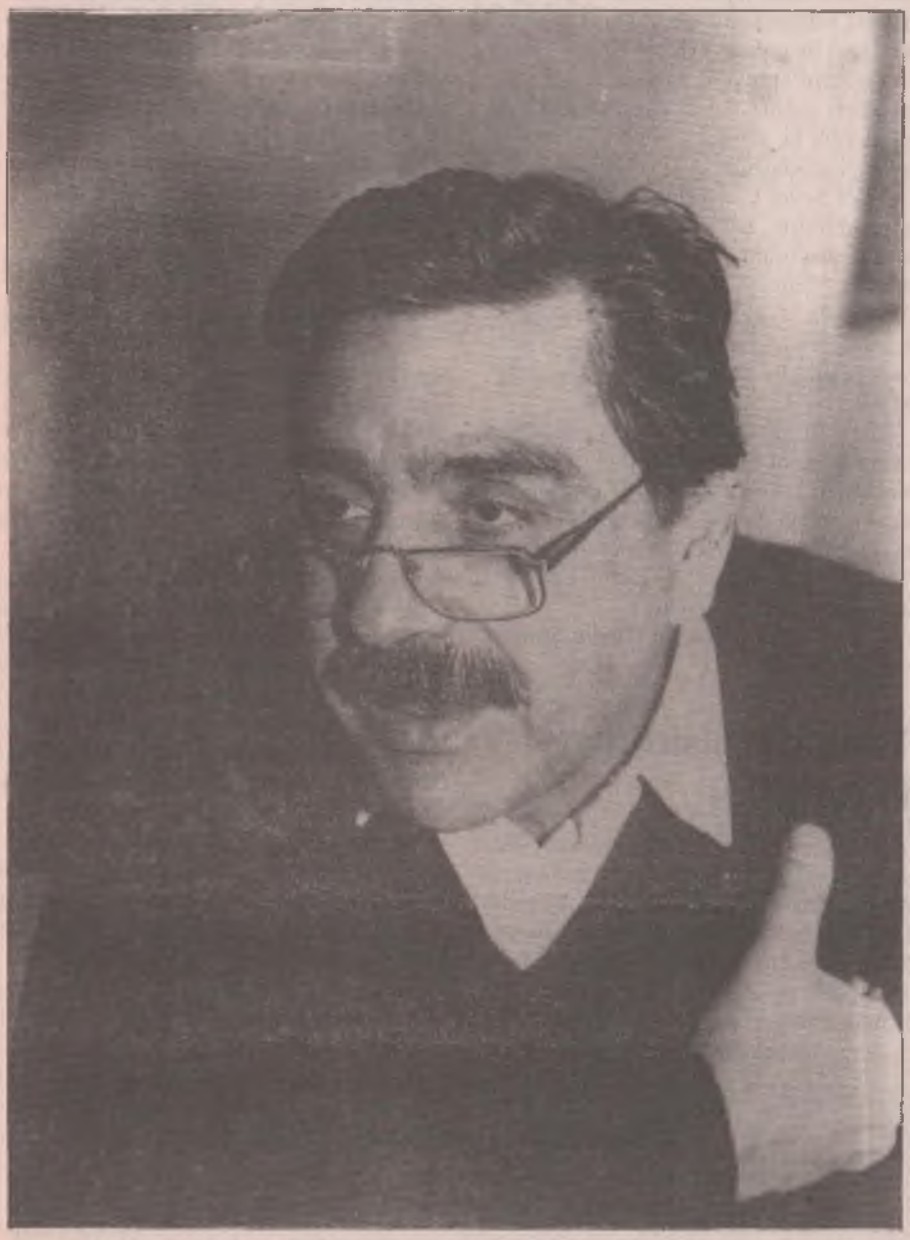

Mustafa Ürgüplü'yü 1 yıl önce kaybetmiştik

Bilim ve Ütopya **dergisinin sürekli yazarlarından, Bilim ve Ütopya Vakfı Geçici Yönetim Kurulu üyesi Mustafa Ürgüplü, geçtiğimiz yıl 31 Mayıs günü hayata gözlerini yummuştu. Hep birlikte inşa ettiğimiz Bilim ve Ütopya topluluğunun her tuğlasında yoğun emeği olan Sevgili Ürgüplü abimizin eksikliğini geçtiğimiz bir yıl boyunca çok daha fazla hissettik. Anısı, Türkiye'nin Aydınlanma ve bilim mücadelesinde yaşıyor.**

19 "mucizesi" ve Kur'an'ın mutlaklığı

19 "mucizesi" konusunu ortaya atan, Mısırlı biyokimyacı Reşad Halife değil, Pakistan asıllı İslam araştırmacısı Ahmet Deadat'tır. Ülkemizde Deadat'ın çalışması, yıllar önce Edip Yüksel adlı, çizgidışı bir İslam araştırmacısı tarafından tercüme edilmiştir. Kısa bir zaman önce de Edip Yüksel, kendi telif çalışmasını yayımlamıştır. 19 ile ilgili. Kitap tamamen 19'un ayetler ve sureler boyunca nerelerde, kaç kez yinelendiğini, istatistiksel bilgi olarak vermektedir. Bütün bu açıklamalardan sonra da işin "mahiyeti"

ile ilgili şu sözcük ile (adeta) bitirir çalışmasını Edip Yüksel: "Bu, Allah'ın 'mucize'sidir." Tamam. Bu noktadan sonra düşünmek, tartışmak adeta görünmez eller tarafından yasaklanır İslam'da. Neden düşüneceksin ki? Değil mi Kur'an var ve herşey orada yazılıdır, bize de düşen onu uygulamaktır.

Bu tipik bir Eş'ari mantığıdır. Nedir bu mantığın özü? Kısaca, düşünmeyi reddetmek, yerine Tanrı'nın kelâmını koyarak, insanı **edilgin** bir şekle sokup, "egemenlerin" sömürüsünü "helal" kılmaktır. Ama bunun karşısında kısa süreli de olsa bir Mutezilecilik yaşamıştır, Arap İslam. Bu da kısaca, yaşamın önüne aklı ve deneyi koyan bir anlayıştır ve ne yazık ki, Arap İslamı'nda 30-40 yıl gibi bir süre kalabilmiştir ve sonunda bağnazlar tarafından boğulmuştur.

Lisede okuduğumuz Divan Edebiyatı'nda aruz vezni ile tanıştık. Bu da malûm failatün/feilün gibi açık ve kapalı hecelerden oluşmuştur. Ancak bunlar dikkatli bir şekilde uygulanmazsa, kaside kasidelikten, gazel gazellikten çıkar. İşte 19 mucizesi, bu denli basite "irca" edilebilecek bir özdedir, iyi de edilmiştir. Okuma, yazma, anlama düzeyinin hâlâ bu denli korkunç olumsuz boyutlarda olduğu İslam toplumlarında böyle bir **önlem/kalkan** doğrudur. Einstein'ın bir sözü burada gereklidir: "Tanrı zar atmaz." Ayrıca böyle bir aritmetik (dikkat edin matematik değil) Tanrı kavramının sonsuzluğu önünde, **hiçtir**. Aruz vezni özelliklerinden hiçbir farkı yoktur. Kısaca, bu bir mucize değildir, olamaz.

Kur'an Tanrı sözüdür, değiştirilememiştir, iyi korunmuştur, "cihan şümuldür" iddiası var Sayın Ünver Canzorlu'nun. Bu iddiası için karşı tezler getirecek değilim. Yalnızca bazı soruları dikkate almasını rica edeceğim:

1) Evrensel olduğu iddia edilen Kur'an'da, neden " bundan böyle kesin olarak kölelik kaldırılmıştır" gibi bir buyruk yoktur? Yalnızca Tanrı'ya kulluk edilmesi öngörülmemekte midir? Evet. Peki nasıl oluyor da, kulun kula kulluk etmesi, kökten kaldırılmıyor da son derece "oportünist" ifadelerle, kölelere iyi muamele edilmesi, zamanı geldiğinde "azâd" edilmesinin hoş bir durum olduğu vs. imleniyor? Nasıl bir Tanrı buyruğudur ki artık kendinden sonra hiçbir kitabın gelmeyeceğini söylemesine, birçok sosyal ve iktisadi konularda kökten/radikal buyrukları olmasına rağmen, iş köleliğe gelince, sanki "kıvırıyor"?

2) Nisa suresi/34. ayet: Erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler. Çünkü Allah kimini, kiminden üstün kılmıştır. Ve çünkü erkekler (kadınlara) mallarından harcamaktadırlar... Bu ayetin sonu, kadınları belli şartlar bir araya geldiğinde **dövün** önermesi ile biter. İnsanlar burada ikiye ayrıldı; normal olanlar ve bunlara üstün (!) yaratılanlar. Her kimse bunlar?

Nisa suresi/24. ayet: (savaşta esir olarak) ellerinize geçen (cariyeler) müstesna, evli kadınlarla (evlenmeniz) yasaktır. Bunlardan ötesini, iffetli yaşamak, zina etmemek şartı ile mallarınıza istemeniz (mehirlerini verip, almanız) size helal kılındı...

Nisa/25. ayet: İçinizde, inanmış hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan inanmış cariyelerinizden "alsın"(!)... Öyle ise, iffetli yamamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartıyla, "sahiplerinin" izni ile onlarla evlenin (!).

İbrahim suresi/4. ayet: Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (emredildikleri şeyleri) iyi açıklasınlar...

Evet Sayın Canzorlu, benzer örnekler geliştirebiliriz. Bir noktayı belirterek, bitirmek istiyorum. İyi, hanif müslümanlar, malûm "cennet" ile müjdelenmişlerdir. Ayrıntıda, erkeklerin karşılaşacakları ödüller, somut bir şekilde, kevser ırmakları, yeşillikler ve huriler olarak imlenir. Malûm bir de "gılman"lar vardır.

Soru şu: a) Hanif, inanmış müslüman kadınlar nasıl ödüllendirilecektir? Ödüllendirilen erkeklerin ödül listesinde yer aldıklarından dolayı, inanmış olsa da, olmasa da kadınlarımızın yeri otomatikman "cennet" mi oluyor? b) Gılmanlar kim için bulunacaklar cennette?

Hüseyin Hüsnü Sungur

Time dergisinin kepazeliği

Bildiğiniz üzere *Time* dergisi tüm dünyayı, Türk kamuoyunu ve halkını aldatmış; düzenlemiş olduğu "20. Yüzyılın En Önemli Kişileri" isimli kampanyada Mustafa Kemal Atatürk, ikinci sırada 1.200.000 oy almasına karşın 20 kişilik listede bile yer alamamıştır. Bu ünlü olduğunu, insanlara doğru bilgiyi ulaştırdığını ve tarihsel bilgiyi şekillediğini iddia eden bir dergi için tam bir kepazelik ve skandaldır. Bu davranışla şu hipotezi bir kez daha ispatlamışlardır: *Time* dergisi ve yöneticileri ne doğru bilgiyi vermekte, ne insanlara saygı duymakta, ne de iddia ettiği gibi tarihi şekillendirmektedir; *Time* dergisi sadece yalan satmaktadır! Prof. Noam Chomsky'nin söylediği gibi bu derginin de hedefi, -pek çok diğer derginin ve gazetenin olduğu gibi-, indoktrinasyon sağlamak ve kaynağının nerede olduğu bilinmeyen güç ve otoritenin kayıtsız şartsız kendi amaçları doğrultusunda insan beyinlerini şekillendirmesidir (bkz. Manufactoring Consent). Mustafa Kemal Atatürk'ün 20. yüzyıl tarihini şekilleyen ilk yirmi kişi arasında olmadığını iddia etmek, resmen tarihi değiştirmek, geçmişle ilgili gerçeklerde fabrikasyon yaratmaktır. Yarın da aynı derginin gerçek dışı bir Ermeni katliamı kampanyası başlatmayacağını veya Yunan lobisini etkisinde Türk düşmanlığı yaratmayacağını nereden bilmekteyiz. Gerçek, *Time* dergisinin yazdığı değil, gerçek şudur:

1) *Time* dergisi insanlara oy verilerek katılabilecekleri, demokratik olduğunu söylediği bir kampanya sunmuştur. Ama sözünü tutmamış, insanları aldatmış, bir ulusun oylarını hiçe saymış; faşist bir yöntemle seçtiği kişileri listesine sokmuştur. Bu resmen Amerikan Anayasası'na bile aykırı bir eylemdir; eşitlikçi olmayan, ırkçı motifler içermektedir.

2) *Time* dergisi, Türkler'in oylarını Türk ulusunu, Türk tarihini ve Türk devletini pek adam yerine koymamaktadır. Bu kararın alınmasının altında hiç şüphesiz ki, Graham Fuller ve Pentagon adresli "Ilımlı İslam" teorisinin Türkiye'de iflas etmesi, Gladio'nun Türkiye uzantısının ve çetelerin Devrimci Cumhuriyet Güçleri tarafından alt edilmesi, Türk Genel Kurmayı'nın kendi deyimleriyle kontrolden çıkması ve listelerine almadıkları Atatürk'ü ve O'nun fikirlerini destekleyen, anti-emperyalist, ulusalcı güçlerin atağa kalkması yatmaktadır.

3) Amerika'da bir kişinin 1.200.000 gibi bir oyla desteklenmesi önemli ve

Eleman aranıyor

Bilim ve Ütopya'nın İstanbul ve Ankara ilan servislerinde görevlendirilmek üzere elemanlar aranmaktadır.

Bilgi için

İstanbul, Fatma Yazıcı Tel : 0212 292 53 19
Ankara, Döndü Karakul Tel: 0312 419 56 16

tehlikeli bir olgudur. Örneğin Amerikan dış politikasını eleştiren, Amerikan medyasının ikiyüzlülüğünü, anti-demokratikliğini ortaya koyan Prof. Chomsky için bu kadar oy çıksaydı, belirli emperyalist hedeflerden başka amaç gütmeyen *Time* bu olayları da, işine gelmeyeceği için baskılama yoluna giderdi. *Time*'ın bu kararı bir gerçeği yansıtmaktan çok, kendi idealleri, lobi faaliyetleri, maddi çıkarları ve politik hedefleri doğrultusunda alınmış bir karardır; bu davranış tüm dünyadaki Türkler tarafından kayıtsız şartsız protesto edilmelidir.

NOT: *Bilim ve Ütopya*'nın Nisan ve Mayıs aylarında çıkan "Türkiye'de Bilim Nasıl Gelişebilir?" isimli yazın hakkındaki yorumlarınızı ve katkılarınızı bekliyorum.

Dr. Ümit Sayın / Wisconsin-ABD

Mikroorganizmalar hakkında bir kaç düzeltme

Nisan 1998 sayısında Prof. Dr. Nevzat Eren imzasıyla yayımlanan *Mikroorganizmalar Nasıl Bulundu?* başlıklı yazı bazı hatalar içermektedir. Aydınlatıcı olacağını düşündüğüm bilgileri aşağıda aktarıyorum.

"Pasteur, mikroorganizmalar konusundaki çalışmalarını ilerletmek için ruam (antrax) basilini seçti" denilmektedir. Burada ruam sözcüğü, şarbon hastalığı yerine, yanlışlıkla kullanılmıştır. Ruam (mankafa) at, katır, merkep gibi tektırnaklıların bir hastalığı olup, hastalık etkeni *Pseudomonas mallei (Actinobacillus mallei, Malleimyces mallei)*'dir.

Ruam hastalığının yazıda anlatılan konu ile, Pasteur ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Yazıda ruam kelimesinin geçtiği yerlere antraks (şarbon) yazıldığında bu hata ortadan kalkacaktır.

Pasteur, gerçekte, özellikle koyun ve sığırlarda görülen antraks (şarbon, dalak) hastalığının mikrobu olan *Bacillus anthracis* üzerinde çalışmıştır. Pasteur, 1876'da, antraksın küçük mikroorganizmalar tarafından oluşturulduğunu savunmuş, 1877'de de üre kullanarak antraks basilinin ilk kültürünü hazırlamış, 1881'de ise koruyucu aşılama denemeleri yapmıştır.

Daha sonraki bölümde, Pasteur'ün, tavuk kolerası/kolera vibrionu üzerinde çalıştığı yazılmaktadır.

Vibrio grubu mikroorganizmalar, tavuklarda koleraya yol açmaz. *Vibrio comma* adlı mikroorganizma insanlarda koleraya yol açarken, tavuk kolerasının oluşturan bakteri *Pasteurella multocida*dır. Pasteur'ün de üzerinde çalıştığı mikroorganizma gerçekte, tavuk kolerası etkeni olan *Pasteurella multocida*dır. Pasteur, 1880 yılında tavuk kolerası etkeni *Pasteurella multocida*yı saf olarak üretmeyi başarmış ve bir de aşı hazırlamıştır.

Bu nedenle de, ilgili yazıda vibrio yerine "bakteri", "tavuk kolerası etkeni", "pastörella" gibi tanımların kullanılması daha doğru olacaktır.

Serdar Pakkan / Veteriner hekim

Radyoda yayının adı: felsefe

Genç felsefecimiz Zeki Taş'ın *Cumhuriyet*'te çıkan resminin altındaki haber yazısının "Radyonun 'felsefe nöbetçisi'!" olarak verilen başlığını görünce, gerçekten heyecanlandım ve meraklandım. Bu başlığın altında yazılanlar, O'nun çarpıcılığına çok uygundu: "Yön FM'de Çarşamba akşamları saat 21:00'de "felsefe nöbeti" tutan "nöbetçi felsefeci" Zeki Taş, 1.5 yıldır radyoda felsefe programı yapıyor. İnsanları felsefeyle düşünmeye yöneltmek ve felsefeyi sevdirmek amacıyla yaptığı programın yoğun ilgi topladığını belirten Taş, programa başlamasının gerekçesini şöyle söylüyor: "Birilerinin, felsefenin nöbetini tutması gerektiği" inancı. O, "felsefenin temel sorunlarından yola çıkarak, güncel olaylar üzerinde dinleyicilerini düşündürmeye" çalıştıyor (*Cumhuriyet*, 4.5.1998, s.3).

Felsefe gibi, çok değişik okullara bağlı felsefecilerin, onların izleyicilerinin, giderek toplumun belki büyük bölümünün yüceltiği, ona kendisinde bulunmayan boyutların, işlevlerin yüklendiği, büyük beklentilerin içine girildiği bir etkinlikte nöbet tutmak? Diyebiliriz ki, bu neredeyse olacak iş değildir. İlkece çok genel, kapsamlı, yerine göre çok soyut bir etkinlik olan felsefeyi tanıtmak ve günlük yaşamda işlevsel kılmak için radyo gibi somut bir ortamda nöbet tutmak... Kişinin "nöbetçi felsefecilik" gibi bir işlevi üstlenmesi için kanımca onda ayrıca büyük bir nükte yeteneği de bulunmalıdır (Ben buradaki "nükte" sözcüğünü olumsuzluk taşıyan "alay"dan çok "içten bir takılma" anlamında kullanıyorum).

Sayın Taş'ın felsefe etkinliğini ne ölçüde ciddiye aldığına, kendisini onunla nasıl özdeşleştirdiğine, ben birkaç yıl önce de tanıklık etmiştim. Bir hafif müzik şarkıcısının parçasında "felsefe yapma" sözünün kullanmasına olan tepkisini *Cumhuriyet*'te kısa bir yazıyla dile getirmiş; bunun üzerine ben de, özünde, "Adamcağız felsefeden ne anlayabilir ki? Buna tepki duymaya değer mi?" anlamına gelen bir yazı yazma gereğini duymuştum. İster felsefe isterse başka bir etkinlik için söz konusu olsun, bireyin yaptığı işe, ilgi duyduğu alana böyle bir saygısının ve sorumluluğunun bulunmasını doğrusu çok büyük bir takdirle karşılıyorum.

Genç felsefecimizin ilginç etkinliği ile verdiği coşku, *Bilim ve Ütopya*'ya felsefeyle ilgili olarak yazmayı düşündüğüm bir, belki iki yazıyı ertelememe neden oldu. Nisan sayısında okuyucuma, Sayın Server Tanilli'nin *Felsefeye Giriş* olarak sunduğu kitabının bir değerlendirmesini yapacağımı belirtmiştim ("Ii. Vidi. Re-

Alternatif Ekolojist Dergi

Ağaçkakan'ın

33. Sayısı çıktı

İçinde yer alan bazı konular:

Savaş Emek: 20. yüzyılın başına mı, sonuna mı geldik?
Harb-İş: Çok taraflı yatırım anlaşması üzerine (MAI anlaşması),
Doç. Dr. İ. Melih Baş: Çevreci endüstriyalistliğin ve endüstriyalist çevreciliğin sponsoru: Dünya Bankası,
Ersen Bayhan: Alman yeşilleri emperyalizmin hizmetinde,
Arif Künar: Nükleer çeteler,
Aylin Gençoğlu: Sanal bebek geldi,
Murat Bjeduğ: Sanayi uygarlığını müzikle sorgulamak,
Cemal Timur: Özelleştirmenin amacı nedir?
Hilmi Çamurdan: Mutluyum demiryolcuyum,
Prof. Dr. Ertuğrul Acun: Vakıf üniversiteleri kandırmacasıyla orman yağması,
Özgehan Şenyuva, Sevgi Özcan Güven, Ayten Punar: Uygarlık tartışmaları

Tel+Faks: 0232.422 52 40 Adres: PK. 53 Konak-İzmir

verti", (Gittim, Gördüm, Döndüm). O bir yana. Şubat sayısındaki "Sanal felsefeye çağrı" mektubuyla yanıt veren Sayın Hasan Aydın'ın yazdıkları diyebilirim ki olağanüstü ilgimi çekti. Bunların yanında, kendisiyle mektuplaştığımız Sayın Davut Ayık'ın, felsefe üzerine bir başka yerde çıkan bir yazımla ilgili olarak bana yolladığı, dergimize de gönderdiğini belirttiği uzun bir mektubu var ki, onun sonuna doğru şu tümceye yer vermiş: "Ya Marksizmi toptan reddedeceksiniz, ya da onun bütün alanlardaki öğretilerini kabul edeceksiniz." Ben bütün bu konu ve noktaları, görüşleri *Bilim ve Ütopya*'nın ancak daha sonraki sayılarında eleştirel bir değerlendirme ile ele alabileceğimi düşünüyorum.

Ancak ben burada, felsefenin yöntembilgisi (metodolojisi) ile ilgili olarak, dergimizde bir bağlamda dile getirilmiş çok temel bir yanılgıdan, çok belirgin bir yanlıştan söz açabilirim. Son sayının "Bilim tarihinde Mayıs" köşesinde Bertrand Russel'la ilgili olarak şu ileri sürülmüştür. O'nun *Yeni-pozitivizmin önde gelen temsilcisi* başlığıyla çok kısa olarak tanıtıldığı yazıda, "Modern yeni-pozitivizmin en önde gelen temsilcilerinden olan Russell'ın, felsefenin temel meselesi hakkındaki görüşü, Objektif İdealizmden Sübjektif İdealizme doğru bir evrim geçirmiştir." denmektedir. Yeni-pozitivist, daha kapsamlı olarak mantıkçı empirisist, daha özel ve Reichenbach'ın kullandığı anlamda ise bir felsefeci olarak, bir felsefecinin tanıtımında bundan daha büyük yanlış yapılamayacağı kanısındayım. Russell, yeni-pozitivist Viyana çevresinin içinde düşünülebilmek şöyle dursun, bu çevrenin üyeleriyle, bir mantıkçı empirisist ve bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Reichenbach'la örneğin tümevarım (endüksiyon) gibi bir takım temel felsefe konularının tartışılmasında karşı karşıya gelmiştir. Ve yine Russell, sözcüğün ciddiye alınabilecek hiç bir anlamında bir "idealist" felsefeci değildir. O, analatik felsefe yapan bir İngiliz empirisistidir ve "idealist" felsefecilerle (ve genelde "rasyonalistlerle) hep hesaplaşmıştır. Russell'la ilgili sözde bilgilerin alındığı kaynak olan, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*'nün, sanırım birçok benzerleri gibi, felsefecileri çok dar ve felsefe okullarının gerçek kümelendirilmeleriyle kesinlikle bağdaşmayacak biçimde nitelendirdiği anlaşılıyor. Özdeş biçimde olmasa bile yine bu düzeyde çok büyük bir yöntembilgisel yanlış, Server Tanilli'nin kitabının *Cumhuriyet*'in *Kitap* ekindeki bir değerlendirmesinde yapılmıştır ki bunu da ileride tartışacağım.

Önde gelen felsefe sorunlarının tartışılması, bu arada kaçınılmaz olarak felsefenin ne tür bir etkinlik olduğunun, dallarının ve değişik okullarının konumlarının irdelenmesi sırasında belki daha başlangıçta sorulması gereken ilk sorunun "Hangi Felsefe?" sorusu olduğunu düşünüyorum. Çünkü tüm bu sorunlara içinde benimsediğimiz yaklaşımın, akımın, yöntemin ışığında bakıyoruz. Ancak bu yönler birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Bütün bu yaklaşım ve akım ayrılıklarına karşın da, yöntembilgisel açıdan felsefede az çok ortak bir kümelendirme anlayışının geçerli olabileceğini görüyoruz. Yukarıdaki gibi bir yazıda en temel sorun, bir yanda bilgi ile öte yanda "bilgi" gibi sunulan (yanlış) yorumun birbirinden ayrılması gerektiğini kavrayıp kavrayamamaktır. Bu noktayı burada çok kısa da olsa vurgulamam, felsefeyi toplumla paylaşma konusunda pek görülmemiş özgün bir çaba içinde olan Sayın Zeki Taş'ın, "Hangi Felsefe?" sorusunu sürekli gündemde tutmasını istememdendir.

Prof. Dr. Yaman Örs

Öğrenciler Biyoloji Kongresi düzenliyor

Biyolojik Araştırma Laboratuvarı, kendini bilimin sırlarını keşfetmeye adayan ve bu amaç doğrultusunda çalışmaya başlayan genç beyinlerin kurduğu bir kulüptür. 1988 yılından beri aynı heyecanla çalışmalarını sürdürmektedir. Hedefi ileride bilim adına önemli adımlar atmak olan biz İstanbul Üniversitesi öğrencileri, bu sayede kendi araştırmalarımız ile bilimle baş başa kalma imkânı bulmaktayız. Bunun yanı sıra, ülkemizin tüm üniversitelerinden bilime gönül vermiş öğrencileri bir araya toplayarak bilgi alışverişinde bulunmak ve yapılan araştırmaların tartışılacağı bir bilgi platformu kurmak amacıyla 1994 yılından bu yana Ulusal Biyoloji Kongresi düzenlemekteyiz. 30 Eylül - 2 Ekim tarihleri arasında yapılacak olan 5. Ulusal Biyoloji Kongresi'ne bu yıl da evsahipliği yapmanın heyecanını taşıyoruz. Geleceğin bilim insanlarıyla buluşmak dileğiyle...

Kongre yazışma adresi: Herdem Aslan, İÜ Fen Fak. Biyoloji Bölümü, Öğrenci Biyolojik Araştırmalar Kulübü, 34459 Vezneciler/İst.

Tel: 0212-520 62 66 / 1105 (hafta içi gündüz)

Ev Tel: 0216-412 90 82 (Neslihan Yırtıcı-Kongre Genel Sekreteri, akşam 20.30'dan sonra ve hafta sonu 10.00-22.00 arası)

Faks: 0212-528 05 27

E-mail: molbiologist@geocities.com

Bir okuyucumuzun eleştirisine yanıt

Dergimizin mayıs sayısının Forum bölümünde bir sayın okuyucumuzun *Yatağanoğlu Alimcan'ın yazısında bazı hatalar* başlıklı yazısını dikkatle okudum. Öncelikle her türlü eleştiriye açık olduğumu belirtir okuyucuma teşekkür ederim. Eleştiriye açığız; ancak eleştirilerin tarihi gerçeklerle çatışmaması gerek. Sayın okuyucumuz "Başlangıçta Oğuzlar'ın tümü Alevi idi iddiası tutarsızdır. Eğer iddianın doğruluğu kabul edilse, sormazlar mı ki kendi alternatifini üretmiş, kendi şairlerini, nefeslerini koyu baskı altında ... saz elde diyar diyar gezerek söyletmek zorunda bırakmıştır. Sayın yazar sözüm ona koyu baskı uygulayanları Oğuzlar'dan saymıyor mu?" diyor.

Başlangıç bölümünde de sayın okuyucu, "Aleviliğin siyasi bir şekilde önem kazanması Yavuz Sultan Selim şehzade olduğu dönemlere rastlar. Daha öncesini Alevilik olarak isimlendirmek keyfi bir tasarruftan başka birşey değildir" diyerek beni keyfilikle suçluyor.

Sayın okurlarım üzülerek belirtelim ki ülkemizde tarih bilinci yeterince oluşmamıştır.

Önce "Daha öncesi Alevilik olarak isimlendirmek keyfi tasarruftur" sözüne cevap verelim: Sünni Selçuklu'ya isyan edip, Selçuklu'yu epeyce uğraştıran Baba İlyas, Baba İshak Alevi idi. Bu isyandan her nasılsa kurtulan Nur-ı Sufi, Hacı Bektaş, kurtulamayan Menteş Alevi idi. Saruhan Bey'in etrafında hem kumandan hem dini lider olan Karaca Ahmet, Haki Baba, Bozdoğan, Korkut Baba, Arık Dede, Revak Sultan, Yatağan Dede... ve sadece yakın Oğuz kocasının tümü Alevi idi. "Oğuzca konuşalım ki kim olduğumuz bilinе" diyen Otman Baba, Alevi idi.

"Sorma be birader mezhebimizi / Biz mezhep bilmeyiz yolumuz vardır" diyen Nesimi, Alevi idi. Bu saydıklarımızın tümü 16. asırdan çok önce yaşadılar.

SANAT restaurant

Memnun kalan konuk
her zaman hatırlar
Memnun kalmayan konuk
asla unutmaz

Balık Pazarı Nevizade Sok. No: 23 80060
Beyoğlu / İstanbul
Tel: (0212) 244 13 09 - 244 33 31

Tarihçiler Yavuz'a kadar Osmanlı sarayında muharrem ayinleri yapıldığını yazıyor. Bir belgede 1514'te Anadolu'nun yüzde 80'inin Alevi olduğu belirtiliyor. Okuyucumuzun yanılgısı 2. Beyazıt'ın Balım Sultan'ı Hacı Bektaş tekkesinin başına getirme olayıdır ki bunun Alevilik'le değil, Bektaşilik'le ilgisi vardır (Ayrıca Şah İsmail olayına girmiyoruz).

Gelelim okuyucumuzun katılmadığı, "Başlangıçta Oğuzlar'ın tümü Alevi idi" tezimize. Söz konusu Kasım 1997 tarihli yazımızın anafikri şüpheler olduğundan bu konuyu fazla kurcalamadık. Bu konuyu belge ve bulgularla kitabımızda çok daha geniş irdeledik. Bu tezimizde iddialıyız. Bunu zaten tarih söylüyor. Anadolu halkının tümü Oğuz soyundan olup başlangıçta Alevi idiler. Anadolu'da ne Yezit var ne de mum söndürenler. Halkımızın tümü kardeştir. Bu karşıtlık; başlangıçta kendileri de Alevi olan sonradan Sünni akideyi (işlerine siyasi bakımdan öyle geliyordu) sahiplenip öz kardeşlerini karşılarına alan idari kadrodan kaynaklanmıştır. Burada anlatamayacağımız birçok sebepten Aleviler zaman içinde sünnileşmiş, sünnileştirilmiştir (bu süreç günümüzde de devam ediyor). Sünnileşenler de kendi soylarına karşı acımasız olmuşlardır. Bu olaya tarihte sayısız örnek verilebilir. Biz bir örnekle yetineceğiz. Bu da tarihçi Aşıkpaşazade'dir. Bilindiği gibi Sünni Selçuklu'ya isyan eden Baba İlyas'ın ahfadındandır Aşıkpaşazade (Pir Sultan olayına da girmiyoruz).

Sayın okuyucum benim için "Yoksa koyu baskıcıları Oğuzlar'dan saymıyor mu?" diyor. Kitabımızda defalarca "Anadolu halkının tümü Oğuz soyunun güzel insanlarından oluşmuştur, tümü kardeştir" diye yazmışız. Fakat Sünni olan kardeşlerimiz kendi soylarına "Etrak-ı bi idrak" demişlerdir. Türk ismini hakaret etmek için kullanmışlardır. Niyetimiz yarayı kaşımak değil, sevgi tohumları ekmek. Bizler kardeş olduğumuzun bilincindeyiz.

Gelelim eski yazıdan okumadan meydana gelen hatalara. Bu yazıları kendi okumama güvenmeyerek bu işin uzmanı olanlara da daima okuturum. Bu konuda da okuyucumuza katılmak mümkün değil. Böyle okuma hataları birçok yetkili ve uzmanlar arasında da görülmektedir. Elimde buna örnek bir belge de var.

Bir icezetname okunuşunda bir ismi diyanetin uzmanları "Feyzullah Sülbi" başka bir uzman ise "Feyzullah Çelebi" okumuş.

Sayın okuyucularım, eleştirmek güzel. Fakat Alevilik hakkında birşey söylemek için Türk mitolojisini, Türk tarihini, İslam tarihini, Türkler'in nasıl müslüman olduğunu ve de Aleviliği çok iyi bilmek gerek.

Eleştiriyi yazan sayın okuyucum yazısının sonunda "Son olarak zikredeyim ki bu düzeltme yazısı bir fizikçi tarafından kaleme alınmıştır. Bu sebeple tenkit ettiğimiz noktalarda olabilecek kusurların mazur görülmesini rica ederim" diyor.

İşte bu olmadı. Burada sevgili Uğur Mumcu'nun (rahmetle ve saygıyla anıyorum) bir sözünü hatırladım. "Bilgi sahibi olunmadan fikir sahibi olunmaz." Gene de sayın okuyucumuza teşekkür ediyor, Anadolu halkının tümünün Oğuz soyundan olup kardeş olduklarını tekrarlıyorum.

NOT: Dergimizin Mayıs sayısında Fethullah Hocaefendi daha ne kadar yükselecek başlıklı yazımızda 52. sayfanın 1. sütununun 22. ve 23. satırlarında bir cümle yanlış çıkmıştır. Doğrusu "Asıl adı Said-i Kürdi olan, taraflarınca Bediüzzaman Said-i Nursi ya da Üstad denilen din adamı veya büyük Alim! kimdir" olacaktır. Düzeltir bu hatadan dolayı özür dileriz.

Yatağanoğlu Alimcan

5. Ütopyalar Toplantısı yapıldı

Bilim ve Ütopya ve *Ağaçkakan* dergilerinin ortaklaşa düzenlediği 5. Ütopyalar Toplantısı, 16-19 Mayıs tarihlerinde İzmir-Karaburun'da gerçekleşti. Artık geleneksel hale gelen toplantının bu yılki konusu "Eğitim Ütopyaları"ydı. Üç gün boyu eğitim sorunları geçmişten geleceğe uzanarak yapılan sunuş, tartışma ve sohbetlerle işlendi.

İlk sunuşu yapan Hayati Denizkuşu, katılımcılara Karaburun tarihini anlattı. Denizkuşu, bölgenin en önemli tarihi olayı olan Börklüce Mustafa İsyanı'nı, Yunan işgalinin ve sonrasının bölge halkını nasıl etkilediğini kendine özgü tatlı diliyle dinleyicilere anlattı. İlk günün ana konusu, Cumhuriyet tarihimizin en özgün eğitim deneyi olan Köy Enstitüleri'ydi. Eski bir Köy Enstitülü olan şair-yazar Haşim Kanar'ın sunuşu ilgiyle izlendi ve tartışıldı. Mehmet Türkkan'ın "Antik Çağdan Bugüne Bilgi Edinme Yolları ve Köy Enstitüleri" başlıklı sunuşu da ilgiyle izlendi. Köy Enstitüsü deneyinin bu topraklardan çıkabilecek eğitim ütopyalarının halen en önemli kaynaklarından biri olduğu, katılımcıların ortak düşüncesiydi.

Doç. Dr. Afâeddin Şenel, geçtiğimiz yıl olduğu gibi bu yıl da toplantının hem motoru hem de aktif katılımcısıydı. Şenel, "Bilgi Kuramı ve Eğitim" konulu bir sunuş da yaptı.

Çok tartışılan bir oturum da, 9 Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyelerinin sunduğu "İnter Aktif Eğitim" konusuydu. Konuşmacılar kendi deneylerini aktardılar ve katılımcıların sorularını yanıtladılar. Aktif Eğitim'in güçlü ve zayıf yönleri üzerine yoğun tartışmalar oldu.

Tartışma açan bir diğer konu da genetik profesörü Orhan Terzioğlu'nun Evrim Kuramı'nı eleştirdiği oturumdu. Terzioğlu, Evrim Kuramı ve Yaradılış'ın öğrencilere tarafsız bir biçimde aktarılmasını önerdi. Terzioğlu'nun önerisi, bilim ve bilim insanı etiği, bilimsel yöntem, bilim-dogma karşıtlığı üzerine yoğun tartışmaların yaşanmasına yol açtı.

Prof. Dr. Gediz Akdeniz'in modern fizik kuramları ve eğitimini ele aldığı, Firdevs Gümüşoğlu'nun Cumhuriyet Dönemi eğitimini cinsiyetçilik açısından işlediği, Nesrin Timur'un okulsuz toplum ütopyasını anlattığı sunuşlar da ilginç tartışmaların yaşandığı diğer oturumlardı.

Son gün yapılan değerlendirme toplantısında gelecek yıl "Günlük Yaşam Ütopyaları"nın ele alınması düşüncesi benimsendi.

Daha fazla tarih

Tarihi seven bir okuyucunuz olarak, Ön-Türk uygarlığı, Türkler'in İslamiyeti kabul edişi, İslam öncesi Arap toplumları, İslam tarihi, Selçuklular, Osmanlılar ve saray entrikalarını içeren konuların bilimsel sosyalist bir bakış açısıyla incelenerek dergide yayımlanmasını istiyorum.

Mehmet Karahan / Soma

YEM Kitabevi açıldı

5 Mayıs 1998 günü, Yapı Endüstri Merkezi'nin kurduğu YEM Kitabevi, İstanbul-Harbiye'deki merkez binasında bir kokteyl düzenledi. Okurların, yayınevi sahiplerinin ve mimarların katıldığı kokteylde, Kitabevi'nin yeni mekânı ve zengin kitaplığı ilgi gördü. Kitabevi, dünyanın dört bir yanından getirilmiş 5 binden fazla kitapla hizmet vermeye başladı.

Kültepe tabletlerinin başına gelenler

Kültepe'den çıkan 25 bin tablet kırk yıldır okunmuyor. Kimbilir daha ne kadarı toprak altında bekliyor. Şimdi de tabletleri, okunması için yabancılara veriyorlar. Tarihe karşı nasıl bu kadar duyarsız olunabilir?

Muazzez İlmiye Çığ

Biz bir taraftan ne yer, ne yediririz diğer taraftan da yağma Hasan'ın böreğini dağıtırız. Bunun en tipik örneği Kültepe tabletleri. Nedir Kültepe tabletleri? Ne olmuş onlara? Kültepe, Kayseri yakınında bir höyük. Burada İÖ 2000 yıllarında Neşa veya Kanış adında bir şehir krallığı vardı. Bir gün Irak'ın kuzeyinde olan Asur şehrinden Puşuken adlı bir tüccar geliyor buraya. Bakıyor ki burası ticaret için çok uygun. Asur'a götürülecek hammadde çok. Bunlar işlenmiş olarak getirildiğinde iyi pazarlanabilecek. Bunun üzerine önce kendisi, derken akrabaları, arkadaşları gelip Kanış'ın dışında evler, atölyeler yaparak yerleşmeye başlıyorlar. Kısa zaman sonra büyük bir ticaret kolonisi kuruluyor. Derken şehirler gün geçtikçe çoğalarak 150'ye yakın ticaret merkezi oluşturmuşlar. Böylece o gün için düşünülemeyecek bir ticari yaşam başlıyor Anadolu'da. Kervanlarla mallar gidip geliyor, sınırlarda gümrük kontrolleri yapılıyor. Vergiler alınıyor... Yolunu bulanlar gümrükten mal-para kaçırıyor. Yakalananlar hapsi boyluyor. Alış, satış, evlenme, boşanma antlaşmaları, borç senetleri balçıktan yapılmış tabletler üzerine çiviyazısı ile Asur dilinde yazılıyor. Asur'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Asur'a aile sorunlarını, ticaret ile ilgili problemleri, mal, para kaçırma önerilerini içeren mektuplar gidip geliyor. Burada zenginleşenler Asur'a dönüyor, yerlerine yenileri geliyor. Böylece Asurlu üç kuşak en az 200 yıl burada iş yaşamını sürdürüyor. Sonra birdenbire evler dükkânlar yanıp kül oluyor, içinde yaşayanlar kayıplara karışıyor. Buna karşın en az üç kuşağa ait yukarıda sözü edilen tabletlerden oluşan aile arşivleri toprağın altına gömülüyor. Aradan 4 bin yıl geçtikten sonra geçen yüzyılda hava koşulları veya toprak çalışmaları nedeniyle bir tarlada tabletler bulunmaya başlıyor. Bunların ne olduğundan kimsenin haberi yok. Fakat gelen yabancılar bunları köylülerden alıp, ülkelerine götürüyorlar. Bu arada çiviyazıları ve dilleri çözülmüş durumda. Götürülen bu tabletler okunuyor ve yayımlanıyor. Bu tüccarlar hakkında bilgiler ortaya konuyor. 1925 yılında Hitit dilini çözen Çek bilgini Hrozny, burada kazı yapma izni alıyor. Kısa sürede bilimsel olmayan bir kazıda 1000 tablet buluyor. Bunlar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getiriliyor. Orada yayına hazırlanıyor (1). Bundan sonra 1948 yılına kadar, yine köylüler eliyle tesadüfen bulunan tabletler dış ülkelere götürülüyor.

Elli yılda ancak birkaç uzman yetiştirildi

1948 yılında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden, şimdi profesör olan Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında ve Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile Kültepe'de bilimsel şekilde kazılara başlandı, bugüne kadar sürdü ve sürmekte. Bu kazılarda Asurlu tüccarlara ait evlerin, atölyelerin kalıntıları ve bunlar içinde aile arşivleri ortaya çıktı. Bulunan bu arşivler Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne verildi. Söylendiğine göre adetleri 25.000'den az değilmiş. Yanlış okumadınız tam 25.000 tablet. Geçen 50 yıl içinde ne gibi çalışmalar yapıldı bu tabletler üzerinde? Hemen hiç diyebiliriz! Halbuki Ankara'da dört profesörlü bir Sümeroloji Bölümü vardı. Bu

profesörlerden en az ikisi birleşerek yetişen öğrencileri de yanlarına alınak koşulu ile bir ekip kurabilirler ve 4 bin yıl öncesi Anadolu'nun sosyal, kültürel tarihine büyük ışık tutacak olan bu tabletlerin yayınlarına hemen başlayabilirlerdi. Bu suretle bu konuda kendi uzmanlarımız çok önceden yetişirdi. Ama ne yazık ki dördü birden emekli oldu. Kısır düşünceler, gereksiz kıskançlıklar yüzünden 50 yıl içinde ancak birkaç uzmandan başka yetiştirilmedi. Şimdi ne oldu? Yemeyenin malını yerler dendiği gibi. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki tabletler üzerinde, yabancı bilim adamlarıyla birlikte yapılan çalışmalara bile kızanlar, bugüne kadar Kültepe tabletlerinin yayınlarını büyük bir merakla bekleyen çeşitli ülkelerden bilim adamlarına aynı tabletleri çalışmaları için gelişigüzel sunuyorlar. Doğal olarak bu tabletler daha yıllarca bekletilemezdi. Ama hiç olmazsa bunlardan şahıslar için değil, ülkemiz adına yarar sağlanabilmeli idi. Nasıl bir yarar diye sorulabilir. Aşağıda cevap olarak birkaç maddeyi vermeye çalıştım:

1) Sumerolojiden her yıl öğrenci mezun oluyor. Bunlar arasında, başarılı olanlara bu alanda görgü ve bilgilerini genişletmek için burs verilebilmeli.

2) Yine bunlardan müze kadrosuna alınarak, bu araştırmacılarla birlikte çalışmaları şart olur, hem de bizim gençlerimiz bu alanda yetişmiş olur.

3) Anlaşıldığına göre bu araştırmacılar Kültepe tabletleri üzerindeki yayınlarını kendi ülkelerinde yaptıracaklar. Bu suretle Kültepe tabletlerinin yayını birbirinden bağımsız, çeşitli ülkelere dağılmış olacak. İstanbul Arşivi bunu önlemek için Türk Tarih Kurumu'nda, çiviyazılı belgeler yayını olarak bir seri açtırmıştı ve 2 cilt Sumer edebiyatı, 1 cilt Nippur iktisadi, hukuki belgeleri, 1 cilt Hitit tabletleri, 1 cilt de Asur tabletleri kopya ve Türkçe-İngilizce veya Almanca açıklamalarla yayımlandı. Kültepe tabletleri de aynı şekilde Türkçe ve yabancı dilde açıklamaları ile Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmalı. Osmanlı devrinde Almanlar'a, Hitit tabletlerinin Almanya'da yayımlanması için izni verilmişti. O zaman, hatta daha sonradan bunları ne saklamak, ne de yayımlamak olanağı vardı. Bugün hepsi var. Ama ne yazık ki, küçük hesaplar yüzünden malımıza sahip olma yok.

Kendi belgelerimizin değerini bilip onlara Kültür Bakanlığı'nın Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nün, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun sahip çıkması, yayınlarının ülkemizde üstlenilmesi ve bunun vatani bir görev olarak kabul edilmesi şart. Aynı kural İstanbul Arşivi için de uygulanmalı.

Atatürk 65 yıl önce ülkemizin çiviyazıları uzmanlarına ihtiyacı olacağını bilmiş, Hititoloji ve adını kendisinin koyduğu Sumeroloji bölümlerini açtırmıştır. Bugün bunun ne kadar yerinde bir karar olduğunu çeşitli yerlerde bulunan tabletlerden anlıyoruz. Kim bilir daha yeraltında çıkarılmayı bekleyen ne kadar tablet var. Ayrıca İstanbul Arşivi'nde de binlerce belge, uzman bekliyor. Kaybımız büyük fakat gecikmeden çiviyazıları için uzman yetiştirme ve yayın işini büyük bir ciddiyetle tekrar ele almamız gerek. Yetkililere ve basına, her gün gündemi meşgul eden türlü gereksiz ve seviyesiz haber ve olay için gösterilen hassasiyetin, bizim topraklarımıza ait olan bu tarihi ve kültürel değerler için de gösterilmesi önemle önerilir.

DİPNOTLAR

1) Bu tabletler Julius Lewy tarafından kopya halinde hazırlanmış ve 1926 yılında "İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri'nde Hat-mıh Metinleri" adı altında müzemiz tarafından yayımlanmıştır.

Muazzez İlmiye Çığ'a hizmet plaketi

Doç. Dr. Numan Tuna

Yerküremizde birçok üniversitenin arkeoloji müzesine sahip olduğu bilinir, ancak yerleşkesi içinde ve yakın çevresinde doğrudan gerçekleştirdiği kazılarla kazanılmış eserlerden oluşturulmuş müze, sadece Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca ODTÜ Müzesi, Türkiye'nin biricik üniversite müzesi olma niteliğine de sahiptir. ODTÜ, doğrudan yürüttüğü kazılar ve müzesi ile Türkiye arkeolojisine yaptığı katkıyla yetinmemiş, 1960'lı yıllardan başlayarak yeni tekniklerin denendiği, disiplinlerarası çalışmayı özendiren Keban ve Aşağı Fırat gibi uluslararası platformda etki yapmış arkeoloji projelerinin gerçekleşmesinde de önder olmuştur.

ODTÜ arkeoloji çalışmaları 1990'lı yıllarda yeni bir yapılanma süreci içine girerek, Türkiye'de ilk kez Arkeometri programı başlatılmış, son olarak uygulamalı fen ve doğa bilimlerinin arkeolojiye katkılarını sağlamak amacıyla disiplinlerarası çalışmaları özendiren ODTÜ Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi (TAÇDAM) kurulmuştur.

ODTÜ TAÇDAM yürütmekte olduğu proje ve etkinlikler ile beraber, Türkiye'de arkeoloji çalışmalarına önemli katkıları olan, ancak ilgili çevrelerce bugüne kadar takdiri gecikmiş kişi ve kurumlara, gelecek kuşakları özendirmesi bakımından, toplumsal saygının ifade edilmesini bir görev bilmiştir. Bu bağlamda, uzun yıllar İstanbul Arkeoloji Müzesi depolarında titiz ve özverili bir çalışma ile çok sayıda çiviyazılı tabletin belgelenmesini başarmış, ancak bununla da yetinmeyip Sumeroloji biliminin uzmanlar arasına sıkışmış kalmış dünyasını kamuoyuna, aydınlara açmış saygın bilim insanı Muazzez İlmiye Çığ'a ODTÜ TAÇDAM, Türkiye arkeolojisi adına teşekkür etmeyi onurlu bir görev saymıştır. Aynı şekilde, gerek Türkiye kültür dünyasına yaptığı hizmetler, gerekse ODTÜ TAÇDAM faaliyetlerine içtenlikle yaptığı yardımlar için Prof. Dr. Emre Kongar'a da teşekkürlerini ifade etmekten TAÇDAM mutluluk duymaktadır. Bu önder ve çalışkan bilim insanlarına 8 Mayıs 1998 tarihinde ODTÜ Müzesi'nde üniversitemiz topluluğu ve seçkin davetlilerin katılımında yapılan bir tören ile ODTÜ hizmet plaketi sunulmuştur. Geçmişi yeniden kurmaca biliminin aydınlık geleceği için ileri...

Evrim Kuramı Paneli

3 Haziran 1998 Saat 15.00
İ.Ü Fen Fakültesi Konferans Salonu

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Dinçer Gülen (İ.Ü Fen Fakültesi Dekanı)

Panelistler

Prof. Dr. Aykut Kence (ODTÜ Biyoloji Böl. Öğr. Üyesi)
Biyoloji Eğitimi ve Evrim

Prof. Dr. Işık Bökesoy (AÜ Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı Bşk.)
Genetik Evrim

Prof. Dr. Yaman Örs (AÜ Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Bşk.)
Bilimsel Felsefe Açısından Evrim ve Evrimleşme Kavramı

Doç. Dr. Mehmet Sakınç (İTÜ Avrasya Yerbilim Enst. Öğr. Üyesi)
Doğa ve Evrim

Doç. Dr. Haluk Ertan (İÜ Fen Fak. Dekan Yrd. Biyoloji Böl. Öğr. Üyesi)
Evrimin Moleküler Kanıtları

Düzenleyenler

İstanbul Üniversitesi ve
Bilim ve Ütopya Dergisi

Bilim ile dogma arasında tarafsız kalınabilir mi?

Yaradılış; gözlemlenebilir mi, deney konusu yapılabilir mi, doğrulanabilir mi, yanlışlanabilir mi, tartışılabilir mi, geliştirilebilir mi..? Hayır. Yaradılışa sadece "inanılır". O halde yaratılış bilim değil, bir "inanç"tır. Hem de yanlışlığı bilimsel olarak kanıtlanmış boş bir inanç.

Ender Helvacıoğlu

Bilim ve Ütopya geçtiğimiz ay, Evrim Kuramı'nı yaratan bilimsel birikimi kapak dosyası olarak sunmuştu. Evrenin, canlıların ve insanın, Tanrı'nın "Ol" demesiyle bir anda yaratıldığına dair binlerce yıllık dinsel dogmaların; Leonardo da Vinci, Kopernik, Kepler, Galile, Cuvier, Lyell, Darwin gibi öncü bilim insanlarının çabalarıyla yerle bir ediliş tarihini okurlarımıza sunmaya çalışmıştık. Bu tarih, insanlığın Aydınlanma mücadelesinin bilim cephesindeki seyriydi. Evrenin ve insanın Tanrı tarafından "yaratılmadığı", doğa yasaları çerçevesinde, kendine özgü mekanizmalarla "evrimleştiği" bu süreç içinde kanıtlanmıştı.

Son yıllarda, "bilimsel tarafsızlık" ve "demokrasi" adına, yaradılış dogmasıyla Evrim Kuramı arasında "tarafsız" kalmayı öngören, ikisinin de öğretilmesi gerektiğini savunan bazı "bilim" insanları türedi. Hem de büyük üniversitelerimizde, üstelik biyoloji, genetik gibi bölümlerde böylesi "demokrat"lara rastlanıyor. "Demokrasi" kavramına; dinsel dogmalara karşı yüzyıllar süren acılı mücadeleler sonucunda, diri diri yakılmalar, türlü işkenceler pahasına ulaştığını unutan "demokrat"lara...

Bir bilim insanı dogma ile bilimi aynı kefeye koyamaz, ikisi arasında tarafsız kalamaz. Bir yanda değişmez ve tartışılmaz Tanrı buyruklarından, mutlak doğrulardan oluşan kapalı bir yapı vardır, diğer yanda her yeni pratik ve gelişmeyle birlikte kendini yeniden gözden geçiren ve bu yolla daha doğruya ulaşmaya çalışan bilim. Bilim insanı ilk önce dogmaya karşı net tavrını alacak ve bilimsel yöntemi tavizsiz savunacak; daha sonra yine bilimsel yöntem gereği, kendi düşüncesi de dahil, kurama dair farklı yorumları sunacaktır. Bilim insanı tavrı budur.

Yaradılış, gözlemlenebilir mi, deney konusu yapılabilir mi, doğrulanabilir mi, yanlışlanabilir mi, tartışılabilir mi, değiştirilebilir mi, geliştirilebilir mi..? Hiçbiri yapılamaz. Yaradılışa sadece "inanılır". O halde yaratılış bilim değil, bir "inanç"tır. Hem de yanlışlığı bilimsel olarak kanıtlanmış boş bir inanç.

Bilim ve Ütopya, geçtiğimiz ay sunduğu kapak dosyası ve daha önce yine Evrim Kuramı'nı ele alan çeşitli yazıları ile ilk olarak bu fikri işlemiş ve bilimden yana tavrını almıştır. Bir kere bu noktada anlaştıktan sonra, bilim insanları olarak artık her bilimsel tez ve kuram gibi Evrim Kuramı'nı da tartışmaya başlayabiliriz. Bilimciler arasındaki bilimsel bir tartışmadır bu.

Bazı bilim insanları, son bulgular ve gelişmeler ışığında, Darwin'in bazı tezlerinin ve öngörülerinin sorunlar içerdiğini, tartışılması ve değiştirilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Dahası Darwin'i de aşan daha kapsamlı, daha açıklayıcı yeni bir kuramın gerekliliğini dillendiren bilim insanları da var. Ne güzel! Gerçek bilim budur işte! Sadece bu bile, Darwin'in bir bilim insanı, Evrim Kuramı'nın da bilimsel bir kuram olduğunu kanıtlamaya yeter. Bilim böyle gelişir. Var olan veriler ışığında konuyu o düzeyde açıklayan bir kuram oluşturulur. Daha sonra mevcut kuramın açıklamakta zorlandığı yeni pratikler ve bulgular ortaya çıkar, giderek yeni ve daha kapsamlı bir kuramın oluşturulması ihtiyacı belirir. Eski kuram aşılır. Bilim, böylesi devrimci bir seyir izler.

Kopernik, Kepler, Galile, Newton gibi büyük bilim insanlarının katkılarıyla oluşturulan Klasik Fizik, yüzyılımızın başında geliştirilen Einstein'ın Görelilik Kuramları ve Kuvantum Mekaniği ile aşıldı. Bu durumda Newton yasalarının bilimsel olmadığı söylenebilir mi? Onların adları bilim tarihine altın harflerle yazıldı ve hiçbir şey bu gerçeği değiştiremez. Görelilik ve Kuvantum ile, Newton çağında gözlemlenmesi olanaksız olan olguları da açıklayabilen çok daha kapsamlı teorilere ulaşıldı. Herhalde, dünyanın düz olduğu, evrenin merkezinde olduğu türünden dinsel dogmalara ve Batlamyus modeline geri dönülmedi!

Doğaldır ki Darwin de aşılacak. Darwin döneminden bugüne, yüzlerce yeni fosil ve kemik kalıntıları bulundu, yeni teknolojiler ve yöntemler geliştirildi, en önemlisi genetikteki gelişmeler bilim insanlarının önüne muazzam olanaklar açtı. Bütün bu bulgular ve gelişmeler değerlendirilecek, yeni yorumlar getirilecek, tartışmalar yapılacak, eksikler saptanacak. Darwin'in öngörüleriyle açıklanamayan olgular belirlenecek, belki de daha kapsamlı bir kuram ihtiyacı doğacak. Ama herhalde bütün bunlar sonucunda, tüm canlıların Tanrı'nın "Ol" demesiyle yaratıldığı, insanın Adem ve Havva'dan geldiği safsatalarına geri dönülmeyecek! Evrim Kuramı'nın açıklayamadığı bazı olgular var diye, bu bilimsel kuram ile yaradılış dogmasını aynı kefeye koyan "demokrat"lara da, bilim insanı değil, olsa olsa "şarlatan" denecek.

Bilim ve Ütopya, elinizdeki sayıda yine Evrim'i işliyor. Bu kez diğer boyutuyla. İki önemli gelişmenin haberini ve yorumunu okurlarımıza sunuyoruz. İlki Çin'de ortaya çıkarılan ve son zamanlarda çok tartışılan Kambriyum Dönemi'ne tarihlenen geniş bir fosil bölgesinin haberi. Çinli bilim insanları evrim sürecinin, ani sıçramaları ve devrimleri de içerdiğini belirtiyor ve genetiğin sunduğu olanaklarla yeni yorumlar getiriyorlar. İkinci makale ise, yine Çin'de bulunan 2 milyon yıllık insan kemiklerini haber veriyor ve insanın atasının coğrafik kökenine dair farklı tezler ortaya atıyor. İlgiyle okunacağını ve tartışılacağını umuyoruz.

Tüm *Bilim ve Ütopya* okurlarını, dergimizin İstanbul Üniversitesi ile birlikte düzenlediği ve değerli bilim insanlarının "Evrim Kuramı"nı tartışacakları panele davet ediyoruz. Toplantı hakkındaki duyuruyu ve bilgileri yan sayfamızda bulabilirsiniz. 3 Haziran saat 15.00'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin enfes konferans salonunda buluşalım.

Evrim sürecindeki devrim: Kambriyum Patlaması

Çin'deki Chengjiang Biota'nın keşfi ile, Kambriyum Patlaması tezi doğrulandı. 540-530 milyon yıl öncesine kadar, tek hücreli organizmalar hakimdi. Fakat bu dönemde, aniden, çok sayıda çok hücreli organizma oluştu. Bu olay, canlı üremesindeki patlamadır ve Evrim Kuramı'na yeni açılımlar getiriyor.

Maotianshan Dağı, Chengjiang çevresinde yer alan güzel bir dağdır. Temmuz 1984'de bir öğleden sonra yağmur çiselerken, Çin Bilimler Akademisi Nanjing Paleontoloji Enstitüsü'nden Hou Xianguang, burada ülkenin ilk **Naraoia** fosilini bulmuştu. Eski bir **antropod** (böcek ve kabuklular gibi omurgasız organizmalar) olan **Naraoia**, sadece Kambriyum Devri'nde yaşamıştır. Bu bölge, keşiften sonra pek çok yerli ve yabancı paleontoloğun akınına uğradı.

1984 ve 1996 yılları arasında, 530 milyon yıl öncesine giden, Erken Kambriyum Dönemi'ne ait tabakalarda onbinin üzerinde fosil gün ışığına çıkarıldı. Araştırmalar bu fosillerin 80'den daha fazla türü içerdiğini gösterdi. Burada hemen hemen her sınıftan hayvan bulunabilir. Ayrıca, nesli tükenmiş olan ve kesin bir sınıflandırmaya sokulamayan çok sayıda tür de vardır.

En çarpıcı olan ise: 500 milyon yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen, fosillerin çoğunun, deri, duyu organları, kıllar, gözler, bağırsaklar, mide, sindirim sistemi, ağız ve sinirler gibi yumuşak doku organları söz konusu olduğunda, iyi korunmuş olmasıdır. Bu fosillerdeki sindirim sistemi kanallarında, gıda maddeleri tespit edilmiş olup, sindirilmemiş yiyecek artıkları ise dışkı içinde korunmuştur.

Chengjiang-Biota'nın keşfi ile birlikte, Kambriyum Patlaması tezi doğrulanmıştır. İlk Kambriyum Devri'ne, yani 540-530 milyon yıl öncesine kadar, yeryüzünde tek hücreli organizmalar hakimdi. Fakat bu dönemde, aniden, çok sayıda çok hücreli organizma oluştu. Bu olay, paleontologların 100 yıldır üzerinde düşündükleri, canlı üremesindeki patlamadır. Keşif bu sebeple tüm dünyada büyük bir heyecan yarattı.

Yeni bilgiler, insanların ilgisini çekiyor ve daha derin araştırmaların yapılmasına neden oluyor. Nanjing Paleontoloji Enstitüsü'nden Prof. Chen Junyuan ve yardımcıları, ulaşılan sonuçlar ve gelecekte ulaşmak istenen hedefler hakkında ilgilileri bilgilendiriyor. Bu ekip, Kambrium Patlaması ve canlıların evrimi hakkında yeni bir bakış açısı sergilemektedir.

Yeni kanıtlar

Profesör Chen'e göre, "4.6 milyar yaşındaki Dünya için, Kambrium Dönemi çok önemli bir evredir". İlk kaos döneminde Dünya'da canlı bulunmuyordu. Yaklaşık 3.8 milyar yıl önce denizler içinde tek hücreli bakteriler, mantar ve deniz yosunları gibi basit canlılar oluştu. Onu izleyen 3 milyar yıl içinde yaşam tek hücreli bir biçimde devam etti.

Erken Kambriyum Dönemi'nde birkaç milyon yıl içerisinde, çok hücreli omurgasız organizmalar denizlerde ortaya çıkmaya başladı. Bu organizmalar değişik şekil ve karmaşık yapılara bürünerek hızla geliştiler. Bu çağdan itibaren Dünya üzerindeki canlılar bu çeşitliliği korudular.

Kambriyum Patlaması hipotezi fosil kanıtlarını bu yüzyılın başında buldu. 1909 yılında Amerikalı bilim adamı S. S. Walcott, İngiliz Kolombiyası'nın Kanada Bölgesi'nde, 515 milyon yıl önceye, Orta Kambrium Dönemi'ne tarihlenen Burgess-Schale'deki **biota** (jeolojik devrim karışmış olan coğrafi alan)'yı keşfetti. Bu biotada şimdiye kadar 60 bin fosil gün ışığına çıkarıldı ve dikkatli çalışmalardan sonra Amerikan Ulusal Doğal Tarih Müzesi-Smithsonian Enstitüsü'nde koruma altına alındı.

Birçok jeolojik bulgu, Chengjiang Biota'nın ortaya çıktığı zamanın Kambriyum Patlaması'nın sonuna yaklaşıldığı döneme denk geldiğini gösteriyor. Burgess Shale Biota'nın özellikleri ise, Kambriyum Patlaması'ndan sonra süregelen organik evrim sürecini ifade ediyor. Her iki biota da benzer canlı sınıfları içermelerine rağmen, Burgess Shale Biota tür sınıfları bakımından diğerine göre daha fazla çeşitlilik göstermekle beraber, fosillerin bozulmamışlığı açısından Chengjian Biota daha üstündür.

90 yıl önce ortaya çıkarılmasına rağ-

men Burgess Shale Biota'nın hâlâ çözülemeyen bir takım yönleri var. Chen'e göre, en önemli araştırma sonuçlarından bir tanesi, insan türünü de içine alan omurgalıların atası olarak bilinen **Yunnanozoon**'un keşfidir. Bu keşiften önce, Burgess Shale'de bulunan **Pikaia**, kiriş-sel (kordal) yapıya sahip en eski organizma olarak kabul ediliyordu.

1991'de, Hou Xianguang ve arkadaşları buldukları fosillere Yunnanozoon adını verdiler ve bunları nesli tükenmiş canlılar olarak kabul ederek yanılgıya düştüler. Fakat Chen Junyuan, bütün Yunnanozoonlar'ın maviye çalan gri bir renkte olduklarını ve vücutları boyunca uzanan boru şeklinde bir yapıya sahip olduklarını fark etti. Pek çok yabancı bilim insanı bu bünyeyi sindirim sistemi olarak görürken, Chen, fosil analizlerinden yola çıkarak söz konusu bünyeyi, daha sonraları gelişerek omur işlevi görecek olan kiriş (veter) olarak kabul etti. Eğer bu bir sindirim kanalı olsaydı buradaki artıkların korunmuş olması gerekirdi. Fakat Yunnanozoonlar'ın hiçbirinde böyle bir durumla karşılaşılmamıştır. Chen, araştırma sonuçlarını 1995'te yayınladı.

Annomalocaridalar'ın keşfi Chengjiang-Biota'dan gelen heyecan verici başka bir haberdi. İlk Annomalocarida fosili, 1892'de gün ışığına çıkarılmıştı. Bu, o zamanlar yengeç şeklinde bir antropodun vücudu olarak sınıflandırılmıştı. İlk kez Burgess Shale Biota'da keşfedilmiş Annomalocarida cinslerinin ağız kısmının denizanası olduğu düşünülmüştü. Ancak 1985'te eksiksiz ilk Annomalocarida fosillerinin Chengjiang'da keşfedilmesiyle bu hata düzeltildi. Bugüne kadar, Chengjiang Biota'da buna benzer eksiksiz iki ya da daha fazla fosil bulunmuştur.

O zamanlar başka hayvanların ortalama uzunlukları yalnızca bir kaç mm. ile cm. arasında iken, Annomalocarida fosilleri 2 metrenin üzerinde boyutlara sahiptiler. Bundan başka, Annomalocarida'nın avını yakalamak için kullandığı bir çift büyük ön uzvu ve iki büyük gözü vardı. Keskin dişleri ve 25 cm çapındaki geniş ağzıyla yiyeceğini çiğneme ve parçalama işlemini kusursuzca gerçekleştirerek, kolayca yutabiliyordu.

"Annomalocaridalar'ın ortaya çıkışı piramitsel yiyecek zincirinin, Kambriyum Dönemi'ndeki denizaltı ekosistemini göstermektedir. Piramidin en tepesinde ise Annomalocarida yer almaktaydı" diyor Chen.

Fuxianhuia hakkındaki yeni bilgiler, Chengjiang Biota içinde önemli bir yer tutmaktadır: Fuxianhuia adı 1987'de Hou Xianguang tarafından verilmiştir. 1994'te, Chen bu canlının **akron**'a ve bir çift keskin göze sahip olduğunu gözlemlemiştir. Bu yalnızca embriyonik böceklerin ilk evrelerinde bulunabilen bir yapıdır.

Prof. Chen Junyuan Maotianshan Dağı'nda.

Yunnanozoon'un çizimi.

"Böcekler antropodların evrim aşamasından gelen başarılı bir türdür." diyor profesör. Yaygın bir görüşe göre, 450 milyon yıl önce, Silarian Dönemi'nde ortaya çıkan **Euthycarcinoidea**, böceklerin gerçek atasıdır.

Euthycarcinoidea ve Fuxianhuia vücut yapısı bakımından pek çok benzerliğe sahip. Bu benzerlikler Euthycarcinoidea'nın Fuxianhuia türünden geldiği görüşünü destekliyor. Eğer bu hipotez onay görecek olursa, böceklerin kökeni Erken Kambrium Dönemi'ne kadar takip edilebilir.

Ani değişim

1987'den beri, Prof. Chen ve yardımcıları bütün güçleriyle Chenjiang Biota'daki araştırmaları sürdürüyorlar. Bu fosiller onlara pek çok milyon yıl öncesine ait deniz canlıları üzerine bir bakış sunduğu gibi, akıllarda yeni soruların oluşmasına da neden oluyor: Yaşam nereden geliyor, nasıl oluştu, hangi türler bugüne kadar hangi kurallara göre geliştiler? Bir önceki yüzyılda ortaya atılan Darwin'in Evrim Teorisi, yaşamın tüm tarihini aydınlatabiliyor mu?

Darwin'in çok geniş organik kalıtım ve çeşitlilik örnekleriyle dolu olan çalışması *Türlerin Kökeni*, ağaç dallarını andıran evrimsel bir yapı öne sürer. Önce ilk canlı cinsi ortaya çıkmıştır. Bu temel üzerine iki ya da üç çeşit ve bunlardan devamlı yeni çeşitler oluşmuştur. Tıpkı kolları ve dalları ile sürekli büyüyen bir ağaç gibi. Değişiklikler doğal seçilim ve çevre koşullarına dayanır. Bu süreç, basamaklar halinde yavaş, sürekli bir biçimde; ani bir değişim veya sıçrama olmadan gerçekleşir.

"Darwin'in geçtiğimiz yüzyılda ulaştığı sonuçlar, Kambriyum Dönemi'ndeki canlı türlerinin birden çoğalması olgusunu açıklamakta bugün yetersiz kalıyor. Fosil buluntularına, kanıtlarına sahip ola-

mayan Darwin, Kambriyum Dönemi'nden önceki jeolojik katmanda kendi teorisini doğrulayacak fosillerin varolduğunu fakat bunların bulunamadığını öne sürmüştür."

Ancak bugün, Chengjiang Biota'da bulunmuş zengin fosiller yardımıyla Kambriyum olgusu tartışılabiliyor. Biota'da yapılan araştırmalar, Kambriyum Patlaması'nın sadece 3 milyon yılda oluştuğunu gösteriyor. Uluslararası bilim insanları Erken Kambrium tabakaların kesin tarihlendirilmeleri için yeni araştırmalara girişmişler ve bu araştırmaların sonucunda Kambriyum Patlaması'nın toplam süresi 5 milyon yılı geçmemiştir.

Anomalocarid'in çizimi.

"3 milyar yılı aşkın canlılık tarihi düşünüleceek olursa, 5 milyon yıl çok kısa bir süredir. Bu, 24 saatlik bir günün 1 dakikasına denk düşmektedir" diyor Chen.

Bu yüzyılın başından itibaren Prekambriyum Dönemi'ne ait fosiller her geçen gün daha da artarak araştırıldı ve gün ışığına çıkarıldı. Avustralyalı bilim insanı Martin Glaessner tarafından 1947'de keşfedilen, Güney Avustralya Flinders Dağları'ndaki Ediacara Biota 560 milyon yıl öncesine ait eski fosil gruplarını barındıran önemli yerlerden biridir. Buradaki fosil gruplarına benzer buluntular dünya üzerindeki başka bölgelerde de ele geçmiştir.

"Ediacara Biota hakkında öteden beri değişik görüşler mevcuttur. Bazı insanlar, bu fosillerin basit çok hücreli organizmaların izleri olduğunu düşünüyor. Bazıları ise bunların tek hücreli organizmaların polimerleri ya da sadece **fungal** organizmaların parçaları olduğunu ve Kambriyum Dönemi'nde ortaya çıkan çok hücreli organizmalarla da hiçbir bağlantılarının bulunmadığını söylüyor. Bunlar Chengjiang Biota'dan yalnızca 30 milyon yıl daha erken oluşmuşlardır ve Kambriyum'da canlıların patlayarak birdenbire yayılmaları olayını doğrulayan birer delil niteliğindedirler" diyor Chen.

Chengjiang Biota'nın sunduğu bir başka manzara da şudur: Şu anda yeryüzünde yaşayan hemen hemen tüm canlı türleri ve soyu tükenmiş bütün canlı sınıfları çok kısa bir sürede, ani bir sıçrayışla oluşmuşlardır. O zamandan beri, bazı canlı türlerinin neslinin tükenmesiyle biyolojik çeşitlerin sayısı azalmaya ve yenileri oluşmamaya başladı. Bu bulgular, Darwin'in ulaşabildiği sonuçların ve genel olarak teorinin geliştirilmesi gerektiğini gösteriyor.

Tespit edilmiş, başka bir gerçeklik de şudur: Chengjiang Biota'daki antropodlar belli bir bölüme aittirler: Trilobita, Cinderella, Kuamaia, Fuxianhuids ve Naraoia tıpkı diğer büyük veya küçük antropodlar gibi, aynı evrim süreci içerisinde çeşitlilik gösteren kollardır. Darwin dönemindeki bilgi düzeyinin, burada gösterilen gelişim temposunu ve çeşitliliği açıklaması olanaksızdır. Bu da kuramın yeni bilgiler ışığında yeniden düzenlenmesi ihtiyacını gösteriyor.

Bütün bu konular bilim insanları arasında neredeyse yüzyılın başından itibaren tartışılıyor. 1920'li yılların ortalarında Alman gen bilimci R. Goldschmidt şöyle bir tezle ortaya çıkmıştır: Canlıların gelişimi, ileriye, başka bir cinse doğru, güçlü ve ani bir değişim (mutasyon) ile gerçekleşmiştir.

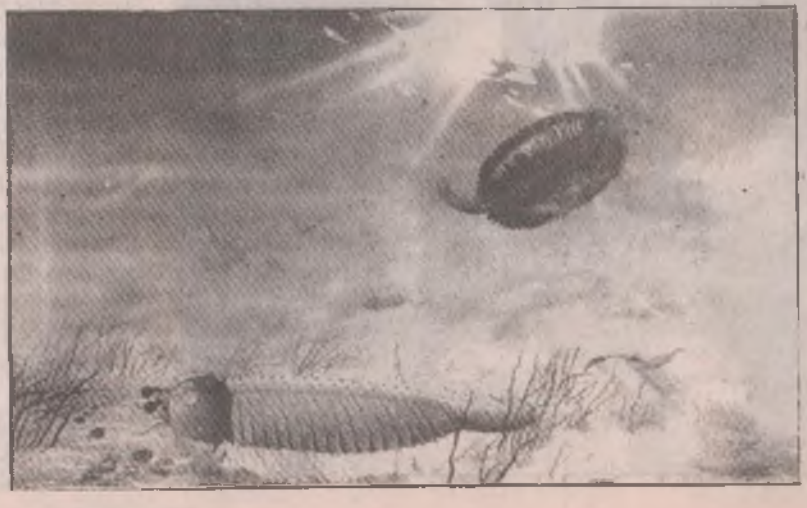

Fuxianhuia'nın çizimi.

1960'lı yılların sonlarında gen bilimi alanında birkaç Japon ve Amerikalı bilim insanı yeni tezler geliştirmişlerdir: Canlıların gelişimi için ana neden, doğal seçilim değil; tam tersine ani gen değişimidir.

Erken Kambriyum Dönemi'ne tarihlenen toprak örnekleri üzerinde yapılan analizler, söz konusu dönemde Doğu Yunnan bölgesindeki denizler içinde volkanik hareketlerin varlığını göstermiştir. Bu da, yaşam öğesi olan fosforun o bölgeye yakın denizler içinde büyük miktarlarda mevcut olduğunu ve canlıların artarak çoğalması için çok uygun bir ortam oluşturduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

"Buna rağmen, dış etkenler bütün bir biyolojik çeşitliliğin birdenbire oluşması için yeterli değildi" diyor Chen. Dolayısıyla, Kambriyum Patlaması'nın tamamen tesadüf ve şans eseri olduğu düşünülebilir. Bu oluşumun sebebi esas olarak yaşamın iç yapısından kaynaklanır ve genetik evrim organik evrimin esas karakteridir.

"Öyle anlaşılıyor ki, Erken Kambriyum Dönemi'nde genomlar (bir kromozom takımı) şimdikinden çok daha esnektiler. Dolayısıyla, bir canavarın oluşumuna yol açabilecek kromozom değişimleri (mutasyonları) ve yeni oluşumları mümkündü. Bu yüzden, molekül mekanizması Kambriyum Patlaması'na yol açan en büyük etkendir."

Chen'e göre, sadece yukarıda varılan sonuçlar, biyolojik evrimin tüm aşamalarını açıklamaya yetmez.

Fosillerden elde ettiğimiz göz ardı edilemeyecek kanıtlardan biri, hidrolik iskeletlerin kurtçuk hareketleridir. Bu, çok eski bir biyolojik biçimlenme tarzı olup, gelişim için pek fazla alan tanımaz.

Yine de Kambriyum Patlaması'ndaki canlı türlerinin pek çoğu bu şekilde oluşmuşlardır ve bugün de önemli bir değişikliğe uğramaksızın varlıklarını sürdürmektedirler. Kambriyum Dönemi'nde bulunan **Maotianshania** ve günümüz yer solucanları bu varlıkların en belirgin örnekleridir.

Chen bu olayı şöyle

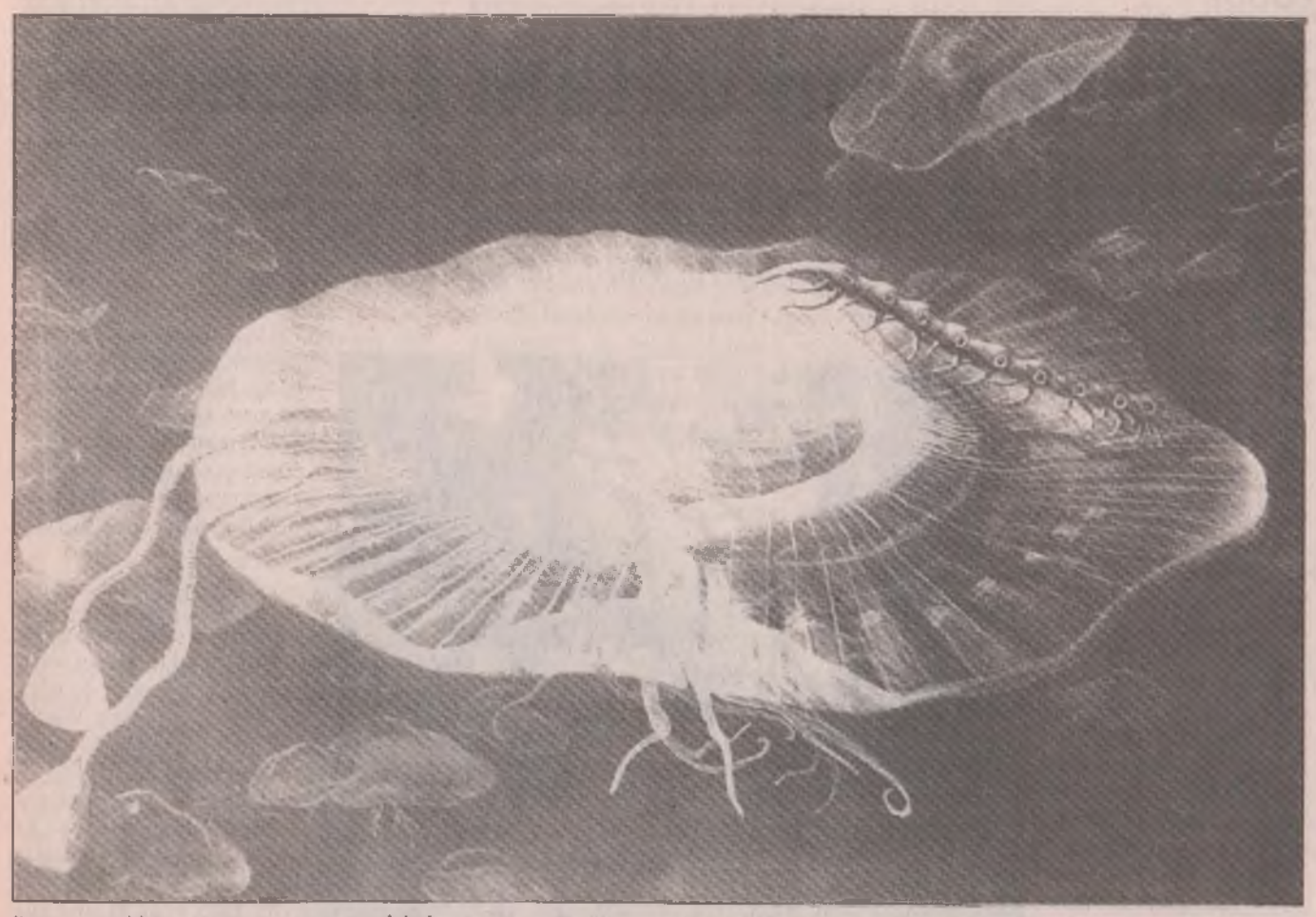

Deniz anası biçimindeki organizmanın çizimi.

yorumlamaktadır: İlk biçimler tamamen birdenbire ve şans eseri oluşmuş olsa da, bir kere biyolojik biçimler oluştu mu, bunlar belirli süreçler boyunca durağan bir gelişim içine girerler. Chengjiang Biota ile Burgess Shale Biota, aralarında 15 milyon yıl fark olmasına rağmen, büyük benzerlikler gösterirler. Bu benzerlik aynı zamanda biyolojik evrimin, ani ve büyük değişimlerden sonra, daha yumuşak ve aşamalı bir sürece girdiğini gösterir.

"Bundan dolayı, ani ve aşamalı değişimler yaşamın evriminde iki önemli biçim olarak görülmelidir. Teorik olarak, iki seçenek olan ani ve aşamalı değişim, zaman ve mekân içerisinde bir mozaik oluştururlar. Bu yaşamın evrimini daha bütünsel olarak açıklar" diyor Chen.

Yeni teori

Geçen yüzyıl boyunca, pek çok uluslararası bilim insanı Kambriyum Patlaması ve bu olaydan doğan biyolojik evrim konuları üzerine birçok varsayım ve teori geliştirmiştir.

Prof Chen'e göre, bütün bu varsayım ve teoriler, soruları tam olarak yanıtlayamasalar da, gelecekte yapılacak olan teorik çalışmalar için değerli katkılar oluşturmaktadır. Biyolojik yaşamın tümünde, molekül ve hücrelerden insan türüne kadar, evrimsel mekanizmanın itici güçleri vardır. Bu yüzden, ani veya aşamalı değişimleri -veya diğer tek yönlü düşünme yollarını- kullanarak karmaşık biyolojik olguları açıklamaya çalışmak, bilgiyi ve kavrayışı daha ileri götürmekte yeterli olmayacaktır.

"Ben biyolojik evrimin; hem dününü, hem bugününü, hem de yarınını açıklayabilecek bir teori geliştirmeye çalışıyorum. Bu zor bir iş; fakat Chengjiang Biota bu iş için ideal bir başlangıç noktası olabilir. İnanıyorum ki burada, gerekli kanıtları bulacağız."

Çin Bilimler Akademisi'nin, Maotianshan Dağı'nda bir araştırma merkezi kurmaya karar verdiği ve gerekli hazırlıkların başladığı bildiriliyor.

Jinffengia ve Slawacanelous'un çizimi

(Beijing Review, 31 Mart 1997, Cui Lili'nin yazısı. Çevirenler: Seval Orhan, Kiraz Perinçek Boğaziçi Üniversitesi öğrencileri)

İlk insanın vatanı Çin mi?

Eskiden Homo erectus'un Afrika dışındaki bölgelerde de yaşadığı kabul edilmezdi. İki milyon yıllık Wushan insanı'nın keşfi, insanlığın evrimi hakkındaki bu düşüncelerin temellerini sarstı.

İnsan türlerinin Afrika'dan geldiğini söyleyen geleneksel varsayım, Çinli arkeologların son on senedir yaptığı çalışmalarla sorgulanıyor.

İnsanlığın kaynağı hakkında ortaya çıkan son arkeolojik araştırma ve bulgular dünyanın ilk insanlarının -Homo Habilis- 2 milyon yıl önce Çin'deki Yangtze Nehri kıyısında, Üç Vadi bölgesinde yaşadığını ortaya koydu.

Araştırmacılar Longgupo Magarası'nda.

Çin Bilimler Akademisi'ne bağlı Paleontoloji ve Paleantropoloji Enstitüsü'nde profesör olan Huang Wanbo tarafından yönetilen arkeoloji ekibi,1985-1997 yılları arasında Longgupo'da yaptıkları kazılarda, sonradan **Wushan insanı** olarak sınıflandırılan ilk insana ait bir kesici diş ve üzerinde iki diş bulunan bir alt çene kemiği ortaya çıkardılar.

Longgupo, Chongqing Belediyesi'nin Wushan Bölgesi'nde, Miaoyu Kasabası'nda yer alıyor. Bölge, Yangtse Nehri'nin orta kısımlarında bulunuyor. Aynı toprak katmanında ayrıca, 116 tanesi memeli olmak üzere 120 omurgalı hayvan fosili ve çok sayıda taş alet de yeryüzüne çıkarıldı.

Wushan insanı'nın bulunduğu toprak katmanının 2 milyon-2.04 milyon yıl öncesine ait olduğu belirlendi. Bu da bulunan kemiklerin Çin'de ve Asya'da ortaya çıkarılan en eski Homo Habilis fosili olduğunu gösteriyor.

Şu anda eski insanlara ait 2-4 milyon yaşındaki fosillerin ve diğer izlerin bulunması Çin'de en önemli projelerden biri olarak görülüyor. Çin hükümeti, bu projenin desteklenmesi amacıyla gelecek 5 yıl için 5 milyon yuan ayırmayı kararlaştırdı. **Wushan insanı**'nın fosillerinin çıkarıldığı bölge, bu araştırmaların yürütüleceği en önemli nokta olarak görülüyor.

Keşif

Ekim 1985'ten Ekim 1986'ya kadar geçen süre, uzun yıllar arkeoloji ile uğraşan Profesör Huang Wanbo için unutulmaz bir dönemdi. Bundan önce de, Huang ve meslektaşları, ilk insanların izlerini bulmak için iki yıl Wushan çevresinde araştırma yapmışlar; fakat ümit ettiklerini bulamamışlardı. Ancak 13 Ekim 1985 günü Huang kazı alanındaki fosilleri incelerken, elle işlenmiş olabilecek bir kemik parçası dikkatini çekti. Burada ilk insanlar tarafından kullanılmış kemik parçaları olduğuna göre, insan fosilleri de olmalıydı. Daha sonra, bulduğu toprakla kaplı bir fosilin alt çene kemiğini andırdığını fark etti. Bu fosili topraktan arındırdığında, büyük bir sevinçle, üzerinde iki tane diş olan bir alt

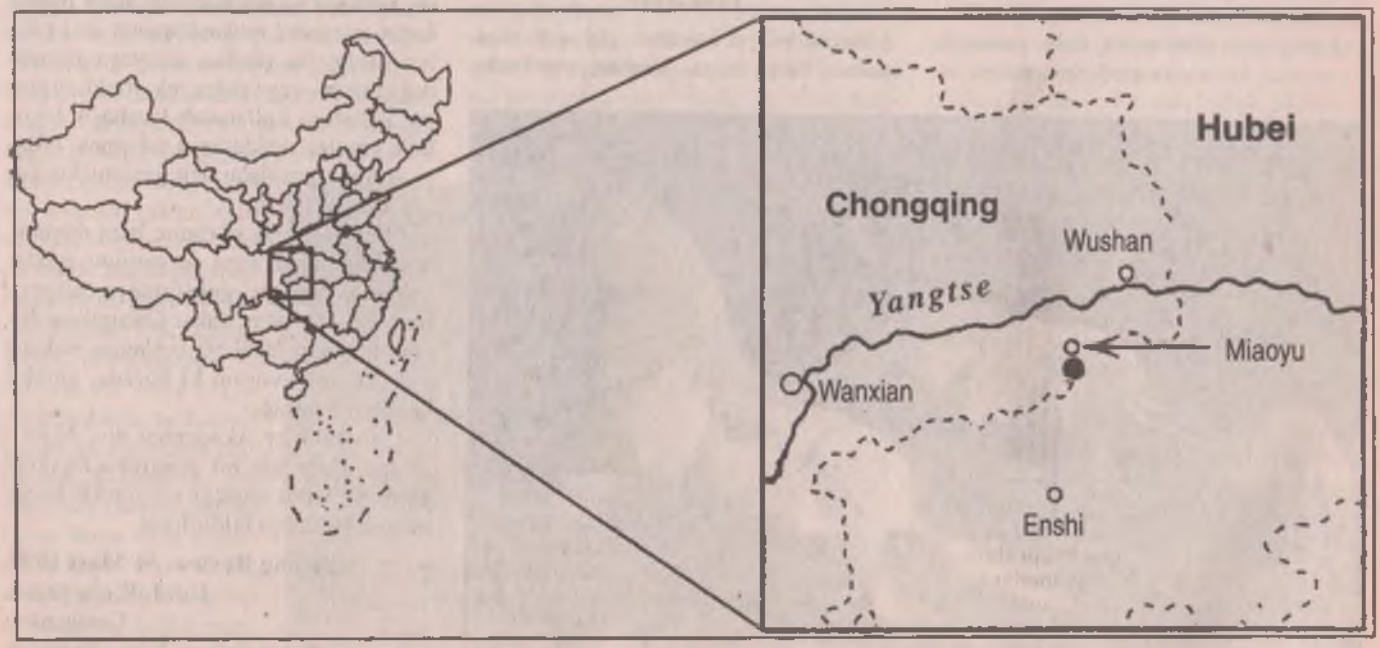

Wushan insanı'nın bulunduğu yer.

çene kemiği bulduğunu gördü.

Huang'ın araştırma ekibi, sonucu hemen açıklamak yerine daha da özenli çalışmaya başladı. Bir sonraki sene 24 Ekim'de Huang ve meslektaşları ilk insana ait ikinci bir fosil buldular: Parlak minesi olan bir diş.

1980'lerin sonundan 1990'ların başına kadar Çin Bilimler Akademisi Jeoloji Enstitüsü ve Pekin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden bilim insanlarıyla, İngiltere ve Amerika'dan gelen meslektaşları, daha fazla araştırma yapmak ve örnek toplamak için Longgupo'ya geldiler. Sporopollen analizi, paleomanyetik analiz ve ESR (electron spin resonance) yöntemlerini kullanarak, bulunan altçene ve diş fosili ile aynı katmanda bulunan 120 omurgalı fosilinin, kemik parçalarının ve taş aletlerin yaşını belirlediler. Onlar da **Wushan insanı**'nın fosillerinin erken **Pleistocene Dönemi**'nden kaldığı ve en az 2 milyon yıl öncesine ait olduğu sonucuna vardılar.

Bu sonuç birçok insanı hayrete düşürse de, fosil sayısının az oluşu bir takım şüpheler uyandırdı. Bu şüpheler Ekim 1997'ye kadar sürdü.

Ekim ayı, Prof. Huang için araştırmaları açısından verimli bir ay oldu. 1997 Ekim'inde Huang ve meslektaşı Xu Ziqiang bulunu bölgesinde yeniden çalışmalara başladılar. Bu sefer, 10 yıl önce çene kemiğinin bulunduğu katmanda ve onun üzerindeki katmanlarda, 2 milyon yıl öncesinden kalma çok sayıda taş alete rastladılar.

Huang bulunuları incelediğinde 2 milyon yıl öncesinin resmi gözlerinin önünde canlandı: Yangtze Nehri yeni oluşmuştu, Üç Vadi Bölgesi ağaçlarla ve çimenlerle kaplı bir tepeydi. Bölgenin ılık ve nemli iklimde çeşitli omurgalı ve memeli hayvanlar bulunuyordu. İşte **Wushan insanı** bu şartlar altında avcı ve toplayıcı olarak yaşıyordu. Gece olunca da Longgupo Mağarası'na çekiliyorlar, avladıklarını ve topladıklarını aralarında paylaştırıyorlardı.

Bulunan bu fosiller Pekin'e götürüldü ve yaş belirlemek üzere Çin Bilimler Akademisi üyesi dünyaca ünlü arkeolog Jia Lanpo'ya ve diğer Çinli ve yabancı uzmanlara sunuldu.

Tesadüf değil

Huang'a göre **Wushan insanı**'nın keşfi bir tesadüf değil. 1920'li yıllardan beri Yangtze Nehri'nin orta kesiminin güneyinde kalan bölge Çinli ve yabancı arkeologların dikkatini çekiyordu. 1921-1926 yılları arasında Amerikalı paleontolojist Walter Granger birçok defa Wushan Bölgesi'nin 150 km. batısında, Wanxian Bölgesi'nde bulunan Yanjinggou'ya gitmiş, çiftçiler tarafından çıkarılmış olan fosilleri satın almış ve sonradan Pleistocene Dönemi'nde yaşamış memelilere ait olduğu belirlenen bu fosilleri Amerika'ya götürmüştü. Bu bilim adamının ve diğer Amerikalı uzmanların bu fosiller üzerinde yaptıkları çalışmalar ve eserler dünya çapında birçok kişiyi etkiledi.

1930'lu yıllarda Yang Zhongjian, Jia Lanpo ve diğer Çinli arkeologlar da Yanjinggou Bölgesi'nde incelemeler yaptılar.

Burada bazı fosiller toplayıp bulununtlar hakkında bazı yazılar yazdılar ve Üç Vadi Bölgesi'nin bilimsel araştırma açısından çok değerli olduğunu belirttiler.

Wushan insanı'nın fosillerinin 1986'da bulunmasından önce, Çinli arkeologlar 1963-1965 yılları arasında Shaanxi Bölgesi'nde 1.15 milyon-650.000 yıl önce yaşamış bir Homo erectus olan **Lantian insanı**'nı; Anhui Bölgesi'nde, 1980 yılında 300.000 yıl önce yaşamış bir Homo erectus olan **Hexian insanı**'nı ve geç dönem **Pleistocene** Dönemi'nde (20.000 ila 100.000 yıl önce) yaşamış olan Homo sapiens fosillerini buldular.

Huang, Çin'de çıkarılan tüm ilk insana ve diğer antropoidlere ait fosillerin Yangtze Nehri Vadisi kökenli olduğunu farketti. 4-5 milyon yıllık **Yuanmouensis**'in ve 8 milyon yıllık **Lufengpithecus**'un fosilleri Yunnan Bölgesi'nde Yangtze Nehri'nin yukarı kesiminde; 500.000-600.000 yıl önce yaşayan **Yunxian insanı**'nın (Homo erectus) fosilleri Yangtze'nin orta kesiminde Hubei Bölgesi'nde bulundu. **Hexian insanı** Anhui Bölgesi'nde ve **Nanjing insanı** Yangtze'nin aşağı kesiminde bulunan Nanjing'de yaşıyordu. 1.15 milyon yıllık **Lantian insanı** ve 500.000 yıllık **Pekin insanı** ise, Prof. Huang'a göre, güneyden kuzeye göç etmişlerdi.

Profesör Huang, Üç Vadi Bölgesi'nde bulunan neredeyse tüm vadi ve tepelerdeki kireç katmanlarında günümüze kadar korunmuş memeli fosillerinin varolduğunu farketti. Bu onda, bölgenin memeli hayvanlara ve ilk insanlara ait fosillerin kaynağı olduğu ve bunların keşfedilmeyi beklediği fikrini uyandırdı.

Huang, daha önce birçok Çinli ve yabancı arkeologun incelemeler yaptığı Sichuan'daki Yanjinggou'ya gitmek istiyordu. 1984'te Huang ve meslektaşları bölgede incelemelere başladılar. Bölgenin jeolojik yapısı, Doğu Afrika'daki kıta kayma hareketleri sonucu oluşan büyük çöküntü hendeğini andırıyordu. Afrika'daki vadinin tabanı ile bulunlu bölgesinin en yüksek noktası arasında yaklaşık 1000 metrelik irtifa farkı bulunuyor. Arkeologlar bu bölgede 4 milyon yıl önce yaşamış **Australopithecus**'a ve 2 milyon yıl kadar önce yaşamış olan Homo habilis'e ait fosillerle çok sayıda taş alet ve memeli fosili çıkarmışlardı. Üç Vadi Bölgesi de kıta hareketleri sonucunda oluşmuştu. Yangtze'nin yüzeyi ile plato arasındaki yükseklik farkı da 1000 metre civarındaydı.

Huang, kafasında birçok varsayımla, Wanxian Bölgesi'nden Wushan'a ve oradan Miaoyu kasabasına kadar gezdi; **Wushan insanı** ve fosillerinin çıkarılması ile uğraştı. Bu çalışmaları 10 yıl içinde önemli bir başarıya ulaştı.

Teorik bakımdan önemi

Aralık 1995'te İngiliz dergisi *The Nature*, Profesör Huang'ın bir yazısını yayınladı ve bu yazı dünyada büyük yankı uyandırdı. Aynı yıl, Amerikan dergisi *Science News* bu yazı hakkında şunları yazdı: İskiden Homo erectus'un Afrika

Wushan insanı'nın iki dişli sol alt çene kemiği

Wushan insanının iki dişli sol alt çene kemiği

İki milyon yıl öncesinden kalma kaplan dişi

dışındaki bölgelerde de yaşadığı teorisi kabul edilmezdi. **Wushan insanı**'nın keşfi, insanlığın evrimi hakkındaki teorinin temellerini sarstı.

Huang, bazı arkeologların Yunnan Bölgesi'nde bulunan **Lufengpithecus lufenggensis**'i veya **Lamapithecus**'u insanların en eski ataları olarak kabul ettiklerini söylüyor. Bunların vücudu, ilk insanların vücut özelliklerine uyuyor. 4 ila 5 milyon yıl önce **Lufengpithecus**'dan gelişen **Australopithecus**, yürümenin yanı sıra doğal aletleri de kullanabiliyordu. Sonra beyni **Australopethicus**'dan daha büyük ancak Homo erectus'tan küçük olan Homo habilis gelişti. İlk insan olan Homo habilis taş aletler yapabiliyordu. Onu Homo erectus ve Homo sapiens takip etti. Homo erectus ateşi kullanmayı öğrenmişti. Homo sapiens'in vücudu modern insana benziyordu. Beyni, Homo erectus'tan çok daha büyük olan Homo sapiens zamanla modern insan halini aldı. Arkeologların fikir ayrılığı, evrimin gelişim sürecinde değil, evrimin meydana geldiği yerde ortaya çıkıyor. **Australopithecus**'a, Homo habilis'e, Homo sapiens'e ve Homo erectus'a ait fosiller sadece Afrika kıtasında bulunduğu için birçok uzman, ilk insandan modern insana uzanan evrim sürecinin Afrika kıtasında gerçekleştiği fikrini savunuyordu. Homo erectus'un fosilleri bütün kıtalarda, özellikle Asya'da bulunduğundan, bilim insanları Homo habilis'in Afrika'dan Asya'ya, Avrupa'ya ve diğer kıtalara göç ettiğini tahmin ediyorlardı.

Ancak bazı Çinli uzmanlar bu fikre karşıydılar. Daha 1950'li yıllarda Jia Lanpo *İnsanlığın kaynağı hakkında bazı sorular* adlı yazısında şunları söylemişti: "İnsanlığın beşiği neredeydi? Asya'da mı, Afrika'da mı? Güney Asya ya da Çin'in güneybatı kesimleri bana daha inandırıcı geliyor." Fosillerin bulunması, Jia'nın tezini doğrular nitelikte.

Chen Enzhi adlı diğer bir Çinli bilim insanı da şunları belirtmişti: "İnsanlığın evrimi birçok yerde gerçekleşti. Asya, bu konuda gözardı edilemez. **Lufenpithecus lufenggensis** Çin topraklarında bulundu. Bu durumda insan cinsinin bir kolu, bağımsız olarak Çin'de evrimleşmiş olabilir.

Fosiller hakkındaki istatistiklere göre Çin'de, Homo erectus'un ve **Lantian insanı**'nın, **Pekin insanı**'nın, **Hexian insanı**'nın fosillerinin bulunduğu 10'un üzerinde bölge; Homo sapiens'in fosillerinin çıkarıldığı yaklaşık 20 bölge mevcut. Ancak, **Wushan insanı**'nın fosilleri çıkarılmadan önce, Çin'de Homo habilis ve **Ausralopithecus**'a ait fosil bulunmamıştı. Bu yüzden yukarıda adı geçen Çinli bilim insanlarının görüşleri fazla dikkat çekmemişti.

Bu nedenle **Wushan insanı**'nın keşfinin büyük önemi var. Bu keşif Jia Lanbo'nun teorisine kanıt oluşturmanın yanı sıra, insanlığın Afrika'da doğduğu tezini şüpheye düşürüyor.

Yeni başarılara doğru

1954 yılında Changchun Jeoloji Enstitüsü'nden mezun olduğundan beri kendini antropolojik/arkeolojik araştırmalara adayan Profesör Huang, **Wushan insanı** hakkındaki tezlerini topladığı ikinci eserini 2000 yılında yayınlamayı planlıyor.

Huang'ın planları arasında ismini **Wushan insanı**'ndan alacak olan bir paleantropoloji enstitüsü kurmak ve böylece araştırma ve kazılarını güvence altına almak da var. Profesör, Longgupo kalıntılarının incelenmesi ve genç arkeologların yetiştirilmesi amacıyla bir gelişim fonu kurmayı da önermiş. Bu fon için şu anda 100.000 yuan toplanmış bulunuyor.

"En önemlisi, fosillerin bulunması. Meslektaşlarım ve ben yeni keşifleri bekliyoruz" diyor Profesör Huang.

(Beijing Review, 4 Mayıs 1998. Çeviren: Aslı Demirel-Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi)

Wushan bölgesindeki Longgupo kalıntıları.

Bilim ve ütopyacılar

HAYDİ TATİLE

1. Dönem: 8 -15 Ağustos
2. Dönem: 15-22 Ağustos

Katılan yazarlarımız:

Ali Nesin, Muazzez ilmiye Çığ, Alâeddin Şenel, Eren Omay, Rennan Pekünlü, Savaş Emek, Aykut Kence, İsmail Duman, Doğu Perinçek

YER: İZMİR ÜRKMEZ ÜTOPYA TATİL KÖYÜ

Ücret: 1 hafta için; 23 milyon TL.
(Yatak + Kahvaltı + Akşam yemeği)
12 yaş altı için yüzde 50 indirim

Katılım ve Bilgi İçin:
Nesrin Timur (0212) 213 80 29 - 30

Rezervasyon için; 5 Temmuz'a kadar Türkiye İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi 1089 0429660 nolu Metin Aktaş hesabına kişi başına 10 milyon ödenmesi gerekmektedir.

Evrenin ve yaşamın evrimi

Evren öyküsünün başlangıcı, bazı "ilk koşullar"a değil, yalnızca bilimsel bilginin çağdaş durumuna bağlıdır. Yaşam ise, evrenin öz örgütlenme sürecinin üstün bir anlatımı olarak görünür. Yaşamın çeşitlenmesi Yer'in evrimini de etkiledi.

Rennan Pekünlü

Evren öyküsünün başlangıcı, Platocu evrenbilimcinin usunun ürettiği bazı "ilk koşullar"a değil, yalnızca bilimsel bilginin çağdaş durumuna bağlıdır. En uygun başlangıç yeri, özgür elektron ve protonların oluşturduğu, hemen hemen tekdüze hidrojen plazmasıyla kaplı evrendir. Anımsamakta yarar var; biz, zamanda herhangi bir ilk andan değil, evrenin tarihi içinde, gelişigüzel seçilmiş bir zaman başlangıcından söz ediyoruz. Böylesi bir evrenin sıcaklığı eğer "mutlak sıfır" değilse, plazmanın erke ve devinime sahip olacağı kesindir. Erke ve devinim dolu bu plazmada, elektrik akımları ve manyetik alan bulunacaktır. Bugün, gözlenebilir evrenimizin içinde bu tür bölgeler oldukça yaygındır.

Evrenin evrimi

Bu durum, bizi evrenin ilk aşamasına getirir. Plazma genel olarak çalkantılar karşısında **kararsızlık** gösterir ve ilk çalkantılar sonunda küçük çaplı filament ve girdaplar oluşturur. Bu girdaplar, aynı yönde devinen diğer girdapları çekecek ve giderek daha fazla erke akısı yakalayarak büyüme eğilimi gösterecektir. Küçük elektrik akımlar birleşerek, devasa elektrik akımlarına dönüşecektir. Gerçekten de kuramsal çalışmalar, manyetik kuvvetlerin etkisi altında bulunmayan filamentlerin erkeyi daha hızlı yakalayacağını ve bu erkeyi ışınım olarak daha yavaş salacağını göstermiştir.

Uzun bir zaman dilimi içinde plazma, daha geniş bir filamenter girdap yapı geliştirecek, daha çok eşdağılımsızlık ve yüksek düzeylerde erke akısı yaratacaktır. Ancak, diğer büyüme biçimlerinde olduğu gibi, bu büyümenin de doğal sınırları olacaktır. Filamenter büyüme, karakteristik hız (1000 km/saniye) ile sınırlıdır. Girdaplar büyüdükçe bunların büyüme oranı yavaşlar. Belli bir noktada, protonlar synchrotron ışınımıyla erke yitireceğinden girdapların büyümesi yavaşlayacaktır. Böylesi bir ortamda akımın çoğunu protonlar taşımaktadır. Sonunda girdapların büyümesi duracak, bozulmaları başlayacaktır.

Örgütlü elektrik akımlarının tersinemez bir biçimde synchrotron ışınımına dönüşeceği ve yaklaşık 10^{15} yıl içinde evrenin ölmeye başlayacağı savunulabilir. **Ancak böyle birşey olmaz.** 10^{12} yıl içinde, yeni birşey gerçekleşir. O anda en büyük filamentler, yarıçapı yaklaşık 5 x 10^{9} ışıkyılı olan yapılara büyür. Tam bu noktada, ansızın, yeni bir kararsızlık ortaya çıkar: çekimsel kararsızlık. Ancak, daha erken dönemlerde, madde yoğunlukları fazla değildir. Bu dönemlerdeki çekim kuvveti, daha baskın olan elektromanyetik etkileşim kuvvetlerinden daha zayıftır.

Bu aşamada çekim kuvveti gibi "önemsiz" bir kuvveti boşlarken çok büyük yanlış yapmış olmayız. Ancak, giderek artan erke akısı, dizgemizi denge durumundan uzaklaştırır. Bu durumda yeni kararsızlıkların ortaya çıkması olasıdır. Filamentlerin çekimsel büzülmeye uğraması sonucunda çekim kuvvetleri artar ve ardından daha çok çekimsel büzülme gelir. Böylesi bir büzülme, yeni filament dizgeleri ortaya çıkarır ve aynı çekim kuvveti, akımları, büzülen cismin özeğine doğru çeker. Büzülme sonucu üretilmiş olan çekim erkesinin bir kısmı, elektrik erkesine dönüşür: Kuazarlar ve etkin gökada özekleri, değişik dalga boylarında ışınım yapan jet fırlatırlar. Bu jetler, girdapların manyetik alanını erkeyle besler. Daha sonra, manyetik alan kökenli bu erke, büzülmeye uğrayan diğer cisimlerin plazmasıyla etkileşime girer ve yeni filamenter dizgeler üretilir. Yeni oluşan filamentler, ortaya çıkan açısal momentumun dağıtımını yapar, plazmayı sıkıştırır ve daha fazla çekim erkesinin salınmasına izin verir.

Böylece yeni bir kararsızlık çevrimi başlar. Evren, dev bir güç kaynağı durumuna gelmiştir: Çekimsel erke, elektrik erkesine dönüşür, elektrik erkesi de daha fazla maddeyi sıkıştırır ve daha fazla

erke salınmasına neden olur.

Bu yeni çalkantı çevrimi, tek tür yapıları değil, geniş bir yapı örgütlenmesini ortaya çıkarır: süper gökada kümeleri, gökada kümeleri, gökadalar ve yıldızlar... Her büzülme aşamasının kendi doğal sınırları vardır. Bu özgün büzülme aşamalarında, belli bir hıza sahip, yoğunlaşmış cisimler üretilir. Üretilen bu yapılar, alt birimlerine parçalanır; yine her biri, kendi neslini sürdürecek olan yapılar ortaya çıkarır. Son çözümlemede, bir çevrimin çekimsel erkesinden arda kalan "artık madde", bir sonraki çevrimin "hammadde"sini oluşturur.

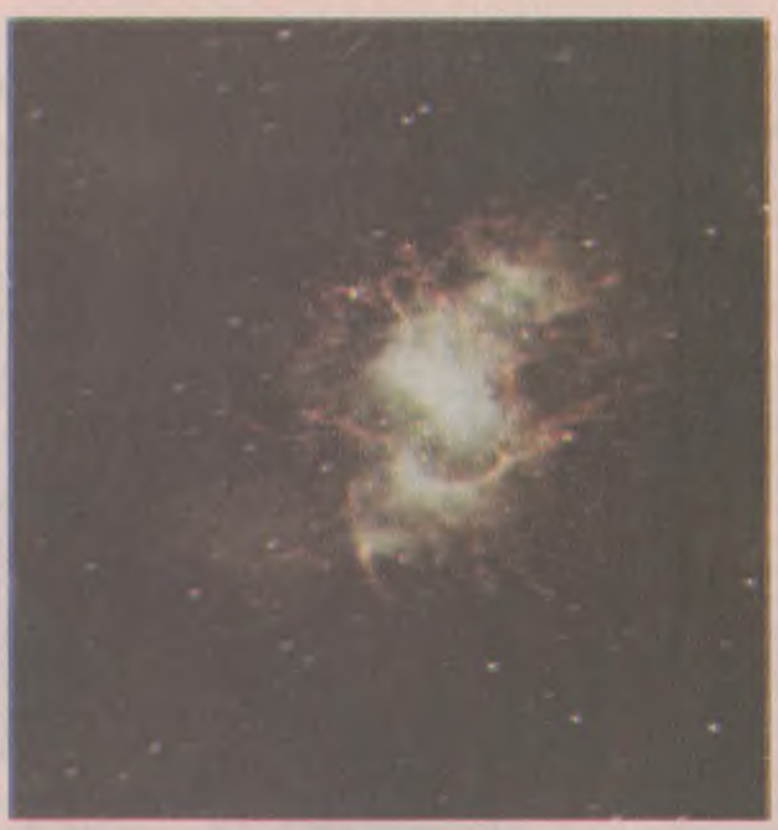

Evrenin evrimindeki **çekimsel alan-elektromanyetik alan** aşamasının sonucunda yıldızlar, gökadalar ve süper gökadalar gibi karmaşık ve düzenli dizgeler üretilmiştir. Herbir dizge, yoğun elektrik erke kaynağıdır. Bu süreçte ortaya çıkan yoğun erke akısının derecesi, dev boyutlardadır. İlkel girdaplardaki erke akısı, yalnızca 10^{-4} ergs^{-1} cm^{-1} dir. (Bu değer, güneş dizgesi oylumu içinde, saç kurutma makinesinin gücüne denktir). Bugün, kuazarlardan gelen yoğun erke patlamalarındaki erke akısı, yaklaşık olarak 10^{6} ergs^{-1} cm^{-1} dir. (km^3 başına bir saç kurutma makinesi) 10^{28} gibi dev bir çarpanla ortaya çıkan bir artış.

Bu evrim aşaması da belki 10^{12} yıl sürecek. Ancak, aşamanın kendi çevrimlerinin hızı, hiç de azımsanacak cinsden değildir: Süper gökada küme kompleksleri 10^{11} yılda, süper gökada kümeleri 10^{10} yılda, gökada kümeleri 10^{9} yılda oluşmaktadır. Prigogine'in laboratuvar deneyleri şu gerçeği sergilemiştir: Kimyasal tepkimeler, tepkime odasının birbirinden olabildiğince ayrı köşelerinde eş zamanlı başlar. Bir benzetme yapacak olursak, içinde bulunduğumuz metagökadadaki kümeler, gökadalar ve yıldızlar, tüm uzayda aşağı yukarı eş zamanda ortaya çıktı. Yinelemekte yarar var: bu gökcisimleri **ex nihilo** değil, hidrojen-elektron plazmasından örgütlenerek ortaya çıkmışlardır.

İlk aşamada olduğu gibi, bu çağın da kendine özgü doğal sınırları vardır. Özellikle cisimlerin yoğunluğu sınırlıdır. Yıldız yoğunluklarında iyon ve elektron çarpışmaları o denli sıktır ki, artık filamentler oluşamaz (yıldızlardaki plazma, evrenin diğer köşelerinde karşılaştığımız plazmadan oldukça ayrımlıdır). Platocu evrenbilimci bu durumda evrenin sonunun yaklaştığı sonucuna varacaktır. Ona göre çekimsel büzülme süreci, 10^{9} yıl gibi bir sürede tükenecek, geriye soğuk yıldız kandilleri, hatta kara delikler kalacak ve 10^{12} yılda da, dev akım filamentleri, tüm erkelerini, ışınım yoluyla yitireceklerdir. Bizim Büyük Patlamacı evrenbilimci de "haklı olarak", evrimin yeni aşamasıyla birlikte, evrenin kaçınılmaz sonunun geldiğini düşünecektir.

Ve Platocu yöntemi bizim fizikçiyi yine yanlış yerlere savuracaktır. İkinci nükleer devrim, sıcak yıldızların özeklerinde başlar. Bu devrim, üçüncü tür "evren yasaları"nı devreye sokar ve üçüncü tür etkileşimler, çalkantılar ve kararsızlıklar ortaya çıkar. Uzayda, düşük yoğunluklarda çekirdek tepkimeleri hemen hemen hiç olmaz. Bu nedenle boşlanabilir. Ancak, yüksek sıcaklık ve yoğunluğa sahip yıldız özeklerinde (ki bunlar bir önceki evrim aşamasının son ürünleridir) protonların kendi aralarındaki çarpışmalar, yavaş bir süreçle **deuterium** ve sonra da **helyum** üretimine neden olur. Bu arada, tepkimelerin sürebilmesi ve yıldızın yapısının korunabilmesi için yeterince erke salınacak, evren, ansızın ışıkla dolacaktır.

Bu aşamada dev boyutlarda erke akıları üretilir: 10^{3} ergs cm^{-3}. Bu değer, bir kuazarın güç yoğunluğunun 10^{9} katıdır. Bu erke yalnızca bir kez "kullanılmaz", amaçsız olarak dolanırken, sürekli olarak yeniden yakalanır. Tek bir füzyon tepkimesinde salınan MeV düzeylerindeki foton, onbinlerce iyonu, füzyon için gerekli sıcaklıklara ısıtır. Daha sonra bu iyonlar, 1 keV düzeyinde X-ışınları üretir. Bu X-ışınları, yıldızın özeğinden dışarıya doğru yolculuğa çıkar ve yarattıkları ışınım basıncı, yıldızı, kendi ağırlığı üzerine çökmekten kurtarır. Bu süreç, yıldız hemen hemen tüm açısal momentumunu gezegenlerine aktardıktan sonra da sürer.

Yıldızın yüzeyindeki plazma, 0.5 eV sıcaklıklarda (5000 derece) ışınım salarak, ışığını evrene göndermeye başlar. Bu erkenin bir kısmı, yıldızlararası ve özellikle gökadalararası toz tarafından soğurulur. Sonuçta bu toz, yaklaşık 7K sıcaklığına değin ısıtılır. Daha sonra, bu tozun saldığı kırmızıöte fotonları, gökada özeklerinden dışarıya doğru uzanan filamentlerde tuzaklanmış olan elektronları ısıtır, milyarlarca değişik jet ve filamentler arasında ileri geri yansıyarak dolanan 3K kozmik ardalan ışınımına da katkıda bulunurlar.

Kozmik ardalan ışınımı, filamentleri ve her tür madde kümesindeki (süper küme kompleksleri veya böylesi kompleks topluluklarını) plazmayı dışarıya doğru 2000-3000 km/s'lik hızlarla iter. (Bu genişleme, gözlenen Hubble genişlemesine katkıda bulunuyor olabilir). Varolan manyetik alana dik yönde devinen plazma, dev boyutlarda yeni elektrik akımları üretir. Yıldızın nükleer fırınında üretilen erkenin belki de onda biri elektrik erkesine dönüştürülür. Bu, dev boyutlarda bir termonükleer üreticidir.

Genişlemiş olan elektrik akımlar, yeni sağlanmış olan plazmayı sıkıştırarak, yeni gökadalar ve yeni nükleer füzyon gücü yaratarak, çevrimi tamamlar. Önceden doğmuş olan sarmal kollu gökadalarda, filamentlerin yaratılma işlemine, manyetik alanlar da katılır. Yaratılan filamentler, eski gökadalarda yeni yıldızların oluşmasına neden olur.

Nükleer erkenin baskın olduğu çağ da, tıpkı çekim kuvvetinin baskın olduğu çağ gibi, bir dizi alt evrelerden oluşur. Yıldızların içindeki hidrojen tükenirken, yan ürün olarak helyum ortaya çıkar. Daha yüksek sıcaklık ve basınçlarda helyum, karbon ve oksijen üretimi için gerekli yakıtı oluşturur. Yıldızın kullanabileceği tüm yakıtlar tükendiğinde, yıldız, bir süpernova olarak patlar ve yıldızı oluşturan

kimyasal elementler, yıldızlararası ortama saçılarak, yeni yıldızlar için taze yakıt oluştururlar.

Birinci nesil yıldızlar, **hidrojeni helyuma**, oldukça yavaş bir nükleer yanma süreci sonunda dönüştürürler. Ancak, sonraki nesil yıldızlarda, **karbon** ve azot katalist olarak davranarak tepkimeleri hızlandırırlar. Bir kez daha bir önceki aşamanın kalıntıları, bir sonraki aşamanın yakıtını oluşturur.

Kısacası, bir dizi etkileşimler, çalkantılar üretir; kararsızlıklar, bu çalkantıların genliğinin büyümesine neden olur. Son çözümlemede, bu etkileşimler, eşdağılımlı hidrojen plazmasından oluşan evreni, eşdağılımsız ve dinamik bir evrene doğru sürer. Bu dinamik evrenin gezegen, yıldız ve gökadaları, yüz ayrı kimyasal elementten oluşur. Ne bozulmaya doğru bir eğilim; ne de düzen yaratacak doğaüstü bir güce gereksinim vardır. Düzen ve karmaşıklık, elektromanyetizm, çekim ve nükleer etkileşim gibi bir dizi etkileşimlerin yönlendirdiği doğal süreçler tarafından ortaya çıkar. **Kısacası, karmaşadan, düzen (ilerleme) doğar.**

Evren nasıl evrim geçiriyorsa, bizim Büyük Patlamacı da öyle!.. O, şimdi yaygın olarak kullanılan evrenbilim veya termodinamik öğretilerini savunmaktadır. İçinde yaşadığımız evreni bugünkü durumuyla düşünmekte ve hâlâ aynı şeyleri söylemektedir: "10^{12} yıldan daha az bir zaman içinde, evrendeki tüm **hidrojen** ve diğer hafif elementler, nükleer yanma sonunda, demire dönüşecek, füzyon duracak ve tüm yıldızlar, sonsuz bir karanlığa gömüleceklerdir. Ardı ardına gelen bu aşamaların her biri, kaçınılmaz sonu, yüz kez daha yakına getirmiştir."

Ancak, bu aşamaya değin şu nokta açıkça gözlenmiştir ki, bizim Platocu Büyük Patlamacı, evrende erke akısı üretebilecek tüm olası etkileşmeleri bildiğini varsaymıştır. **Buna, son bilgi saplantısı denir.** Platocumuz her aşamada olduğu gibi, bugün de yanılgı içindedir.

Birincisi, biliyoruz ki, füzyondan başka erke kaynakları da vardır. Madde ile antimaddenin birbirini yok ederek saf erkeye dönüşmesi sonucunda birim kütle başına ortaya çıkan erke, füzyondan elde edilen erkeden 100 kez fazladır. Ancak daha önemlisi, erke üretiminin sınırlarını (eğer varsa!) **bilmiyoruz.** Evet, şunu biliyoruz: Günümüz koşullarında, bir parça maddeden üretilebilecek maksimum erke, $E=mc^2$ ile tanımlanır. Bu, bize 10^{21} erg/gram verir. İçinde yaşadığımız evrendeki maddede, önemli niceliklerde erkenin gömülü olduğunu biliyoruz. Bu erke nereden geliyor? Dahası var mı?

Evrenbilim, madde biçimindeki bu erkenin, Büyük Patlama'nın çekimsel erkesinden kaynaklandığı hipotezini ileri sürerek, yukarıdaki soruyu yanıtlamaktan kaçınıyor. Ancak, bunun için evrenin kritik yoğunluğunun (**omega**) 1'e eşit olması gerekir ki gözlemler kritik yoğunluğun, 1 değil, 0.02 olduğuna işaret ediyor. Bunun anlamı şudur: Eğer gözlem sonuçları doğruysa, bugün gözlediğimiz evrenin var olmaması gerekirdi! Olduğu savunulan Büyük Patlama'yı izleyen birkaç mikrosaniye içinde evrenin tamamen dağılıp, arda soğuk bir boşluğun kalmış olması gerekirdi! Ama durum hiç de öyle değil! Bu durumda yara almış olan Büyük Patlama'ya nasıl bir yara bandı (**Batlamytus'un epicyle'larından!**) bulunacaktı dersiniz? Karanlık madde! Bu konu daha önceki sayılarda işlendiği için değinmiyorum.

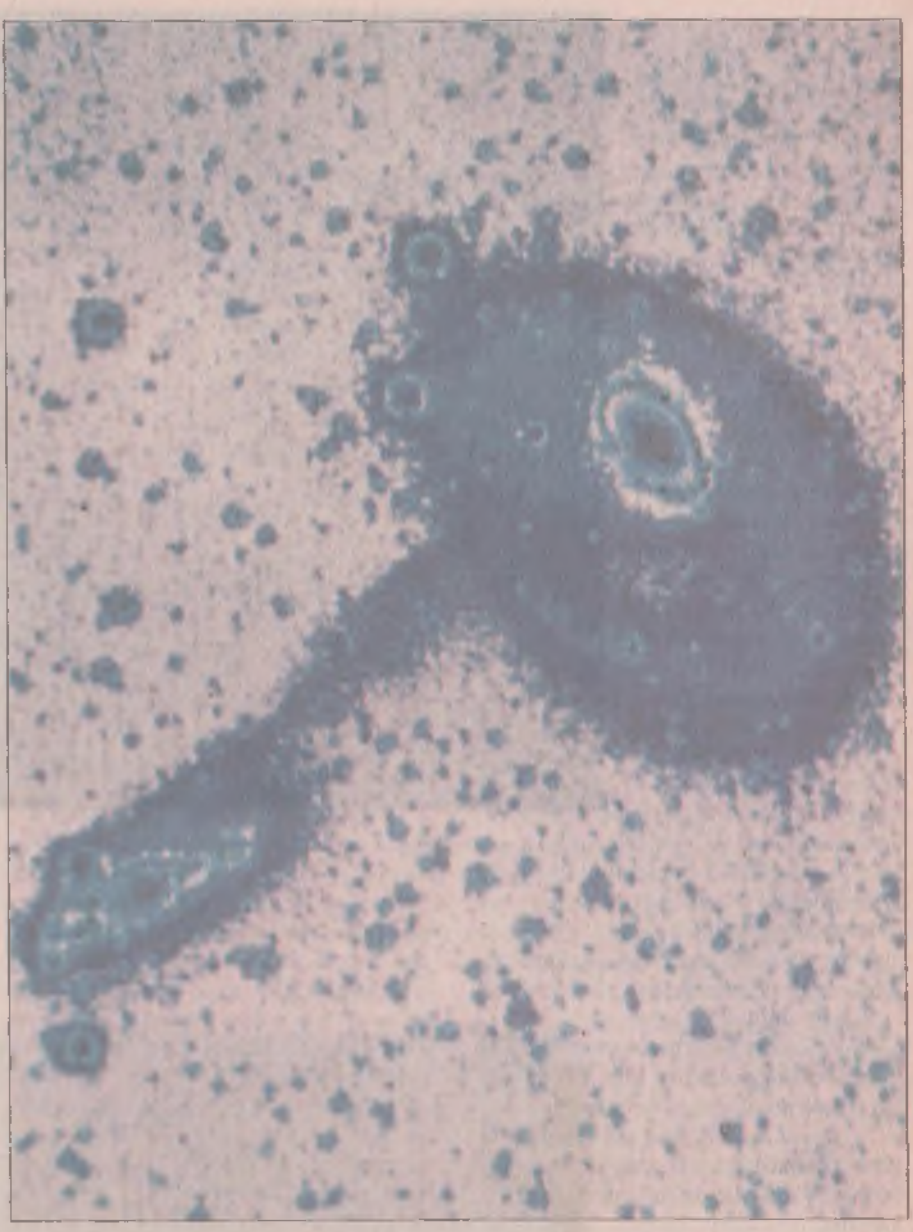

Çekimsel erke, gözlenebilen maddeye bağlı erkenin 10^{-2} - 10^{-4} katı denlidir (ve gözlenebilen maddeden daha fazlasının olduğunu varsaymak, hiç de usa yatkın değildir.). Bu denli erke yeterli değildir. Bugünkü fizikle, maddedeki erkenin nereden kaynaklandığını bilmiyoruz; dahası, bu erkenin hangi koşullar altında özgür duruma geçeceğini veya salınan erkenin yakalanabilmesinin olası olup olmadığını bilemiyoruz. Bilinceye değin, evrende varolan erkeye "bilimsel" sınırlar koyamayız.

Bir dizgenin evriminde, erke akısı, erkenin üretilmesi denli önemlidir. Erke yaratılmaz veya yok edilemez; yalnızca, özgür duruma geçer ve bu özgür erke yakalanır. Erke akı oranı ve dolayısıyla denge durumuna olan uzaklık ve örgütlenme derecesi, erkenin salınma ve yakalanma oranına bağlıdır. Belli bir dizge içindeki erkenin salınıp yakalanmasından oluşan çevrimde erke salınma ve yakalanma süreçleri üzerinde bir sınır yoktur; bu nedenle, üretilen erke akısı üzerine bir sınırlama getirilemez.

Doğal süreçler erkeyi yeniden kullanıp, yeni çevrimlere sokar ve yeni erke akıları üretir. Kısacası, bir süreçim, erkeyi çevrime sokabilme etkinliği sürekli olarak artı-

yorsa, erke deposu kısıtlı da olsa, bu sürecin denge durumundan uzaklaşma yönündeki evriminin doğal sınırları yoktur.

Yaşamın evrimi

Üçbuçuk milyar yıl önce, Dünya'da doğal bir süreç gelişti: yaşam. Yaşamın gelişmesinden önce, inorganik süreçler de bir evrim biçimi geçirdi. Ancak, yaşamın ayırıcı özelliği yeniden üretimdir: Her bir yaşam biçimi, erkeyi yeni çevrimlere sokmada geliştirdikleri beceriyi yineleyebilir ve dirimsel evrim yoluyla, bu sürecin etkinliğini sürekli yükseltebilir.

Doğal evrimin bu dördüncü aşamasının başlangıcı, yaşamın kaynağı, çok gizemli değildir. Deneyler, bazı kimyasal karışımların, şimşek flaşı gibi yoğun erkeye açık kaldıklarında, organik proteinlerin yapı taşları olan amino asitleri doğal olarak oluşturduğunu göstermiştir. Bu moleküller oluşurlar, çünkü bunlar kendilerine çok kısa bir zaman aralığında sunulan erkeyi hızlı bir biçimde yakalamakta en etkin moleküllerdir. Plazmada erke yakalamakta etkin olan sarmal biçimler, dirimsel olarak yaşamsal öneme sahip **DNA** ve **RNA** molekülleri için de en etkin yapısal biçimdir. Kuşkusuz, ilkel hücreler (protocells) gibi, moleküler etkileşimlerin daha karmaşık biçimleri de, kendilerini yeniden üretmeye başlamadan çok önce, erkeyi etkin bir biçimde yakalayarak oluşabilirler. Bu ilkel hücreler, birbirleriyle etkileşimleri sırasında, benzer çeşitlemeler üretir. Böylesi bir kimyasal evrim, "ilahi el atmalara" veya olasılığı son derece düşük olaylara bel bağlamaksızın, giderek daha karmaşık molekül ve dizgeler oluşturabilir. Zamanla, bu dizgeler, kendilerini yeniden üretme sürecinde, doğruluk derecelerini yükseltir ve yaşayan organizmalara dönüşür.

Koşullar değiştikçe bu organizmalar, çok çeşitli erke yakalama süreçleri geliştirir. Bu süreçlerin çoğunu koruyabilme yeteneğini gösteren organizmalar, çok karmaşık ekosistem ve çeşitli etkinlikler gösterirler. Değişik tür organizmaların sürekli çoğalması, evrensel evrimin genel bir eğilimidir.

Birinci aşama, yalnızca elektron ve protonlardan oluşan, saf hidrojen plazmasıdır. Nükleer aşama, 92 değişik kimyasal elementin ortaya çıktığı çağdır. Kimyasal evrim, yüzbinlerce değişik kimyasal bileşim üretirken, dirimsel evrim de, onmilyonlarca tür ve birbirinden çok az ayrımlı, sayısız birey üretir. Bu organizmalar çeşnisi, onlara sunulabilecek hemen hemen tüm erkeyi yakalamak için süreçler geliştirir.

Yeniden çevrime girme eğilimi, örneğin, yağmur ormanlarında, en gelişmiş biçimine ulaşır: Yaşayan bir organizma, bünyesindeki en küçük erke damlasını bile kullanmak zorundadır. Eğer bunu yapmazsa, sürekli yağmur, o erkeyi içeren ve besin değeri olan maddeyi süpürüp götürecektir. Bir bitkinin, güneş ışığından yakaladığı ve organik yiyeceğe dönüştürdüğü her bir birim erke (**erg**), bitki yiyen (**herbivores**), et yiyen (**carnivores**), dışkı yiyen (**scavengers**), böcek yiyen (**insectivores**), mantar ve bakteriden oluşan canlılar zincirinde sayısız kez yeniden kullanılır.

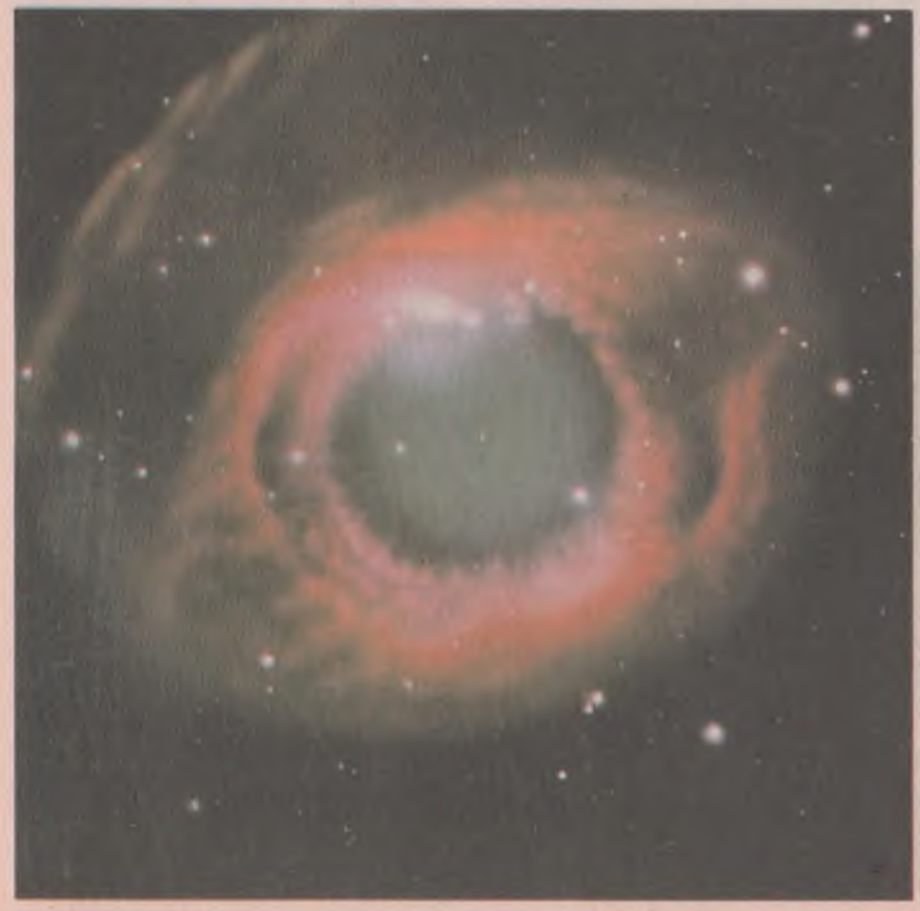

Özellikle çok hücreli organizmalarda olmak üzere, canlı organizmalarda da benzer bir karmaşık işbölümü, erkenin organizma içinde yeniden kullanımını sağlar. İnsanlar ve diğer hayvanlarda besin yoluyla alınan erke, **ATP** molekülleri olarak depolanır. Bu moleküller, örneğin kas hücreleri için, proteinlerin bir araya getirilmesi veya diğer besin maddelerinin özümsenmesi gibi, çok sayıda kimyasal tepkimeye yakıt oluşturur. Erke, belli bir metabolik çevrimde, son çözümlemede ısıya dönüşünceye dek, sürekli olarak çevrime girer ve çıkar. Ancak, bu ısı, vücut sıcaklığını en uygun düzeyde koruyarak, daha başka kimyasal tepkime ve erke yakalama sürecine katkıda bulunur.

Kısacası, "**yaşam, evrenin öz örgütlenme sürecinin, üstün bir anlatımı olarak görünür**".

Yaşam, artan erke akı yoğunluğuyla ölçülen evrimin sürmesini ve hızlanmasını sağlar. Şaşırtıcıdır ki, insan vücudunun birim oylum başına düşen erke üretim hızı, Güneş'in özeğindeki maddenin erke üretim hızından 30 kez daha büyüktür. Güneş'in dev kütlesi, ısının çabuk kaçmasını engellediğinden, Güneş'te büyük sıcaklıklar ortaya çıkar. Ve eğer, birim oylum başına düşen erke üretim oranını o cismin sıcaklığına bölersek, her bir parçacığın erke salma veya yakalama oranını buluruz: İnsan vücudundaki erke dönüşüm oranı, Güneş'in özeğinde süregelmekte olan erke dönüşüm oranından **üç milyon kez** daha yüksektir.

Yüksek yoğunluktaki bu erke akısı, üç milyar yıldır gelişmekte olan dirimsel evrimin sonucudur. Evrim boyunca, hem bireysel organizmaların, hem de dirimkürenin (**biosphere**) gösterdiği çeşitlilik, erke akış oranını sürekli yükseltmiştir. Dirim öncesi dönemde olduğu gibi, dirimsel evrim de, bir dizi aşamalar içinde ilerlemiştir. Her bir aşamanın kendine özgü erke yakalama biçimi, kendi etkileşimleri ve kendine özgü doğal sınırları vardır. Bu aşamaların her biri, bir üst aşamanın hızlı bir devrimiyle alaşağı edilmiştir. Üst aşama, erkeye daha geniş olanaklarla erişmeyi, daha üst düzeyde bir iç metabolizma ve hem ekosistemde, hem de tek tek organizmalarda daha etkin erke kullanımını sağlamıştır.

Çeşitli etkileşimlerin artan karmaşıklığı, yeni etkileşimlerin ortaya çıkma oranını da artırmıştır. Sonuçta, evrim oranı (**erke akısı oranı**) sürekli artar.

Dirimsel evrimin erken aşamalarının

organizmaları tek hücreli yaratıklardı (**procaryotes**). Bu yaratıkların çağımızdaki nesilleri bakterilerdir. **Procaryotlar**, erkelerini göreli olarak daha az etkin olan fermentasyondan üretirler. Fermentasyonun atık ürünleri, örneğin alkol, oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve bol niceliklerde erke içerir. Yerlerine yenisi geçinceye değin bu organizmalar varlıklarını iki milyar yıldan daha uzun bir süre sürdürdüler (o zamandan bugüne evrimin oranı kuşkusuz arttı).

Evrimin bir sonraki nesli olan ilkel **procaryotik fotosentetik organizmalar (cyanobacteria)**, karbondioksidi besine çevirmek için Güneş erkesini yakıt olarak kullandı. Bu sürecin yan ürünü oksijendi. Ortaya çıkan besinin diğer procaryotlarla fermantasyona girmesi sonucunda ortaya çıkan küçük niceliklerdeki karbondioksidin çoğu, alkol gibi atık maddelerde depolanmıştı. Sonuçta, giderek azalan karbondioksit ve artan oksijen (procaryotlar için oksijen, zehir demekti!) vardı. Yeni bir yaşam biçimi olmasaydı, tüm dirimkürede bir kriz baş göstereçekti.

Ancak, atmosferdeki oksijenin artmasıyla birlikte, solunum yapma ve daha fazla erke elde edebilmek için besinlerin oksitlenmesine dayalı, yeni ve erkeyi daha yoğun olarak kullanan bir yaşam biçimi gelişti. Bunlar, bir milyar yıl önce ortaya çıkan, **eucaryotes** adı verilen ve oksijeni kullanabilen, daha karmaşık tek hücreli organizmalardır. Daha sonra oksijen düzeyi kararlı duruma geldi ve karbondioksidin atmosfere dönüşü, daha bir etkinlik kazandı. Oksitlenmede ortaya çıkan en son yan ürünler, karbondioksit ve sudur. Kriz önlendi ve ortaya çok daha üst düzeyde erke akısı çıktı.

İkinci devrim, çok hücreli organizmaların ilk kez geliştiği altıyüz milyon yıl önce oldu. Bu organizmalardaki iç işbölümü, besinlerin daha etkin bir biçimde işlenmesine olanak sağlamıştı. Hücresel yapıdaki bu organizmaların çok önemli bir yanı, devinebilmelerini sağlayacak organlar geliştirmiş olmalarıydı: Bu tür organizmalar, besinlerini bundan böyle edilgen bir biçimde beklemeyecek, onların peşine düşebileceklerdi. Bu aşamada ortaya çıkan üçüncü büyük gelişme, karada yaşayan bitki ve hayvanların türemesiydi: **fernler** (çiçeksiz ve tohumsuz bitkiler) ve **amphibianlar** (kurbağa gibi balık ve sürüngen arası özelliklere sahip canlılar). Denizde yaşayan canlılarsa hem Güneş ışığı, hem de besinlerin bulunduğu, kıyılara yakın bölgelerde çok daha fazla sayılarda bulunuyordu. Bugün bile, kıyı sularıyla karşılaştırıldığında derin okyanuslar, hemen hemen çöl gibidir. Buna karşılık kara, çok daha geniş alanlarda hem Güneş ışığı, hem de besin sunmaktaydı. Ancak amphibianlar, kıyı şeritlerine kısıtlanmıştı; çünkü üreme çevrimleri hâlâ okyanus sıcaklıkları gerektiriyordu.

Bir sonraki büyük devrim, sürüngenleri ortaya çıkardı. Bu canlıların, su yakınlarında yaşaması gerekmiyordu; karada herhangi bir yerde yaşayabilirlerdi. Sürüngenlerin bile (bunlara dev dinazorları da ekleyebiliriz) hızla değişen sıcaklıklara dayanabilme yetenekleri sınırlıydı. Devasa dinazorlar, yalnızca birkaç soğuk geceye dayanabilir, uzun süren soğuklarda yaşamlarını yitirebilirdi. Sonraki devrim, bu engeli aştı. Memeliler ve çiçekli bitkiler ortaya çıktı. Bu canlılar, değişik süreçlerden geçerek (dirimsel etkileri geçici bir süre askıya alıp, kış uykusuna yatmaktan, sıcak kanlılığa değin bir çeşitlilik içinde) tüm yeryüzüne yayılabildiler. Özellikle memeliler, vücutlarını ısıtmada kullandıkları ve besinlerinden elde ettikleri erkeyi yeniden çevrime sokmakta ve son derece düşük sıcaklıklarda bile yaşayıp neslini sürdürmekte etkindirler.

Yaşamın, Yer'in evrimine etkisi

Bu evrimsel sürece katılanlar yalnızca canlı organizmalar değildir. James Lovelock ve Lynn Margulis, **Gaia** adını verdikleri hipotezlerinde, yaşamın, Güneş erkesini yakalama becerisini artırmak amacıyla Yer'in yüzeyini son derece etkin bir biçimde tamamen dönüştürdüğüne işaret etmişlerdir. Lovelock'un **Gaia** tanımı, kararlı denge durumunu anlatır. Bu süreçte yaşam, çeşitli desteklerle, sabit, en uygun çevreyi yaratır ve korur. Bu kavramın eleştirmenleri, "en uygun"u yeterince anlaşılır olmayan bir kavram olarak görmektedirler. Onun yerine, "en uygun"un ölçeği olarak, Prigogine'in kavramı olan "artan erke akısı"nı kullanırsak, yaşam, yakalanan erke akısını artırmak için, çevresini değiştirme eğilimi gösteren bir süreç olarak karşınıza çıkar. Bunun için, çevreyi belli bir durumda tutmak yerine, onu sürekli değiştirir.

Geçen altı yüz milyon yıl içinde (Cuvier'nin fosilleri bu zaman dilimini oldukça iyi belgelemişlerdir) Yer, düzensiz de olsa, sürekli bir evrim geçirmiştir. Bu süre içinde evrimin hızı büyük bir ivmeyle artmıştır. Bu dönemin başındaki toplam kara alanı, bugünkü değerinin dörtte birinden daha azdı. Kara parçaları genellikle alçaktı ve kıtalar suyla kaplıydı. Okyanusların bu kesintisiz uzantıları nedeniyle, uçlaklarla (kutuplar) eşlek (ekvator) arasında çok az iklim ayrımı vardı. İklim, aşağı yukarı her yerde ılık ve kuruydu. Yağmur ve rüzgâr çok azdı. Yaşam, okyanusların çok derin olmayan bölgelerine kısıtlanmıştı. Büyük dalga-

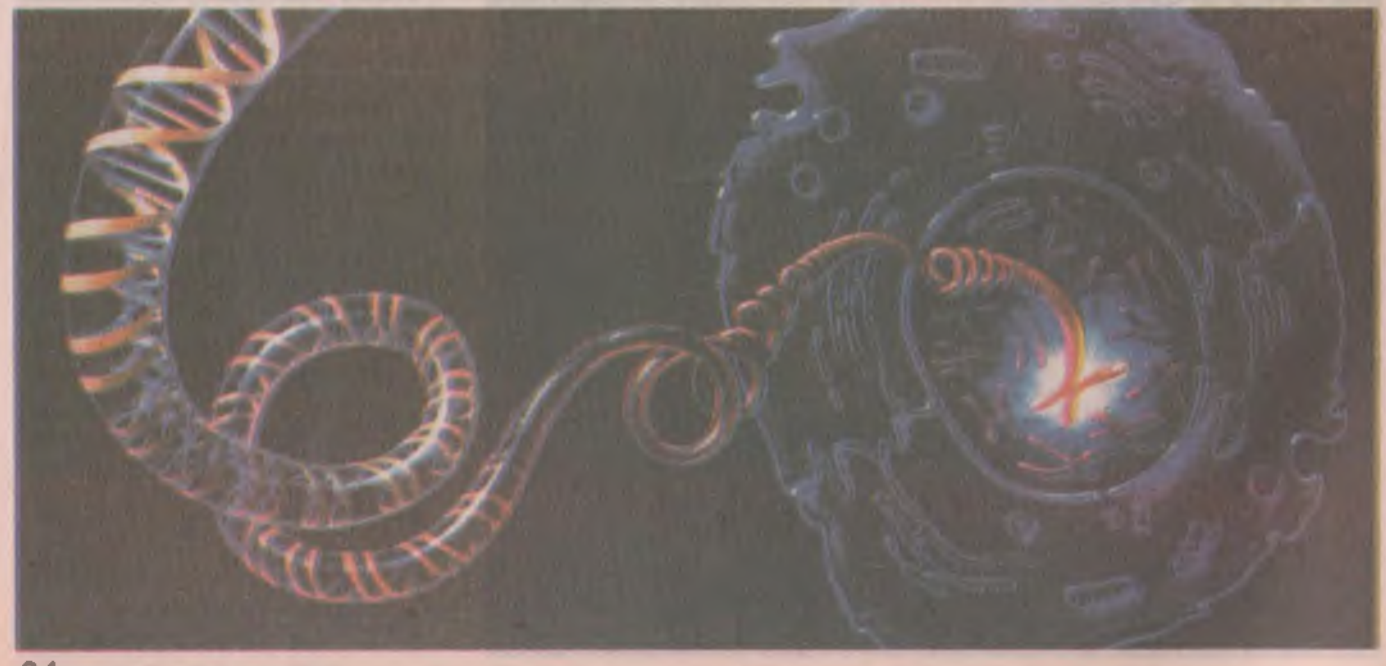

lanmalara karşın (önceki buzul çağlar da içerilmek üzere) bu dönemin genel gelişimi coğrafi ayrışmalar olmuştur. Kıtalarda alçak denizlerle artık karşılaşılmıyor, kuru karalardan derin okyanuslara aniden geçiliyordu. İklim ansızın değişti. Uçlaklarla eşlek arasında büyük ısı ayrımları, şiddetli rüzgârlar ve çok yoğun yağmurlar ortaya çıktı. Yaşam, yaşanabilir tüm olası yörelere yayıldı ve daha büyük erke kaynaklarınca desteklendi.

Evrimin erken aşamalarında olduğu gibi, daha çok ayrışma, her bağlamda tekdüzelikten ayrılma nedeniyle erke akısında artış oldu. Soğuk uçlakları ve sıcak eşleğiyle günümüz iklimi, uzak geçmişin ılıman ve tekdüze iklimiyle karşılaştırıldığında çok daha fazla Güneş erkesi yakalar (gezegenimiz geçmişe göre daha soğuk olmasına karşın!).

Niçin? Bu durumun sorumlusu Güneş olamaz. İklim, çok yavaş da olsa ılımanlaşmakta. Bu dönemde Yer'in iç kuvvetleri de biraz değişti. Kökten değişiklik gösteren tek şey yaşam oldu. Altı yüz milyon yıl önce ortaya çıkan çok hücreli ilk yaratıklardan, bugünkü milyonlarca tür çeşitliliğine gelindi.

Yaşamın Yer üzerinde yaptığı en önemli etkilerden biri, bitkilerin Yer iklimi üzerine olan etkileridir. Bitkiler, Güneş erkesini kullanarak, suyu topraktan yapraklarına pompalar ve su buradan buhar durumuna geçer. Bu süreç yağmur çevriminin sürekliliğini sağlar. Yağmuru oluşturan su damlacıkları, Güneş'in sürekli etkisi altında kalır ve erke soğurlar. Buhar yoğunlaşıp yağmur olarak düşerken salınan erke, Yer'in rüzgâr dizgesinin oluşumuna neden olur. Nemli havayı okyanuslardan karalara ve dağlara taşıyan bu rüzgârlar, daha fazla yağmur yağmasına ve daha fazla erke salınmasına neden olur. Bu süreç, Yer yüzeyini soğutur ve bitki yaşamı ve tüm Yer konuşlu organizmalar için kullanımda olan su niceliğini, dev boyutlarda artırır. Karalardan denizlere sızan besinler, oradaki yaşamın da artmasına neden olur. Uçlaklarda en yoğun biçimiyle gözlenen Yer'in soğuması, daha fazla rüzgâr ve yağmur uyartarak erke akısındaki artışa katkıda bulunur.

Örneğin, yirmi milyon yıl önce ilk kez geliştiklerinde, otlar, kıtaların iç bölgesinde o zaman çöl olan bölgeleri kaplamıştı; suyu toprakta tuzaklayıp havaya taşıyarak, sıcak olan iç bölgelerin soğumasına neden oldular. Böylece hızlı soğuma eğilimi başladı, ilk kez Antarktika'daki buz bölgesi oluştu. İkiyüz milyon yılda Yer'in ilk buzulu ortaya çıktı. Soğuma, daha nemli hava üretti, bitki örtüsü arttı; buzul çağında doruk noktasına ulaştı ve son ikiyüz milyon yıl boyunca, buzul çağları arası dönemde, soğuma sürdü. Bugün, tropik bölgelerdeki yağmur ormanlarının kesilmesi sonucunda bu etkinin, belki de, tersini gözlüyoruz. Bu ormanlar, dünyanın diğer bölgelerine kıyasla iki veya üç kez daha fazla yağmuru çevrime sokuyor ve rüzgâr oluşumu için gerekli erkeyi üretiyor. Çevrimi ortadan kaldırdığımız zaman, soğuma etkisini hemen durduruyoruz. Bununla birlikte atmosferdeki erke akısı ve tüm Dünya'daki rüzgârlar azalıyor. Bunlarla birlikte, nemli havanın devinimiyle kaynaklanan ve kıtaların iç bölgelerine değin sızabilen yağmurlar da azalıyor. İnsanların tarıma yönelik orman katliamları, büyük bir olasılıkla tüm Dünya'da bir ısınmaya neden oluyor. Bu etki, sera etkisine neden olan karbondioksit gibi gazların etkisinden daha fazladır. Bu yüzyılın başlıca ısınma eğilimi gösterdiği dönemi, 1920-1940 ve 1980'li yıllardır. Bu dönemlerin hiçbiri sanayi gelişimini içermiyor. Ancak, her iki dönemde de dev boyutlarda orman katliamları ve 1930'larda da tarım alanlarının katliamı olmuştur.

Dirimsel süreçler, jeolojik süreçler yardımıyla da yüksek erke akısına katkıda bulunmuş olabilir. Örneğin yüz milyon yıl önce, kökleri daha derin olan ve daha yaygın olan çiçekli bitkiler, dinozorların nesli tükendikten otuzbeş milyon yıl sonra, kıta coğrafyasındaki büyük değişikliklere katkıda bulunmuştur. Dinozorların çağı olan Mesozoic dönemin tamamında dinozorlar, kıta özeklerindeki alçak denizlerin çevresinde bulunan bataklık yörelerde yaşıyordu. Kıyı şeridinin dalga devinimleriyle aşınmaya uğraması ve bitki yakalayan sedimentler yoluyla oluşan deltalar arasındaki dengenin çok az da olsa bozulması, bu denizlerin hızla ortadan kalkmasına neden olacaktı ki bu durum, gerçekten de altmışbeş milyon yıl önce gerçekleşti. Dengedeki bu bozulma, kıyı bitkilerinde daha etkin köklerin gelişmesi ve sedimantasyonun artmasıyla ortaya çıkmış olabilir. Kıta iç bölgelerinin çoğunu kaplayan alçak denizlerin ortadan kalkması, daha değişken bir iklim yaratmıştır. Kıtaların iç bölgeleri, kışın daha soğuk ve yazın daha sıcak olmaya başladı. Bu sıcaklık ayrımları, rüzgâr ve yağmurları artırdı ve yaşam için kullanımda olan erkenin artımına katkıda bulundu.

Süregelen yaşam evrimi, çevrenin değişmesine neden olurken, karşılığında, çevre değişikliği de evrimin hızlanmasına neden oluyor. Daha sert kıta iklimleri, memeliler gibi çabuk değişen iklim koşullarına uyabilecek organizmalara gereksinim duyuyordu. Bu organizmalar, hemen hemen iki yüz milyon yıllık dinozor üstünlüğünü sona erdiriyor, dinozorların neslinin tükenmesine neden olmasa da, bu tükenişe katkıda bulunuyorlardı. Son yıllarda, dinozor neslinin tükenişi, Yer-kuyruklu yıldız çarpışması gibi, tamamen gelişigüzel ve dış bir etkene bağlanmaya çalışılıyor. Bu katastrofik görüşün savunucularının şu soruyu yanıtlamaları gerekiyor: Kuyruklu yıldız çarpma modeli, kıta içi denizlerin kurumasını nasıl açıklıyor? Bu denizlerin kuruması, Mesozoic çağın sonu ve dinozor neslinin tükenmesiyle eş zamanlıdır.

GELECEK SAYIDA

Evrim sürecinin temel özellikleri

Türk tarihinin kökenini araştırmak için...

Türk kültür ve tarihi araştırmaları yapanlar, ön fikirlerin etkisi altında kalmasalar bile, ana dilleri Türkçe, doğum yerleri Asya olmadığından, Asya-Avrasya Türk sözlü edebiyatını gereğince ve yeterince değerlendirememişlerdir.

Halûk Tarcan

Türk tarihinin kökenini araştırmanın bazı ön şartları vardır. Bu köken, bilimsel araştırma mantığına uyarak; Türk tarihinin doğduğu yerde (Orta Asya başta olmak üzere, Üst Asya ve Avrasya'da), Türk tarihinin doğduğu dilde (yukarda sıraladığımız yerlerde konuşulan Türk dili lehçelerinde), Türk kültüründe (tarihi ve coğrafi bilgiler, yazılı ve sözlü edebiyat, dünya görüşü) ve yardımcı kaynaklarda aranır.

Türk dili için, bu dili, Asya'daki araştırmalarına dayalı olarak 41 lehçeli gösteren Başkakov'un (1) sınıflandırmasını kabul edersek, bu lehçeler içinde, Anadolu lehçesi bütün inceliğine rağmen, Türk kültür ve tarihi köken araştırmaları için tümüyle yetersizdir. Bu handikap bizim -bütün bilimsel değerlerine rağmen- araştırmacılarımız için geçerlidir.

Geriye kalan 40 lehçe içinde, İç Asya ve Avrasya'da konuşulanlar en başta gelmektedir. Örneğin: Kazaq, Qırgız, Uygur, Türkmen, Yakut, Tatar, Başkurt, Kıpçak, Nogay, Qarluk, Hakas...

Bu yaşayan Türk lehçeleri Antik Çağ Türkçesi'ni yani, Türük Bil döneminde, -879 veya -565/+580 yıllarında konuşulmuş olan Türkçe'nin öğrenilmesini sağlar. "Antik Türkçe" adını teklif ettiğimiz bu dönem Türkçesi ise; Ön-Türk Türkçesi'nin öğrenilmesini, dolayısıyla evrensel uygarlıkların kökeninde olan Ön-Türk uygurlık ve tarihinin ortaya çıkmasını temin eder.

Türk halkının, Türk kitlesinin, tümünün ya da ufak bir bölümünün, günlük yaşam içinde karşılaştıkları mutluluklar, felaketler, başarılar, yenilgiler, özellikle insan üstü kudret fikrini ilham eden olaylar karşısındaki davranışlarını, hislerini ve bu hisleri ifade için kullandıkları imajları, düşünceleri içeren, hikâye, masal, destanlar, köklere inmek konusunda çok geniş bir kültür ve tarih hazinesidir. Değeri çok kereler ihmal edilen bu sözlü edebiyata biz, halkoyunlarını da katacağız. Çünkü, halk oyunları, sözlü edebiyatın kareografisi halinde karşınıza çıkarlar ve de ilerde göreceğimiz üzere, Ön-Türk kültürünün doğuşuyla birlikte, onun yanında yer alırlar.

Batı araştırma sistemindeki yanılgılar

Bütün tarafsızlık iddia ve endişesine rağmen, Batı araştırma sistemindeki yanılgıların kaynaklarını şöyle sıralayabiliriz: Kendi tarihini, kendi dünya görüşüne, kendi çıkarlarına ve kendi bilgi çerçevesinde araması. Başvurduğu yabancı dillerin, Antik Grek, Sanskrit, Acem, Arap, Çin dillerinde kutuplaşması; bunun sonucu, bu dillerin tarihinden aşağıya inmemesi. Bu diller ve kültürlerden önce, bir Ön-Türk tarihi ve bu tarih sahiplerinin bir Ön-Türk dili, hele yazısı olabileceğini -kendi yaratmış oldukları korkunç Türk imajı nedeniyle- akıllarından bile geçirmemiş olmaları.

Türk kültür ve tarihi araştırmaları yapanlar, ön fikirlerin etkisi altında kalmasalar bile, ana dilleri Türkçe, doğum yerleri Asya olmadığından, Asya-Avrasya Türk sözlü edebiyatını gereğince ve yeterince değerlendirememişlerdir. Masal, hikâye, destan atmosferinin ilham ettiği hisler ve bu hislerin getirebileceği düşüncelere nüfuz edemeyecekleri, edemedikleri için, araştırmalarda eksikler, yanlışlar ve boşluklar meydana gelmiştir. Örneğin: uluslararası değerdeki Romen araştırmacı Mircea Eliade (2), Üst Asya'da yapmış olduğu araştırmalarda **Boa** adı ve kavramıyla karşılaşmış ve bu adın tropikal bir hayvan olan Boğa yılanını ifade ettiği düşüncesiyle hemen, karşısına çıkmış olan kültürün Hint kültürü olduğunu düşünmüştür. Ve bu büyük sürprizin, Hint kültürünün Üst Asya'yı bile etkisi altına almış olduğunu ifade ettiğini iddia etmiştir!

Aslında kelime **Boa** değil, **Boğa**'dır (3). Ön-Türk kültüründe, söylence biliminde ya da sözlü edebiyatında Boğa, hem boğa denen kocabaş hayvan, hem de yılan denen sürüngen hayvan anlamına gelmekte ve her ikisi de Ön-Türk kültüründe güneş kültünün iki esas elemanı olarak tek tanrı inanışı çerçevesinde yer almaktadır (4).

Batılı araştırmacılara minnettar olduğumuzu da ifade etmeliyiz. Onlar, bütün maddi ve siyasal güçlüklere rağmen, Asya'da ilk defa araştırmalara başlamışlar ve bu yaptıkları araştırmalarda Türk kültür ve tarihi için evrensel değerde pek çok belgeleri ortaya çıkarmışlar, tespit etmişler, yayınlamışlardır. **Fakat asla okuyamamışlardır.** Örneğin; Türük Bil tarihinin büyük bir bölümünü ortaya çıkaran yazıt, bir Fin heyeti tarafından, Moğolistan'ın Şine Usu Gölü yöresinde, 1909 yılında bulunmuş ve Ramstedt tarafından 1918 yılında yayınlanmıştır. Bu konuda verilebilecek örnekler pek çoktur. (5) Bugün bu Batılı araştırmacılar sayesinde, hazır bulduğumuz belgelerle hemen masa başı çalışması yapabilmekteyiz.

Batılılar bu araştırmaları tespit ettiklerinde, belgeler konusunda ilk bilgiler, tercüme yoluyla yani, ikinci elden sağlanmıştır. Bu nedenle bilimsel yanlış ve eksiklerin çok tehlikeli olan temel kaynağıdırlar. Örneğin; Moğolistan'da bulunmuş Ön-Türkçe bir belge konusunda ilk açıklama Moğolca verilir. Bu bilgi Moğolca'dan İngilizce'ye, İngilizce'den de Türkçe'ye tercüme edilir. Bu durumda, üçüncü seviyede elde edilmiş olan bilginin mutlak sağlamlığından şüphe etmemenin imkânı yoktur.

Türk Tarih Kurumu

Atatürk'ün önderliğinde, halk hareketiyle İstiklal Savaşı kazanılmıştı.

Ülkemizin bütünlüğü, bağımsızlığı Lozan'la uluslararasınca kabul ve tasdik edilmişti. Fakaaat!.. Tarihten dem vurarak bizi bu topraklardan yok etmek isteyenler mevcut idiler. Tarihimizi, öz kültür, kimlik ve Osmanlıca'da erimekte olan öz dilimizi bilmiyorduk.

Atatürk'ün bu endişelerine 1998 yılının Manzara ı Umumiyesi'ni de katalım:

Şeriat mürekkep lekesi gibi, dost ve kardeş ve dindaş ülkelerin lütuflarıyla, eksik olmasınlar, yayılmaktadır. Bazı siyasetçiler, Şeriat'ı, Türk-İslam Sentezi adını verdikleri bir kılıf içinde takdim etme yoluna girmişlerdir. Bazılarının hayalinde ise, Şeriat "mystique" bir felsefe görüntüsü kazanmıştır. Mozayikçilerimizi şimdilik bir kenara bırakalım, bir de Batıyı sadece yıldızeri yüzüyle tanıtan "evrenselci" salon entellerimiz vardır.

Atatürk gelecekteki bu felaketleri tahmin etmiş olacak ki, sağlığında Türk tarih ve kültürünün ortaya çıkarılabilmesi için Türk Tarih ve Tetkik Cemiyeti'ni kurmuştu. Hemen, gerçekten çok değerli, seçkin gençler Avrupa'ya, Batıya gönderilmişlerdi. Artık bütün gelecek kuşaklar için Avrupa, Amerika bir idealdi. Gidenler çok çalıştılar, takdir edildiler, başarılarını belgeleyen, Batılı büyüklerin imzasını taşıyan diplomalarıyla ülkemize döndüler. Bir bölümü tozlu kitaplar arasında çalışırken, öteki bölümü, araziye çıkıp yılan, çıyan, kurt, köpek arasında, yağmur kar altında, çadırlarda yattılar, arkeolojik kazılar yaptılar, raflar dolusu kitaplar yazdılar, uluslararası kongrelerde alkışlandılar. Başarı üstüne başarı...

Fakat sonuç? Türk tarih ve kültürünün kökenleri bulunamadı. Anadolu'da dip kültürün Ön-Türkler'e ait olabileceği akıldan bile geçmedi.

Örnek olarak gerçekten çok değerli, ülkemizce çok sevilen, sayın profesör Sina Akşin'in, Nisan 1993'te Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde, "Resmi Tarih ve Gerçekten Tarih" konulu panelde yapmış olduğu konuşmayı alıyoruz (6).

"Atalarımızın, Orta Asya'da gelişmiş bir uygarlık düzeyine sahip oldukları .... ancak bir dönem sonra bu bölgede kuraklığın ortaya çıkması .... ve oradaki bereketli gölün kuruması nedeniyle göç etmek zorunda kaldıkları iddiası .... gerçeklere tamamen aykırıdır .... Burada, yüksek bir uygarlık düzeyinden söz etmek olanaksızdır ... Çünkü atalarımız göçebe hayatı yaşıyorlardı ... Göçebe hayatının olduğu yerde, gelişmiş bir uygarlıktan söz etmek akla da mantığa da aykırıdır. Hunlar'ın yazısı bile yoktu.... Göktürkler yazıyı tarih sahnesinden silinmelerinden çok kısa bir süre önce bulabilmişlerdir .... Ve o dönemde, Orta Asya'da bereketli bir göl bulunduğu iddiası, bugüne dek kanıtlanamamıştır."

Değerli profesör Sina Akşin samimi olarak, bu şekilde bir konuşmayı yapmış ise, Batıda kendisine verilmiş olan formasyon ve yukarda sıraladığımız nedenlerle bu formasyonun çerçevesi içinde kalmış olmasındandır.

Bu samimi kanaat içinde olan Profesör Sina Akşin'in bu şartlarda, aşağıda verdiğimiz Türük Bil tarihini bilmesine imkân yoktur. Çünkü;

1) Anadolu lehçesi dışında, geri kalan Türk lehçeleri bilinmemektedir. Bunu bir örnekle görelim (7): Orta Asya'daki kuraklıktan kaçan Ön-Türkler'den bir bölüm **göçmen** (göçebe değil!) ileri seviyedeki kültürleri ve yazılarıyla, Fransa'da, Doğu Pireneler'deki mağaralardan Les Trois Frères (Üç Kardeşler) adlı mağaraya yerleşmişlerdir. Burada, mağara duvarına çizdikleri bir resimde, **Es-Aru-At** yazılıdır. Bu cümleyi, bu şekilde okuyabilmek ya da okunuşunu ortaya çıkarabilmek için Tatarca bilmek gereklidir. Tatarca **İsürü** kelimesi; aklı başından gitme, sarhoş olma demektir. Es-Aru-At yazısının üstünde, koşan bir at resmi vardır (8); bu durumda Tatarca'daki İsürü kelimesi, Ön-Türkçe'de bu kelimenin koşu atı anlamına geleceğini ilham etmektedir.

Bilimsel sonuçlar bizi daha da ileri götürmektedir. Fransızca'da "se hâte - sö at" kelimesi acele ediyor demektir. **Esaru-at**'ın seslendirilmesinin kulakta **söat** seslerine çağrışım yapmaktan başka, her iki dildeki anlamları arasında da büyük yakınlık vardır; bu da bize, Fransızca'nın kökeninde Ön Türkçe'yi bulma olasılığını ortaya koymuştur. Bu konuda elimizde Batı dilleri kökenine ait çok sayıda örnek vardır (9).

Eğer sayın Profesör Akşin, Türk tarihi araştırmalarını Asya Turk lehçelerine dayanarak yapabilme imkânına sahip olsay-

dı, tarihçi formasyonu kendisine bu imkânı verebilmiş olsaydı Ön-Türk yazıtlarını okuma, bu konuda yeni bulgular ortaya koyma imkânına sahip olacaktı.

Bu gerçek yerli olsun, yabancı olsun, gerek Türk, gerek dünya tarihinin kökenlerini arayanlar için de geçerlidir.

2) Araştırma kaynakları, Antik Grekçe,

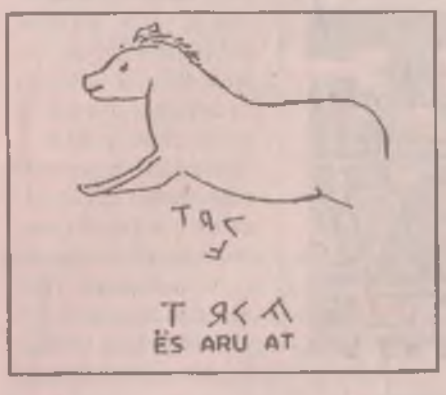

Sanskritçe, Arapça, Acemce ve Çince dilleriyle kısıtlıdır.

3) Batıda kabul edilmiş olan Türk tarihine, Türk dilinin yerleştirildiği yerin doğruluğuna inanmıştır.

Türük Bil ya da Türük egemenliği tarihi

Ön-atalarımızın tarihte kurmuş oldukları ikinci konfederasyonun At-Oy ya da At-Uçuş olduğunu görmüştük. Bu imparatorluk, Selanik Körfezi'nden başlayarak Makedonya, Balkanlar -Tuna kıyılarında Budapeşte'den Novgorod'a- oradan bütün Avrasya, Orta ve Üst Asya'yı kaplayarak, Mançurya ve Kore'den Taluy'a yani, Kore Denizi'ne kadar uzanırdı. Kuzey Çin bu toprakların içindeydi. Güney sınırını Tibet, Hazar'ın güneyi, Doğu Anadolu yüksek yaylası oluştururdu. Bu -1517'de yeniden yapılanmayla doğmuş olan imparatorluk, -879'da, zamanın gereksinimlerine ayak uydurabilmek için ikinci bir yapılanmayla, **İçuum Apam Buumin İstemi** tarafından başkent Uçuş-Başı olmak üzere Türük Bil adıyla doğmuştur. Bu tarihten, 565'e kadar geçen dönem henüz karanlık olduğundan, Türük egemenliğinin başlangıç tarihi İl-Etiriş Oağan'ın iktidarı ele aldığı -565 yılı olarak kabul edilir. Başkent Uruun Boliq (Orhun)dur.

Türük Bil'i oluşturan devletler şunlardı:

Ötükin Yış: Ana Devlet
Altun Yış: Altay Konstitüsyonu
Uçuğıy Yış: İçki Türkistan
Ökigmin Yış: Ural Dağları bölgesi
Bu Türük Bil: Beri Türkistan
Od Uduruqın Yış: Kore ve Mançurya, başkent Uşıntın Boliq sonradan Han sülalesi döneminde Han Boliq, Çin yönetiminde Bei-Jing (Pekin) olmuştur. Ön-Türkler'in Çin'de -2600/318 tarihleri arasında bulunmuş olduğu tespit edilmiştir. (11)

Uşuntın Uyuz (Uy/maktan federasyon): Güney Çin, coğrafi adı Qıtan Tatabi. (Esas Çin, henüz denizden uzak içerde Tabiğaç Budun -barbar budun- adıyla anılmaktadır.) Resmi tarih bu adın bir Türk budunu olduğunu yazmaktadır. Bu konfederasyonda;

Es-Tabiğaç Qanı Qağan, Orta Çin - Ötügimin Yış'a Tâbi; Yïr-Buyurgu-Yïr, Kuzey kabileleri; Türgiş Qağan (Bu Türük Bil'e dahil); Ök-İrigun Us - Oq Uşun, Messaget Krallığı; At-Omığ Iduq Baş Öki (At-Oy'a dahil);

İsub-Ura Bil (Doğu Anadolu yüksek yaylası, Kafkaslar'ın tümü); Oq-Ödüs (Kırım Yarımadası).

Türük Bil'in (-879 - +580) 1460 yıllık tarihindeki 5 At-Oğ (sülale) (12):

Birinç at-oğ: İçuum Apam Buumin Qağan İstemi (-879/-722), İniş Qağan, Oğlı Qağan.

İkinç at-oğ: Qanım İl Etiriş (-565/514), QQanım Kül Bilge Qağan (536/525), Okül Tigin (-524/514), Qanım Türük Bilge Qağan II (-512/494), Eçim Qağan (-488/?).

Üçünç at-oğ: Tenriüg Tenride Bolmış Türük Bilge Qağan III (-367/-?), Benigü Qağan (-356/-?).

Törtinç at-oğ: Tenride Qut Bulmuş Alp Bilge Tenri Uyuğur Qağan (-?/+318), Eçim Qağan IV (?), Qanım Qağan IV (?).

Beşinç at-oğ: Qanım Qağan V (?/+536), Kül Tigin (+544/+575), İnançu Apa Oyurığın Turgan (+580)

Kül Tigin (Gül Tekin)'in ölüm yılı resmi tarihte 732 diye gösterilmiştir; bu tarih aynı zamanda Orhun yazıtlarının dolayısıyla Türkler'in yazı sahibi olduğu tarih demektir ki, bilimsel mantığın mutlak surette dışındadır. Şöyle ki, Araplar Orta Asya'ya kılıç ve kamçıyla 708 yıllarında girmişlerdir (13). Bu durumda Türkler yaklaşık 710 tarihlerinde Arap alfabesini öğrenmiş ve bundan 22 yıl sonra da, Orhun yazısını bulmuş olacaklardır!? Böyle birşey olabilir mi? Bu konuya (yazının icadı başlığında) geniş bir şekilde değineceğiz.

Ön-Türk kültür ve tarihinin Antik Türkçe kaynakları (14)

İlk yazıda görmüş olduğumuz Bir-Oy Bil çağı haritasındaki bütün adların -göller, kentler, nehirler ve devletler- temel kaynağı Türük Bil çağında (-879/+580) yılları arasında, Adriyatik'ten, Çin'e kadar olan geniş topraklarda, Antik Türkçeyle, Ön-Türk yazısıyla, genelde taşa vurulmuş belgelerdir. Bu belgeleri üç grupta toplayabiliriz:

1) **Yoluğ Tigin'ler** (Türük Bil, Hanlar hanı, tarih olayları yazarları - Vak'anüvis'ler-Chroniqueur'ler): Bunlar -900 ile +600 yılları arasında Türük Bil tarihinin çeşitli olaylarını tespit etmişlerdir.

2) **Kumandanlar:** Bunlar, bu geniş topraklarda askeri teşkilat kurmak, onları teftiş etmek ve savaşlar nedeniyle "gördüklerini, yaşadıklarını" taşlara vurmuşlardır. Bu **bitig taşlar** zamanımıza kadar gelebilmiş belgelerdir.

Bilge Atun Uruq (-538/?) (Türük Bil maraşeli): Türük Bilge Qağan iline bitig-Türük Devleti hakkında bitig.

Önre-Binabaşı (-530/483) (Türük Bil Genelkurmay Başkanı): Ötümin Künlig Bitig Bilgü, 2 bölümdür: a) Tenride Bolmış İl İtmiş Bil; Tariat yazıtıdır, Moğolistan'ın Tariat yöresinde 1969'da bulunmuştur. Uygurca sanılmıştır. b) Türük Bil Tarihi: Şine Usu Gölü yazıtı, 1909'da bulunmuş, 1918'de Ramstedt tarafından yayımlanmıştır.

İtiz Ür-Ögü: -522/-519 yıllarında taşa vurulmuştur, -1517'de At-oy Bil'in kuruluşunu anlatır.

Bu birkaç örnekten sonra Alp Erin (-323/?): Bol-Bol Uçuş olaylarının değerlendirilmesi) Moğolistan'da, Ongin Ir-

mağı yöresinde Yadrintsef tarafından 1891'de bulunmuştur.

Isub-Ura Bilge, Öküli Çur (Doğu Anadolu ve Kafkas orduları başkomutanı): Taşa vurdurttuğu tarih (Öküli Çur Eb-Edizi - Öküli Çur'un Başarıları) -596/-516.

3) Hoytı Tamır Gündelikleri'ne geçiyoruz: -800 ile +500 arasındaki olaylardan bir çokları Urqun nehri vadilerinden, bu adı taşıyan vadideki kayalıklara yazılmışlardır. Büyük bir açık hava arşivi halindedir.

Bitig taşların listesini geçiyoruz.

Dikkat edilirse, 5. yüzyılda yaşamış ve günümüze kadar tarihi araştırmacılara kaynak olmuş olan Herodot'tan 400 yıl önce, Ön-Türkler'in tarih yazarları vardır. Fakat, biz tarihimizi Batılı yazarlardan öğrendiğimiz ve bu yazarlar bütün iyi niyetlerine rağmen -özellikle Türkçe bilmediklerinden- bu Türük Bil tarihçilerini tanımadıklarından, Türk tarihi kökensiz ve bunun sonucu Türkler kültürsüz kalmışlar ya da bırakılmışlardır. Öte yandan evrensel tarih ve Batı dilleri ve alfabelerinin kökenleri yaklaşık 200 yıldan beri çıkmazlara saplanmıştır.

Bu Ön-Türk tarihçilerine aşağıda görülen Altı Yarıq Tigin'in -1517'lerden itibaren vermiş olduğu tarihi bilgileri katarsak; Türk tarihi ve kültürü ile evrensel tarih ve kültürünün ne kadar büyük yanlışlarla dolu olduğu ortaya çıkar (Tabii, At-Oy ve Bir-Oy dönemi yazıtlarını bu düşüncemize şimdilik katmıyoruz).

Altı Yarıq Tigin (15), tarihte yazılmış ilk din kitabıdır. Altı Çiçek Doktrini anlamını verir, Budizmin kökenini oluşturur. Tahmin edildiğine göre, -1517 ile -512 arasında 1000 yıl süreyle kaydedilmiş olan Boltı'ları (dinsel kaideleri) içerir. Taş üstüne yazılmışlardır. -516'da mabetlerin kontrol altına alınmasıyla bütün yazılar kağıda çekilip İb-İs Boliq'a götürülmüşlerdir. Bu kitap din kitabı olmakla beraber, -1517'den itibaren Ön-Türk tarihi hakkında da bilgiler vermektedir.

İb-İs Boliq, günümüzdeki Tun-Huang kentinin 15 km. yakınında, Çinliler tarafından Bin Mağara diye adlandırılan ve çok eski diye vasıflandırılan Budist tapınaklarının bulunduğu yerdir. 1907'de Macar araştırmacı Aurel Stein tarafından bulunmuş olan bu mağaralardaki yazılı levhalar, tomarlar halinde belgeler yağmalanmış; Berlin, Paris, Londra müzelerine, büyük bölümü ise Çin'e kaçırılmışlardır.

Bu bilgileri; L. Ligeti'nin *Bilinmeyen İç Asya* (Türk Tarih Kurumu, 1986, Ankara, No:527, Macarca aslından Sadrettin Karatay'ın çevirisi) adlı eserinden öğrendik.

Acaba, Kültür Bakanımız Sayın İstemihan Talay, Altı Yarıq Tigin'e ait olabilecek parçaları Londra, Paris, Berlin müzelerinde aratabilir mi? Türk kültürü ve evrensel kültür bakımından değeri çok yüksek olan bu belgelerin ortaya çıkarılması için harekete geçebilir mi? Kendilerine saygılarımızla öneriyoruz.

Bitig taşların ve demir, bakır, ağaç, şişe vb. üstüne yazılmış olan belgelerin, bildiğimizin çok daha üstünde olması gerekir. Varlığı bilinip de yayınlanmamış veya henüz bulunmamış olanlar, Ön-Türk tarihi araştırmalarıyla ortaya çıkacaklardır.

Kâzım Mirşan, Batılıların "bilinmeyen bir halk ve bu halkın okunamayan yazısı" dedikleri yazıyı Ön-Türkçe okuyarak, bilinmeyen halkın Ön-Türkler olduğunu ve bu halkın yazıyı icad etmiş olduklarını bulmuş evrensel değerde bir araştırmacımızdır. Ön-Türk yazı ve uygarlığını ortaya çıkarmak için sıraladığımız bütün şartlara haizdir. Yani Orta Asya doğumludur. Bunun sonucunda, Asya Türk lehçelerinden beşini konuşup, okuyup, yazmaktadır. Asya Türk sözlü edebiyatına vâkıftır. Anadolu Türk lehçesini ve Osmanlıca'yı okuyup yazmayı bilmektedir. Bildiği yabancı dil, Almanca'dır; bu dili Almanya'da öğrenmiştir. Gereğinde araştırmalarını Antik Grek ve Sanskritçe'de genişletebilmektedir. Buna, kavram halinde Çince'yi de katabiliriz.

Bu geniş dil bilgisi sayesinde; Antik Çağ Türkçesi'ni sökmüş, bu genişleyen bilgisiyle Ön-Türkçe yazıtları okumuştur.

Elbetteki, Ön-Türkçe yazıtları okumak için, önce bu konuda yapılan araştırmaları sabırla ve uzun yıllar incelemiş, bunun üstüne gene uzun yıllar süren sabırlı çalışmalarla, sonucu da elde etmiştir. Evrensel değerdeki bulgularına, bu konuda araştırmalar yapan kişiler ve kuruluşlar tarafından asla önem verilmemiştir.

Mirşan'ın bulgularının olamayacağını tespit edebilmek, her şeyden önce bu bulguları, bu yazıtları okuyabilmekle, bunun için de, gerekli olan (yukarda sıraladığımız) Türkçe dilbilgisine sahip olmakla gerçekleşebilir. Mantıki durum bu iken: Mirşan'ın bulgularına, Batı kaynaklarında bu tür bilgi yoktur denmekte, Batının bu konuda asla bilgisi olmadığı düşünülmeden konuşulmakta veya Ön-Türkçe'nin varlığının doğruluk derecesi, Ön-Türkçe'den binlerce yıl sonra ve hatta Ön-Türkçe'nin etkisi altında doğmuş olan dillere başvurularak ortaya konmak istenmektedir. Antik Grekçe, Sanskritçe, Arapça, Acemce, vb. gibi.

Aslında bilimsel araştırmacılar, ellerine geçen malzemeyi, bu malzemeyi bulan, getiren kim olursa olsun, ön fikirlere takılmadan "bilimsel şüphe" ile bakmak onu bilimsel şüphe süzgecinden geçirmekle yükümlüdürler.

Eğer Atatürk hayatta olsaydı, Ön-Türk bulgu ve belgelerini inceler, inceletir, seminerler düzenler, tartışır ve en başta bu bulguların sahibi Mirşan'ı çağırır dinlerdi. Eğer, 1970'ten beri Ankara'da yayımlanmış olan bu belgeler incelenmiş olsaydı, bugün; kimlik, kültür, mozaik, şeriat endişelerinden hiçbiri olmadıktan başka evrensel kültürdeki, bilimsel hakkımız olan yerimize, nihayet sahip olmuş olurduk.

DİPNOTLAR

1) N. A. Başkakov, K. Voprosu o Klassifikacii Tjurskih jazyov, Akademii URSS, 1952.
2) M. Eliade, Le Chamanisme, Payot, Paris, 1951.
3) K. Mirşan, Prototürkçe Yazıtlar, MBB, Ankara, 1970.
4) H. Tarcan, Ön-Türk Uygarlığı (Ön-Türk Tarihi) Kaynak, İstanbul, 1998.
5) K. Mirşan, Anadolu Prototürkleri, MBB, Ankara, 1970.
6) Milliyet, 14 Nisan 1993.
7) K. Mirşan, jAlfabetik Yazı Başlangıcı ve Glozel Yazıtları, Bodrum, 1993.
8) A. Morlet, Glozel, Corpus des Inscriptions, Causse, Montpellier, 1965.
9) K. Mirşan, Bugünkü Avrupa Dillerinde Prototürkçe İzleri, Bodrum, 1991.
10, 12, 14) K. Mirşan, Bolbollar, Bodrum 1991, Alfabetik Yazı Başlangıcı, Bodrum, 1994.
11) E. Ekrem, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
13) Aydın Erdoğan, Nasıl Müslüman Olduk?, Doruk, 10. Baskı, Ankara, 1996.
15) K. Mirşan, Altı Yarıq Tigin, MBB, Ankara, 1978.

Ön Asya'da ilginç bir uygarlık: Hurriler

Arkeoloji dersi alanların ikinci sınıftan sonra adını çokça duydukları, konuya amatörce yaklaşanların ise lise yıllarından belki de sadece isim olarak anımsayabildikleri, Hurriler denen, ilginç bir kültüre sahip bir topluluk yaşamıştır Güneydoğu Anadolu'da.

A. Ahmet Uhri (*)

Arkeoloji veya Eski Çağ Tarihi dersi alanların ikinci sınıftan sonra adını çokça duydukları, konuya amatörce yaklaşanların ise lise yılları sırasında, özellikle Hititler ve diğer Ön Asya Uygarlıkları anlatılırken belki de sadece isim olarak anımsayabildikleri, Hurriler denen, ilginç bir kültüre sahip bir topluluk yaşamıştır Güneydoğu Anadolu'da. Kültür, hele "ilginç bir kültür" nitelememiz yanlış anlaşılmasın; çünkü gerçekte Hurriler hakkında bilinmeyenler bilinenlerden fazla olduğu için -daha doğrusu Hurriler hakkındaki bilgilerin çoğunluğunu Mezopotamya ve Ön Asya'da yaşamış Hurriler'le çağdaş diğer topluluklardan aldığımız için- bu nitelemeyi kullanıyoruz. İster dinleri isterse de dil ve yazılarıyla olsun, çevresindeki uygarlıkları bu derece etkilemiş, ancak kendisi çok kısa bir süre dışında hiç devlet kuramamış bir topluluğu, bu şekilde nitelemek herhalde yanlış olmaz. İlk ortaya çıktıkları yer ve zamandan başlayarak, dil, yazı, sanat, mimarlık, din ve mitoloji açısından Hurriler'i bu yazıda tamamen anlatmak olası değilse de, bu uygarlık hakkında kısaca bilgi vermeyi amaçlıyoruz.

Hurri adının kökeni

Bugün kullandığımız anlamdaki "Hurri" sözcüğüne işaret edip etmediği tam olarak bilinmemekle birlikte, bu sözcüğe ilk kez Eski Ahid'de "Hori(m)" olarak rastlamaktayız (1). Bu sözcüğün anlamı, bugün de tam olarak bilinmediği için, ancak inandırıcılığı tam olmayan kanıtlara dayanarak çeşitli öneriler ileri sürülmektedir. Bu önerilerden en ilginci, Hurri, Urartu ve Ugarit dilleri ile Geç Akadça ve özellikle Assurca'da aynı anlama gelen **Huradi** sözcüğü ile olan benzerlikten yola çıkılarak yapılmış olanıdır. "Huradi" sözcüğü bütün bu dillerde "**nöbet tutan asker, gözetleyen asker, bekçi**" gibi bir anlama gelmektedir. Sözcüğün sonundaki "personel suffix" yani şahıs soneki olan -(a)di kısmını sözcükten ayırırsak -ki bu kısım sözcüğe, Türkçe'deki **av-avcı, ok-okçu**, sözcük çiftlerinde olduğu gibi bir anlam kazandırmaktadır- geriye kalan "**Hur**" kısmı semantik (anlambilimsel) açıdan "**savaş**" demektir. Dolayısıyla "**Huradi**" sözcüğü "**savaş-çı**" anlamına gelmekte ve Hurriler'in kendilerini savaşçı olarak nitelemesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu da bir topluluğun kimlik arayışı açısından akla yatkın bir tanımlamadır (2).

Son olarak, Hurri araştırmalarının başlarında sözcüğün "Harri" olarak okunması, Hurriler'in Hint-Ari (İndo-Aryan) bir topluluk olabileceğini akla getirmişse de, zaman içinde bunun tam doğru olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca, Hurri topraklarında bulunan "Hurra" adında bir şehre, Hurri hava tanrısına ve dini törenlerde rahiplere yardım eden kişilere (acolyte) aynı ismin verilmesi, bu sözcüğün Hurri sözcüğü ile ilişkisinin olduğu çağrışımını yapmaktadır (3). Ancak, başta da belirttiğimiz gibi sözcüğün anlamı tam olarak bilinememektedir.

Harita 1: ETR kültürünün geliş yolu ve yayılışını izlemeye yarar harita.

Hurriler'in ilk olarak görüldüğü yer ve zaman

Kendi deyişleriyle belki de savaşçı bir topluluk olan Hurriler'e ilk olarak Akkad Dönemi yazılı belgelerinde, yani MÖ 2230-2090 yılları arasında Akkad Kralı Sargon'un Subartu ülkesine düzenlediği seferde rastlıyoruz. Subartu'nun yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Kuzeybatı Mezopotamya'ya ismini Akkadlar'ın verdiği sanılmaktadır (4). Sargon'un yaptığı bu seferle birlikte kayıtlarda Hurri kökenli kişi adlarına rastlanılmaya başlandı. Daha sonra, Yeni Sümer Çağı'nda yani Ur III. Sülale Dönemi veya Mezopotamya'nın Orta Bronz Çağı olarak adlandırılan döneme denk gelen, MÖ 2112-2004 yılları arasındaki dönemden kalan kayıtlarda; Fırat Vadisi ve Dicle'nin kuzey ve doğusunda kalan dağlık alanlarda yaşayan ve aynı za-

manda Diyala'nın kuzeyinde ve Dicle'nin doğusundaki ülkeleri de etkileyen Hurri dili konuşan insanlardan söz edilmektedir. Hurri kökenli bu adlara rastlanışın nedeni ise Ur III. Sülale kralların dan Şulgi'nin bu insanların yaşadığı yerlere düzenlediği seferler sonucu, birçok esir alması ve bunları Sümer'e getirerek işgücü (köle) olarak kullanmasıdır (5).

Şimdiye dek anlattıklarımızın gösterdiği kadarıyla, Hurriler'in 3. binyılın son çeyreğinden başlayarak, Mezopotamya'nın kuzey ve kuzeybatısında yani günümüz Urfa, Diyarbakır, Mardin ve Kerkük'ü ile sınırlanan bölgesinde, ilk izlerine rastlandığını söyleyebiliriz. Ancak, başlangıçtan 2. bin yılın ilk yarısına kadar, buralarda küçük beylikler halinde yaşadıklarını düşünebileceğimiz bu insanlar, 2. bin yılın ortalarında Hint-Ari bir yönetici sınıfın idaresinde Mitanni Devleti'ni kurmuşlardır (6). Hurriler'in yazılı belgelerle sınırlı olan tarihi ve yayıldıkları coğrafya başlangıçta böyle olmakla birlikte, onların prehistorik diyebileceğimiz çağları hakkındaki bilgimiz oldukça azdır. Bu konuda birçok teori değişik araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.

Harita 2: Hurri yaşam alanının izlenebileceği Ön Asya haritası.

Bazı araştırmacılar; Dicle'nin doğusuyla dağlık Zagros Bölgesi'nin Hurriler'in yurdu olduğunu ve 2. bin yılın başlarında batıya doğru ilerlediklerini ve özellikle MÖ 1700'den sonra, belki de kuzeyden gelen Hint-Ari bir topluluğun neden olduğu daha da büyük bir Hurri göçünün, Van Gölü ile Zagros Dağları arasındaki bölgeden batıya yayıldığını, yukarıda anılan bölgeye böylelikle geldiklerini ve bu Hint-Ari topluluğun yöneticiliğinde Mitanni Devleti'ni kurduklarını ileri sürmektedir (7). Bir başka araştırmacı olan Ungnad'a göre, bunlar öteden beri Yukarı Mezopotamya'da, Habur Bölgesi'nde oturmuşlar ve Tell Halaf kalkolitik kültürünü yaratmışlardır (8).

Son dönemlerde daha geçerli bir teori ileri süren, konunun uzmanlarından Charles Burney'e göre Hurriler, Erken Transkafkasya Kültürü'nün (ETR) devamı, dolayısıyla Kafkas ötesinden gelenlerdendir. Yayılım alanına baktığımızda ise kuzey ve kuzeydoğudan, güney ve güneybatıya yayıldıkları görülen Hurriler'in bu durumda olasılıkla Elazığ, Van Gölü ve Urmiye Gölü'nü içine alan bir alanda yaşadıkları (ETR kültürünün yayılım alanı) ve göçle Mezopotamya'ya indikleri düşünülebilir. Daha sonraki binyıla yani I. binyıla baktığımızda, aynı yörede yaşayan Urartular'ın dili ile Hurri dili arasındaki akrabalık bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Bu teoriyi bir an için doğru kabul edersek, yani Hurriler'in torunları da Urartular ise; Hurriler'in dedelerini de belki aynı yörede bulabiliriz ki, bu durumda karşımıza ETR kültürü çıkmaktadır. Öyleyse daha erken tarihlere giderek Hurriler'in geçmişini MÖ 3250 tarihine kadar götürmek olasıdır (9). Bu görüşe yakın ancak bazı farklılıkları olan bir görüş de Hurriler'in Hazar Denizi'nin diğer tarafından oldukları ve Kafkaslar yoluyla Yukarı Mezopotamya'ya geldikleridir (10). Ancak bu görüşün tek açıklanamayan yanı, bu kadar uzak bir yolu kateden bu topluluğun, geçtiği yerlerde hiçbir iz bırakmamış olmasıdır. Belki gelecekte yapılacak kazı ve araştırmalar bu eksikliği kapatabilir.

Çoğunluğu Hurri kökenli olan Mitanni Devleti'nin yönetici sınıfını oluşturan Hint-Ari topluluk nereden geldi, Hurriler'e nasıl katıldı?

Mitanni Devleti

Hurriler'in MÖ 2. binyılın başlarından ortasına dek küçük beylikler halinde yaşadıklarını ve ancak 2. binyılın ortalarına doğru yüz yıl süreli bir devlet kurduklarını daha önce söylemiş ve bu devletin yönetici sınıfının Hint-Ari kökenli olduğunu belirtmiştik. Burada belki de bütün tarihi yaklaşımımızı etkileyecek, tartışmalı bir sorunla karşılaşmaktayız. Sorunu şu şekilde özetleyebiliriz:Çoğunluğu Hurri kökenli olan Mitanni Devleti'nin yönetici sınıfını oluşturan Hint-Ari topluluk nereden geldi ya da Hurriler'e nasıl katıldı? Soruyu daha açacak olursak, Hazar Denizi'nin diğer tarafında yaşayan topluluklar Kafkaslar'ı aşıp bildiğimiz ETR Kültürü'nü oluştururken, Hint-Ari dili konuşan bir grupla beraber mi hareket etti; yoksa Hurri dilindeki Hint-Ari nitelikler, Hint-Ari toplulukların İran ve Hindistan'a göçleri sırasında Hurriler'le karşılaşmalarından mı türedi? Oldukça karışık görünen bu soruyu biraz daha basitleştirebiliriz: Hint-Ari dilbilimsel nitelikler Hurri diline nasıl girdi? Hurriler'in atalarının güney ve güneydoğuya göç ettikleri varsayımından hareketle, bu göçün yine Kafkaslar üzerinden ancak Van Gölü Havzası'na değil, İran-Hindistan yönüne, Zagros Dağları'nın doğusu boyunca olduğu ve bu sırada Hint-Ari kavimlerle karşılaştıkları düşünülmektedir. (bkz. harita 1). Ancak bu teori, Hurri kaynaklı buluntulara anılan bölgelerde rastlanabilmesi durumunda kesinleşecektir, oysa bugüne değin böyle bir kanıt ele geçememiştir. Tersine, etkileşimin yönü Hint-Ariler'den Hurriler'e doğrudur. Dolayısıyla Hint-Ari topluluklar Hurriler'i etkilemiştir. Bunu da Mitanni'deki erken dönem tanrı adları ile at eğitmek için kullanılan terimlerde gözlemekteyiz. Ayrıca, kral adlarının Hint-Ari kökenli olması geleneği, Kafkasya üzerinden gelen yerleşimcilerin etkisi altında gelişmiştir. Bu gelenek 500 km öteye, Mitanni Devleti etkisi altında devam etmiştir, güneybatı ve kuzey Mezopotamya'ya kadar yöneti-

Harita 3: Mitanni Devleti.

ci sınıflarda izlenmiştir. Bu teori oldukça kuşkulu ve açık yanları fazla olduğundan yerine bir başka teori daha ileri sürülmektedir. Bu ikinci teoriye göre; Hint-Ari dili konuşan topluluklar İran ve Hindistan'a göç ederken, ana gruptan ayrılan bir kısım Hint-Ari, Hurriler'le karşılaşarak beraber hareket eder. "bereketli hilal"de onlarla kaynaşarak Hurri topluluğa absorbe olur ve kısa sürede kendi dillerini bırakır (bkz. harita 2-3). Daha değişik bir öneri ise Mitanni Devleti'ndeki Hint-Ariler'in Mezopotamya'ya, Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Kurgan kültüründen gelmiş oldukları yolundadır (11).

Hurri dili

Hitit çiviyazısı metinlerinde **Hurlili** olarak geçen Hurca ya da diğer deyişi ile Hurri diline, araştırmaların ilk aşamalarında yani 1889 yılında, **Mitanni dili** veya **Subarca** denmesine karşın, araştırmaların ilerlemesi ile Hurri dili terimi yerleşmiştir. Boğazköy metinlerinde sıklıkla rastlanan dillerden biri olan Hurri Dili'nin yaşayan bir akrabasına rastlanmamıştır; sadece kendinden sonra, MÖ 1. binyılın ilk yarısında, Van Gölü merkez olmak üzere yayılmış olan Urartular'ın yine çivi yazısı ile yazdıkları Urartuca ile akrabalık bağları açıkça görülmektedir (12). Ancak burada tartışılan nokta, iki dil arasındaki akrabalığın derecesidir. Bir grup dilbilimci, sözü edilen akrabalığın **ana-evlat** derecesinde olduğu ve Urartular'la Hurriler arasında doğrudan bir bağlantı bulunduğu görüşünü benimserken; bazı araştırmacılar Urartu ve Hurri dilleri arasındaki akrabalığın **teyze-yeğen** ilişkisi durumunda olduğunu ileri sürmektedir. Bu araştırmacılara göre, Urartuca, Hurri dilinin geç bir diyalektiği değil, aynı kökten çıkarak gelişmiş farklı bir dildir (13). Hurri dilinin hangi dil ailesine girdiği ise, çok tartışılan bir konudur. Daima suffixlerle (eklerle) çalışan ve agglutinativ (bitişken) bir karakter taşıyan bu dil, Kafkas dilleriyle ve Elam diliyle de karşılaştırılmıştır. Fakat sözü edilen bu iki niteliğin birçok ayrı dilde bulunması ve Elamca'nın kendisinin henüz iyi bilinmemesi, bu çalışmaların bir sonuca ulaşmasını engellemiştir. Belirttiğimiz nedenlerle, Hurri dilinin kökeni tam olarak aydınlatılamamıştır; bu dil de, Hatti dili gibi kökeni karanlık dillerden biridir. Hint-Avrupa dil grubundan farklı bir yapıya sahip olduğu bilinmesine karşın, Semitik bir dil olmadığı da tahmin edilmektedir (14).

Hurri dilinin isim halleri, Hint-Avrupa dillerinden farklılık göstermektedir. Bunlar arasındaki en büyük ayrılık, Hurri dilinde ismin yalın ve -i hallerinin yokluğu, bunun yerine, Türkçe'deki yalın hale çok benzeyen, sözcüklerin gövde durumunu koruduğu, eksiksiz bir formun bulunmasıdır (15).

Şimdiye kadar bulunmuş olan Hurri dili ile yazılmış belgelerin büyük bir kısmında, diğer Yakındoğu dillerinde olduğu gibi, Babil çiviyazısı kullanılmıştır (16). Bu belgelerde ideogramların (kavram-yazı/kavram-çizgi) azlığı, buna karşılık fonetik (sesçil) işaretlerin fazlalığı dikkati çekmektedir. Fakat çiviyazısının, dilin gerçek seslerini tam anlamıyla yansıtamadığı anlaşılmaktadır. Hurri dili için kullanılmış olan ikinci bir yazı sistemi de, çiviyazısı işaretlerinin bir konsonant (sessiz) alfabesi şekline sokulduğu Ugarit yazısıdır. Bu sistemle yazılmış birkaç belge, Hurri dilinin konsonant değerlerini, Babil çiviyazısından daha iyi yansıtmakta ve dilin ses yapısını açıklıkla anlamamıza yardımcı olmaktadır (17).

Hurri Dili ile ilgili çalışmalar, başta da belirttiğimiz gibi 1889 yılında Amarna Arşivi'nde (Mısır) bulunan ve yazarının Mitanni Kralı Tuşratta olduğu, çiviyazısı kullanan her dilde eş olan determinatifler yardımıyla anlaşılan ve adına **Mitanni Mektubu** denilen tabletle başlamıştır. Bu mektup, Mitanni Kralı Tuşratta'nın firavun Amenhotep'e gönderdiği çok önemli politik bir mektuptur (18). Ele geçen Hurri dili ile yazılmış en eski metin ise, MÖ c. 2300'e tarihlenen ve bugünkü Mardin şehrinin güneyindeki **Urkiş (Urki)**'ten gelen ve bir tamağın kurulması ile ilgili, arkaik çiviyazısı ile yazılmış olan taş levhadır (19-20). Bunlardan başka; Mari, Hattuşaş, Ugarit (Ras Şamra), Alalakh ve özellikle Nuzi'de (Kuzey Irak, Yorgantepe Höyüğü) bulunan belgeler de vardır. Bu belgelerden, Mari'de bulunanlar az sayıda dini metni, Hattuşaş'takiler edebi ve dini metinleri, Ugarit'tekiler bilimsel literatür sayılabilecek belgeleri içermektedir. Son yıllarda Hattuşaş'ta bulunmuş Hititçe-Hurrice bilingue (çift-

Kral Kaparra'nın sarayından alçak kabartma (Louvre Müzesi, Paris).

dilli) tabletlerin, bu dilin anlaşılmasına büyük katkılar sağlayacağı sanılmaktadır (21)d Hurri dilinin çözülmesinde Hrozny ve Forrer gibi dilbilimcilerin katkısını unutmamak gerekir.

Hurri dini ve mitolojisi

Temel olarak dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, Ön Asya uygarlıklarının, birbirlerinden yalıtılabilecek birimler olmadığıdır (22). Bu temel görüşü, sadece Hurri dini ve mitolojisini incelerken değil, diğer kültür ürünü saydığımız çanak çömlek, heykel, mühür, mimari, resim, vb. alanlarda da yapılacak araştırmalarda dikkate almamız gerekmektedir.

Hurriler siyasi varlıklarından daha çok, kültürel etkinlikleri ile dikkat çekmişlerdir. Öncelikle, güney Mezopotamya'dan gelen Sümer-Sami (Akkad, Babil, Assur, vb.) kültür değerlerini benimsemişler ve bunlara kendilerinden de bazı unsurlar katarak, Mezopotamya kültürünün Anadolu'ya, Doğu Akdeniz'e buralardan de eski-batı dünyasına (Girit, Hellas ve İtalya'ya) geçmesini sağlamada önemli rol oynamışlardır (23). İşte bu nedenle, kültürel unsurların hangilerinin Hurri kökenli hangilerinin Mezopotamya veya başka kaynaklı olduğunu ayırt etmek aradan geçen binlerce yıl içinde oldukça zorlaşmıştır. Hurri kökenli olan ve olmayan sözcükleri bilebildiğimiz sürece özellikle din, mitoloji, edebiyat gibi alanlarda gerçek Hurri unsurları saptamak kolaylaşmaktadır.

Hurri dininden anlamamız gereken elbette çok tanrılılıktır, yani Hurri Panteonu. Hurri Panteonu'nda ilk sırayı fırtına tanrısı **Teşup** ile eşi, gök ve hava tanrıçası **Hepat** almaktadır. Teşup'un esas kutsal yeri **Kumme** şehridir. Bu şehrin tam olarak lokalizasyonu yapılmamış olmakla birlikte Irak-Türkiye sınırı yakınında, şimdiki Zaho civarında olduğu düşünülmektedir (24). Teşup'un kutsandığı diğer dinsel merkezler Toros Dağlık Bölgesi ile Kuzey Suriye ve Halpa (Halep)'dır. Karısı Hepat da aynı dinsel merkezlerde kutsanmaktadır (25). Hepa veya Hepat olarak adlandırılan bu tanrıçanın daha sonraki zamanlarda, Eski Ahid'de karşımıza Ewe yani Havva olarak çıktığı Speiser tarafından ileri sürülmüştür (26). Teşup ve Hepat'ın birleşmesi, öteki Ön Asya dinlerinde olduğu gibi, dünyaya canlılık ve bolluk getirir. Bu iki tanrıdan başka, Yakındoğu mitolojisinde önemli bir yeri olan **Kumarbis/Kumarbi** adlı "tanrıların babası" olarak anılan tanrıyı saymamız gerekir. Kumarbi mitosundan ve tanrının adının Hurri kökenli olmamasından anlaşıldığı kadarıyla, bu mitostaki diğer tanrılar olan **Anu** ve **Alalu** ile birlikte mitosun tamamı aslında Mezopotamya kökenlidir. Hurriler'in bu mitosu Babil'den aldıkları sanılmaktadır (27).

Hurriler aynı zamanda, komşu ülkelerin destanlarına karşı da ilgi göstermişler, Gılgamış Destanı'nı kendi dillerine çevirmişlerdir.

Yönetici sınıfın adlarında rastlanılan Hint-Ari unsurlara benzer şekilde; Hurri dininde de Hint-Ari tanrı adlarına rastlanmaktadır. **Mitra**, **Indra**, **Varuna**, **Nasatya** gibi tanrı ve tanrıçaların, Hurriler'le kaynaşmış olan Hint-Ari kavimden geldiği düşünülmektedir. Saydığımız bu tanrıların dışında; Teşup ve Hepat'ın oğulları, **Şarumma**, güneş tanrısı **Şimegi**, ay tanrısı **Kuşuh**, **Şauşga**, dağ tanrıları **Nani** ve **Hazzi**, boğa tanrıları **Hurri** ve **Şarri** Hitit Panteonu'nda da karşımıza çıkan Hurri kökenli tanrılardır. Urartu Panteonu'nda ise, adlarından da anlaşılacağı gibi yine Hurri kökenli **Teişeba** ve **Huba** çifti göze çarpmaktadır. Dikkat edilirse görülebilecek bir başka nitelik ise, Hurri dinindeki tanrıların kişileştirilmiş ve çiftler halinde olduğudur. Bu çiftlere birkaç örnek daha verecek olursak; dünya ve cenneti temsil eden **Eşe-Havurni** çifti ile dağlar ve nehirleri temsil eden **Papanna-Şijena** çifti ilk akla gelenlerdir (28). Hurriler'de büyük bir destan yazımının varlığına ve bunların bir kısmının dini nitelikte olmasına karşın önemli bir bölümünün masal ya da şarkı denebilecek eserler olduğunu görüyoruz. Bunlara örnek verecek olursak; Üllikummi, Tanrı Lama'nın krallığı, Ejder başlı yılan Hedammu, Gurparanzahu, Avcı Kessi, Apu ve iyi ile kötü adlı iki oğlu, Bulunmuş çocuk, Çocuğu olmayan balıkçı ve karısı sayılabilir (29).

Hurriler aynı zamanda, komşu ülkelerin destanlarına karşı da büyük ilgi göstermişler, Gılgamış Destanı'nı kendi dillerine çevirmişlerdir.

Hurri sanat ve mimarisi

Hurriler'in çevrelerindeki kültürlerin asimilasyonuna açık ve bu kültürleri diğer kültürlere aktarıcı yapısı nedeniyle, Hurri sanat eseri olarak adlandırılan eserlerin bir çoğunda Hurri olmayan unsurlara rastlanmaktadır. Bu nedenle gerçek Hurri sanatının nasıl olduğunu, nerede başlayıp nerede bittiğini net olarak bilmek olası değildir. Ancak Hurriler'in ETR kültürünün devamı olduğu görüşünü doğru olarak kabul edecek olursak, düz bir mantık anlayışıyla, gerçek Hurri sanat eserlerinin ilk örneklerini ETR kültürü içinde aramamız gerekir. Ayrıca; 1500-2000 yıl gibi oldukça uzun bir süre yaşayan bu uygarlık, merkezi bir devlet olarak sadece yüz yıl gibi bir süre varolmuştur ki, onu da Hint Ari bir yönetici sınıfın egemenliğinde yaşamıştır. Bu uygarlığın kurduğu yerleşimler hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Bir başka deyişle o bölgede, kazısı yapılan herhangi bir höyüğün, Hurriler ile çağdaş olan katına gelindiğinde, eğer buluntular içinde yazılı belge yoksa, bu yerleşim bir Hurri yerleşimidir demek oldukça cesaret ister. Bu nedenle sadece Mitanni Devleti'ne ait olduğu bilinen yerleşimlerde bulunan küçük buluntulardan, mühürlerden, heykellerden, vazolardan ve diğer malzemeden yola çıkarak bir Hurri sanatından ve yine aynı şekilde bir Hurri mimarisinden söz etmek olasıdır. Ancak; yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı buna Mitanni sanatı ve mimarisi demek kanımızca daha uygun olacaktır.

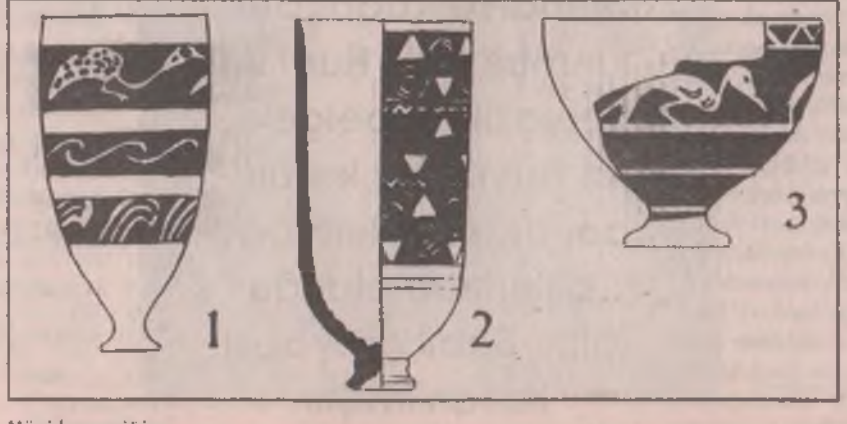

Nüzi keramiği.

Hurri veya Hurri-Mitanni sanatının özgünlüğü kendini en çok mimarlıkta gösterir. Hurri- Mitanni mimarlığının en özgün örneklerini Alalakh'ta 15-14. yüzyıldan kalma Niqmepa Sarayı'nda ve Nuzi'de görürüz. Alalakh'taki Niqmepa Sarayı'nda Hurriler, cephesi uzun

Hurri-Mitanni biçeminde yapılmış ve Kerkük mührü denen silindir mühür.

tarafta olan bir ev planı ortaya koymuşlardır. Assurlar bu plana **Bit Hilani** adını vermekteydiler. Kısaca cephesi uzun tarafta olan ev olarak tanıdığımız bu yapıları daha iyi tanımlayacak olursak; önde birden üçe dek değişen sayıda kolonları olan merdivenli bir öngeçit ile girilen, bunun gerisinde çevresi banyo, tuvalet ve depolama odaları olarak kullanılan küçük odalarla çevrelenmiş ve ortadan değil, cephenin yan kısmındaki bir kapıdan girilen, ortada bir ocağı olan ince uzun dikdörtgen bir salondan oluşan, genellikle çok katlı yapılar olarak tanımlamamız gerekir (30-31).

3. binyılın sonundan 2. binyılın üçüncü çeyreğine kadar (MÖ. 2000-1250) kesintisiz bir yerleşime sahne olmuş Nuzi'de ise, Mitanni Kralı Sauşsattar'ın valisine ait olan saray da, arkeologlarca Hurri mimarisine örnek gösterilmektedir (32). Buradaki sitadelde bulunan saray ve tapınağın duvarları koyun, yaban domuzu gibi hayvan kabartmaları ve sırlı pişmiş toprak çivilerle süslüdür (33).

Hurri çanak çömleği için, "Hurri veya Subartu çanak çömleği" terimleri de kullanılmakla beraber, Nuzi'de ilk kez bulunmuş olmaları nedeniyle "Nuzi ware" (Nuzi keramiği) terimini kullanmak daha doğrudur (bkz. şekil 1-2). Nuzi keramiği terimi bütün Mitanni topraklarındaki keramikleri temsil etmekle beraber, bazı ortak niteliklerin dışında; özellikle bezemede yerleşimden yerleşime ufak tefek değişiklikler görülmektedir. Bu keramik, Mezopotamya'daki daha eski ve yine yabancı olan niteliklerin birçoğunu bünyesinde barındırmaktadır (34). Nuzi keramiği, Dicle'nin doğusundaki Zap Vadisi'nden Amuk Ovası'na ve batıda Orontes (Asi) Nehri vadisine ve Güney Babil'e kadar yayılmıştır (35). Aksi örneklere rastlansa da bu keramik, öncelikle koyu renk (kızılkahve ve siyah) zemin üzerine beyaz boya ile yapılmış bezemelerle tanınır. Başta da belirttiğimiz bezemedeki farklılıkları, batıdaki Alalakh ile Kuzey Mezopotamya'daki Nuzi, Tell Billa, Tell Brak ve Ashur'da bulunan keramiklerde izleyebiliriz. Alalakh'tan çıkan keramiklerde floral bezemeler ağırlıktayken, Kuzey Mezopotamya'dakilerde geometrik bezemeler ve hayvan figürleri (kuş, keçi, balık vb.) baskın durumdadır. Bu durum özellikle geniş ağızlı kaplarda ve depolama çömleklerinde rahatlıkla gözlenebilir. Karakteristik nitelikleri ise iyi gobletlerde ve döğme dipli kaplarda izleyebiliriz. Nuzi ve Alalakh'tan ele geçen bu keramikler, Mezopotamya'ya kadar uzanan Ege, Girit ve Mısır etkilerini de üzerlerinde taşımaktadır. Bunların saray yapılarında bulunmuş olması, bu kapların lüks mallar olduğunu düşündürmektedir. (36)

Sonuç

Belki de; MÖ 3250 yılından itibaren Doğu Anadolu'da görülmeye başlayan ve Kafkaslar'ın ötesinden geldikleri için Erken Transkafkasya kültürü denen ve Doğu Anadolu'nun Erken Tunç çağı'nı temsil eden bir kültürün devamı olan Hurriler, yüksek bir uygarlık düzeyine erişmiş ve kültürlerini başka topluluklara yayarken, çevrelerindeki topluluklardan kültür değerlerini alıp yine diğer uygarlıklara iletme görevini de üstlenmişlerdir. O dönemi için evrensel sayılabilecek kültür değerlerini (din, dil, yazın, keramik ve maden işleme teknolojisi, mimari, at eğitimi vb.) alıp, onlara kendinden birşeyler katıp başka topluluklara iletmek için gerekli olan son derece esnek, farklılıklara tahammüllü ve hoşgörülü bir yapıya sahip oldukları anlaşılan Hurriler için, söylenebilecek bir başka nitelik de onların devlet idaresi, hükmetme, insanları yönetme kaygısından uzak yapıları, dil ve dinlerini yayarken gösterdikleri karşılıklı saygı nedeniyle, döneminin entellektüel düzeyi yüksek bir topluluğu olduğudur. Elbetteki bu nitelemeyi yaparken o dönemdeki uygar insanın ne olduğunu ve hangi erdemlere sahip olduğunu tam olarak bilemiyoruz; ancak göreli olarak böyle bir nitelemeyi hak edecek bir topluluk varsa, bunun Hurriler olabileceğini söyleyebiliriz.

Şimdiye kadar bulunmuş olan Hurri dili ile yazılmış belgelerin büyük bir kısmında, diğer Yakındoğu dillerinde olduğu gibi, Babil çiviyazısı kullanılmıştır.

(*) Arkeolog

DİPNOTLAR

1) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.1
2) A.g.e. s.1
3) A.g.e. s.3
4) M. A. Dinçol, Eski Anadolu Dillerine Giriş, İstanbul 1970, s.36
5) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.10
6) E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1990, s.120
7) Ana Britannica, cilt 11 İstanbul 1988, s.290
8) Meydan-Larousse, cilt 9, İstanbul 1993, s.236-237
9) C. Burney, The Peoples of the Hills, Londra 1971, s.48-49
10) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.7
11) A.g.e. s.17
12) R. Tekoğlu, Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu Dillerine Toplu Bir Bakış, Alkım Konferansları I, İstanbul 1989, s.83
13) A. Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir 1994, s.24
14) R. Tekoğlu, Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu Dillerine Toplu Bir Bakış, Alkım Konferansları I, İstanbul 1989, s.83
15) M. A. Dinçol, Eski Anadolu Dillerine Giriş, İstanbul 1970, s.122-131
16) A.g.e. s.122
17) A.g.e. s. 122
18) R. Tekoğlu, Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu Dillerine Toplu Bir Bakış, Alkım Konferansları I, İstanbul 1989, s.84
19) A.g.e. s.84
20) E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1990, s.119
21) R. Tekoğlu, Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu Dillerine Toplu Bir Bakış, Alkım Konferansları I, İstanbul 1989, s.84
22) M. A. Dinçol, Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, cilt I, İstanbul 1982, s.107
23) A. Alpman, Hurri Hukukunda İntifa Hakkı, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1990, s.247
24) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.49
25) M. A. Dinçol, Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, cilt I, İstanbul 1982, s.104
26) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.50
27) M. A. Dinçol, Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, cilt I, İstanbul 1982, s.104
28) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.57
29) E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1990, s.125
30) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.80
31) V. Sevin, Yeni Assur Sanatı, Ankara 1991, s.111
32) E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1990, s.125
33) G. Wilhelm, The Hurrians ,Wiltshire 1989, s.81
34) A.g.e. s.89
35) A.g.e. s.89
36) A.g.e. s.89

Kültür ve sanatın bereketli toprağı: Çukurova

Dağların denizlerle sürekli kucaklaştığı, insanın toprakla kaynaştığı, kültürlerin başka kültürlerle harmanlandığı ve Türkçe'nin bütün Anadolu'da en az yozlaştığı yerdir Çukurova.

Adnan Yücel (*)

1985 Şubat ayı ortalarında, Arnavutluk Elçiliği'nde görevli Halil Pulay, Türkçe'ye çevrilmiş bir şiir vermişti. Şiiri, Arnavutluk Yazarlar Birliği Başkanı Driterio Agolli yazmış. Kültür Ateşesi Osman Osmani; Driterio Agolli'nin, *Kanlı Topraklar* adlı kitabı okuduktan sonra romandaki Şehnaz adlı kahramandan etkilenerek o şiiri yazdığını söyledi. Şiiri, yayımlamak için Kemal Bayram Çukurkavaklı aldı. Samim Kocagöz de aynı yıl içinde yazdığı bir mektubunda, Adana'yı hiç görmediği halde Orhan Kemal'in romanlarından etkilenerek Adana'nın ara sokaklarını, Kazancılar Çarşısı'ndaki salaş meyhaneden anlatıyordu. Ben de Romanya'yı hiç görmediğim halde, Tuna Nehri kıyısındaki İbrail kentini, Panait Istrati'nin romanlarından okuduğum gibi anlatabilirim. Ya da İsveçli bir insan, Türkiye'yi hiç görmediği halde, Adana'nın Kadirli ilçesindeki sazlıkları, bataklıkları, çeltik tarlalarını anlatabilir. Çünkü Yaşar Kemal'in romanlarını okumuştur. Yugoslavya dağılmadan önce, Sarayova Üniversitesi'nde Karacaoğlan'ın şiirleri Laokan'ın tablolarıyla karşılaştırılıyordu: "Şunda bir güzelin sahmışı/Selviye benzettim dallar içinde/Irmak kenarında derya yüzünde/Kuğuya benzettim göller içinde" dizelerinde, sözcüklerle bir tablonun nasıl çizildiği anlatılıyordu. Yılmaz Güney'in *Umut* filmini izleyen Fransızlar, Adana'nın kenar mahallelerindeki günlük yaşam kavgasını çarpıcı bir biçimde tanımışlardı. Bütün bu örnekler Çukurova'da kültür-sanat boyutunun sadece zamanımızdaki sonuçlarıdır. Önemli olan, bu sonuçları hazırlayan nedenleri çözmektir.

Hititler Çukurova'ya "Adanova", Toroslar'a da "Gümüş Dağları" demişlerdir. Tarihin babası olarak bilinen Herodotos ise Çukurova'ya "Altınova", Toroslar'a da "Toro's", yani "Boğalar" demişti. Sonuç olarak hem Hititliler hem de Herodotos aynı şeyi söylemişler; binlerce yıl sonra Orhan Kemal'in dediği gibi "Bereketli Topraklar" demişlerdi.

Adanova, herkesin bildiği gibi Adonis söylencesinden kaynaklanmıyor. Bu söylence bir toprak-bereket öyküsüdür. Adonis, tanrılar tarafından mersin ağacına çevrilmiş olan Myrrha'nın gövdesinden doğmuştur. Bir yaban domuzu tarafından yaralanınca da kanının aktığı yerlerde değişik türlerde çiçekler fışkırmış. Kışın yeraltında saklanan, baharla birlikte yeryüzüne dönen ve aşk cümbüşü içinde fışkırıp gelişen bitkisel varlığı simgeler. Adonis'e Suriye'de özellikle kadınlar tapınmışlardır. Her yıl bahar bayramları yaparlar, saksılara ve sepetlere tohumlar dikerler, onları sıcak suyla sularlardı. Böylece hızla büyüyen bu bitkiler kısa zamanda solup ölürlerdi. Adonis bahçeleri denen bu çiçeklerin karşısında kadınlar yas tutar ve "O ton Adonin" (vah Adonis) çığlıklarıyla dövünürlerdi.

Adonis söylencesi Sumer ve Hitit kaynaklarından gelmedir. Adonis, İbranice "efendi" anlamına gelen tammuz (Türkçe: temmuz) adının Latince karşılığıdır. Hitit bereket tanrısı Telepinu söylencesiyle benzer özellikler gösterir. Sonuç olarak hem "Adanova" hem de "Altınova", bereketli topraklar anlamındadır.

Orhan Kemal, yazdığı romana *Bereketli Topraklar Üzerinde* adını verirken, kendini Adanova hükümdarı ilan eden Asativatas'ı, Adonis söylencesini ya da Herodotos'un Altınova tanımlamasını bilmiyor muydu? Bence bilip bilmemesi o kadar önemli değil. Önemli olan, binlerce yıl boyunca gelip geçen uygarlıkların ve oluşan kültür katmanlarının sentezleşmesidir. 10 Mayıs 1993 tarihinde, Çukurova Üniversitesi Mithat Özsan Amfisi'nde düzenlenen "Çağdaş Epope ve Yaşar Kemal" sempozyumunda konuşan Fransız eleştirmen Jean Pierre de Lage; Yaşar Kemal'in Çukurova ve Toroslar'la ilgili bütün kültürlere ait söylenceleri özümsemiş bir mitos yazarı olduğunu söyledi. Yaşar Kemal bir sonuçtu. O sonucu hazırlayan neden ise bereketli topraklarda gelip geçmiş uygarlıkların bıraktığı kültür birikimiydi. Prof. Dr. Halit Çambel'in dünya çapında üne ulaşması da bir sonuçtur. Bütün yaşamını Karatepe'deki Hitit kalıntılarını ve yazıtlarını ortaya çıkarmak için adadı. *Asativatas'ın Seslenişi*'ni de O'nun çalışmaları sonucunda öğrendik. Yani o sonucu da hazırlayan neden, aynı zengin kültür birikimidir.

Kaya kabartması, Büyük Kral Muvatalli II. Sirkeli (Ceyhan)

Hesiodos'tan Orhan Kemal'e

Mitologya çağında, kültürlerin

oluşmasında ana öğe su ve topraktır. Bu öğeler, insan için yaşamsal önem taşıyan bereketin zorunlu sonucudur. Bu nedenle toprak hep ana tanrıça, su da hep tanrıdır. Yani toprağı dölleyendir. Eski Mısır'da tanrı İsis ile tanrıça Osiris, gerçekte Nil Nehri ile topraktır. Her bahar İsis taşarak Osiris'i döller ve yaşam bereketli bir biçimde yeniden fışkırır. Mezopotamya'da Heftanboht ile Nino, aynı işlevde Dicle-Fırat ve topraktır. Suriye'den başlayarak Akdeniz kıyısı boyunca İçel'in Narlıkuyu beldesine kadar uzanan ve Çukurova'yı da içine alan bölgede ise, nehirlerin tek tek tanrı oluşlarının yanında; gökyüzünün yağmuru Uranos, anatanrıça Gaia'nın tek egemen tanrısıdır. Gaia yine topraktır ve Anadolu'nun ilk anatanrıçasıdır. Çünkü Çukurova'da yağmur, nehirlerden daha baskın bir bereket öğesidir. Yine de her nehir ikinci derecede bir tanrı, her farklı bitkiyi besleyen yöre ise kendini Gaia'ya adamış birer **nympha**, yani ikinci derecede birer tanrıçadır. Bu nymphalardan biri de Thessalia Irmağı, tanrı Peneus'un defne ağacına dönüşen kızı Daphne'dir. Thasselia ırmağı (bugünkü Harbiye şelalesi), aynı zamanda tanrı Peneus'tur. Tarsus'taki Bedran Irmağı da o dönemlerde tanrı Kydnos'tur. Hala Tarsus Şelalesi'ndeki kral mezarlarından, kral saçlarını tarayarak akar ve binlerce yıllık zamana karşın, kral mezarlarında bütün kral taçlarını birbirine çarpar.

Karatepe. Kuzey kapısı, kabartmalı ortostad. Okla geyik avı, altında karşılıklı boğalar, en altta stilize bitki frizi.

Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar*'ı, mitologya çağında da tanrıçaların ve tanrıların bütün soylarıyla birlikte harmanlandığı topraklardır. Eski Mısır ve Mezopotamya'da başlayan mitologya, Batı Anadolu'ya geçmeden önce, varoluşunu Çukurova'da gerçekleştirmiştir. Tanrıçaların ve tanrıların soyağaçları da yine bu bereketli topraklarda başlar. Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü*'ndeki birinci soy tablosunda (s:353) anatanrıça Gaia'nın ilk erkeksiz dölleri, Uranos, Teros ve Pantos'tur. Yani gökyüzü, dağlar ve denizdir. Batı Anadolu mitolojisindeki göktanrısı Zeus, ancak dördüncü tabloda ve en son sıralarda yer almaktadır. Çünkü Zeus, Girit adasındaki mağarada dünyaya gelmeden önce, babası Kronos bu topraklarda Gaia ile Uronos'un en son çocuğu olarak yaşamıştır. Gökyüzü, dağlar ve deniz, Gaia'nın gerçek yurdu Çukurova'dır. Önce gökyüzü şimşeklenir, ardından dağlar böğürmeye başlar, yağmurla toprak döllenir ve akıp giden nehirlerle denizler şenlenir. İşte Hekatios'tan Yaşar Kemal'e, Hesiodos'tan Orhan Kemal'e uzanan kültür damarı. İnsan, toprak ve su öğelerinin yarattığı ana kültür damarı. Bereketli toprakların en bereketli damarı. Bu toprakların kültürsanat boyutuna bu damardan yaklaşmadan hiçbir gerçekliğe varılamaz. Çünkü binlerce yıllık kültür birikimi, bugün binlerce söylence olarak yaşıyor bu topraklarda. Afrodit'in doğuşu söylencesi, Daphne söylencesi, Kızlar Kalesi söylencesi, Binboğalar söylencesi, Cennet-Cehennem söylencesi, Yedi Uyuyanlar söylencesi ve daha niceleri. Bir de bu söylencelerin Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun gibi manzum aşk öyküleri karıştığını göz önüne alırsak, anatanrıça Gaia'dan geriye; ya kendini bu toprakların kültürünü gün ışığına çıkarmaya adamış Halet Çambel, ya da Dağlıoğlu mahallesindeki Üfürükçü Güllü kalır. Halet Çambel, Cinci Hoca'nın parçalattığı Asavitavas heykelini bütünleştirmeye çalışır; Üfürükçü Güllü, hasta çocukların içinden cinleri kovmak için acayip dualar okur. Halet Çambel, öldürülmüş bir uygarlığı diriltmenin coşkusunu bütün dünya ile paylaşır; Üfürükçü Güllü, genç gelinlere nazar değmesin diye kurşun döker.

Bu iki kadın tipi, iki farklı Türkiye gibi çıkar karşımıza. İki farklı Anadolu, iki farklı kültür olarak sarmalar bizi. Bu farklılık, aynı zamanda da *Bereketli Topraklar*'a iki farklı yaklaşımın da göstergesi gibidir.

Homeros'tan iki yüz yıl önce yaşamış olan destan şairi Hesidos'un *Thegonia* adlı yapıtında uzun uzun anlatılan *Üç Güzeller* söylencesi, Melih Cevdet Anday'ın 1995 yılında yayımlanan *Yağmurun Altında* adlı şiir kitabında çıkıyor karşımıza. Kitaba adını veren şiirde: "Ellerinde oyuk gözlü idoller/Yüreğimin yalanını besler üç güzeli/Ama ses yok, sessizlik yok, önce-erte yok/Bir mezar gördüm içinde kimse yok" diyor Melih Cevdet. Eleştirmenler, bu şiirin kolay kolay kendini ele vermediğini söylemekle yetiniyorlar. Oysa aynı şiirdeki bölüm aralarında, italik harflerle yazılmış bağımsız dizelerde, "Bilip de diyenimiz yok", "Görüp de bilenimiz yok", "Sorup da dönenimiz yok", "Martılar gibi yağmurun altında" diyor. Yirminci yüzyılda "erdem"in yanıtsız bir yaşam olduğunu, herkes için ve hiç kimse için olduğunu söylüyor. Daha ne söylesin ki? Bir yanda *Üç Güzeller*'i bilip de diyen yok; bir yanda Lokman Hekim'in gerçekte Hipokratus olduğunu, eski adıyla Aigai, yeni adıyla Yumurtalık'taki tıp tapınağının kurucusu olduğunu görüp de bilenimiz yok. Zamanın bir yüzü Hipokratus yemini, bir yüzü Lokman Hekim söylencesi. Nerde şimdi at sırtında yazılmış tarihin, gözlerine deniz kaçmış yörük süvarisi?

Binlerce yıllık kültür birikimi

Ah Üç Güzeller, Kharit'ler! Göze hoş görüneni simgeleyen tanrıçalar. Parlaklık, ışıltı ve güzellik, Aglaie, Euphrosyone ve Thalia. Sanatı esinleyen ve koruyan, insanlar ve tanrılarda yaratıcılığı doğuran tanrıçalar. Aşk ve güzellik tanrıçası denizden ilk çıkaran, vücudunu kutsal kokulu çiçeklerin yağlarıyla ovan, taçlandırıp tanrıçalaştıran, sonra da Narlıkuyu'dan Kıbrıs'a gönderen tanrıçalar. Melih Cevdet bir dağın tepesinde bulur sizi. Karacaoğlan bir pınarın başında bulur. Dadaloğlu kır atının şahlanışında, bir başkası da dağ uçlarında kördüğümleri çözen bulutlarda bulur sizi. Bilip de görmeyenler için her yerdesiniz siz, bilmeyip de göremeyenler için hiçbir yerdesiniz. Kutsal adların koruyucusu Romalı komutan Poimenius'un adınıza kurdurduğu Kokikos, uydurulmuş yalanlarla gizleniyor şimdi yüreklerden.

Güneyden, denizden bakınca Toros Dağları, birbiri ardınca mavi Akdeniz'in doruklarda patlamış ak köpüklü dalgaları gibi şahlanmış olarak görünürler eteklerinde, bir bakarsınız ki Hititli kadınlar buluttan hamur yoğuruyor, bir bakarsınız ki Son Yörük Sultan Nine, keçilerini otlatırken şamanca bir ateş yakıyor. Orda çok lifli bir düş organıdır zaman. Her lifi-

ne bir söylence yağar. Uçurumlarında ağıtlar yankılanır, geyikli türküler yakılır geçitlerinde: Kartal kanatlarında mevsimler oynaşır. Denizle dağlar arasında Altınova, altın ellerde bereketlendikçe bereketlenir. Binlerce yıl boyunca gelip geçen kültürlerle zenginleşir.

Çukurova, işte böylesine mitoslaşmış yoğun yaşamların, tanrılaşmış görkemli dağların, cehennemleşmiş sarı sıcakların, çığlıklaşmış antik çağların toprağıdır. Dağların denizlerle sürekli kucaklaştığı, insanın toprakla kaynaştığı, kültürlerin başka kültürlerle harmanlandığı ve Türkçe'nin bütün Anadolu'da en az yozlaştığı yerdir Çukurova. Bu bereketli toprakların mitos dilini yakalayan Yaşar Kemal'i, bu bereketli toprakların doğa diliyle güzel sevmesini türküleyen Karacaoğlan'ı, bu bereketli toprakların insan harmanlamasını dünyanın gözleri önüne seren Yılmaz Güney'i ve daha niceleriniı, evrensel boyutlara taşıyan, hep aynı topraklardır. Bereketli topraklar, Çukurova'da kültür-sanat boyutunu besleyen ölümsüz bir anadır.

Karatepe. Kuzey kapısı, kabartmalı ortostad. Tanrı Bes, evlenme tanrısı. Omuzlarında maymunlar.

Bu zenginliği besleyen çok eski uygarlıkların, söylencelerin, tanrılaşmış dağların, tanrıçalaşmış toprakların, ağıtların, türkülerin, destanların, manzum öykülerin yanında toplumsal çalkantıları, savaşları, ekmek kavgalarını da unutmamak gerekir. Bir toplumun kültürünü çağından ve sosyo-ekonomik yapısından ayrı düşünmek olası değildir.

Son Hitit Asativatas'ın, Adanova'dan Kilikya'ya dek bütün halkı yağmacılardan kurtarıp, bolluğa ve rahata kavuşturması; Roma döneminde Poimenius'un Aigai'den (Yumurtalık) Kilikya'ya bütün sahil kentlerini korsanlardan arındırması, halkın korkularına son vermesi gibi; Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde de benzer toplumsal çalkantılar, Çukurova kültürüne ve sanatına kaynaklık etmiştir. Bu kaynaklar, mitologya çağından günümüze dek gelen kaynaklardır.

Mitolojilerin güçlü kaynağı Çukurova

Halet Çambel'in ortaya çıkarttığı Karatepe'deki Hitit Kalesi, yazılı kayalar, heykeller ve Türkçeleştirdiği *Asativatas'ın Seslenişi*, yalnız Çukurova için değil, bütün insanlık tarihi için çok önemli kaynaklardır. Hititler'in; atı ilk kez evcilleştiren ve değişik işlerde kullanan ulus olduğunu biliyoruz. Avcılık ve savaş ise bu işlerin başında geliyordu. İşte mitolojideki Kentaurlar'ı, Karatepe'deki kültür kalıntılarından yola çıkarak çözümleyebiliriz. Hesidos'tan Homeros'a ve bütün Antik Çağ şairlerine dek uzanan ve sanatsal bir öğe gibi görünen Kentaurlar; belden yukarısı insan, belden aşağısı ise at olan varatıklardır. Son zamanlarda Pazar günleri Kanal D televizyonunda gösterilen "Herkül" ve "Zeyna" dizilerinde de görsel olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Gerçekte ise Kentaurlar; güneyde Adanovalılar'ın ve Kilikyalılar'ın, batıda ise Hellenler'in gördüğü ilk Hitit atlılardır. Çünkü o zamana dek at sırtında insan hiç görülmemişti. Yerleşim birimlerini kuşatan Hitit atlıları, uzaktan Kentaur olarak görülmüş ve mitoslaşmıştır.

Yaşar Kemal.

Roma döneminde Poimenius'un "Üç Güzeller" yurdunu keşfederek yaptırdığı Üç Güzeller Hamamı ve Korikos (Kız Kalesi) günümüzde de birer kültür kalıtı olarak ayakta durmaktadır. Hesiodos'un şiirlerinden başlayıp günümüzde Çukurova'yı işleyen şiirlere, bütün zamanlarda, şiire esin kaynağı olmaktadırlar. Türkler Anadolu'ya at sırtında geldikleri için Kentaur mitosunu kendi anlayışlarına göre efsaneleştirmemişlerdir. Ama Hipokratus'u Lokman Hekim olarak efsaneleştirdikleri gibi, Korikos mitosunu da masal tadında bir üslupla efsaneleştirmişlerdir: "Kralın bir kızı olmuş, falcılar kızın 16 yaşına gelince bir yılan tarafından sokularak öldürüleceğini söylemişler. Kral da kızı için denizin içine bu kaleyi yaptırmış. Yine de günü gelince, kıza yemek götürülen sepetin içine gizlenen yılan kızı sokarak öldürmüş." Kaderciliği ve üfürükçülüğü zihinlerde ölümsüzleştirmekten başka bir işe yaramayan bir uydurma söylence, İstanbul'daki Kız Kulesi ve Yumurtalık'taki İç Kale de aynı biçimde anlatılmaktadır... Dilerim ki turist rehberleri gezdirdikleri turistlere Kız Kalesi'ni bu söylence ile tanıtmamış olsunlar. Yine bu söylencedeki "yılan" öğesi, tıpkı "Şahmeran" söylencesinde olduğu gibi mitolojideki "Pithon" kaynaklıdır. Gök tanrısı tarafından Cehennem obruğuna, hapsedilen Pithon, her uygarlık tarafından değişik biçimde yorumlanmış ve değişik söylencelere dönüşmüştür. Tıpkı hem Mezopotamya mitologyasında hem de Anadolu mitologyasında "tek gözlü devler" olarak bilinen "Kykloplar"ın, Dede Korkut Hikâyeleri'nde "Tepegöz" olarak anlatılması gibi. Kaldı ki, mitologyada bile Kykloplar'ın üç ayrı anlatımı vardır. Ama ilk olanı Thegonia'da anlatıldığı gibi Gia ile Uranos'un Erothes, Storopes ve Agres adlı oğullarıdır. Yani ilk Kykloplar Çukurova kaynaklıdır.

(*) Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim elemanı

Fransa köleliğin yasaklanmasının 150. yılını kutluyor

İlk uygarlıklardan beri toplumsal kurum olarak ortaya çıkan kölelik, Yunan ve Roma toplumlarında bir yaşam biçimi olarak kabul edilmişti.

Fazıl Hecem (*)

Fransa, 23 Nisan'dan itibaren "Köleliğin Kesin Olarak Kaldırılışının 150. Yıldönümü'nü kutlamaya başladı. Cumhurbaşkanı Jacques Chirac aynı gün Elysée Sarayı'nda yaptığı konuşmasında, köleliğin kaldırılması için mücadele edenlerin cesaretine değindikten sonra, bugün halen yeryüzünde varolan belirli bir "barbarlıkla" da savaşım devam ettiğini vurguladı. "21. yüzyılın başlarında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verileriyle kanıtlanmış olan çocuk emeğinin kullanılması, zorla fahişelik gibi sorunlar, hoşgörülemez farklı kölelik biçimleridir" diyen Chirac, köleliğin kaldırılmasının; ulus birliğinin, ulusal uyumun ve cumhuriyetçi anlaşmanın sağlanmasında belirleyici bir aşama olduğunu belirtti.

Aralık ayına kadar sürecek kutlamalar çerçevesinde Başbakan Lionel Jospin, hükümet üyesi üç bakan ve çok sayıda milletvekili, 26 Nisan Pazar günü Doubs Bölgesi Champagney Köyü'nde yapılan özel bir törene katıldı. Doubs Bölgesi Champagney Köyü, 1789 Devrimi'nden kısa bir süre önce, Kral 16. Louis'ye yazdıkları bir mektupla "köleliğin, yurt ve kraliyet yararına kaldırılması" için başvurmuşlardı.

Ülke çapında yapılan kutlamaların koordinasyon merkezi ise, Fransa'da en fazla köle ticaretinin yapıldığı Britanya Bölgesi liman kenti Nantes.

Gerçekte kölelik, insanlık tarihinin bilinebilen tümünde, çeşitli düzey ve görüntülerde var olmuş bir olgu. İlk uygarlıklardan beri toplumsal kurum olarak ortaya çıkan kölelik, Yunan ve Roma toplumlarında bir yaşama biçimi olarak kabul edilmiş. Egemen olan din ve inancın taraftarları, kendilerine rakip gördükleri din mensuplarını veya "barbar" nitelendikleri topluluklardan insanları, "köle"leştirmeyi yeğlerken, son tektanrılı büyük dinin İslam yönetimleri, çoğu zaman savaş ganimeti olarak aldığı kölelerin bir kısmını azat ederek, "sevap yapma" (!) yolunu açıyordu.

Daha yakın, **çağdaş** tanımıyla Fransa'da köleliğin başlangıç ve kaldırılış sürecine bakacak olursak, birkaç tarihi olay, özellikle dikkatimizi çekiyor. 1635 yılında Fransa'nın Guadelup ve Martinik Adaları'nı ele geçirmesinin ardından yaygınlaşan kölelik ve kölelikle ilgili ilk yasal mevzuat, 14. Louis döneminin güçlü ve ünlü devlet adamı, Maliye Bakanı konumundaki Colbert'in çıkardığı **Kara Kanun**'la düzenlendi. Gazeteci Pierre Brisot 1788 yılında, Paris'te ilk kez Karaderililerle Dostluk Derneği'ni kurdu.

Bu arada örneğin 1792 yılında Danimarka köleliği lağvetti. 1793'te de Saint Domingue Adası'ndaki yerel Fransız idarecilerin desteğiyle köleliğe son verildi.

Günümüzde de 'köleci" uygulamalara rastlanıyor.(Foto: Sebastiao Salgado)

Özgürlüğe tutkun bir aydın: Victor Schoelcher (1804-1893)

Fransa'da köleliğin kaldırılmasında başrol oynamış olan, insan hakları mücadelesinin büyük militanı Victor Schoelcher, porselen üreticisi Alsace'lı zengin bir ailenin çocuğu olarak 22 Temmuz 1804'te Paris'te dünyaya geldi. 1832'de vefat eden babasının bıraktığı mirasla, meraklı ve isyankâr bir gençliğin tüm nimetlerinden yararlanmasını bildi. Hayatını anlamlandıracak ideale, 25 yaşındayken, ABD'nin güneyi, Meksika, Guyana ve Küba'ya yaptığı bir gezi sonunda kavuştu. "Yeni Dünya" kölelerinin yaşamı O'na hiddet dolu bir isyan duygusu vermişti. *Revue de Paris* dergisinde başlayan çalışma ve yazıları, önce *Sömürü Mevzuatı ve Karaderililer Köleliği Hakkında* başlıklı bir eseri ortaya çıkarttı. 1831-39 arasında yaptığı Avrupa gezileri, fakat özellikle 1840-41 yıllarında Amerika'ya yaptığı ikinci seyahat, hayat ve mücadele çizgisini belirledi. Karayip Denizi'ndeki Fransız ve İngiliz sömürgelerini çok yakından inceledi. Yepyeni ve derhal uygulanmasını talep ettiği bir program hazırladı. Köleciliğe derhal son verilmesini savundu. Bunu örgütlemeye başladı. Temel kitabı *Köleciliğin Derhal Lağvedilmesi ve Fransız Sömürgeleri* bu sırada yayımlandı. (Abolition de L'Esclavage-1840) Furiyerizm ve de Tocqueville liberalizminden büyük oranda etkilenen, koyu cumhuriyetçi bu farmason aydına, olağanüstü olanağı 1848 Devrimi sağladı. Geçici Cumhuriyet hükümetinde, 2.5 ay süreyle Sömürgeler Yardımcı Bakanlığı ve Köleliğin Kaldırılması Komisyonu Başkanlığı yaptı. 1848 Ağustosu'nda Martinik ve Guadelup Adaları vekili olarak meclise girdi. 3. Napoleon'un, 2 Aralık 1851 Darbesi, hayal ve planlarını suya düşürdü. Yakın dostu Victor Hugo gibi, 1870 senesine kadar süren bir İngiltere-Belçika sürgününe başladı. Uzaktan da olsa hiç bırakmadığı mücadelesi O'nu, 1871 Paris Komünü deneyiminin içine, hem de arabulucu konumuna taşıdı. Bu arada yeniden Martinik vekili seçildi. Sonsuz özgürlük tutkusu, onu "laik eğitim", "ölüm cezasının kaldırılması", "kadınlara eşit haklar" gibi yeni hedeflere taşıdı. 1875 yılında Karayipler'den ömür boyu senatör seçildi. Çok yönlü kavgasını son nefesine kadar sürdürdü. 25 Aralık 1893'te öldüğü zaman, bu Alsace kökenli idealist için Martinik Adası'nda ve diğer civar kolonilerde adeta ulusal yas ilan edildi.

1789 Devrimi ışığında insanlığa yol gösteren, Fransız halkının bile yeterince tanımadığı bu kişiliğin naaşı, Köleciliğin Kaldırılışının 100. Yıldönümü'nde alınan bir kararla, 1949 yılında Karayipler'deki mezarından, Fransa'ya en fazla hizmeti geçenlerin defnedildiği 'ulusal anıtkabir' diyebileceğimiz Pantheon'a aktarıldı.

24 Nisan tarihli Fransız Komünist Partisi gündelik yayın organı, *L'Humanite* gazetesinde kendisiyle gerçekleştirilen hayali bir söyleşide bakın bu özgürlükler savaşçısı, özgürlük için neler söylüyor:

"Hürriyet! Ama herkese hürriyet! Herkesin, dünyanın çıkarı için bunu talep ediyoruz. Hürriyet ve hayat ayrılmaz, daima uygun adım olarak ilerlerler. Hür olmayan bir hayat, cansız bir hayattır, yani yoktur." Victor Schoelcher'in rüyası dileriz ki daha nice yıllar insanlığa ilham kaynağı olur ve heyecan verir.

Bir yıl sonra Napolyon'un 'Demir Kelle' dediği Rahip Grégoire'ın ısrarıyla, iktidardaki Konvansiyon hükümeti, köleliği ilk kez resmen kaldırdı. 1802'de aynı Napolyon bu kez 1. konsüldür. Yasayı kaldırıp köleliği geri getirdi. 1807'de İngiltere ve Amerika'da köle ticaretinin yasaklanması, 1821'de Meksika'da, 1833'de İngiltere ve Amerika'da köleliğin kanunen tümüyle kaldırılmasına ve hatta 1839 yılında Papa 16. Grégoire'un resmen köle ticaretini mahkum etmesine rağmen, Fransa'da köleliğin yasaklanması için 1848 Devrimi'nin Geçici Cumhuriyetçi hükümetinin, 27 Nisan tarihli kararını beklemek gerekecekti. Kaldı ki bu kararın ardında, 1840 yılında yayımladığı **Köleliğin Yok Edilmesi bildirisi** ve kitabıyla, Victor Schoelcher gibi bir inanç adamının mücadelesi yatıyordu. Fakat yaygın köleliğin kaybolması için en azından 100 yıl daha geçmesi gerekti.

Köleciliğin modern görünümü

Köleliğin kökünün gerçekten kazınması için ise daha ne kadar beklenileceğini söylemek bugün bile zor... Zira günümüz dünyasında özellikle Suudi Arabistan, Arap Şeyhlikleri gibi ülkeler veya Afrika, Asya ve Güney Amerika'da, zaman zaman en gelişmiş Batı toplumlarının bağrında bile, "kölecil" uygulamalara kolaylıkla rastlamak olası. Örneğin Paris'in göbeğinde Katar Büyükelçisi'nin evindeki Filipinli hizmetçi; sokaklarda dilenen ve çalışan, yaşları 6 ila 10 arası değişen Roman çocukları; lokantalara kapatılan Sri-Lankalı, Pakistanlı; kaçak atölyelerde veya orman ve inşaat işlerinde çalıştırılan Çinli, Afrikalı ve Türk işçilerin anıları henüz belleklerden silinmedi. Kaldı ki yine bir Fransız işveren tarafından serfler gibi çalıştırılan Fransız bir çiftçinin hikayesi, 23 Nisan Perşembe günü yayımlanan *L'Evénement du Jeudi* dergisinde yer almaktadır. Françoise ve Philippe Planquette çifti Eylül 1996 tarihinden itibaren, Paris'e birkaç saatlik uzaklıktaki bir malikânede, bahçıvan ve bekçi olarak çalışmaya başlarlar. malikâne sahibi 85 yaşındaki Robert L. üç çocuklu aileyi tasavvur etmesi olanaksız koşullarda, kurduğu bir tehdit mekanizmasıyla, tatil ve haftasonu 18 ay serflik derecesinde çalıştırır. Yine nisan ayının son haftasında bazı televizyon kanalları (örneğin kamu kanalı F2) Fransa'daki benzeri olaylardan çarpıcı örnekler sundular. Elbette genellemenin abartma olacağı bu durumlarla, herşeye rağmen Fransa gibi ülkelerde bile karşılaşılıyor. Batı Avrupa'da, özellikle Birleşik Krallık'ta sıkça rastlandığı yine basına yansıyan haberler arasında...

Vesileyle sizlere kölelikle ilgili Fransızca birkaç kaynak veya yeni yayından söz edelim: *Présence Africaine* yayınlarından çıkan Eric Williams'ın *Kapitalizm ve Kölelik*, *Gallimard* yayınevinin "Découvertes" kolleksiyonundan Jean Meyer'in *Köleler ve Köle Tacirleri*. *Le Cherche Midi*'den Martin Monestier'in yeryüzündeki 300 milyon çocuğun gerçeğini anlatan *Çocuk Köleler* çalışmaları çok sayıda eserden birkaç örnek. Temel kitaplar arasında ise biraz önce sözünün ettiğimiz Colbert'in *Kara Kanun*'unu, Victor Schoelcher'in *Köleciliğin Derhal Lağvedilmesi ve Fransız Sömürgeleri* sayılabilir.

Yazımızı, Victor Schoelcher'in yakın destekçilerinden Alphonse de Lamartine'in 22 Nisan 1835 tarihinde millet meclisinde yaptığı bir konuşmadan aktarmak istediğimiz sözlerle noktalayalım:

"İnsanın mülkiyeti insana verilmemiştir. Doğal haliyle insan tanrıya, toplumsal haliyle ise yasalara aittir. İnsan alınıp satılamaz. Kendisi istese bile. Zira insan onuru, insanlığın tümüne aittir. Hiç kimsenin, hiçbir yasanın onu düşürmeye, aşağılamaya hakkı yoktur."

Laikliğin henüz iktidarı paylaşmadığı bir anlayış bile, 163 yıl önce bugün yok edemediğimiz köleliği böyle mahkum ediyordu.

(*) Sosyolog-gazeteci/Fransa

Mânâ okyanusunda salınan sallar üstüne

Okyanus dışımızda. Sallarda gidiyoruz. Kimileri iskelede sağlam duruyorum sanıyor kendini. İç-dış ayrımının metafizik bir kalıtım olduğunu savunan post-modernistlere sözüm yok. Mânâyı anlama dönüştürmeye çabalayanlara. Mânâ var. İçimiz var.

Ahmet İnam

'Hayatımızın anlamı' sözünden ne anlıyoruz? Hayatımızdaki anlam nedir? Hayatımızın anlamını, hayatımızdaki anlamlar oluşturuyor.

Burada "anlam", "salt dilsel", "salt mantıksal", "salt toplumsal", "salt kültürel", "salt ruhbilimsel" bir özellik taşımıyor. Bütün bu özelliklerin bir bölümünü taşıyabilir kendinde, taşımayabilir de. "Bardağın anlamı", "bardak" **sözcüğünün** anlamı demek değil. Bardağın ya da bardak sözcüğünün kullanımı demek de değil. Bardağın bizim için "ifade ettiği" şey, "bardağın hayatımızda tuttuğu yer" gibi sözlerin, bu yazımda anlatmaya çalıştığım "anlam"a bizi bir ölçüde yaklaştırabileceğini söyleyebilirim. Bundan dolayı, bundan böyle "anlam" yerine mânâ sözcüğünü kullanmayı deneyeceğim. Anlam, "anlanan"dır, biraz "tuhaf görünümlü" bir Türkçe deyişle. Yalnızca "anlaşılan" değil. "Bardaktan ne anlıyorsun?" sorusu, "bardak ne söylüyor sana?" "Bardaktan ne işitiyorsun?" sorusuyla ilişkili. Bardak konuşur mu diyeceksiniz. Duyarsanız konuşur. Heidegger duymuştur. Şairler duymuştur. Mânâ duyarlılığı olanlar duyar.

Mânâ "mistik", "karanlık" bir söz değil. Sözcük tanımı, kesin belirlenimleri, betimlemeleri yapılamıyor olsa da "yaşanan"dır o; **yaşantılarımızın** (tecrübelerimizin) **içindedir**.

Her yaşantı mânâ içerir. Mânâsız yaşantı olmaz. Kalemin, defterin, bulutun tek tek yaşantıları, onların bizim yaşamamızda tuttuğu yerle ilgilidir. İlk kez karşılaştığımız nesneleri, insanları, hep bir **mânâ ufku** içinde yaşarız. Mânâ yitimi, yaşam yitimidir.

"Ruhsal bozukluk" içindeki birçok insanda bile, ortaklaşa yaşanan mânâdan farklı da olsa, mânâsı olmayan yaşantılardan söz edilemez. "Anlamını" bilmediğimiz sözcüklerin, tutumların, davranışların, bakışların, eylemlerin de mânâdan yoksun olduğunu söyleyemeyiz. Mânâ ufku, yaşantıların olduğu her yerdedir.

Çağımız düşüncesi, mânâyı dilsel bir alana tıkmıştır. Sentaktik, semantik, pragmatik, kültürel anlamlardan, imlerden, kodlardan söz ediyorlar. Antropologların dilbilimcilerin, toplumbilimcilerin "anlamları", benim anlatmaya çalıştığım mânâyı tam olarak kapsayamıyor.

Dünyaya geldiğimizde ya da dünyaya "düştüğümüzde", belki de "atıldığımızda" mânâyı **her nasılsa** buluyoruz. "Hiçlik", mutlak anlamsızlık, mutlak nihilizmden söz edilemez. "Anlamsız konuşuyorsun" sözüyle dile getirdiğimiz, mânâsızlık değildir; "anlanamı" kavrayamadığımızı, kabul edemediğimizi, onaylayamadığımızı kastetmiş olabiliriz. Hayatımızı anlamlarından arındıramıyoruz, böyle bir çaba da anlam ufku gerektiriyor. Öyleyse, hepimiz mânâlar içine doğuyoruz: Anamızın sıcak teni bir mânâdır, doğar doğmaz. Sesler, ışıklar, kokular, dokunmalar mânâdır. Sonra gelişir, "dilleniriz", kültüre **bulanırız**, mânâ hep peşimizdedir. "Nereye gitsem mânâ, nereye baksam ..." "Ne işitsem..."

Üleşebildiğimiz mânâlar vardır. Ortak yaşayışların getirdiği. Yaşama biçimlerimizden kaynaklanan. Mânâ **dil öncesi** köklere sahiptir. (Örneğin, biyo-nörolojik!) Mânâ dil sonrası ufuklara uzanır. Sezip, duyup, anlayıp, anlatamadıklarımız, anlama dökemediğimiz, **anlanan** oldukları halde.

Mânâ duyarlılığı, mânâları fark etmek, yaşamımızın **noetik** boyutunu yaşayabilme gücümüze bağlıdır. Bedenimizde (**soma**) ruhumuzda (**psükhe**), düşüncemizde (**logos**) mânâyı duyarız. Düşünürüz. Yorumlarız. Mânâ kendi üzerine de dönebilir. Mânânın mânâsı olabilir (Yunus, "Sen elif dersin hoca, mânâsı ne demektir?" diye sorar).

Aşınmış, eskimiş, deyim yerindeyse, "yalama olmuş", çürüğe çıkmış mânâlar olabilir. Çağımızda insanın, özellikle Avrupalı düşünmeye çalışan insanın mânâ yoksulluğu çektiğini görüyoruz. Mânâ canlılığı, tazeliği kolay elde edilir bir durum değildir. Yüzlerce yıldır, din adamları, kültür adamları, ahlâkçılar, filozoflar, **mânâ inşası**, oluşturulması, keşfi, yenilenmesi peşindeler (Marks'ın değiştirmekle anlamak arasına koyduğu uçurum, çağıyla ilgili bir sorundu. Mânâ yaşantısı düşündürücü olabilen bir yaşantıdır. Maddi kökleri vardır çünkü!).

Mânâ okyanusunda sallarda

Mânâlar, hayatımızda zeminlere oturtulmaya çalışılıyor. Bunlara **mânâ zeminleri** diyelim. Bedenimizi, ruhumuzu, düşünmemizi, bunlar arasındaki ilişkileri, çevremizi kavramsal ortamımızı, geçmiş yaşantılarımızı, değerlerimizi hep bu zeminlere oturtuyoruz. Tek tek bireylerin zeminlerinin yanında toplumların da zeminleri var.

Zeminlerin sağlam olmasına çalışıyoruz. Hayatımızdaki felaketler, bunalımlar, hastalıklar zeminlerimizi yaralayabiliyor. Yitirebiliyoruz zeminlerimizi zaman zaman; yeniden bulup, oluşturabiliyoruz. Değiştirebiliyoruz, yineleyebiliyoruz (Zeminlerimiz incinebilir zeminlerdir, incinmeye hazırdırlar; sarsılmaya. Bundan kaçmanın yolu yoktur. Savaşmak gerek).

Kimimiz, zeminlerini hazır bulup, sağlamlığına güvendiği için herkesi zeminlerine çağırabiliyor. Kurtuluş (eski Yunanca'da, **soteria**) çığırtkanlığı yaparak, "soteriolojik" tutumlarla, zeminsiz olduğunu düşündüğümüz insanlara zeminler vaadediyoruz. Çağımız, daha çok "maddi" açıdan, sosyo ekonomik kurtuluşlar için zeminler arıyor.

Zeminler çarpışıyor. Nedense ben, zeminlerin büyük mânâ okyanusunda yüzdüğünü düşünüyorum. Yüzlerce yıllık insanlık deneyimlerinin oluşturduğu büyük zeminler var (bir bölüğü ideolojiler...). Kimi zeminler, yüzen sallar gibi olmadıklarını, bütün **zeminlerin zemini** olduklarını ileri sürüyor. "Serseri zeminleri" yakalayıp, kendine bağlamak istiyor.

Zeminler birbirlerine düşman oluyor, birbirleri için "tehdit" oluşturuyor. Zemin harpleri, okyanusta yüzen sallarn üstün-

deki insanların harpleridir. Kıyı yoktur. Sallar okyanusta kuruluyor. Okyanusta batıyor. Okyanusta onarılıyor. Fırtınalar, girdaplar elbette sürüp gidiyor. Demir atmaya çabalayan sallar olabilir. Sarsıntıyı önlemeye çabalayan. Salların üstüne konmuş sallar da vardır. Bu resim büyütülebilir. Okur, düşgücünü kullanarak, kendinin hangi sallarda, hangi sallara yakın, hangi salların üstünde ne ölçüde sağlam durduğunu sorabilir kendine.

Sal bakımı, mânâ bakımıdır. Mânâ bakımı, birbirini belirleyen en az dört noktada yapılabilir. Maddi bakım, ruhsal bakım, düşünsel bakım, çevresel (toplumsal, kültürel) bakım. Bir yanıyla, mânâ maddidir; tek tek insanlar olarak bedenliyiz. Doğa, hem bedenimizde, hem çevremizdedir. Ruhsal yanımız, bedenimizle sıkı ilişkidedir, düşüncelerimiz de. Mânâ, maddede kalmaz, madde yorumudur. Maddeyi sala oturtan odur.

Mânâ okyanusunun yapısını, işleyişini ancak salımızdan görebilirsiniz. Salımızın (bedenimizin, kültürünüzün, çağımızın...) dışına çıkma olanağı çok zor gerçekleşebilir. Mânâ erleri buna çabalayabilir. Mânâ araştırıcıları sallarını aşmaya çabalayabilirler. Bir ölçüde aşabilirler de.

Zeminler arası haberleşme, zeminlerin fark edilip dile getirilmesi zeminler arası dayanışma, insanı insan yapan çabalardandır.

Zeminimize bazı tutunma yolları

Bir süredir, değişik yerlerde, gerek yazılarımda gerekse konuşmalarımda **mânâ zeminleri** üzerine çalışmaktayım. Zemin bakımı, zemin açılımı, zemin bilinci, zeminlerin dönüştürülmesi, iyileştirilmesi konularını tartışmaya çalışıyorum.

Babadan kalma zemin mirasına kurulanların sorunları şu an beni ilgilendirmiyor. Zeminlerini sorgulamayanların, **yaşamaya** değer zeminleri var mıdır! bilemem. Yaşayıp gidenlere selam olsun.

Bu zemin bize nereden geldi? Önemli bir soru. Zemin geneolojisi! Zeminler neden var? Sahiden var mı zeminler? "Hepiniz bir zeminin güller açan dalıyız" mı?

"Devletimizin döşediği asfalt zeminde selametle gitmekteyiz" mi? "Ruh hekimim, canımı benim, bana bir acele zemin medet!" (Yâr bana bir zemin medet!). Dostunuza sorunuz: "Neden zeminimiz olamıyor seninle müşterek?"

Ortaklaşa tutunanlar. Güvenceli. "Herkes, nereye tutunuyorsa sen de oraya tutun" diyor, annesi kızına. Çoğunluğun zemini güvencelidir.

"Özel" zeminler. Özel (private) yaşamımız varsa, "özel zeminlerimiz" olabilir. Özel zeminler, biraz mahrem, biraz tartışmalı. Biraz zor. Zemini olabilmek, dünyası olabilmek demek. Ayrık zeminler batmaya mahkûm (sürüden ayrılanı kurt kapar!) mu?

"İç" zeminlerimiz. İçimizdeki zeminler. Bu daha da zor. Zeminlerini içlerine taşıyabilenler, zeminlerini içselleştirebilenlerdir. Yine söylüyorum: Bunun mistisizmle ilgisi yok. İçimizdeki zeminlere nasıl tutunacağız? İçimiz nasıl taşıyabilir bizi mânâ okyanusunda?

İçimiz bizi tek başına taşıyamaz. İçimizdeki zeminleri dışımızla, dışımızdakileri içimizle ilişkilendirmek gerek. Çoğu insanın içi sürgülü. Kapalı. Zeminler dışımızda. İç, cesaret ister. Yüzleşme ister. **Sefer** ister bizden, içimizin uçurumlarına doğru, iğreti sallarımızla, **seyir** ister. İçimizdeki duygu, düşünce fırtınaları, içimizdeki acılar, ağrılar, kaygılar, korkular, ölkeler, umutlar, sevgiler, kinler, tiksintiler...

Okyanus dışımızda. Sallarda gidiyoruz. Kimileri iskelede sağlam duruyorum sanıyor kendini. İç-dış ayrımının metafizik bir kalıtım olduğunu savunan postmodernistlere sözüm yok. Mânâyı anlama dönüştürmeye çabalayanlara. Mânâ var. İçimiz var.

İçimizdeki salları harekete geçirmeden devrim olmaz. Yaşadıklarımızın mânâsından anlanan budur.

SARMAL YAYINEVİ

Yazının İsyanı

KABİLEDEN KÜRESELLEŞMEYE

Uluslararası İlişkiler Düşüncesi

Dr. Deniz Ülke Arıboğan

Acaba Aristoteles, 21.yüzyılda yaşasaydı, bir devletin gücünü oluşturan unsurları yalnızca coğrafya ve nüfus koşulları ile sınırlı tutar mıydı? Machiavelli, internete bağlı bir bilgisayara, kıtalararası füze yollayabilen bir savaş teknolojisine sahip olsaydı, realizminin çehresi değişir miydi? Ya da Karl Marx, sanayi devriminden önce, örneğin 15.yüzyılda, üstelik de Avrupa'nın en endüstrileşmiş ülkesinde değil de, başka bir yerde yaşasaydı, bir proletarya devrimine inanabilir miydi?

İ.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora eğitimini bitiren ve aynı alanda başka çalışmalara da imza atmış olan Dr. Arıboğan'ın bu yapıtı, bu ve benzeri soruları Uluslararası İlişkiler disiplini üzerine kapsamlı bir çalışmanın içinde ele alıyor.

DÜŞÜNÜYORUM ÖYLEYSE GÜLÜYORUM

John Allen Paulos
Tr: Türkan Yöney

Avusturyalı filozof Ludwig Wittgenstein bir zamanlar "tamamen esprilerden oluşan iyi ve ciddi bir felsefi eser yazmak pekala mümkündür" demişti. Paulos, mizah ile felsefenin daha da derin bir düzeyde sürekli çınladıklarını, her ikisinin de, kirli çamaşırları ortaya dökmekte güçlü birer tutku olduklarını iddia ediyor ve bunu fıkralar, bilmeceler ve paradokslarla kanıtlıyor. "Düşünüyorum, Öyleyse Gülüyorum", ileri felsefe bilgisi gerektirmeyen ancak nükte ve mizahı yürekten takdir edebilen herkesin keyifle okuyacağı bir eser. Bu gayrı ciddi fakat son derece parlak kitap, felsefenin en şaşırtıcı ve karmaşık problemlerine keyifli bir giriş sağlıyor

İslam ve Çatışma Miti

Fred Halliday
Tr: U. Özkırımlı / G. Koç

Ortadoğu'da Arap-İsrail barış süreci çökmek üzere. Körfez'de Saddam hâlâ iktidarda ve Arap ya da Kürt ayırt etmeksizin halkını ezmeyi sürdürüyor. İran'da Hatemi'nin kısmen liberal başkanlığı tutucu grupların tehdidi altında. Avrupa Birliği Türkiye'nin başvurusuna kapısını hemen hemen kapattı. Türkiye dahil pek çok ülkede dini programları benimseyen partiler bir eylem atağı içinde. Kısaca Ortadoğu pek çok açıdan oldukça hassas ve tehlikeli bir belirsizlik içinde.

Fred Halliday, bu yapıtında Ortadoğulu ve Müslüman devletlerle Batı arasında kaçınılmaz ve tarih-aşırı bir çatışmanın varlığını savunan görüşün sorunu basitleştirdiğini öne sürüyor ve bir mit haline getirilen bu çatışmayı savunanların görüşlerine alternatif sayılabilecek bir bakış açısı sunuyor.

Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. No: 52/3 Cağaloğlu-İstanbul Tel: (0212) 513 94 23 - 513 95 21 Fax: 522 45 78

Güzellikler bozulmadan kalabilir mi, ya da Tunus

Günbatışlarına başka turuncular ve çizgiler sarılmış Akdeniz'in. Düşünüyorsunuz, çöl mü Akdeniz'den, Akdeniz mi çölden alacaklı. Hangisi hangisinden çoğaltıyor kendini. Tunus'u iyice tanıdığımızı söyleyemem, ama gördüklerimiz içinde sözü edilecek çok şey var.

Alp Hamuroğlu

Eski dilde Mısır'dan ötesine Mağrip denirmiş. Mağrip ülkelerinden olan Tunus'ta geçirdiğimiz birkaç haftadan, gezi sırasında tasarlanmamış izlenimlerimiz olacak bunlar.

Dağa saklanmış şehir

Güney bölgesinde birçok yeri hızlı bir şekilde görmeye çalıştığımız bir araba gezisindeyiz. Bir vadi içinde zaman zaman yükselen fakat hep aynı seviyeyi koruyan tepeler boyunca ilerliyoruz. Artık gelmemiz gerektiğini düşünüyoruz Çenini'ye. Çok canlı ve çok ilginç bir şehir olan Tatuin'i geride bıraktığımızdan beri epey yol aldık, oysa on sekiz kilometre sonra varmamız gerekiyordu. Ortalıkta, hep aynı renkte soluk ve pastel yamaçların gözalabildiğine uzayıp gitmesinden başka bir şey yok. Aniden farkediyoruz, şehir karşımızda, yanımızdaki yamaçta, tepelere tırmanıyor; şehrin önünden geçmekteyiz. Uzaktan seçilemeyen, önüne gelene kadar varlığını anlamanın mümkün olmadığı, apaçık ortada ama gizlenmiş toprak sarısı şehir, oldukça geniş bir alanı kaplıyor.

Her zaman ölü olduğu düşünülebilecek bu ölü şehrin mağaralarla bütünleşmiş yapılardan oluştuğunu; şehir dokusunun, dağın ve tepelerin doğal dokusuyla kaynaşmış ve aynı olduğunu; pencere ve kapıların kıvrımlara, girintilere yedirilerek yapıldığını görünce, önüne varana kadar neden bu büyük eski yerleşim yerinin görülemediğini anlıyoruz. Yamaca gömülmüş, yarısı mağara yarısı taştan örülmüş "çok katlı" evlerin içinde sarnıçlar, geniş depo ve barınma alanları, irili ufaklı, derinlere uzanan ürkütücü ama güvenli mekânlar bulunuyor. İnanılmaz ve kolay kavranamaz bir su ulaşım sistemi tepeleri dolaşıyor.

Çeşitli tarihlerin ayrı yerlerden gülümsediği bu "doğal" şehir, dört metre uzunluğunda mezarlarıyla da ünlü. İnsanı, 'içindekiler nasıl insanlarmış acaba' diye düşündürten bu uzun, büyük lahitlerin, öldükten, öldürüldükten sonra büyümeleri durmayan ilk Hıristiyan şehitlerine ait olmalarıyla açıklandığını öğreniyoruz; merakımız gideriliyor!

Tunus çöllerinden bir vaha.

Çölün eşiğindeki şehir, kovalananların kaçıp sığındığı bir yermiş vaktiyle. Anlaşılan, oraya varan ordular bile, "yer yarılıp içine giriyor", sır olup izlerini kaybettiriyorlarmış. Şehrin yayıldığı tepelerin yüksek bir noktasına sonraları yapılmış ve şehrin dokusuna uyumsuz "dört duvarlı" beyaz büyük bina, geldiğimiz yönden değil ama belirli bir açıdan ve yönden görülüyor, görünmeye çalışıyor. Uzaktan seçilebilecek tek şey gene o. Cansızlığın ve gizlenmişliğin oyununu ve büyüsünü bozmak isteyen aykırılık ve yaşam belirtisi sanki. İlk yapıldığında kiliseymiş, sonradan camiye çevrilmiş. Tepeler üstüne şerit şeklinde yayılmış şehrin hakimi aynı zamanda. Kıymetli yüzüktaşı gibi duruyor, yüzüğe değer katan; ancak yüzüğün hatırası var!

Başkentte "Mustafa Kemal Paşa Caddesi" dışında birçok "Paşa" caddesi var. Osmanlı, tarihten çok, herkesin zorlansa hatırlayacağı dün. Çünkü biraz da "Fransızlar'a yenilmiş Osmanlı"yı yaşıyorlar. Tarih ise Osmanlı'dan önceyi içeriyor, iki şey dışında: yerliler olarak orada her zaman yaşamış Bedeviler, yabancılar olarak İÖ 6. yüzyılda, Kral Nabukadnezar zamanında gelmiş olan Yahudiler.

Juda (Jahuda) Krallığı'nı sona erdiren bu Babil kralı Nabukadnezar, düşmanı Mısır'a yakın ve dost olduğunu sandığı için Suriye seferinde Juda'ya saldırmış, Kudüs'ü ele geçirmiş (586), kaçanlar ve köylüler dışında bütün halkı Babil'e köle olarak götürmüştü. Oysa işin gerçeği, Juda'nın daha önceki yıllarda Mısır'a yenildiği için vergiye bağlanmış olmasından ve yapılan anlaşma gereğince düşmanlık yapamamasından ibaretti. Aslında Juda Krallığı gibi küçük devletler, tepişen devlerin arasında bir seçim yapmak zorundaydılar. Belki de Juda, böyle bir seçim yapmıştı. Bazı kaynaklar ise krallığın o dönemde zaten sonuna gelmiş olduğunu belirtiyorlar. Her neyse, istila-

da o günleri yakın yerlerde atlatanlar bir süre sonra geri dönebildiler. Ancak Tunus gibi görece uzak yerlere gidenler bir daha dönemediler. Bunlar onlar işte. Tunus'ta başlarına önemli bir şey gelmemiş.

Ayrıca, başka bir dönemde (1390'lar), Osmanlılar gelmeden önceki devlet olan Nafsi Krallığı da İspanya'dan kovulan Yahudiler'e kucak açmış. Bu sayede anılın yapma ve gelişme imkânı elde etmiş. Bunlar da sonradan eklenmişler Tunus'taki Yahudiliğe.

Bedeviler, ülkenin zencileri. Zenciler se Tunus'a karışmışlar, yadırganmaz olmuşlar. Örneğin zenci köyleri yok.

Kendilerine vasallık ilişkisiyle bağlı olan ama sonradan aleyhlerine dönen Tunus'taki Ziri Hanedanı'na ceza olarak, merkezi Mısır'da olan Fatimiler (909-1171), Sahra Bedevileri'ni, Tunus'a, o zamanki adıyla İfrikiye'ye sürdüler. Böylece göçebelerin kendilerine zarar vermelerini de önlemek istiyorlardı. Birkaç yıl içinde Tunus'a ve bölgeye varan bu "Hilal Bedevileri" (Beni Hilal), 11. yüzyılda, kimsenin tahmin etmediği ve edemeyeceği korkunç yıkım ve sonuçlara yol açtılar. Kuzey Afrika'daki bütün tarım faaliyeti kesintiye uğradı, üretim ve ticaret tamamen durdu, yaşayan nüfus dörtte bire indi ve yönetim mekanizmaları tahrip oldu. Mısır'daki Fatimiler de dahil bölgedeki devletler dağılmakla kalmadı, bütün Akdeniz'de dengeler değişti. Bölgeyi 800 yıl boyunca etkileyen istila, Hıristiyan dünyanın atak yapmasını sağladı. Bu yüzden, İbni Haldun'dan beri Kuzey Afrika'nın Ortaçağ tarihi, Hilal Bedevilerinin istilasından önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılmaktaymış (Cahen). Bedevilerin Tunus'ta tarihten gelen böyle bir anlamları var.

Yahudiler, kendilerinden başkasının yaşamadığı kapalı köylerinde, "turizme açılmış" sinagoglarında ve işlerinde güçlerindeler. Bin yıllık ağır kokuların sindiği bin yıllık binalarda, bin yıllık yüzleri ve bakışlarıyla karşınızdalar, kimsenin olağan görmediği ve göremeyeceği bir şekilde. Örneğin El Griba (başka bir yazılışla La Griba; "2500 yıllık" bir Yahudi köyü, güneyde Cerba Adası'nda) Sinagogunda, tarihin yaşanıldığı bu eklektik yapılı kutsal evde, zaman tüneline girdiğinizi sanacağınız bu garip binada, yaşı gerçekten belirsiz, yaşadığı zaman ise kendilerince de bilinmez gibi görünen kahverengi dişli ihtiyarların gıcırdayan tahta zeminler üzerinde, aşınmış taht a sıralar arasında gezinirken, hüzünle oyalanırken veya gelenlere gülümserken, oradakileri, kendilerini seyredenleri tarihe çektiklerini düşünüyorsunuz.

Geçmişin kayıp mirası

Tarih, önce Kartaca, İÖ 6. ve 3. yüzyıllar arasının bu varlıklı kenti, o zamana kadar görülmemiş zenginliğin ve yoğunlaşmanın örneği Kartaca, ilk metropol olarak, o zamana kadar yaşanmamış büyük gerilim ve çalkantılara yol açan ilk en büyük ve ilk en uzun savaşın da tarafıydı. 300-200 yıllarında yüz yıldan fazla süren savaş, Roma'yı yok olmanın eşiğine getirecek; ama Roma'nın, Kartaca yüzünden ve Kartaca sayesinde donanma edinmesine yarayarak denizlerdeki üstünlüğünü ve böylece en büyük güç olmasını da sağlayacak; Roma'nın siyasal sisteminin sağlamlaşmasını hızlandıracak ve yeni bir dönemi başlatacaktı. Yenildi Kartaca, ancak savaş süresince tarihin sayfalarına geçenler pek unutulacak gibi değildi. Kuşatılmış Kartaca'da kadınların savunmaya her şeyleriyle katılmaları, örneğin saçlarını keserek halat yapmaları; Annibal'in, çok sayıda filin

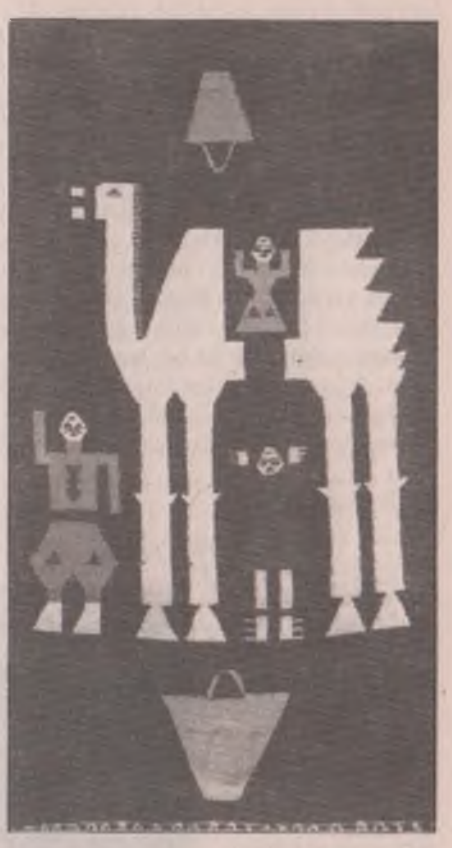

Tunus halk sanatından bir örnek.

de bulunduğu büyük bir orduyla, Cebelitarık'tan geçip, Pireneler'i, Alpler'i ve Po Ovası'nı da aşarak, ordunun yarısı yollarda erimesine rağmen önüne gelen bütün orduları dağıtıp Roma'ya dayanması, bunlar hep biliniyor. Ama Kartaca'yla savaşan Roma'nın Kartaca'ya yardımından her yerde söz edilmez. Belki durumun karmaşıklığından, açıklığa kavuşturulabilme zorluğundan, belki de olayın yorumu her görüşe ve her sınıfa uygun düşmediğinden. Savaşın bir döneminde, deniz yoluyla Sicilya'ya giden Kartaca orduları yenilip geri döner, paralı askerlerin ücretleri ödenemez. Bu paralı askerler, savaştan bunalmış Libyalı, Afrikalı yerlilerle birleşerek ayaklanırlar. Ayaklanmaya köleler de katılır. Önlenemez ve durdurulamaz yüz bin insan, Roma'nın, düşmanı Kartaca'ya yardıma koşmasıyla dağıtılır. Çünkü Roma Senatosu, ayaklanmanın sınıfsal niteliğini değerlendirip mutlaka ezilmesi gerektiğini anlamıştır. Ayaklanma, Roma'nın yardımı sayesinde, Roma'nın planı ile ve ancak üç yıl sonra "en zalim savaş" (Polybios, aktaran Tanilli) olarak bastırılabilir. (İÖ 244) Ayaklanma biter ve savaş gene devam eder.

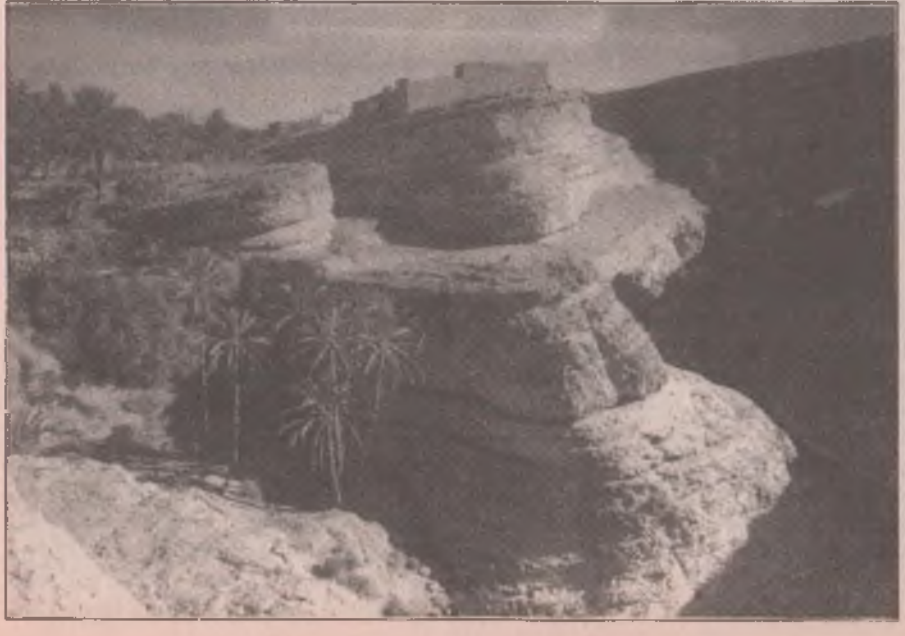

Bütün bunların "Tunus'un tarihi" olduğunu düşünmek de apayrı bir şey. Kartaca şehri hâlâ duruyor, kayıp mirasın kaybolmamış taşları olarak.

Roma'nın bugüne armağanı

Önemli kentlerin ve limanların bulun-

duğu kuzey ucundan ve sahillerinden (Kartaca ve şimdiki başkent Tunus da o bölgede) 300 kilometre kadar uzaklıkta bir eser: El Cem'de Roma amfiteatrı. 60 bin kişiye oturma yeri var. İS. 2. ve 3. yüzyıllarda yapılmış. 65 metre çapındaki arenasını 150 metre uzunluğunda eliptik formda yükseltilmiş yapı çevreliyor. Dünyada iki örneği olduğunu sandığım bu tip yapıların, biri Roma'daki Colosseum, diğeri Side'deki amfiteatr, bir üçüncüsünün olduğunu da böylece öğreniyorum. 40 metreye yakın duvar yüksekliği ve bu büyüklüğüyle üstelik. Aslan kafeslerine varıncaya kadar her şeyi de sağlam.

Bu da Roma.

Şehirlerarası yolda

Çöl sanılabilecek, ancak öğrendiğimizden dolayı çöl olmadığını bildiğimiz bir bölgeden geçerken, yolun her iki tarafında birkaç kilometrede bir, yola dizili varil-bidon kümeleri, önceleri pek üzerinde durulmuyorsa da bir süre sonra insanda ne olduklarını anlama isteği uyandırıyordu. Araları zaman zaman genişleyen veya daralan kümelerin başında bir-iki kişi duruyordu, çoğunlukla bir çocuk. Bazen kimsenin kümenin başında durduğunu görmememize rağmen ilgili insanların orada olduğunu seziyor ya da sonradan görüyorduk. Kümenin iki-üç metre yakınında ve arkasında gerilmiş bir tente, eğik bir çadır yüzeyi, bir çardak, kümeyle ilgili kişilerin gölgeden yararlanmak için orada olabileceğini gösteriyordu.

Metal ve plastik bidonlar, variller gelişigüzel durmuyorlardı. Görece düzenliydiler. Bir yerde farkettiğimiz büyükçe bir huni, bütün kümelerde böyle bir huninin bulunduğunu görmemize yol açıyor ve artık çözümü, bunların ne anlama geldiğini anlamanızı dayatıyordu. Evet bir şey satılıyordu. Benzin olmalıydı; ama olamazdı, gölgede 50 derece sıcaklıkta apaçık satılamazdı herhalde. Kaldı ki, çok sık olmasa bile zaman zaman benzin istasyonlarına rastlanabiliyordu. Araba için motor yağı, hayır, bu kadar sürümlü olamaz, bunca satıcıya karşılık gelecek alıcısı olamazdı. Yoksa zeytinyağı mıydı satılan? Yüzlerce kilometre boyunca zeytin ağacı ile kaplanmış alanları anımsayınca olasıydı. Bir gün önce, bu geçmekte olduğumuz yer kadar çorak olmayan ve deniz kenarına yakın bir bölgeden geçerken, bu ülkenin böylesine bir zeytin üreticisi olduğunu önceden kimsenin düşünemeyeceğini konuşmuştuk aramızda. Bir zeytinyağı ve zeytin ülkesi olan ülkemizde bu kadar geniş alanların zeytin ağacıyla kaplı olmadığını, zeytin bölgesi Ege'yi biraz bilen ve burayı gören herkes güvenle söyleyebilir.

Durmamız, satılanın benzin, mazot gibi yakıt olduğunu öğrenmemizi sağladıysa da sorularımızı karşılayamıyordu. Söylenenleri anlayamıyor, ortak dil bulamıyorduk. Normal benzin, süper benzin ve mazot olmak üzere en az üç tane olan varillerin sayısı, bazılarının daha çok satılabilmesinden olacak, zaman zaman artabiliyor, sekiz-ona kadar çıkıyordu. Her şeyin yerli yerine oturması için, ertesi gün, petrolün, çok ucuz olduğu için komşu bir ülkeden her türlü yolla ve her şekilde getirildiğini, benzincidekilerden daha ucuza satıldığını öğrenmemiz gerekecekti.

İki ülkenin karşılıklı yararı ve dayanışma

Kümelerin dizildiği yol, Libya'yı, ülkeyi boydan boya geçip başkent Tunus'a, kuzeye ve limanlara bağlayan anayoldu. Libya sınırı yakınındaydık. Sınır ticaretine göz yumuluyordu, daha doğrusu bu ticareti iki ülke de benimsiyordu. Ambargo altındaki Libya, petrolünü satıyor, çeşitli ihtiyaçlarını karşılıyor, oldukça zayıf bir ekonomisi olan Tunus ise ucuza petrol sağlıyor ve çeşitli mallar satarak ekonomisini biraz canlandırıyordu. İki ülkenin sınır bölgelerindeki halkı böylece bir sektör yaratmış, işsizler kendilerine bir gelir kapısı bulmuştu.

Neden benzincilerin hep tenha olduğu, neden bidon ve varil taşıyan at arabası ve kamyonetlere bu kadar çok rastlandığı da açıklığa kavuşmuş oldu. Kent girişlerine yakın yerlerde, anayollarda birtakım adamların para desteleri sallayıp durmasında artık bir gariplik kalmamıştı. "Döviz" bozdurmak ve almak, ama dolar ve mark değil. Nasıl olur demeyin, sınır ticaretinin döviz borsası bu. Yalnız Libya dinarı işlem görüyor, sokakta, şehirlerarası yolda; açıkta ve sallanarak.

Tunus-Libya ilişkisi elbette bununla sınırlı değil. Tunus üzerinden Libya, Avrupa pazarıyla temas kuruyor. İspanyol, İtalyan, Fransız, Alman şirketlerine mal iletebiliyor. Ulaşım da Tunus yolları, limanları ve havaalanlarıyla sağlanıyor. Trablus Havaalanı tamamen kapalı olduğundan Libya'da çalışan işçilerimiz de Tunus üzerinden gidip gelmekteymiş (hatta rastladığımız işçilerimiz bile oldu). 80'li yıllarda bozulan Tunus-Libya ilişkileri, Kaddafi'nin 1989 Ocağında Tunus'u ziyaret etmesiyle düzelmeye başlamış ve 90'lı yıllarda Cezayir'den Libya'ya uzanan petrol boru hattı ve ortak petrol arama gibi büyük projeler gerçekleştirilmiş.

Sonradan, büyük turizm hamlesinin bir yatırımcısının da Libya olduğunu öğrendik. Belki de en büyük yatırımcısının. Büyük otelcilik kuruluşları, Tunus'un en önemli bankalarıyla Libya ortaklıkları imiş.

Yaşlı güzellikler, taze bozulmalar

Durgunluğun ve yavaşlığın, turizm hariç her şeye sinmiş olduğu kurtulmuş Fransız sömürgesi bu eski Osmanlı toprağında, ekonominin canlı ve hareketli olması tabii ki beklenemez. Ancak insan, henüz dokunulmamış, yıpratılmamış, yağmalanmamış ve yozlaşmamış bir unutulmuş ülke duygusunu da çok kolay ve çabuk ediniyor. Yükselen yeni değerlerin anaforu, içine fazla şey çekemiyor. Korunan şeyler ağırlıkta. Bu "koruma" ne kadar bilinçli, pek belirgin değil. Ayrıca yanlış şeyler de korunuyor muhakkak, ama temizliğin, safiyetin, el değmemişliğin korunduğu ortada. İşlenmemiş cevher gibi, doğal. Bütünleşme ama ne pahasına, modernleşme ama ne pahasına sorularının sorulduğu (ya da sorulmadı-

ğı) bizimki gibi ülkelerde, fırtınanın önüne kattığı, gözü dönmüş hırsların tecavüzüne uğramış "yeni yapılanma" ülkelerinde yitirilecek şeylerin neler olduğunu görebilmek için bir gözlem yeri Tunus. Çünkü henüz pek bir şey yitirmemiş.

Bir trafik keşmekeşi yok, araba sayısı fazla değil, apartmanlaşma her yeri sarmamış, gürültüden söz edilemez. Batı ürünleri her vitrinden saldırmıyor, para harcayacak yer bulunamıyor, erkekler efendi, kadınlar alımlı, gençler ağırbaşlı, çocuklar neşeli, yaseminler kokulu, duvarlar beyaz, verandalar temiz.

Bu tablo, kitlesel turizme açılmış belli sahil şeritlerinde oldukça farklı. Çölü bile yaracakmış gibi durdurulamaz bir hızla ilerleyen yapılaşma, böyle yerleri, örneğin kuzeydeki Hammamet Körfezi'ni, güneydeki pilot turizm merkezi Cerba Adası'nı bir şantiyeye çevirmiş. Kıyıya paralel kesintisiz otel sıralarında her köşe başında birini yakalamaya çalışan her türden satıcılar, turistlerin yaka paça sokulduğu köksüz ve anlamsız dükkânlar, gereksiz, plastik ve frapan renkler, fayans veya mozaik zevksiz duvarlar, yılışık gençler, para kazanmak "zorunda" olan çocuklar, son nefesini vermiş sessizlik, yeni yerleşimler yüzünden terk edilmiş ıssız tenhalar, turistler, turistler... Gene de güzellikler ağır basıyor.

Plastik kaplar içinde su satılmasına bu ülke yenilerde ve aniden geçmiş olmalı. Her yerde bulunuyor, her yerde farklı fiyata satılıyor. Petler ise her yere atılıyor. Hem şehirlerarası yolların kenarlarına üçer-beşer metre aralıklarla dizilmişler, hem de her köyün bir köşesine yığılmışlar, tepeler halinde duruyorlar. Geleneksel olduğu belli cam şişeler de var, ancak nedense bunlar pek hevesle satılmıyor.

Bu gelişme (plastiğe geçme), turizme açılmayla bağlantılı olmayabilir. Zaten turizm bile korunan bazı şeyleri kıramamış. Örneğin içki satışı; viskilere, votka ve cinlere hiçbir yerde rastlayamıyorsunuz, belki de arasanız bulamayacaksınız. Örneğin bira ve kola tekelleri. Yalnızca Tunus'ta üretilen bira ve kola satılıyor. Üstelik her kasaba veya kentte tek bir dükkanda. Örneğin Avrupa ülkeleri şaraplarını hiçbir şekilde içmek mümkün değil. Otellerde bütün içkileri bulmak mümkün olduğu halde, bira ve şarap yalnızca Tunus'ta üretilenle sınırlı. Köklü bir şarap üretimi olduğu anlaşılıyor. Fransızların geçmiş varlığının bir göstergesi.

Yakın zamanlara kadar sürmüş olan ve şimdi savunanı pek kalmamış olan bizdeki "devletçi" ve korumacı uygulama, Tunus'ta hâlâ devam etmekte. Dışardan her şeyi almanın ve ülkelerini satmanın akıllılık olmadığını düşünüyor olmalılar. Özelleştirme dalgası, 80'li yıllarda bir darbe vurmuş olmasına rağmen, kaleleri düşürememiş.

Osmanlı ve Fransız Tunus'tan şimdiki Tunus'a

Kırka altmış ve elliye yetmiş gibi boyutlardaki renkli afişler, onlarcasıyla hemen hemen bütün duvarları kaplıyor. Yüksek duvarlarda yukardan aşağıya dört-beş sıra. Yani geniş boşluklarda yüzlerce. O kadar çok yerde rastlıyoruz ki, bazen üniformalı bazen sivil, ciddi ama güleç yüzlü bu lidere, yadırgıyoruz. Tunus'ta kısa bir süre dolaşıp bu yüze aşina olmamak mümkün değil. Resmiyetin dayatmasını düşündüren yüzün sahibi Zeynel Abidin Bin Ali. Burgiba çizgisini sürdürüyormuş. Burgiba zamanında esamisi okunmayan dinci eğilimler ise güçlü olmamakla birlikte Bin Ali'ye muhalefet etmekteymiş. Burgiba zamanında ortaya çıkmayıp şimdi var olmalarını, Burgiba'nın karizması biraz açıklasa bile, esas farkın dönemin özelliğinde yattığını düşünmek gerekiyor. Kaldı ki dış etkiler biliniyor, su yüzüne çıkmayan ancak içten içe varlığını sürdüren çatışmanın dinci tarafı, İran tarafından desteklenıyormuş.

Ne olacak bilinmez, ancak Tunus, başka İslam ülkelerinden, örneğin Mısır ve komşusu Cezayir'den farklı. Zaten aydın birikiminin ve ilerici eğilimlerin Tunus'ta büyük önemi ve kendine özgü çizgileri var (Risler). Burgiba öncesi döneme damgasını vuran, İslam reformculuğu, Osmanlı mirası, Türkiye'dekinden ve başka yerlerdeki Osmanlı topraklarındakilerden olumlu, İdare, adliye ve mülkiyet mekanizmaları, kendi içinde görece iyi sonuçları olan "ıslahat"lar, reformlar geçirmiş. Modern eğitimin örnekleri geçen yüzyıldan kalma. 1960'lardan beri bütçenin üçte biri eğitime ayrılmaktaymış. FKÖ ve Arap Birliği'ne 1979'dan sonra Tunus kucak açmış (hatta bu yüzden 1985'te Tunus'taki FKÖ karargahı İsrail tarafından bombalanmıştı). Körfez Savaşı'nda Tunus Irak'ın bombalanmasına karşı çıktığı için önceden kararlaştırılmış bazı yardımları alamamış.

Ayrıca Fransız idaresi dönemi de, başka yerlerdeki, örneğin Cezayir'deki kadar yıkıcı olmamış. Zaten uygulama bile sömürge değil, "himaye" şeklinde.

Fransız aydınlanmacılığının İslam dünyasında en çok Tunus'ta etki yarattığından da söz ediliyor (Berkes). Kendi "Jöntürkleri" olan belki tek Arap ülkesi. "Parmağıyla şafakların umudunu" çağıran (El Şabbi), "yüreğinin yıkıntılarından samanyolu saçan" (Bin Gabrit) politik ozanların toprağı Tunus'ta, Arapçılık yerine Tunuslu olma bilinci, bireysellik yerine toplumsallık, Batıcılık yerine yurtseverlik, ayırıcı ve belirgin özellikler göstermiş. Toplumsal kaygılarını ülküleriyle harmanlayan El Fassi,

> *"Mademki talihsiz bir ulusum var,*
> *özlediği yaşama ulaşmanın yolunu bulamamış,*
> *nasıl tad alayım yiyecekten,*
> *nasıl hoşlanırım içecekten"*

diyor. Mustafa Tlili, öfkeli kahramanına sömürgeciliğe karşı mücadele çağrısı yaptırır, Tahir El Haddad emekçiyi savunan bir militandır, El Marzuki insanı yüceltir ve halk efsaneleri toplar, El Beşir Hrayif gerçekçi eğilimin öncüsüdür, El Cabiri sınıf mücadelesi tabloları çizer. Arap dünyasında ilk tiyatro oyunu ve ro-

man Tunus'ta geçen yüzyılda ortaya çıkmış. Kadın yazarların ağırlığının olduğu, kadını konu alan eserlerin dikkati çektiği ve kadın sorunlarının çok işlendiği bir edebiyat aynı zamanda Tunus edebiyatı.

1956'da, mücadelenin otuz yıllık lideri Burgiba önderliğinde bağımsızlığına kavuşan Tunus (Fransız hakimiyeti 1881'de başlamış), 1961'de 10 yıllık bir planı uygulamaya koyan ve bunu sonuna vardırabilen bir ülke olma ayrıcalığına da sahip.

Karşılaşılanlar, görüntüler

Bir sahil şehri olan Zarsiz'te bir atlı gösteri. Turistler için yapılıyor olabilir, ama değil. Tunuslular'dan başka pek insan yok, yalnızca birkaç Avrupalı. Çoğunluk gençler ve çocuklar. Herkes sevinç içinde.

Zarsiz'in deniz kenarı kumsal. Elli-altmış metrelik kum şeridinden sonra çitler, duvarlar, evler, yapılar başlıyor. Kalabalık, yerleşim bölgesi tarafında. Süslenmiş atların üstünde gösterişli giysileriyle biniciler, bu kumsalda dörtnala gidip geliyorlar. İkişer kişi olarak aynı anda başlayan ve yarış olmayan koşu, atların yanyana gitmeleri ve binicilerin kollarını birbirlerinin omuzlarına atmaları şeklindeki bir figürle sürdürülmeye çalışılıyor. Çoğunlukla başarıyorlar. Her gidip gelmeden sonra biniciler ve atlar değişiyor, ama yapılan şey aynı. At üstünde yapılan herhangi bir beceriyi değerlendirme imkânı olmayan bir insan olarak buradaki hüneri pek anlayamıyorsam da, bu zarif gösteriyle ilginç bir geleneğin sergilendiğini düşünüyorum.

Yapılardaki özellik, kemer ve kubbe. İslami çizginin bir mimari özelliği, şimdi beyaz olmayan yeni binalarda bile hâlâ sürüyor, biraz da inatla. Kemerlerin ortadan kesilmişine, yarısı olmayanına rastladığımız gibi, kemerin dayanak olması gereken sütununun boşlukta kaldığını, zemine kadar varmadığını da sıkça görüyoruz. Sorun, kemerin yapısal sağlamlığına gerek duymayan yapı malzemesinde herhalde!

Camiler cansız görünüyor. Girip çıkana, ezan sesine pek rastlamadık. Denk gelmemiş olmalı. Minareler yuvarlak yüzeyli değil, köşeli ve düz kenarlı. Türkiye'de böylesi yok. Bu kare veya altıgen prizma şekilli minareler, pek yüksek olmadıkları gibi, bizim silindirikler gibi ince de değiller. Ancak hepsinin zarafetten yoksun ve binalarına uyumsuz oldukları da söylenemez.

Doğum oranının yüksek olmamasına karşın son otuz-kırk yılda ölüm oranının çok düşmesi yüzünden nüfus artışı devam ediyormuş. Bununla birlikte nüfus genç (1990'da ülkenin yüzde 40'ı 15 yaşın altında imiş).

Kadınlar, büyük şehirler dışında çoğunlukla hasır şapkalar ve koyu renk uzun elbiselerle dolaşıyorlar. Köylerde günlük işlerde, turistik bölgelerde çalışma hayatındalar.

Fes ya da şapka görmedik, sandığımızın tersine. Kılık kıyafetler ve görünüşler çok çeşitli olmakla birlikte yadırganmayacak özelliklerde. Sakal, aidiyet belirtmek; çarşaf ve örtünme, mesaj vermek; şalvar, cübbe benzeri şeyler, protesto etmek; ibadet, rahatsızlık yaratmak için değil çünkü. Her şey doğal, zorlanmasız, içten geldiği gibi.

Bütün tanıtma broşürlerinde, Tunus'la ilgili kitaplarda iki satırla da olsa mutlaka geçen 'legmi'yi her yerde soruyor, hiçbir yerde bulamıyoruz. Bir palmiye içkisi. Alkollü olup olmadığını da öğrenemedik ama palmiye şarabı da deniyor.

Bir ölçü olsun diye ekleyelim. Otellerde iyi para alan dil bilen personelin eline ayda en fazla 300 DM kadar para geçiyormuş. Yüksek ücret yani.

Başkent ve kalbi: Tunus ve Medina

Başkent Tunus oldukça modern, ölçülü, temiz. Ne büyük Batı kentlerinin rahatsızlıkları, ne doğu başkentlerinin boşvermişlikleri. Çalışan nüfusun üçte birinin yaşadığı milyona yakın nüfusuyla elbette canlı ve gürültülü, ama ipin ucu kaçmamış. İlk fark edilenler, kentin geniş alanlara yayılmışlığı, plana göre yapılanmış olduğu, kaotiklikten uzak düzeni, tarihle yeninin zorlanmadan sağlanmış uyumu. Akşamları belli bir saatten sonra sokaklar, caddeler beklenmedik bir biçimde tenhalaşıyor, elayak çekiliyor.

İlk defa 1534'te Barbaros'un fethettiği kent, Kartacalılar tarafından Kartaca'yı korumak için Kartaca'nın bitişiğinde bir askeri üs olarak kurulmuş.

En önemli yeri, merkezindeki "eski şehir". Şimdi, bizim İstanbul Kapalıçarşısı'na benzemiş bir ticaret merkezi, ama aynı zamanda gerçek bir şehir ve bir "kapalışehir". Tabii turizme de açılmış. Yalnız belirtmek gerekir; Kapalıçarşı'dan çok daha sıkışık ve yoğun olduğu bir yana, kapladığı alan onun aşağı yukarı dokuz katı (270 hektar, bizimkisi 30,7 hektar). Bu karşılaştırma, kısa bir süre içinde nasıl gezileceğini, ya da nasıl gezilemeyeceğini gösteriyor olmalı. İki insanın karşılaştıklarında birbirlerine yol vermek zorunda kaldıkları sokakları, her şeyin satıldığı çok küçük ve çok büyük dükkanları ile bu Ortaçağ kenti "Medina"da, yapıların içlerinden ve damlardan da geçişler var. Gündüzleri iki katına çıkan 150 bin kişilik nüfusuyla bu eski şehir, başkentin en eski, en büyük ve haliyle en önemli camisini de içinde barındırıyor (El Zeytune Camii, yapımı 732).

"Souk" denilen çarşılar, bütün kentlerde var ama bu "Kapalıçarşı" başka türlü. İçinde kaybolmamak mümkün değil. Bizim görece alışık olduğumuz bu tarza yabancı olan Batılı turistlerin, surlarla çevrili Medina'da nasıl çarpıldıkla-

rını, nasıl kendilerinden geçtiklerini, Medina'yı ne kadar ilginç bulduklarını tahmin edebilirsiniz.

Medina'nın büyük kapısına birkaç yüz metre yakınlıktaki büyük katedral, hemen yanındaki Jugendstil cephesiyle tiyatro binası ayrıca ilginç.

Benzeri olmayan müzeler

Çok örnek var ama yalnızca iki örnekten söz edeceğiz. Bardo Mozaik Müzesi ve Sidi Bu Hrissan İslam Taş Oymacılığı Sanatı Müzesi.

İkisi de olağanüstü. Bu iki müzedeki eserlerin benzerlerini bu şekilde dünyanın hiçbir tarafında görmek mümkün değil herhalde. Başkentin bir semti olan Bardo'daki mozaik müzesi, 1888'de arkeoloji müzesine dönüştürülmüş olan bir saraymış. Sonraları mozaiklere hasredilerek bir mozaik müzesi haline getirilmiş. Ülkenin her tarafından toplanmış her dönemden örnekler var. İnanılmaz boyutlardaki geniş mozaikli yüzeylerin taşınması, duvarlara ve yerlere işlenmesi, müzenin düzeni ve başka birçok şey hayranlık uyandırıcı. Bu müzeye rakip olabilecek yoğunluktaki eserlerin yalnızca Roma ve İstanbul'da bulunduğunu, ancak bunların da birer mozaik müzesinde bir araya getirilmemiş olduğunu ekleyelim.

Taş Oymacılığı Sanatı Müzesi, konuya yakın olmayanlar için belki çok ilginç değil gibi görünüyor, ama meraklıları için içinden çıkılamayacak dipsiz bir kuyu. Bu açık hava müzesi, başkentin merkezinde.

Sanatçıların gözünde

Tunus resimleri çok bilinen August Macke, 1914'te Klee ve Moilliet'yle birlikte Tunus'a gelir. Beyaz evler ve beyaz duvarlar beyaz resim kağıtlarına renkler içinde yerleşirken, kır kahveleri ve kent kahveleri "Türk Kahvesi I, II, III" adlarını alarak resimlenirken, ressam olduğunu duyumsamaya başladığını yazacaktır günlüğüne, "renkler ve ben birbirimizi bulduk" der. Aynı yıl, döndükten altı ay sonra ölecek olan Macke, Tunus'ta büyük bir kısmı suluboya olan 38 resim yapar, onlarca desen çizer.

Tunus'u görüp etkisinde kalan yazar da çok. Flaubert, Maupassant, Andre Gide, Duhamel, Bernanos gibi sanatçılar bunlar arasında. Tunus'tan yazmışlar, Tunus'u yazmışlar, Tunus'un büyüsünden kurtulamamışlar.

Yaşam ve sonsuzluk

Çöl. Varoluşun noktalandığı yer. Ya da öyküde dendiği gibi "açık labirent". Bir Arap kralının, kendisini içine soktuğu labirentine karşılık Babilli krala kendi ülkesindeki labirenti göstermek istediğini söylemesiyle gelişen mesel. Arap kralın Babilli kralı getirip çölün ortasına bırakmasıyla sonuçlanır (Borges). Bütün labirentlerin bir çıkış yolu olmasına karşın, bu "labirent"ten "çıkış" yoktur.

Çöl sonsuz mu? Çölün sonsuzluğu evrenin sonsuzluğu gibi. Elbette sonsuz değil, ama sonuna varamadığımız sürece sonsuz.

Asimetrik kollarıyla kaktüsler, ufuk çizgisinde titreşen kum derinliği, doğanın en yalın, en düzgün ve en düzenli hali, ve elbet büzün. Çünkü, renk yok, aynı pastel çizgi her şeyi içine almış; çıt çıkmıyor, bu sessizliğin yaşayan bir dünya olduğunu anlamak olanaksız; hareket yok, kıpırdamazlıktan başka bir şey algılanamıyor; beklenti yok, sonsuzluğun duygusuzluğu içerdiğini sanıyorsunuz; gerçeği yaşamak yok, yanılsamanın kaçınılmazlık olduğunu görüyorsunuz aniden; geldiğiniz gibi gidemiyorsanız umut da yok.

Çölün eşiği, ters duran banyo küveti geometrisiyle kilometreler boyu uzanan tepeler. Henüz kum olamamış taşlar, henüz çöl olamamış ve sonsuzlaşamamış doğa.

Aklımıza Nevada Çölü, Arizona Çölü geliyor, ne kadar benziyor onlara diyoruz bütün bunlar. Arkasından düşünüyoruz, Amerika'yı. Nevada'yı görmüşlüğümüz yok, ama ortada olan şu; çölü kovboy filmlerinden tanımışız, o kaktüslerle tepeleri de oradan biliyoruz. Çöller, Tunus çöllerinin de içinde bulunduğu geniş çöl alanları 15-16. yüzyıllardan beri bizim topraklarımızmış; çöllerin bulunduğu ülkelerde yaşayanlarla ya soydaşmışız ya da din kardeşi; şu anda çöllere uzaklığımız en fazla bin mil (Nevada Çölü'ne ise hiç değilse 8-10 bin mil uzaklıktayız) imiş; ne farkeder! Görüş alanı içinde hiç deve ve vaha olmadığını da belirtmemiz gerekiyor; çölü "Arabistan çölü" olarak düşünememenin bir nedeni de bu herhalde.

Akdeniz, çöl ve alçakgönüllülük

Deniz, her yerde deniz. Rüzgârı, dalgası, yosunu, balığı ve balıkçısıyla. Ama Akdeniz bambaşka.

Akdeniz, her yerde Akdeniz. Palmiyesi, gezinti sahilleri ve sahil gezintileriyle, balkonlu tek katlı taş evleri ve beyaz evlerin renkli pancurlu pencereleriyle.

Günbatışlarına başka turuncular ve çizgiler sarılmış, çöle gitmeye çalışan bu Akdeniz'de. Düşünüyorsunuz, çöl mü Akdeniz'den, Akdeniz mi çölden alacaklı. Hangisi hangisinden çoğalıyor kendini. Tunus'u iyice gördüğümüzü ve tanıdığımızı söyleyemem, ama gördüklerimiz içinde sözü edilecek daha çok şey var. Tunus'ta Türk olmaktan (pasaportumuza bakan memurun yüzünden sevinmişlik geçmişti, ilk izlenimdi bu, Türk olduğumuzu anlayanların gözlerinin içi mi gülüyordu?), soyut sanatın çok güzel örnekleriyle bezeli Berberi sanatından, dükkanlar, çarşılar ve pazar yerlerinden, sefalet karşılığı olmayan yeraltı konutlarından (Berberi evleri), görevi ilginç şeyler anlatmak olan gönençli müze görevlilerinden, şimdi üretimini turistler için yapan çömlekçi köylerinden, her adımda karşılaşılabilen Osmanlı-Türk izlerinden, geleneksel sanatlar olan dokumacılık ve halıcılıktan, yiyecekler ve yemeklerden, gördüğümüz güzel kasaba ve şehirlerden, adım başı rastlanan antik şehirler ve kalıntılardan, çeşitli yüzyıllarda merkez olmuş tarihi şehirlerden, örneğin mutlaka sözü edilmesi gereken Kayrevan'dan, zeytinden ve zeytin ağaçlarının özelliklerinden, beyaz duvarlar ülkesindeki canayakın, sessiz, ağırbaşlı, olgun ve neşeli insanlardan henüz söz edemedik. Ama olsun, Osmanlı'yı yaşayan bu Mağrip ülkesinde görmediklerimizi gördük, bilmediklerimizi öğrendik, aramadıklarımızı bulduk. Bir başka sefer görmeye ve göstermeye kapı olsun dedik.

Batı merkezli matematik

Sömürge dönemlerinden bugüne, matematiksel-teknolojik kültürün gücü öylesine gelişmiştir ki artık batılı matematik eğitimi evrenselleşmiştir. Bu yüzden matematik, kültürden bağımsız olarak öğretilmektedir.

Sedat Aybar (*)

Kapitalizmin: dünyaya yayılma sürecinde, politik, ekonomik, askeri ve kültürel, değişik alanlar içerisindeki farklı unsurları kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı bilinen bir gerçek. Emperyalizm, bu unsurların yanı sıra, görünüşte bunlardan bağımsız, başka silahlara da sahip. Matematik bunlardan biri. Bu yazının amacı, matematiğin, emperyalizmin hegemonyasını oluşturmada ne gibi bir fonksiyon üstlendiğini tartışmak.

Batı sömürgelerindeki okullarda öğrencilere dayatılan dil, din, tarih vs. gibi konular arasında matematik, evrensel geçerliliği olan bir disiplin olarak empoze edilmektedir. Bu görüşe göre matematik kültürden bağımsızdır.

İki kere iki dört eder. Negatif bir sayı, negatif başka bir sayı ile çarpıldığı zaman pozitif bir sayı elde edilir. Üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir gibi, geleneksel zekâyı matematiğin evrensel olduğu sonucuna götüren, dolayısıyla kültürden bağımsız olduğunu kabul ettiren ve dünyanın her yerinde geçerli olduğu savunulan görüşlerin evrensellik anlayışlarının sorgulanması gerekmektedir. Herhalde antropoloji literatürüne yabancı olmayanlar, bugün çağdaş okullarda okutulan matematiğin, tek matematik olmadığının farkındadırlar.

Eğer doğru olarak bir üçgen çizerseniz, bütün iç açılar toplamı yaklaşık 180 derece olacaktır. Yaklaşık 180 derece olmasının nedeni çizimdeki ve ölçümdeki hatadan meydana gelir. Yoksa toplam tam 180 derecedir. Matematiksel doğrular da, gerçek hayattan böyle soyutlamalarla dolu olduğu için, içerikten ve evrensellikten uzaktırlar. Fakat bu dereceler nereden gelmektedir? Neden toplam 180 derece, niçin 100 ya da 200 değil? Hem neden üçgenlerle ilgilenmek zorundayız. Temelde bu sorunun cevabı "çünkü birileri bu işlerin böyle olmasını istedi ve öyle belirledi" mi olmalıdır? Matematik fikirler de tıpkı diğer ideler gibi insanlar tarafından yapılmıştır.

"Batı Avrupa Matematiği" diyelim

Bilmekteyiz ki dünyada birçok sayma yöntemi bulunmaktadır. Örneğin, Yeni Gine'de, hepsi onluk temelde olmayan 600 kadar sayı sayma devirleri kaydedilmiştir (Yeni Gine'de 750'nin üstünde dil konuşulmaktadır). Ayrıca, parmak saymanın yanı sıra vücudun diğer bölgelerine dokunup; o bölgenin adını bir sayının parçası olarak kabul eden sayı sayma türleri mevcuttur. Sayılar; ipe atılan düğümlerde, tahta parçalarının ve taşların üstünde, ya da tesbih taneleri kullanılarak bu sistem içinde tamamlanmaktadır. Buradaki sayı sayma zenginliğinin, çağdaş olanın tek ve en üstün olduğunu kabul edenler için ne kadar baştan çıkarıcı olabileceğini düşünün.

Bununla birlikte, bizim ilginç bulduğumuz yalnızca sayılar ve sayı sayma sistemlerinin farklılığı değil. Örneğin uzay kavramı. Euclid geometrisi, özellikle atomik, nesne-yönelimli noktalar, tasarılar, doğrular, düzlemler ve katılar üzerine kurulu tek bir kavramdır. Oysa başka kavramlar da vardır. Meseta, Navajo kızılderililerinde uzay kavramı ne bölünebilir ne de nesneleştirilebilir ve herşey hareket halindedir. Belki de daha temel olan, batılı hiyerarşik sistemlerden ayrı bir sınıflandırmaların var olduğunu kabul etmektir. Yeni Gine'de, sınır sınıflandırması diye adlandırılan, hiyerarşik olmaktan çok doğrusal olan bir sınıflandırma vardır.

Hint-Avrupa dil ve mantığı, hiyerarşik sınıflandırma matrixleri içerisinde, soyutlama düzlemleri; diğer dil grupları ise, farklı mantık temelinde değişik soyutlama düzlemleri geliştirdi. Bu tip gerçekler, matematik hakkında uzun süredir var olan inançlara ve batı matematiğinin temel varsayımlarına meydan okumaktadır. Farklı aritmetiklerin, geometrilerin ve mantıkların alternatif sembolleştirmelerini tanımak böylece alternatif matematik sistemlerinin olup olmadığı sorusunu ortaya koyar.

Batı matematiğinin sömürgelerdeki kültürel işgal sürecinin üç ana uzlaştırıcı yönü olmuştur: ticari, idari ve eğitimsel.

Burada bazıları, yukarıda bahsedilen türden matematiklerin, mahalli olduğunu, daha özgün matematik fikir dizilerinden oluştuğunu, kabul gören "evrensel" matematik gibi genel ve sistemleştirilmiş olmadığını ileri sürebilirler. Bununla birlikte şu aşamada açık ve net olarak, tıpkı tüm kültürlerin, dil, din, ahlâk, töre ve akrabalık sistemleri ürettiği gibi matematik sistemleri ürettiğini kabul etmek gerekmektedir. Dolayısı ile artık matematiğin, kültür temelli bir fenomen olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Bundan sonra matematikten konuşurken, tıpkı dinden, dilden konuşurken olduğu gibi daha çok spesifik olmamız gerekir. Bugün olgunlaşmamış olan matematik türü, son üç yüzyıldır belli bir kültürün, Batı Avrupa kültürünün parçası olarak gelişmiş bir matematik türüdür. Bu yüzden bu yazıda Batı Avrupa matematiği olarak adlandırılmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki, dünyanın diğer yerlerinde, Batı Avrupa matematiğini ve matematiği bir araç olarak kullanarak Batı kültürünün öğretilmesine ya da onun bir parçası olmaya karşı çıkabilecek pek çok matematikçi, bu gelişmeye karşı çıkmak yerine ister istemez, katkıda bile bulunmuştur. Batı Avrupa kültürünün bir parçası olduğu için ve özellikle sömürgecilik hedeflerinin gerçekleşmesine hizmet ettiği için, batı matematiği denmesinde sakınca yoktur.

Kültürel işgal sürecinin ana unsurları

Batı matematiğinin sömürgelerdeki kültürel işgal sürecinin üç ana uzlaştırıcı yönü olmuştur: ticari, idari ve eğitimsel. Ticaret, açıkça ölçümlerin, birimlerin, sayıların, paranın ve bazı geometrik nosyonların kullanıldığı bir alandır. Sömürgeleştirme sürecinde, uzunluk, alan, ha-

cim, ağırlık, zaman ve para gibi batı standartlarının yerli halka dayatılması gerekmiştir. Nedense, yerli halkın kullandığı ölçü sistemleri hakkında literatürde çok az referans vardır. Araştırmacılar, ancak yeni yeni ölçü sistemlerinin varlığını kabul etmeye ve bunların dökümlerini yapmaya başlamışlardır. Böylece, ticarette kullanılan tüm birimlerin tamamıyla batılı olduğu ve batılı matematik sistemlerinin saldırısı karşısında direnmeyi becerebilmiş mahalli sistemlerin ya giderek asimile olduğu ya da ölmeye yüz tuttuğu gözlemlenmiştir. Bazı durumlarda, batılı tüccarların gereksindiği miktarları ölçmeye yarayacak, mahalli ölçüm birimleri dahi yoktur. Örneğin, Yeni Gine'de yerli halk arasında, iki tarlanın alan olarak birbirine eşit olduğunun söylenebildiği, ama bu durumun her zaman tartışmaya açık olduğu bilinmektedir. Bir kayanın hacmi ile örneğin suyun hacmini karşılaştıracak bir sistem, böyle bir işlemin hiç gereği olmadığı için mevcut değildir. Böyle bir gereklilik ancak, kayaların yerini oynatıp, baraj kurmak gibi mühendislik eylemlerini sürdürmek açısından gerekli olabilirdi.

İkinci olarak, batı matematiği, hükümet ve idare mekanizmaları yoluyla diğer kültürlerin matematik sistemlerini imha edebilmiştir. Özellikle, büyük ölçekte nüfus sayımı için gerekli olan sayım ve numaralandırma sistemleri batılı numerik sistemlerin kullanılmasını gerektirmiştir. Araştırmalardan öğrendiğimize göre dünyadaki sayma sistemleri sonlu ve sınırlı tabiattadır. İgbo ve İnkalar'da olduğu gibi, elbette toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren ve büyük miktarları saymaya yarayan sayı sistemleri de vardır. Fakat sömürgeciler bu sistemleri anlamakta zorlandıkları için bunları ne kullanabilmişler ne de geliştirebilmişlerdir.

Batılı matematiğin empoze edilebildiği bir diğer kanal, sömürgelerde kurulan idari yapılardır. Bu idari yapılar, insanların toplumsal işlevlerine göre hiyerarşik sistemler içinde tanımlanan bir dil (kavramları, sözcükleri) geliştirmiştir. Anlamsız gibi durmasına rağmen, isimlendirme (etiketlendirme) ve sınıflandırmaya fazlasıyla tutkun Batı tarzı düşünme biçimi içinde büyümüş herhangi birinin farklı türde kavramlaştırmaları ve dillerin var olabileceğini düşünmesi çok güçtür.

İngiltere'de yapılan araştırmalara göre, anne ve babalar, bu ülkede çocuklarına dilin en önemli işlevinin referans olduğunu öğretirler. Çocuklarını, sınıfların ve etiketlerin ön planda tutulduğu bir topluma hazırlarlar. Kaluli ve Papua Yeni Gine'nin güney düzlüklerinde ise, anne ve babalar çocuklarının dil eğitimi konusunda herşeyden çok vakit harcarlar ve dil eğitimindeki hedefleri farklıdır. Kalulili çocuk, dilin en önemli işlevinin kendini ifade etmek olduğunu, iktidar sahiplerinin kullandığı dilin, diğer insanların davranışlarını kontrol ve manipüle etmeye yönelik olduğunu ve bu yüzden bazı insanların güçlü söz söylemeye düşkün olduklarını öğrenir. Bu çocukların dil eğitimi, bu tür insanlara karşı dikkatli olunmasını öğrenmekle geçer.

Sömürgeleştirme sürecinde, uzunluk, alan, hacim, ağırlık, zaman ve para gibi batı standartları yerli halka dayatılmıştır.

Sömürgeci matematik eğitimi

Böylece, batılı matematik sisteminin, batı kültürünü dayatmasında kritik rol oynadığı üçüncü alana, eğitim alanına gelmiş olduk. Hemen tüm sömürgelerde dayatılan eğitim, sömürgeci devletin anavatanında var olan eğitim sistemini yansıtıcı bir işlev görmektedir. Bu dayatmanın iki düzeyi vardır. Birincisi, süzme prensibine uygun olan işlevdir. Buna göre, şayet sömürgelerde elit tabakalar eğitilirse, bunların batı kültürüne yakınlığı, zamanla tabandaki kitlelere yayılacaktır. Elbette burada "taban" ve "tabanın eğitimi" Avrupa içeriklidir. Böylece, tabanın sömürgeciler hükmünde, ticari ve idari yapılara uygun haraket edebilecek kadar eğitilmesi yeterli olacaktır. İlkokul eğitiminin amacı budur. Bu yüzden, uygun olacak seviyede belli bir matematik eğitimi dayatılır.

Ortaokul, daha çok eliti eğitmeye yöneliktir. Hindistan'da ve Afrika'da sömürgecinin anavatanındaki okulları yansıtan okullar ve kolejler kurulmuştur. Elbette, farklı sömürgecilerin, kendi sömürgelerinde inşa ettiği kurumlar farklı farklıdır. Ancak, bu o dönemdeki sömürgeci ülkelerin felsefelerindeki farklılığı yansıtmaktan öte bir anlam taşımaz. Sömürgelerde öğretilen matematik, gülünç bir ukalalık düzeyinde, ülke gerçeklerinden uzak ve çarpıktır. Buna örnek olarak, anlamsız problem kurguları verilebilir. Bizim ülkemizde öğretilen matematik de pek farklı problem kurguları üretmemiştir.

Matematik eğitimi, soğuk, ilgisiz, seçkinci ve elitisttir. Avrupa'da olduğu gibi, Cambridge Overseas Certificate (Cambridge Denizaşırı Ülke Sertifikası) gibi yapılar tarafından idare edilmekte ve kültürel olarak "yüksek" seviyelere denk düşmektedir. Fransızlar'ın bir dönem sömürgelerinden gelen yabancılara "bonne pour l'orient" (doğu için yeterli) diplomalar verdikleri bilinmektedir. Bu, bilinçli kültürsüzleştirme stratejisi batının en iyiyi bildiğine, bu yüzden emir verme yetkisine sahip olduğuna inandırma çabalarından başka bir şey değildir.

Sayılar ve ölçümlerin, ticaret, sanayi ve idari işlerde kullanımı, matematiğin, iktidar ve kontrol değerlerine işaret eder. Açıkça, o kadar kullanışlı, güçlü bir ilişki geliştirir ki, ilişkiye gireni baştan çıkarıp tutsak eder. O halde, olaya bütünlüğü içinde baktığımızda, matematiksel-teknolojik ve kültürel tüm değerler (ticari, idari, eğitimsel ve hegomonik) aslında emperyalizmin genel olarak temsil ettiği gücün simgesidir. Soğuk mantığı, açık akılcılığı, kesinliği ve objektifliği (görünüşte kültürden ve değerler silsilesinden bağımsız) insanca hatalardan yoksun, kontrol ve öngörme gücüyle, sorgulamayı ve meydan okumayı cesaretlendirmesiyle, daha güvenli bir bilgiyi temsil ediyor görünmesiyle matematik, gerçekten emperyalizmin güçlü bir silahıdır. Teknolojinin kullanımı, sanayinin, elektroniğin ve ticaretin gelişmesi matematiksel yöntemlerle olduğu için, matematik statüsü sarsılamaz bir yere oturmuştur.

Sömürgeci güçlerin, bu denli gelişerek sömürgeci olabilmelerinin nedeni matematik kaynaklı teknolojik ve bilimsel gelişmedir. Sırf bu yüzden de matematik, emperyalistlerin çantasındaki en önemli gizli silahlardan bir tanesidir. Sömürge insanlarına dayatılan, batılılaşmış, sanayileşmiş ve üretim yönelimli gelişme stratejileridir. Sömürge dönemlerinden bugüne, matematiksel-teknolojik kültürün gücü öylesine gelişmiştir ki artık Batılı matematik eğitimi evrenselleşmiştir. Hatta bu yüzden, kültürden bağımsız olarak öğretilmektedir. Bugün, yeni emperyalizm döneminde, batılı matematiğin emperyalizmin ne tür bir silahı olduğu açıklanmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda pek çok araştırma yapılmaya başlanmıştır. Batılı matematiğin evrensel gücü arttıkça onun ne anlama geldiğini anlama çalışmaları yoğunlaşmıştır. Etno-matematik araştırmalarına ilgi artmıştır. Bu çabalar, gelecek kuşaklara, gerçekliği kavrama ve daha güzel bir dünya yaratma konusunda sömürgeci-emperyalist, hiyerarşik düzen kurgulayan matematikten daha yararlı olacaktır.

(*) SOAS (School of Oriental and African Studies) Ekonomi Bölümü öğretim üyesi-Londra

Etik açıdan ilaç sektörü ve hekim ilişkisi

Hediye ilişkisi, hekimin karakterini, bireysel çıkar yönünden etkileyebilir. İlaç şirketlerinin hediyeleri, insani eğilimlerimizi bireysel çıkar yönünde beslerler; hastalarımızın iyiliğini düşünme yönünde teşvik edici bir nitelikleri yoktur.

Nükhet Örnek Büken (*)

Hekimler ve hekimlerin bağlı olduğu akademik ve mesleki kuruluşlar ile, sağlık alanında hizmet veren ilaç sektörü arasındaki ilişkiler, son zamanlarda ülkemizde de yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Ankara Tabip Odası (ATO) Etik Bürosu bu bağlamda "Tanı-Tedavi Sektörü-Hekim İlişkisi" adında yeni bir projeyi hayata geçirmeye karar vermiştir. Proje kapsamında hem genel kamuoyunun, hem de hekim topluluğunun konuya duyarlılığını arttırmak amacıyla bu yazı kaleme alınmıştır.

Burada "ilaç sektörü"; ilaç üreticisi ticari firmadan bu firmayı kendi ülkesi içinde ve dışında temsil eden, ürünleri pazarlayan, satışları artırmayı amaçlayan her türlü promosyon faaliyetinden sorumlu kuruluşlara kadar, tüm ticari zinciri kapsamaktadır. "Sağlık alanında hizmet veren" sıfatı ise ilaç üreten farmasötik şirketleri, her türlü biyomedikal cihazın yapımcılarını ve sağlıkla ilgili tüm özel hizmet firmalarını nitelemektedir.

Geleneksel olarak ilaç sektörünün sağlık hizmetlerine katkısı sadece üniversitelerde ve benzeri araştırma kurumlarında yapılan çalışmalar sonunda elde edilen yeni bilgileri kullanılabilir hale getiren teknolojiler geliştirmekle; yeni ilaçlar üretmek veya yeni tıbbi cihazlar yaratmakla sınırlı kalmamıştır. Bu kuruluşlar, son 25-30 yıl içinde gittikçe artan bir ağırlıkla, büyük fonlar ayırdıkları araştırma-geliştirme üniteleri ile doğrudan doğruya bilimsel araştırmalar yürütmüşler, sağlık hizmetleri konusunda geniş imkanlar getirmiş olan buluşlarıyla zaman zaman akademik araştırma kurumlarının önüne geçmişlerdir. Ayrıca bilimsel araştırmanın sonuçlarını ve teknolojik devrimlerin ürünlerini geniş hekim kitlelerine tanıtmak, hızla artan bilgi birikimini hekimlere ulaştırmak ve hastaya verilen sağlık hizmetinin kalitesini artırmak için girişilen eğitim faaliyetlerine ilaç endüstrisi, yıldan yıla artan bir katkı sağlamaktadır. Mezuniyet sonrası tıp eğitiminin çeşitli şekillerinde, her türlü bilimsel toplantı ve kongrelerin hazırlanmasında veya desteklenmesinde, bilimsel yayınların gerçekleştirilmesinde de bu sektör, kâr amacı gütmeyen kamu kurumlarına ve profesyonel kuruluşların genellikle kısıtlı bütçelerinden ayırabildikleri fonlara önemli miktarda katılmaktadır. Bu gelişmeler sonunda gerek bilimsel ve teknolojik gelişme, gerekse en geniş anlamıyla eğitim alanında vazgeçilmez bir işlev üstlenmiştir.

Promosyon, hekimin objektif olmasını etkiler

Hiç şüphesiz sektörün bu faaliyetler için giriştiği ve her yıl sabit fiyatlarla önemli ölçüde artan yatırımların amacı sadece bir iyi niyet sergilemek değildir. Kâr etmek üzere kurulmuş bir ticari zincir, bu faaliyetler sonunda kazanç elde etmek amacını gütmektedir ve bu da onun en doğal hakkıdır.

Sektörün bu amaçla yaptığı yatırımların, kâr getirerek geri dönmesi, satışların miktarı ile orantılıdır. Birbiriyle karşılaştırılabilir ürünler üreten birçok kuruluşun bulunduğu bir rekabet ortamında ürününü beğendirmek ve satışlarını artırmak için firmalar, çeşitli yöntemlere başvurmak zorundadırlar. Bunlar içinde şüphesiz en etkili olanlar, bu ürünler arasında tercihler yapacak kimseleri, yani hekimleri hedef olarak alanlardır. Gerçekten de hekimlere yeni bilgileri, yeni ürünleri, yeni teknolojileri tanıtmak için ilaç sektörü, bütçesinin önemli bir bölümünü ayırmaktadır. Bu fonlar, belirli bir ürünü tanıtacak küçük örneklerden, ucuz kalem ve not defterlerinden, tıp toplantılarında hazır bulunma imkânının sağlanması gibi daha yüksek maliyetli harcamalara kadar değişen faaliyetler için kullanılmaktadır. Sonuçta bu harcamalar, ilacı kullanan veya belirli bir cihazın sağladığı hizmetten yararlanan hasta tarafından ödenmektedir. Bu "artmış ödeme dilimi", hekimin sağladığı hizmetin kalitesini artırdığı ölçüde yerine harcanmış sayılabilir. Bunu sağlamıyorsa gerekliliği ve bu ilişkinin etik sonuçları tartışılabilir.

Endüstri tarafından tanıtma faaliyetleri sırasında hekimlere sağlanan hizmetlerin ölçüsünün ne olması gerektiği konusundaki tartışmalar son yıllarda iyice yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalarda temel nokta, hekimin tercihini bilimsel verilerin telkin ettiği yönde, objektif bulgulara dayalı olarak yapabilmesi sürecinin, promosyon çalışmalarının etkisiyle sağlıklı bir biçimde işlemeyebileceği endişesidir. Bir yandan bu sektörün mesleki ve akademik gelişme için vazgeçilmez katkısını sağlamak, öte yandan objektif ve etki altında kalmamış doğru tercihlerin yapılmasını engelleyebilecek veya engellediği düşünülebilecek olan ilişkilerden kaçınmak gerekmektedir. Bu ise, sınırları çok kolay belirlenemeyen güç bir iştir.

Bir doktorun, bir ilaç şirketinden ya da ilaç şirketi temsilcisinden hediye kabul etmesinin, etik sonuçları dışında (ki bu sonuçlardan yazının bölümlerinde söz edilecektir) en az üç önemli etkisi vardır:

Birincisi; hediyenin belli bir maliyeti vardır ve bu para, hastalar açıkça bilmeseler de, sonuçta onlara yansır. Reklam gibi başka pazarlama biçimlerinden farklı olarak çoğu hediye özeldir ve hastalar tarafından görülemez.

İkincisi; doktorun hediye kabul etmesi, tıbbın amacının hastaların çıkarlarına hizmet etmesi gerektiği anlayışının aşınmasını sağlar. Eğer insanlar doktorların ilaç şirketlerinden hediye kabul ettiklerine, hatta bunları talep ettiklerine inanmaya başlarlarsa, bu bakış açısı ve hastanın doktoruna olan inancı değişebilir.

Üçüncüsü ise; hediye kabulünün verenle alan arasında belirsiz ama gerçek yükümlülükler içeren bir ilişkiyi başlatabilme olasılığıdır. Böyle bir ilişkinin doğasında hediyeye karşılık verme yükümlülüğü saklıdır ve bu borçluluk, doktorun hastayla ilgili kararlarını etkileyebilir. Hatta doktorun karakterinde bozulmaya yol açabilir.

Bunlara ek olarak, ilaç şirketlerinin doktorlara verdikleri hediyelerle ilişkili üç

tür etik sorun ortaya çıkmaktadır:

1) Bu uygulamalar, hastaların paraları kendilerine yararlı olmayan bir biçimde ve bilgileri ile izinleri olmaksızın, doktorların ve ilaç şirketlerinin yararına kullanıldığı için, adil olmayabilir.

2) İlaç seçimini de kapsayan bütün klinik kararlarda görevi öncelikle hastanın yararını kollamak olan ve hastanın temsilcisi ya da güvendiği kişi rolünü üstlenen doktorun hediye almaktan doğan yükümlülükleri, doktor-hasta ilişkisini zedeleyebilir. Doktor, ilaç şirketinin hediyelerinden etkilenip hastaya; güvenilir ve etkili bir başka seçeneğe göre daha pahalı olan bir ilaç önerir, ya da hiç ilaç gerekmezken ilaç verirse, hastanın güvendiği kişi olarak davranmamış olur. Bu tutumu etik açıdan kuşkulu bulunur.

3) Hediye ilişkisi, hekimin karakterini, bireysel çıkar yönünden etkileyebilir. İlaç şirketlerinin hediyeleri, insani eğilimlerimizi bireysel çıkar yönünde besler; hastalarımızın iyiliğini düşünme yönünde teşvik edici bir nitelikleri yoktur. Bu tür hediyeler, açıkça olmasa da, doktorların karakterlerini olumsuz yönde etkiledikleri sürece, etik açıdan kuşkuyla karşılanırlar.

İlaç şirketleri ile kurumsal ilişki kurulmalı

Hekim-ilaç sektörü ilişkisinde yükümlülüklerin en fazla ve manipülasyona açık olduğu durumlar, iki kişi arasında kurulan birebir ilişkilerdir: hediyeler kişilere değil de kuruluşlara verildiğinde, yükümlülükler azalır. Bu nedenle ilaç şirketlerinin, sadece açıkça tanınmak karşılığında, eğitim kitapları, dergiler ve vaka kayıtları için para vermelerinin etik açıdan kabul edilebilir olduğu savunulabilir. Böyle bir durumda doktorla ilaç şirketi temsilcisi arasında kişisel ilişki kurulmayacağından ve karşılık verme zorunluluğu doğmayacağından, tehlike de daha az olacaktır. Katkılar mesleki kuruluşlar ya da akademik bölümler gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla kanalize edilebilir. Aracı olarak işlev gören kuruluşun da etik sorumlulukları vardır. Mezuniyet sonrası tıp eğitimine şirket desteği yine bir dernek ya da akademik bölüme bağış biçiminde olabilir.

İlaç şirketlerinin promosyon çalışmalarının hekimler açısından yarattığı sorunlar giderek artan bir oranda değişik ülkelerdeki hekim örgütlerinin gündeminde yer alan konulardandır. Hediye vermenin yol açtığı ahlâki karmaşıklık ve tehlikeyi göz önüne aldığımızda, doktorların bu gibi durumlardaki davranışlarını belirlemek için meslek kuruluşları tarafından kurallar saptanması gerektiğine inanıyoruz. Bu konuda yazılı kurallar bulunması her iki taraf için de olumlu olabilir. ABD'de "American College of Phyisicians" hekim örgütünün 1990 yılında yayımladığı *Hekimler ve İlaç Endüstrisi* adlı rapor, temel olarak ilaç şirketlerinden alınan hediyelerin hekimlerin ilaçlar konusunda bağımsız karar vermesini engelleyebileceği, ilaç şirketlerinin ilaç yazımı karşılığı hekimlere doğrudan para vermeyi dahi teklif ettiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda "hekimlerin eğer yemek yoksa ilaç şirketlerinin bilimsel toplantılarına gitmediği", "ilaçlarını yazma karşılığı yurtdışı gezi vb. talepleri olduğunu" söylemektedir. Yine bu rapor ilaçlarla ilgili bilimsel araştırmalarda kaynağın ilaç şirketlerince sağlanmasının araştırmaların bilimsel niteliğini küçültüp, tanıtıma yönelik niteliğini ön plana çıkardığını; bu nedenle bilimsel araştırmalara ilaç şirketlerinin sağladığı parasal desteğin doğrudan araştırıcı hekim yerine araştırma kurumlarına verilmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir. Ül-

Üniversitelerde ve diğer eğitim kurumlarında ilaçla ilgili bilimsel çalışmaların çoğunluğu ilaç firmalarının mali desteği altında yapılmaktadır.

kemizdeki durum da bundan çok farklı değildir. Hatta daha "vahim" durumlarla da karşılaşılmaktadır.

İngiltere'de hekimler, hediye konusunu daha geniş bir şekilde tartışmışlar ve hem Royal College of Physicians hem de Association of the British Pharmaceutical Industry, hekimlere yalnızca "ucuz hediyeler" sunulacağını ve şirket tarafından gösterilen konukseverliğin "durumun gerektirdiğinin çok üzerinde olamayacağını ve bu konukseverlikten yararlananların kendi ödeme güçlerini aşamayacağını" özellikle belirtmişlerdir (1984). 1986'da Royal College of Physicians, hediye kabulü ve mezuniyet sonrası tıp eğitiminde şirket desteğinin etik sorunları konusunda bir rapor yayınlamıştır. Belirsiz olduğu gerekçesiyle eleştirilen raporda, mezuniyet sonrası tıp eğitimi toplantılarında düzenli olarak ilaç şirketlerince sağlanan "yiyecek-içeceğin" mesleği "alçalttığını" kesin olarak belirtmişlerdir.

Bu tür mesleki ilkeler "tanımlama olanaksızlığı nedeniyle kısırlaşsalar" bile, biz gerekli biçimde duyurulan kuralların, ideali yüceltip etik bilinçlenmeyi güçlendireceğine inanıyoruz. Kurallar, "yapılacaklar" ve "yapılmayacaklar" listesi olmaktan çok, etik tutumlar için ilkeler oluşturmalıdır. Biz Türkiye hekimlerinin de böylesi kurallara ihtiyacı vardır.

Bugün hem üniversitelerde, hem de diğer eğitim kurumlarında ilaçla ilgili bilimsel çalışmaların çok büyük bir çoğunluğu ilaç firmalarının mali desteği altında, organizatörlüğünde hatta doğrudan yönlendiriciliğinde yapılmaktadır. Bu noktada ilaç firmalarının bilime önemli katkılarının olduğu düşünülebilir. Ancak pratikte yaşanan örneklerle, bilimsel üretimin ve teknoloji aracılığıyla yeni ilaçlar geliştirmenin, ilaç satışını dolayısıyla kârı artırdığı ölçüde gözetildiğini görüyoruz. Yine kârı artırmak uğruna araştırma sonuçlarının yok sayıldığına veya çarpıtıldığına tanık oluyoruz. Bilimsel olma iddiası sadece bir iddia olarak kalmaktadır. Türkiye'de de klinik ve laboratuvarda yürütülen pek çok çalışmanın ilaç firmalarının yönlendiriciliğiyle yürüdüğünü söylemek sanırım abartı sayılmaz.

İlaç tekellerinin son yıllarda "bilimsel araştırma" başlığı altında geliştirdikleri bir başka yöntem ise, "çok merkezli çalışmalardır". Bu yöntemle, bir ilaç piyasaya verilmeden önce dünyanın çeşitli ülkelerinde özellikle de az gelişmiş yoksul ülkelerde denenir, elde edilen veriler gelişmiş ülkelerde de ortaklaşa kullanılır. Son zamanlarda açık merkezli çalışmalara katılmak o kadar kolay hale gelmiştir ki, sonuçlar çok önceden belli olduğundan hekimden önceden hazırlanmış, standart formları doldurması dışında başka birşey istenmez. Çalışmaların raporu dahi, firma tarafından yazılır, yayın haline getirilir.

Ülkemizde gerek üniversiteler, gerekse diğer eğitim kurumları, çok dar mali imkânları içinde hekimlerin mezuniyet sonrası eğitimleri için gerekli olan fonları ayıramamaktadırlar. İster bir kurumda, ister serbest çalışıyor olsun, hekimlerin kazanç düzeyleri, genellikle bilgilerini sürekli olarak tazeleyecek araçlara, geniş bir kitap ve dergi yelpazesine kendi olanaklarıyla sahip olabilmelerine, yurtiçinde ve yurtdışındaki bilimsel toplantılara kendi masraflarını karşılayarak katılabilmelerine imkan vermekten uzaktır. Öte yandan her yerde her hekim için ortak olması beklenen temel etik değerler de olmalıdır. Şüphesiz toplumların değer yargılarında farklılıklar olması doğaldır ve aynı ilkelerin her ülkedeki meslek mensupları için aynen geçerli olması gerekip gerekmediği de bu bağlamda tartışılabilir.

İşte biz ATO Etik Bürosu olarak böyle bir tartışmayı başlattık. Amacımız konu ile ilgili kendi hekim örgütümüzün ilkelerini belirlemek. Böyle bir çalışmanın içinde olmak, bize katılmak ister misiniz?

(*) ATO Etik Büro Üyesi, AÜTF Tıbbi Etik Anabilim Dalı doktora öğrencisi.

'Denizcilik' ve 'Bakanlığı'

Ya üç yanımızın denizlerle çevrili olduğu gerçeğini değerlendireceğiz ya da "üç yanı çıkmazlarla bir yarım-ülke" konumunu benimseyeceğiz. Bilim ve akıl yolu birincisi gerektirir.

Vedii Bilget (*)

Tarih boyunca us, en görkemli ürünlerini Akdeniz kıyılarında vermiştir. Akdeniz uygarlığını "güç"ten çok "us" belirlemiştir. Akdeniz uygarlığına geç -ve güç- katılan biz Türkler deniz uygarlığında da hep gecikerek yaşadık ve yaşıyoruz.

Denize ilk çıkışımız Selçuklu dönemine rastlar: 1080'lerde İznik Kalesi'ni ele geçirdikten sonra kıyıya ineriz. Ama, Gemlik'de tersane kurma girişimimiz Bizans saldırısıyla ve kızakların yakılmasıyla boşa çıkar. Bu kez Ege kıyılarına geçeriz. İzmir'i deniz üssü yapmaya çalışırız. 1089'da Çaka Bey komutasında ilk Türk filosunu kurarız. Ne var ki, Haçlı Seferleri, Selçuklular'ın denizle olan bağlantısını keser. Ta 1340'lara değin sürer denizlere ilgisizlik. Aydınoğulları'ndan Umur Bey'in Patras (Badra) körfezine egemenliğiyle gemicilikte bir canlanma olur. Ama arkası gelmez.

Osmanlılar'ın denize inişi ise, Orhan Bey'in İznik'i kuşatması sırasında Karasi beyinden yardım istemesi ile başladı. Karamürsel Bey komutasındaki 24 gemilik bir filonun gönderilmesiyle denizciliğe ilgi canlandı. Yıldırım Beyazıd döneminde Deniz Kuvvetleri geliştirilmeye başlandı. Osmanlı donanması; Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beyliklerinin Osmanlı devletine katılımlarıyla Ege kıyılarında ve Antalya'nın ele geçirilişiyle de Akdeniz'de hareket olanağı kazandı. Gelibolu'da bir deniz üssü kuruldu. Donanma genişletilmeye çalışıldı. İlk deniz "Azeb" sınıfı örgütlendi. Ne ki, Yıldırım'ın Timur'a yenilgisinden sonraki "Fetret Devri", denizciliğimizi aksattı.

Ancak Mehmed II döneminde denizcilik yeniden önem kazandı. Filolar kuruldu. Hatta o döneme değin "Sultanülberreyn" diye okunan hutbeye "Hakanülbahreyn" eklemesi yapıldı. Ama süreç içinde, donanma örgütlenmesine siyasal müdahaleler gözlendi. Vezirlerin, "Serdar"lığa, kimi saray adamlarının "Kaptan-ı Derya"lığa atanmaları; Türk kökenlilerin denize ilgisizliği sonunda Cenevizli, Venedikli ve Rumların tayfalığa alınmaları, birçok yenilgiye ve başarısızlıklara yol açtı. İnebahtı ve Çeşme yenilgilerinden sonraki toparlanma çabaları, çözülmeyi önleyemedi.

Osmanlı devleti, donanma gibi deniz ticaretini de önemsemedi. Deniz ticaret hakları başta Venedik ve Fransa olmak üzere yabancı devletlere dağıtıldı. İkinci Meşrutiyet'le birlikte ilk deniz ticaret filosu kuruldu. Şirket-i Hayriye ve Haliç Şirketi gibi kuruluşlar ortaya çıktı. Ama durmadağınık süreç Cumhuriyet'e dek sürdü. Cumhuriyet sürecinde ise bir takım biçimsel örgütlenmeler -Seyriseffain Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Denizyolları İşletmesi'ne dönüşmesi, Denizcilik Bankası'nın kurulması- dışında, denizciliğe gereken -ve zorunlu- ilgiyi gösterdiğimiz söylenemez.

Türkiye'nin en basit coğrafi tanımı "üç yanı denizlerle çevrili bir yarımada" olmasına karşın, Akdeniz us'una yabancılığımız, bizi denizlerimizle de yabancılaştırmıştır. Uygarlığa geç katılırken elimizde bir güç vardı. Şimdi o bile tartışılır. Üstelik, Akdeniz'in siyasal dengesini NATO'ya -ama özde ABD'ye- ipotekledikten sonra; doğal, çevresel ve ekonomik dengelerini de bizim dışımızda oluşan çözümlemelere sunmak durumundayız. Bu gidişe son vermenin zamanı çoktan gelmiştir. Durumun çözümleme ve biçimini yapmak, belki de artık en çok biz denizcilere düşen bir görev olmaktadır.

1773'lerde Kaptan-ı Derya Hasan Paşa ile başlayan çabalar sonucu oluşmuş "Mühendishane" ve "Heandeschane"lerin birer Askeri okul olarak örgütlenmelerinin, biz denizcilerin bu soruna egemen olmamızın koşulunu oluşturduğu açıktır.

Ekolojik sistem çökmek üzere

Peki; "Deniz"e ilişkin sorun bugün hangi noktadadır?

Hiç kuşkusuz, Batı'da, Ege Denizi'nde, ABD Başkanı Clinton'ın gelecek yılki seçimlere değin Türk-Yunan anlaşmazlığını çözümleme kararlılığının (!) getirdiği yeni hareketlenmeler yaşanacaktır. Ama bu, yüzeysel bir sorundur bizce. Sorun, daha derinlerdedir.

Sanayi toplumu, tüketim toplumuna dönüşürken dünyayı da tüketmektedir. Tükenen bir dünyada, ikinci ve üçüncü dereceden ülkelere yaşam hakkı yoktur.

Topraklar güçten düşmüştür. Nüfus patlaması ve kötü beslenme temel sorun olmuştur. Maden yatakları ha bitti ha bitecek durumdadır. Hava ve su kirlenmesi sınır noktaya varmak üzeredir. Çevresel sistemler ve iklimler tehlikenin tam ortasındadır.

Birincil ülkelerde sanayi hızı durdurulmaya çalışılıyor. Elektroteknik evrim sürecinde, bir sanayi on yılda iki katına çıkabiliyor. Japonya bunu kanıtladı. Ama her on yılda iki katına çıkabilecek sanayiler, 100 yılda 1024 katına çıkmış olur. Buna da dünyada hiçbir hammadde yetmez.

Türkiye'yi dünyasal çevreden ayrık görenler bu sorunları hiç algılamıyor. Ya da umursamıyor. Oysa hiçbir ülke ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeydeki yapılanışını da içeren çevresel konumunu diğer ülkelerin durumlarını dikkate almadan saptayamaz bugün.

Dünya, dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Ülkelerin refah düzeyi; üretim artışı, enerji ve doğal madde tüketimindeki çokluk oranı ile ölçülür olmuştur. Hiçbir iş yapmadan zenginleşen efendiler ile durmadan çalışıp yoksullaşan köleler çağı son bulmuş, tüketerek zenginleşen ve tüketmeden yoksullaşan toplumlar çağına geçilmiştir. Kim ne derse desin, neyi nasıl kanıtlamaya çalışırsa çalışsın, Türkiye de tüketerek zenginleşen toplumlar arasında belli bir yer almıştır.

Ne var ki bu tüketim eylemi; toprak, su ve havada yaşayan milyonlarca organizmanın hep birlikte ve birbirlerini karşılıklı etkileyerek oluşturduğu ve içinde yaşadığımız ve adına biyosfer dediğimiz fiziksel sistemi de tüketmektedir.

Denizlerimiz çölleşmektedir

"Çok şiddetli" toprak erezyonu bugün Türkiye'nin önde gelen bir sorunudur ve bu nedenle ülke hızla kendini besleyemeyecek bir noktaya girmektedir. Doç. Dr. Yücel Çağlar, "Cumhuriyet sonrasında savaş ya da görüşmeler yoluyla hiç arazi yitirmeyen ülkemizde toprak erezyonu yoluyla her yıl 25 cm derinliğinde 150 bin hektar arazi yok olmaktadır" diyor. Uluslararası ölçülere göre, eğer 1 kilo-

metrekareden bir yılda erezyon yoluyla taşınan toprak 194 tondan fazla ise, o ülkede "çok şiddetli" erezyon vardır. Oysa, Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin rakamlarına göre bu mikar Türkiye'de 487 tondur. Üstelik Yeşilırmak 1521, Fırat 1167, Dicle 1085, Kızılırmak 929 ton toprak taşımaktadır. Toprak tüketimi us almaz boyuttadır. Bu tükenişi önlemek yolunda ise hiçbir ussal çaba yoktur. Örneğin, bir önlem olarak, 75 milyon hektar toprağın ağaçlandırılması gerekirken 1992 yılı sonuna değin yapılan toplam ağaçlandırma 43 milyon hektardır. Üstelik bu miktarın yalnızca 1 milyon hektarı erezyonu önlemeye yönelik alanlardadır!

Nüfusu hızla artan ve topraklarını iyi kullanamayıp büyük oranda yitiren Türkiye'de, denizlerin önemi bu noktada bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Korkunç boyuttaki erezyon dolayısıyla yitirilen nitrojen, ırmaklar aracılığıyla denizlerimize taşınmaktadır. Topraklarımız protein üretimi bakımından yoksullaşırken, denizlerimiz zenginleşmektedir. Bu, yalnızca ülkemize özgü bir durum değildir. Daha az erezyonlu toprağı olan ülkelerde de, genelde tüm dünyada da somut bir olgudur.

Türkiye'nin üç yanı deniz ve denize yabancıyız.

Açık denizlerde büyük balıkçılık filoları oluşturulmuş ve giderek kendi aralarında bir egemenlik savaşı başlatmış ülkelerin durumu da budur. Oysa bırakın açık denizlerden yararlanmayı, biz kendi karasularımızı bile değerlendiremiyoruz.

Bundan tam 30 yıl önce, bırakınız daha güçlü ekonomileri, Peru'nun yıllık balık avı kapasitesi 7.461 bin ton iken Türkiye'ne 121 bin tondu. Yani yaklaşık 60'da biri. Aradan geçen 30 yıla, bu süreçteki bilinçlenmeye, erozyon ve nitrojen kayıplarındaki bilimsel verilerin artışına, yapay göl ve gölet tekniklerinin evrimine, nüfus artışının neden olacağı yetersiz beslenme ve kıtlığı önlemek için denizlerin önemine ilişkin uluslararası araştırma, inceleme ve toplantıların çoğalmasına karşın, Peru ile Türkiye arasındaki balık avlama oranı, 1994'lerde, yüzde 60'lardan 70'lere fırlayıvermiştir. Üstelik, balık fiyatları giderek bir tırmanış içine girmiştir. Dahası, 1 kg koyun eti üretmek için 8 kg, tavuk eti üretmek için 2.3 kg yem gerekirken, denizlerde balık eti üretmek için 0 -sıfır- kg yem gerekmekteyken!..

Kişi başına tüketilen balık miktarı, hiç kıyıları olmayan İsviçre ve Avusturya'da 9 kg olduğu halde, Türkiye'de yalnızca 3 kg iken!..

"Üç yanımızın denizlerle çevrili" oluşuna karşın kıyı balıkçılığımızın hiç gelişmemişliğinden yakınmanın bile zamanı geçmiştir artık. Çünkü bugün, kıyı denizlerimizden yararlanma süreci de neredeyse tükenmiş durumdadır. Akarsularımız denizlerimize nitrojen suları taşımaktadırlar ama, aynı zamanda, her geçen yıl miktarı daha da artan zehirli tarım ilaçları ve diğer atıkları da taşımaktadırlar. Planktonlar ölmekte, balıklar beslenme kaynaklarını yitirmektedirler. (Tarım ilaçlarının etkisi hiç küçümsenecek gibi değildir. Amerika kıtasında kullanılan tarım ilaçlarının Güney kutbunda yaşayan penguenlerin karaciğerinde görüldüğünü biliyor ve bunun ne ürkünç bir boyutu vurguladığını algılayabiliyor muyuz acaba?)

Artık denizlerimiz kısırlaşmaya, verim gücü düşmeye başlamıştır. Tek sözcükle, denizlerimiz çölleşmektedir.

Akdeniz de elden gidiyor

İzmit-İstanbul şeridi üzerinde sıralanan fabrikaların artıkları, körfez bölgesindeki balıkçılığı neredeyse sıfırlamak üzeredir. Bu durum giderek tüm Marmara'yı etkiler noktaya varmaktadır.

Karadeniz, bugün, dünyanın en kirli denizlerinden biri olmuştur. Ve büyük bir felaket eşiğindedir. Karadeniz, hidrojen, sülfür ve metan tüküren büyük bir leğene dönüşmektedir. Yalnızca Marmara Denizi ile bağlantısı olan Karadeniz'e hergün Rusya ve Anadolu'nun büyük ırmaklarından, kaldırabileceğinden kat kat çok kirlilik dökülmektedir. Hidrokarbür, kurşun, fosfat ve öteki nitratlar, bu ırmakların ekosistemlerini altüst etmiş durumdadır. Daha da beteri, barajlar nedeniyle ırmakların debisinin her geçen yıl biraz daha azalmasıdır. Bu nedenle, Karadeniz'in de su yatağı her geçen yıl biraz daha incelmektedir. Derin sular yüzeye çıkma tehlikesi oluşturmaktadır. Oysa oksijen açısından çok çok yoksul olan bu sular, aşırı yüksek oranlarda metan ve hidrojen sülfür içermektedir. Bırakın balık yataklarının tümden yokolma tehlikesini, bu gazların havaya karışıp bir rüzgar oluşturmaları -tıpkı Kamerun'daki gölde olduğu gibi- yüzbinlerce kişiyi zehirleyerek öldürebilecektir.

Elimizde kala kala bir Akdeniz kalmıştır. Karadeniz'in kilometrekaresi 3000 insan tarafından kirletilerken, Akdeniz'de bu oran 92'dir. Oran azdır ama demek ki Akdeniz'de de belli bir kirlilik süreci başlamış bulunmaktadır. "Bir yanlışın acısını çektikten sonra akıllı olmak kolaydır" denilir ama, ne yazık ki, Karadeniz ve Marmara'da çekilen acıların pek bilincine varılmış görülmüyor ve bu nedenle de Akdeniz hakkında akıllı olunacağına ilişkin herhangi bir umut yok şimdilik...

Çağımızın belirgin niteliği olan sürekli bilgi üretimi ve teknolojideki hızlı değişimler, geleceğin altyapısını oluşturmaktadır. Bu nedenle, gelecekte neler olacağını aramak, bugün nasıl davranılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Gelişim yolunu bulmak ve yanılgıları ayıklamak, ancak nereye varılacağı bilindiği koşulda olasıdır.

Bağımsızlık sorunu

Öte yandan, günmüzde, bir ulusun varlığını ve bağımsızlığını sürdürebilmesi, bireylerine bilgi üreten, uygulayan ve yenileyen bir anlayış kazandırmadan; onları gelecekteki teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal oluşuma uyabilecek bir düşünce bütünlüğüne eriştirmeden olanaksız duruma gelmiştir.

Böylesine sürekli bir girişimler ve değişimler süreci içerisinde toplumsal ve

ulusal sorunlar kuşkusuz karmaşık olacaktır. Ancak eskimiş, kendisini yenilemeyen ve yarının gereksinmelerine bugünden kaynak ve yanıtlar oluşturmayan toplumlar, ergeç karşılaşacakları sorunlar önünde çaresiz kalacaklardır. Bu da, durumu algılayanlar için, büyük bir ulusal sorumsuzluk olacaktır. Sorunları ağırlaştıracak, ülkenin varlık, bütünlük ve bağımsızlığına sırt çevirmek anlamına gelecektir.

Öyleyse biz denizcilere düşen görev, yarının bilinci ve bugünün algılama gücü içinde, bir gerçeğin altını yüreklilikle ve apaçık çizmek olacaktır:

Zaman, kara parçalarının ve kıyı denizciliğinin aleyhine işliyor. Balıkçılık artık bir teknik ve bilim sorunudur. İleri ülkeler, açık denizlerdeki teknikleri ile - Osman Koçtürk'ün deyişiyle- bir "sessiz savaş" veriyorlar ve bizim de hissedarı olduğumuz nimetleri paylaşıyorlar. Bilim insanları gelceğin kurtarılması için kara parçalarına değil, denizlere güveniyorlar. Bizim ülkemizin geleceği de, artık, açık deniz ve plajik balıkçılık faaliyetindedir.

Donanmalar, "kıyılara sahip bulunan devletler tarafından deniz ticaret filolarını korumak ve savaşta deniz hakimiyetini elde bulundurmak veya kıyılarına karşı yapılacak muhtemel düşman taarruzlarını önlemek amacıyla" kurulur. Bizim donanmamız da bunun için vardır. "Deniz ticaret filolarımızı" korumaya bugünden değil, dünden hazırız. Ama artık, bu "filo"ların kurulması zamanıdır.

Burada bir an soluklanalım...

Kaynak kullanımı konusunda yoğunlaşılmalı

Günümüzde, "sonlu bir gezegende sonsuz gelişme" olanağı aranıyor. Bu bağlamda birçok bilimsel çalışma yapılıyor. Değişik araştırma merkezlerinden ayrı ayrı öne çıkarılan tezler, sonuçta çok somut ve ortak saptama noktaları taşıyor. 21. yüzyılın belirleyici özellikleri şöyle sıralanıyor:

- Doğal kaynakların tükenmesi nedeniyle çöken sanayi toplumları.
- Tarım ve sanayi artıklarıyla kirlenen ve kendini arıtma gücünü yitiren biyosferden zehirlenerek ve öte yandan da yiyecek bulamadığı için açlıktan ölen milyonlarca insan.
- Kalabalık insan yığınlarının yarattığı fiziksel ve psikolojik bunalımların doğurduğu savaşlar ve bilinmeyen yeni hastalık türleriyle oluşan salgınlar yoluyla nüfusun denetim altında tutulması.

Hiç kuşku yok bunlar iç açıcı tablolar değildir. Ama kaçınılmazdır. Sonlu gezegenimizde, gelişmenin sonunu görmek istemiyorsak bu gerçekleri kavramak zorundayız. Metin Ülgüray'ın deyişiyle, "Ya evrendeki insan oyununun perdesini kapatacaksın ya da on dakika aradan sonra yeni bir perdeyi başlatacaksın." Seçim, ikinci yönde olduğu için kimi gerçeklerin altını çizmeyi sürdürmek gerekiyor.

Günümüzde dünya, en parlak sürecini yaşamaktadır. Ortalama refah düzeyi, tarih boyunca varolandan da gelecekte varolabilecekten de yüksektir. Nüfus kontrolü çalışmaları kısır bir öngüdür. Nüfus kontrolü başarılı olur ve artış durursa, kişi başına düşen besin ve gelir miktarı yaşam standardını yükseltecek, bu ise çoğalma eğiliminin yeniden güçlenmesine ve nüfus artışına neden olacaktır. Günümüzün sanayileşmemiş ülkelerinin, gelecekte bugün sanayi toplumlarının sahip oldukları olanaklara erişmeleri umudu yoktur. Günümüzün sanayi toplumlarının herhangi birinde yaşayan bir kişinin, doğayı kirletme ve doğal kaynakları tüketme hızı, sanayileşmemiş ülkelerde yaşayanların yirmi katıdır. Geri kalmış ülkelerin toplam nüfusu, sanayileşmiş ülkeler nüfusundan dört kat fazladır. Buna göre gelecekte, tüm bu ülkelerin sanayileşme düzeyine ulaşmaları için en az seksen kat fazla doğal kaynak sunması ve doğanın da en az seksen kat fazla kirletilmesi ile olasıdır ve bunun olanaksızlığı da ortadadır. Sanayi toplumlarının ulaştıkları refah düzeyi geçicidir. Bağımlı oldukları doğal kaynaklar tükendikçe kendi kendilerini tüketeceklerdir. Yok olan doğal kaynaklar yerine yenileri konulabilse bile, çevre kirlenmesinin getirdiği olgular yok edilemeyeceğine göre, sanayileşmiş toplumların gelecekteki yaşam standardında önemli düşüşler olacaktır.

Günümüzün sanayi toplumlarında yaşayan bir kişinin, doğayı kirletme ve doğal kaynakları tüketme hızı, sanayileşmemiş ülkelerde yaşayanların yirmi katıdır.

Öte yandan, doğal kaynaklar azaldıkça, sermayenin verimliliği de düşecektir. Başlangıçta yakın ve doğal kaynaklar tükeileceğinden, zamanla hem işletme hem de ulaştırma giderleri artacak ve bu da sermayenin sağladığı sınai üretimin verimliliğinin önemli oranda düşmesine neden olacaktır.

Sözü daha çok uzatmanın konumuzla bir ilgisi ve -şimdilik- bir yararı yoktur. Ancak şurası kesindir ki, güncel olarak, "ticaret filolarının" Ulaştırma Bakanlığı'nın ilgi alanı kapsamında bırakılması, "denizler" konusunda önemli bir uzmanlık gerektiren birimlerin "kaynak kullanımı" konusunda yoğunlaşması gerekmektedir.

Manevi mirasımız sadece bilim ve akıl

Açık deniz balıkçılığı ile ilgili filoların oluşturulması, hidrobiyoloji ve balıkçılık oseonografisi çalışmalarının belli bir merkezde toplanması, 1954-1961 yılları arasında Et ve Balık Kurumu'na bağlı olarak faaliyet gösterip sonradan kapatılmış Balıkçılık Araştırma Merkezinin yeniden kurularak üniversitelerin ilgili birimlerine bağlanması ve tüm bu çalışmaları koordine ederek belli planlara ve bütçelere bağlayacak bir Denizcilik Bakanlığı'nın kurulması artık ertelenemez.

Ya bu gereklilik zaman yitirmeden yerine getirilecektir ya da "üç yanı çıkmazlarla bir yarım-ülke" konumu benimsenecektir.

Ama biz bunu asla benimseyeiz.

Mustafa Kemal, "Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız. Bilakis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız" demiştir ve eklemiştir ki, "Ben, manevi miras olarak hiçbir nass-ı kat'ı, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır."

Öyleyse, Akdeniz uygarlığına geç katılıp us'dan uzak kalmışlığımızı deniz uygarlığına us'u egemen kılarak aşacağız. Ve Denizcilik Bakanlığı'nın ertelenemez gerekliliğini "ilim ve fen" çerçevesinde "her ferd-i milletin kafasına koyacağız". Yoksa en çağcıl görevimizden kaçmış oluruz ki, bu da Atatürk'ün "manevi miras"ını yadsımak demek olur. Oysa biz onun mirasının birincil varisleriyiz ve emanetine sahip çıkmada her zaman öncüyüz. Ve elbette ki görevimizin bilincindeyiz!...

(*) Emekli Amiral.

KAYNAKLAR

1) Sessiz Savaş, Osman N. Koçtürk, Ararat Yayınevi, 1969.
2) Yirminci Yüzyıl Raporu, Metin Ülgüray, Sander Yayınları, 1975.
3) Meydan Larousse, Meydan Yayınları, 1969.
4) United Nations Statistical Year Book, UN Editions, 1974.
5) Toprak Erezyonu Anadolu'yu Tüketiyor, Doç. Dr. Yücel Çağlar, Cumhuriyet Bilim Eki, sayı: 317.
6) Karadeniz, Çevre İnsanlarını Lanetleyecek mi?, Murat Arın çevirisi, Cumhuriyet Bilim Eki, sayı: 300.

Cumhuriyet'in temel direği: Öğretim Birliği Yasası

Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla, şeriatın genelkurmayı dağıtılıyordu. Aynı gün çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu'yla (Öğretim Birliği) Şeriye Vekaleti'nin en temel işlevi olan eğitim, şeriatın pençesinden kurtarılıyordu.

Tuncer Aşkan

29 Ekim 1923, bir anlamıyla Kurtuluş Savaşı sürecinin bitmesiydi. Bu tarihten sonra Cumhuriyet'in esasını oluşturacak iç gelişme ve değişimlerin de başlangıcı oluyordu. Rejime giydirilen Cumhuriyet elbisesinin ulusal kimliğe uygun olarak içi dolduruluyordu.

Bu amaçla Mustafa Kemal ve arkadaşları birtakım devrimler yapmışlardır. Bu devrimler kurulmuş olan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliğini oluşturmuştur.

Atatürk Devrim modelinin birinci amacı çağdaşlaşmak, ikinci amacı da kalkınmak, böylece "çağdaş uygarlık" düzeyine ulaşmaktır.

Çağdaşlaşmak; geniş kapsamlı bir dizi toplumsal değişim olaylarını anlatan bir kavram olarak: Tam bağımsızlık, ekonomik ve endüstriyel gelişme, bilimsel verilerin ve düşüncenin toplum yönetimine egemen kılınması; bilim sanat ve düşünce özgürlüğünün toplumda yaygınlaştırılması, etkin ve dürüst bir kamu yönetiminin gerçekleştirilmesi, toplumda cumhuriyet düşüncesiyle demokrasi kültürünün ileri düzeyde kazandırılması olarak düşünülür.

Büyük önder bunu şöyle dile getiriyor: "Ülke mutlaka çağdaş, uygar ve yepyeni olacaktır. Bizim için bu yaşam savaşıdır. Tüm özverilerin yararlı sonuç vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni düşüncelerle donanmış namuslu bir devlet olacaktır veya olamayacaktır. Halk fazlasıyla yenilikten yanadır. Halk refaha kavuşmak, zengin olmak istiyor. Komşularının refahını gördüğü halde yoksul kalmak pek ağırdır. Gerici düşünceler besleyenler belli bir sınıfa dayanabileceklerini sanıyorlar. Bu son derece yanlıştır. Gelişme yolunun önüne dikilmek isteyenler ezilmelidir. Yenileşme yolunda duracak değiliz. Biz bu gelişmelerin uyumun dışında kalabilir miyiz? Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de, çağdaş, dolayısıyla batılı bir yönetim kurmaktır. Bugün uygarlığa girmek isteyip te batıya yönelmemiş ulus hangisidir? Bir yönde yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle güçleştirildiğini gören insan, bunları kırar ve yolunda yürür." (Söylev ve Demeçler, Cilt III, s. 68-72)

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, çağdaş Türkiye'yi kurmaya kararlıdır. Bu yolda karşısına çıkacak her türlü engeli aşmak azmindedir. Bu amaçla ve kararlılıkla bazı yasal düzenlemeler yaparlar. Bunlar, Cumhuriyet Devrim kanunlarıdır. Bu kanunlardan birincisi Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasına dair kanundur. (3 Mart 1924) Bu kanunla Türkiye Cumhuriyeti'nde topluma ait işlerle ilgili hükümlerin konması ve uygulanması TBMM'ne verilmektedir.

Şeriatın genelkurmayı dağıtılıyor

Şeriye ve Evkaf Vekaleti (bakanlığı), Osmanlı İmparatorluğu'nda şeriat ve vakıflara ait önemli bir bakanlıktı. Şeriat toplum hayatına yön verdiği için, dini hükümler, fetvalar bakanlık düzeyinde ağırlık ve işleve sahipti. Şeriatın devlet hayatında söz söylemesi ise Şeriye Vekaletini bütün vekaletlerin üstünde bir otoriteye sahip kılıyordu. Şeriye Vekaleti; toplumun eğitimini yönlendirmesini ve genel olarak da din otoritesini, kendisine bağlı vakıflar aracılığıyla kurumsallaştırmıştı.

Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla, şeriatın genelkurmayı dağıtılıyordu. Aynı gün çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu'yla (Öğretim Birliği) Şeriye Vekaleti'nin en temel işlevi olan eğitim, şeriatın pençesinden kurtarılıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, ulusal, demokratik ve laik bir ülküyü amaç edinmişti. Onun için günümüz gereksinmelerine tarihin akışına uymayan teokratik ve monarşik temellere dayanan Osmanlı eğitim sisteminin kökten değiştirilmesi, yerine Cumhuriyete sahip çıkacak bir toplumu yaratacak, eğitim sisteminin kurulması gerekiyordu.

Osmanlı döneminde medreseler bir dönem iyi eğitim kurumlarıydı. Pek çok bilgin yetiştirmişlerdir. Fakat kendilerini değişen zamana uyduramadıkları için çağdışı kaldılar. Bu dünyada yaşayacak olan insana, bu dünyayı değil,

Atatürk, İ.Ü'ni ziyaretinde öğrenciler arasında (2 Temmuz 1933).

bilinmeyen bir alemin efsanelerini anlatmaktan ileri gidemediler. Medreseler bu mistik uykularında vakit öldürürken, dünya ulusları bilimde ve fende ilerliyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda başta medreseler olmak üzere, bütün eğitim kurumları Şeriye Vekaleti'ne bağlıydı. Tanzimatın ilanından sonra batıdan yeni eğitim kurumları alındı. Bunların bazıları gerçekten bilimsel eğitim uyguluyordu. Böylece, şeriat temelli medrese eğitiminden geçenlerle, Tanzimat eğitimi alanlar ve azınlıkların kurdukları misyoner okullarından yetişen kuşaklar arasında bir çelişme ve kargaşa doğdu.

Atatürk, İzmir Kız Lisesi'nden ayrılırken öğretmen ve öğrencilerle (1 Şubat 1931).

Tanzimat'tan, Atatürk Devrimi'ne kadar geçen sürede, her alanda olduğu gibi öğrenim ve eğitim alanında da ikilik vardı. Skolastik ve şeriatçı öğrenimle, ulusal ve müsbet öğrenim bir arada yürütülmek isteniyordu. Türkiye Cumhuriyeti ise temellerini ulusal ve laik eğitim sistemine dayandırmalıydı. Bunun gerçekleştirilmesi için de, insanlarımızı yaşadığı dünyadan soğutan, çağın dışına iten ortaçağ kalıntısı öğrenim yuvalarının tamamen kaldırılması gerekiyordu. Çünkü ümmetçi bir öğrenim ve eğitim ulusal duyguları engellemekte hatta boğmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yepyeni bir Türk Devleti kuran Mustafa Kemal, Türk çocuklarını birbiriyle uzlaşmaz kamplara ayıran medrese-okul ikiliğine göz yumamazdı.

Öğretim Birliği Yasası'na doğru

Atatürk, açık seçik bir biçimde öğretim birliğinden; 31.1.1923'de İzmir'de halka yaptığı bir konuşmada şöyle söz etmektedir:

"Milletimizin, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."

Öğretim birliği hakkındaki kanunun kabulünden bir yıl önce 1 Mart 1923'te Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açış konuşması ile bu önemli konunun temelini atıyordu. Gerekli ortamın hazırlanmasını öngörerek şöyle diyordu:

"Memleket evlatlarının ortaklaşa ve eşitlikle edinmeye zorunlu oldukları bilimler ve fenler vardır. Yüksek meslek sahipleri ve uzman olacakların ayrılabilecekleri öğrenim derecelerine kadar, eğitim ve öğrenimde birlik, toplumumuzun ilerlemesi ve yükselmesi bakımından çok önemlidir. Bu nedenle Şer'iyye Vekaletiyle Milli Eğitim Bakanlığının bu konuda düşünce ve çalışma birliği yapmaları temenniye şayandır."

Burada, Atatürk'ün temel eğitimin herkese zorunlu olması gerektiği ve bütün memleket evlatlarının aynı temel eğitimi alması gerektiği düşüncesini görüyoruz.

1 Mart 1923'ten, 1 Mart 1924'e kadarki bir yıl içerisinde Atatürk'ün bu iki bakanlığın ortak bir çalışma yapmasını istemesine rağmen, yapılmış bir ortak çalışma yoktur. Atatürk, kesin kararını vermiştir.

1 Mart 1924' te Meclis'teki açış konuşmasında öğretim birliğinin bir an dahi geciktirilmeden uygulanmasını ister. Gecikmenin, memlekete büyük zararlar getireceğini ileri sürer.

Bu konuşmadan bir gün sonra Halk Fırkası toplanır. Bu toplantıda konuşan Recep Bey, herkesin bütün öğrenim yuvalarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması konusunda düşünce birliğinde bulunduğunu söyler. Bu toplantıdan bir gün sonra 3 Mart 1924 te Vasıf Bey (Saruhan Milletvekili) ve arkadaşlarının Büyük Millet Meclisi'ne verdiği Öğretim birliği hakkındaki kanunun görüşülmesine geçilir.

Maddeler üzerinde söz isteyen bulunmadığı için, maddeler kanun önerisinde olduğu gibi tartışmasız kabul edilir.

Yasanın bazı önemli maddeleri

1) Türkiye içindeki bütün bilimsel kurumlarla, öğretim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

2) Şeriyye ve Evkaf Vekaleti veyahut özel vakıflar tarafından yönetilen bütün medreseler ve okullar, eğitim bakanlığına devredilmiş ve bağlanmıştır.

3) Eğitim Bakanlığı yüksek diyanet uzmanları yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kuracak ve imamlık ve hatiplik gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesi göreviyle yükümlü memurların yetiştirilmesi için de ayrıca okullar açılacaktır.

Öğretim birliği yasa önerisinin gerekçesinde, amacın, "Milletin düşünce ve duygu yönünden birliğini sağlamak" olduğu ifade ediliyor. Gerekçede daha sonra şöyle deniliyor:

" Çökmekte olan Osmanlı Saltanatı, Tanzimatı Hayriye devrinde öğrenim birliğine başlamak istemişse de bunu başaramamış ve tersine bu konuda ikilik bile yaratmıştır. Bu ikilik, eğitim ve öğretimin birliği bakış açısından bir çok zararlı sonuçlar doğurdu... Bir milletin bireyleri ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir... (Tutanak Dergisi, Cilt 7, s. 24)

Cumhuriyet hükümeti; öğrenim birliği yasasıyla eğitimi tekeline alıyor. Devlet bu konuda rakip tanımak istemiyor. İkiliğe izin vermiyor. Cumhuriyet yönetimi eğitimin içeriğinin; bir yandan şeriatçı eğitim, diğer yandan "bilimsel-pozitif" birleşik eğitim şeklinde parçalanmasını istemiyor.

Öğretim Birliği Yasası'nın uygulanması

Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey bu kanun uyarınca medreseleri hemen kapatır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesinin görüşülmesi sırasında şiddetli tartışmalar olur. Vasıf Bey bu eleştirilere cevap verir. Dünyanın hiçbir yerinde ilkokul çocuklarına meslek esasına göre ders verilmediğini belirterek, medreselerin üst sınıfları hakkında bazı açıklamalarda bulunur.

Medreselerin birkaç asır önce değerli adamlar yetiştirdiğini, uygarlığın bilimin gelişmesi karşısında medreselerin kendisini yenileyemediğini, bu nedenle yüz yüzelli yıldan beri iki ayrı eğitim sistemi uyguladıklarını belirtir. Ayrıca medrese öğrencilerinin bazıları medreseyi iki amaç için kullanmaktadır: Biri askerlikten kaçmak, diğeri ise medreseye ismini yazdırarak dışarıda sanatla uğraşmak. 18 bin kayıtlı öğrencisi olmasına rağmen, medreselerde 6 bin öğrenci olduğu diğerlerinin, medreseye kayıt yaptırıp belge aldığını; sonra bakkallık, esnaflık yaptığını belirtmiştir.

Bu tartışmaların yanı sıra bazı milletvekilleri, özellikle dini eğitim yapan okullar için ortakısmın ve lise kısmının

kapatılmamasını savunur. Vasıf Bey buna gerek olmadığını askeri okulların bile Milli Eğitim'e devredildiğini liseden sonra Harbiye'ye gidileceğini belirtir.

M.E.B. Öğretim Birliği Yasası'nın kabulünden sonra bütün medreseleri kapatır. Bazı yerlere İmam Hatip okulları açılır. Bir süre sonra da İmam Hatip Okulları'nı da ortaokula çevirir.

Bakanlık bir taraftan da liselerle, ortaokul ve ilkokulların müfredat programlarında bulunan din derslerini kaldırarak, öğrenimi tamamen laik bir hale getirir.

Öğrenim birliği kanunundan sonra, birbiri ardınca yayımlanan muhtelif kanunlarla bâtıl itikatların hurafelerin, muzır fikirlerin kaynaklarının kurutulması yönünc gidilir. Böylece yüzyıllardır Türkiye'de bireylerin bilimsel zihniyetle düşünmelerine engel olan ne varsa birer birer ortadan kaldırılır. Türkiye'nin mânevi havası temizlenmiş olur.

Fransa İhtilali 1789'da başladığı halde, okullar ancak 1882'de yanı 93 yıl sonra laikleştirilebilmiştir.

Atatürk Devrimi ise, Cumhuriyetin ilanından dört ay sonra Öğretim Birliği Yasası'nı çıkarmış, köklü ve süratle uygulanmasına geçilmiştir.

Cumhuriyet döneminde eğitim çalışmaları

Öğretim Birliği Yasası'nın çıkmasından sonra, bu yasanın uygulanmasını getiren öğretim programları hazırlanmıştır. İlköğretim 6 yıldan 5 yıla indirilmiştir. Bu gerekçeyle ilk, ilköğretim programı 1924 yılında hazırlanmıştır. 1924'te ortaokul ve liselerdeki öğretim programları da değiştirilmiştir. Bunun amacı Cumhuriyet yönetimine eğitimin uyarlanmasıdır.

1926 yılında eğitim programlarının ruhunun Cumhuriyetin ruhuna uydurmak amacıyla köklü bir değişiklik yapılmıştır. Öğretim yöntemlerinin daha çağdaş bir hale getirilmesine çalışılmıştır.

Büyük değişme yeni Türk harflerinin kabulü ile liselerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırılarak gerçekleştirilmiştir. Ortaokul ve liselerde Türkçe ders programları yenilenmiştir. Türk harflerinin kabulu ile hızla ders kitapları yenilenmiştir. Türk Dil Kurumu veTürk Tarih Kurumu'nun çabalarıyla hem dilde hem de tarih öğretiminde birlik sağlanmıştır.

1935'te o zaman mevcut olan fizik, kimya, tabiat ve matematik ders kitapları komisyonlar kurularak öğrenci seviyesine göre uyarlanmış dili Türkçeleştirilmiştir. Batı ülkelerindeki ders kitapları taranarak ulusal değerler de dikkate alınarak ders kitapları yeniden yazılmıştır.

Bu yıllarda yapılan bu çalışmalarla öğretimde birlik sağlanmış, bütün çocukların Atatürkçü düşünce doğrultusunda Laik Cumhuriyet'in ruhuna uygun yetiştirilmeye çalışılmıştır.

1939'a geldiğinde 25 bine varan bir eğitim ordusu, bir milyonu geçen öğrenci kitlesi vardır.1939'dan sonra M.E. Bakanı Hasan Ali Yücel'dir. 1940 yılında nüfusumuz 17 milyondur. Bunun 4 milyonu şehirlerde 13 milyonu köylerdedir. 7 -16 yaş gurubunda 3.354. 000 çocuk vardır.

13 milyon köy nüfusuna karşılık 370 bin köy çocuğu okumaktadır. Dört milyon şehir nüfusuna karşılık 415 bin çocuk okumaktadır. Bu yıllarda başbakan İsmet İnönü'nün de desteğiyle Köy Enstitüleri kurulmuştur. Bu enstitüler; Cumhuriyet kuşağının kurduğu, dünya üzerinde örnek alınan bir eğitim hareketidir.

1997, Unesko tarafından bu dönemin Milli Eğitim Bakan'ı Hasan Ali Yücel yılı olarak ilan edilmiştir. Yücel'in yaptığı çalışmalar takdire değerdir.

Bu süre içerisinde hem öğrenim birliği sağlanabilmiş hem de bu yasayla birlikte cumhuriyet kanunlarının ruhuna uygun atılımlar gerçekleştirilmiştir.

İnsanlarımızı yaşadığı dünyadan soğutan, çağın dışına iten ortaçağ kalıntısı öğrenim yuvalarının tamamen kaldırılması gerekiyordu.

Öğretim Birliği Yasası, Atatürk'ün yaşamı boyunca, ölümünden sonra da tek parti döneminde büyük ölçüde korunabilmiştir. Çok partili devreye geçildikten sonra· oy kaygısından başka davaları olmayan bir takım politikacıların kurbanı olmuştur. ·

Bu yasaya bağlı kalındığı süre içerisinde; bilimde, sanatta, kültürde, Atatürk ve cumhuriyet sevgisiyle yetişmiş bir kuşak oluştu. Halkını ve yurdunu seven bu kuşak, Türkiye'yi bütün Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin ilerisinde birikimli insan gücüne ulaştırdı.

Karşı devrimin iktidarı

Çok partili döneme geçilince bazı politikacılar oy ve iktidar kaygısıyla şeyhlere dervişlere yaslanmışlardır. Onların istekleri doğrultusunda yasada zedelenmeler, tavizler başgöstermiştir. Okullara din derslerinin zorunlu ders olarak konması, İmam Hatip Okulları'nın açılması 1950'lerden sonra gittikçe artmıştır. Bundan sonraki iktidarlar döneminde de tavizler devam etmiştir.

Bugün çeşitli tekkelerde, dergahlarda, tarikatların denetimleri altında binlerce gencimizin zihinleri köreltilmekte, dimağları öldürülmektedir.

Buralarda eğitim gören insanlar "akılcı" deneysel ve düzenli düşünce eleminden uzaktır. Bunlar; insan haysiyetine aykırı herşeyi kör bir imanla benimseyebilirler. Böylece akıldan, vicdandan ve insan sevgisinden uzaktırlar.

Şimdi oturup gençlerimizin tarikat dergâhlarının kapılarında ne aradıklarını buralara neden sığındıklarını tartışmanın zamanıdır. Nasıl oldu da "Cumhuriyet'in güzel, saçları rüzgarlarda dalgalanan, spor giyimiyle özgürleşmeyi temsil eden 19 Mayıs Gençlik Bayramlarında bağımsızlık bayrağını taşımanın onurunu duyan genç kızlarımız, gençlerimiz cinlerin dolaştığı tarikat yuvalarında tatmin olur hale geldiler?"

Bunlar zorunlu din derslerinin, gençliği bilimin aydınlığı ile donatmaktan vazgeçmenin, yoksullaşmanın bir ürünüdür.

Günümüzde Öğretim Birliği Yasası zedelenerek; gerek resmi kurumlardaki laikliğe ve Cumhuriyet Kanunları'na ters düşen fikirlerle yetiştirilenler, gerekse Cumhuriyet'e ve demokrasiye, laikliğe bağlı yetiştirilenler arasında ikilik yaratılmış oldu. Bugün bunun sıkıntılarını toplumumuz yaşamaktadır.

Cumhuriyet Kanunları'yla kurulan, kişiliğini bulan Türkiye Cumhuriyeti, bu devrimlerin karşıtlarınca yeniden bir tehdit ve saldırı karşısındadır. Adeta Cumhuriyet devrimiyle ezilen, yok edilmeye çalışılan şeriat, bunun karşılığını almaya çalışmaktadır.

Laik demokratik Cumhuriyet'i yaşatmak, çağdaş Türkiye'ye sahip çıkmak için Öğretim Birliği Kanunu uygulanmalıdır. Bu kanuna ters düşen bütün kurum ve kuruluşlar hemen kapatılmalıdır.

İmam Hatip Okulları kapatılarak meslek liselerine dönüştürülmelidir. Tarikatların denetimindeki bütün eğitim kuruluşları MEB'na devredilmelidir.

Öğretim Birliği Yasası'yla aynı günde çıkan, hilafetin kaldırılması Cumhuriyet Devrimleri'nin en önemli iki yasasıdır. Bunlar aynı gün meclisten geçmiştir.

Bu iki devrimle yeni Cumhuriyet hükümeti, gerici ortaçağ karanlığına ağır bir darbe vurmuştur. Bundan sonra sorun, bu yasaları yaşatmaktadır.

Cumhuriyet elbisesinin içerisi bu kanunlarla doldurulmuştur. Bu kanunları, ilkeleri çıkardığınız zaman boş elbise ayakta durmaz, çöker. Bu nedenle bizim cumhuriyetimizin temel direkleri bunlardır. Yıllarca verilen ödünlerle toplumumuz zarar görmüştür. Bu temel direklere sahip çıkmak, savunmak Cumhuriyet aydınlarının görevidir.

Demokrasi, özgürlük, hoşgörü kavramları ve kimi çelişkiler

Anlamlarında en çok oynama yapılan kavramlar, daha çok siyasal yaşamı ilgilendiren; demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramları. İster çağdaş değerleri benimsesin ister benimsemesin, kimse bu kavramları dilinden düşürmüyor.

Hasan Aydın

Ülkemiz düşünsel ve siyasal yaşamına bir göz gezdirildiğinde, boyutları hiç de küçümsenmeyecek, ciddi bir kavram erozyonunun yaşandığı görülür. Çoğu kez kavramlar, ya içerikleri belirsizleştirilerek anlam saptırmalarına maruz bırakılıyor ya da hiç de uygun olmayan bağlamlarda kullanılıyorlar. Bir takım üniversite profesörleri bilimle dini aynı kefeye koyup, geçmişteki din-bilim çatışmasını unutarak, dinin bilimsel verilerle örtüştüğünü söyleyebiliyor. Bu insanlar; her türden çağdaş gelişmeyi ve insanlığın çoğu zaman dine karşı verdiği mücadelelerle elde ettikleri, insan hakları gibi evrensel değerleri dinsel bir zemine oturtabiliyorlar. Aynı şekilde, çoğu siyasetçiler; demokrasi, özgürlük ve hoşgörü adına gelenek, görenek ve coğrafi koşullarla yakından ilintili bulunan giyim-kuşamı dinselleştirmeye, dini ideolojinin bir üniforması haline getirmeye çalışanları savunmaya yönelebiliyorlar. Bu durum, kavram erozyonunun, pek de küçümsenmeyecek bir düzeyde olduğunu ortaya çıkarıyor. Böylece insanın aklına şu sorular takılıyor: Niçin kavramların anlamları belirsizleştirilmeye çalışılıyor? Kavramlar neden bağlamlarının dışında kullanılıyor? Bu bilgisizlikten mi, yoksa aymazlıktan mı kaynaklanıyor? Ya da, kasıtlı olarak mı yapılıyor?

İçi boşalan kavramlar

Bana öyle geliyor ki, ülkemiz düşünsel ve siyasal yaşamında kanayan bir yara durumuna gelen kavram erozyonu iki nedene dayanmaktadır: İlki, felsefi kültürü cılız olan ülkemizde, gerek çoğu bilim insanımızın gerekse çoğu siyasetçilerin çözümleyici (analitik) bir yöntemle konuya yaklaşmamaları veya bu yaklaşımı benimseyecek kültürel birikimden yoksun olmalarıdır. İkincisi, kavramların içeriklerinde ve bağlamlarında, siyasal ve ekonomik bir takım çıkarlar uğruna, oynamaların yapılmasıdır. Anlamlarında en çok oynamaların yapıldığı kavramlar ise, daha çok siyasal yaşamı ilgilendiren, demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramlarıdır. Öyle görünüyor ki, artık ister çağdaş değerleri benimsesin, ister benimsemesin herkes demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramlarını dilinden düşürmüyor. Ulu önder Atatürk'le birlikte başlayan Türk aydınlanmasını ve kazanımlarını yok etmeye çalışan şeriatçıların, ülke bütünlüğünü parçalamaya yönelenlerin hukuksal bir engelle karşılaşınca, ilk sarıldıkları kavramlar; demokrasi, özgürlük ve hoşgörü oluyor. Onlar, İslam öncesi (cahiliyye) Arap geleneklerinin, Arap coğrafyası ve ikliminin etkisi altında Hz. Ömer gibi, kimi sahabilerin telkiniyle ortaya çıkan giyim-kuşam modelini evrenselleştirmekle yetinmeyip; Ortaçağ zihniyetiyle, çağdaş bilim yuvaları olması gereken üniversiteleri medreseye çevirmek için, üniversite kapılarına yığılmışlardır. Üniversiteye alınmayınca da, demokrasi, özgürlük, hoşgörü ve insan hakları diye bağırıyorlar. İnsanları bu dünyadan el etek çekmeye ve tarikat üyesi yapmaya çalışan tarikat şeyhleri bile, demokrasi, özgürlük ve hoşgörüyü ağızlarından düşürmüyorlar. Bu insanlar bu kavramları neden bu denli sık ve her bağlamda kullanıyorlar? Şeriat; demokrasi, özgürlük ve hoşgörüden yana olduğu için mi? Yoksa bu kavramları kendi düzenlerini kurmak için bir yapılanma ve kadrolaşma ortamı oluşturmak amacıyla mı kullanıyorlar? Aslında bu ve buna benzer soruların yanıtlarını şeriatın tarihsel birikimi içerisinde bulmak olasıdır. Zira ne tarihte ne de günümüzde, şeriatla demokrasinin yanyana olduğu hiçbir devlet olmamıştır. Durum böyleyken, bugünkü şeriatçıların demokratik söylemlerini nasıl yorumlamak gerekmektedir?

Kubilay'ı öldürenlere, Sivas katliamcılarına demokrasi olur mu?

Tarihten ders

Atatürk Türkiyesi'nin yetiştirdiği ender ilahiyatçı bilim insanlarından birisi olan Mehmet Dağ'ın, sık sık ifade ettiği ve "Hz. Muhammed'in stratejisi" adını verdiği, tarihsel belgelere ve Hz. Muhammed'in uygulamalarına dayalı kuram, yukarıdaki soruların yanıtını çok net biçimde ortaya koyacak denli açık, bir o kadar da uyarıcı görünüyor. Bu kuramın ana hatlarını Mehmet Dağ'ın kaleminden ay-

nen aktaralım:

"Hz. Muhammed'in Medine dönemi olmasaydı, yani Hz. Muhammed'in bildirileri siyasallaşmasıydı, Kur'an'da hiçbir siyasal ve hukuksal yargı bulunmayacaktı. Nasıl Hz. İsa'nın bildirisi sevgi üzerine oturuyorsa, Hz. Muhammed'in bildirisi de hoşgörü, başkalarına acıma ve sevgi üzerine oturabilirdi. Bugün şeriata karşı panzehir olarak yeni şeriatı kullananlar veya deyim yerindeyse yeni şeriatçılık yapanlar, genellikle "senin dinin sana, benim ki de bana" (1), "dinde zorlama yoktur" (2) gibi hicret (Medine'ye göç) öncesi Mekke dönemi ayetlerine dayanırlar. Oysa Medine döneminde, özellikle putperestleri ilgilendiren bu türden ayetlere rastlanmadığı gibi, putperestlere karşı hoşgörü de gösterilemez; görüldükleri yerde öldürülmeleri ya da inanıncaya kadar belli bir süre hapsedilmeleri önerilir (3). Putperest kadınlarla evlenilmesi yasaklanır. Bu tavır değişikliğini ancak bir stratejiye bağlayarak açıklayabiliriz: Güçleninceye kadar sert davranmamak ve yumuşak görünerek yaşama şansı elde etmek. Aynı stratejinin Medine Sözleşmesi'yle bu kez Hz. Muhammed tarafından uygulandığını görüyoruz. Sözleşme, Hz. Muhammed güçleninceye kadar yürürlükte kalmış, sonunda Yahudiler'in münafıklarla işbirliği yaptığı bahane edilerek bozulmuş ve Yahudiler Hicaz bölgesinden tümüyle sürülmüştür" (4).

Yukarıdaki açıklamaların ışığında şu soruyu sormak gerekmiyor mu? Birileri demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramlarını, gizli ve kötü emellerine maske ederek, demokrasi, özgürlük ve hoşgörüyü yok etmeyi amaçlayan bir yapılanmaya girişiyorsa, demokrasi yandaşları salt demokratlık adına, demokrasinin ve özgürlüklerin yok edilmesine seyirci mi kalacaktır? Evet diyenlere, Nasreddin Hoca'nın hep anlatılan fakat bir türlü kavranamayan bir fıkrasını anımsatmak isterim: Hoca birgün ağaca çıkar ve bastığı dalı kesmeye başlar. Oradan geçmekte olan komşusu, 'Aman Hocam ne yapıyorsun, bastığın dalı kesiyorsun, Tanrı korusun oradan düşüp bir tarafını kırarsın' diye uyarıyor. Ne var ki fıkra bu ya, hoca bu uyarıya aldırış etmez ve olanlar olur. Hoca düşer ve ayağını kırar. Hoca'yı ziyarete gelen komşusu, 'Hocam bastığın dalı kesiyorsun, düşersin demedim mi' der. Hoca da bir ölçüde nükteyle karışık bir edayla, 'Sen bilge birisin, benim düşeceğimi bildin, ne zaman öleceğimi de bilirsin' deyip, komşusunun yakasına yapışır.

Demokrasi paradoksu

Genellikle demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramlarını stratejilerinin bir parçası olarak dillerinden düşürmeyenlerin, bu kavramların içeriklerini belirginleştirmedikleri, başka bir deyişle sınırlandırmadıkları görülür. Oysa, sınırsız demokrasi, özgürlük ve hoşgörü kavramları kendi içlerinde çelişki taşırlar. Ünlü siyaset felsefecisi Karl Popper'ın demokrasi paradoksu, özgürlük paradoksu ve hoşgörü paradoksu adlarını verip (5), ayrıntılarıyla incelediği konu oldukça ilgiye değer görünüyor. Konuyu daha iyi kavramak için aşağıdaki tasım üzerinde bir parça düşünmek yeterlidir:

"Demokrasi çoğunluğun iradesine dayalı bir siyasal rejimdir.

Demokrasilerde çoğunluğun dediği olur.

Çoğunluk demokrasinin kalkmasını istiyor.

O halde, demokrasi kalkmalıdır."

Görüldüğü gibi, demokrasi kendisini koruyan kimi ilke ve sınırlamalar olmayınca, kendisinin yok olması sonucunu bile doğurabiliyor. Acaba demokrasi, demokrat olmayanlara, demokrasi içerisinde kendini ortadan kaldırma imkânı verme hakkına sahip midir? Aynı şekilde bir demokrat,demokrat olmadığı bilinenlere veya hiç olmazsa anlaşılagelen anlamda demokrat olmadığını söyleyenlere demokrasiyi ortadan kaldırma imkânını verme hakkına sahip midir? Aklı başında bir demokratın bir daha çoğunluğun görüşüne başvurma olanağı kalmayacağı için, söz konusu sorulara olumlu yanıt vermeyeceği açıktır. Şu halde, hocanın bastığı dalı kesme fıkrasında olduğu gibi, sınırsız demokrasi, demokrasinin kendisiyle çelişiyor demektir. Sanırım, demokrasiden yararlanıp, demokrasiyi yok etmeye çalışan güçler karşısında, kayıtsız kalmak demokrasi paradoksunun farkına varmamak demektir. Paradokstan kurtulmanın tek yolu, demokrasinin kendisini korumasından, bunun için mücadele vermesinden, kendini ilke ve kurallarla belirleyip, sınırlandırmasından geçmektedir.

Demokrasiden yararlanıp, demokrasiyi yok etmeye çalışan güçler karşısında, kayıtsız kalmak demokrasi paradoksunun farkına varmamak demektir.

Demokratlık adına, demokrasinin ve özgürlüklerin yok edilmesine seyirci mi kalınmalı?

Düşünceler akla uygun olmalı

Özgürlük ve hoşgörü kavramları için de durum aynıdır. Hiç kimse, sınırsız özgürlük ve sınırsız hoşgörü kavramlarından söz edemez. Bu sonuçları açısından ele alındığında çelişik bir durumdur. Çünkü özgürlükler, bir başkasının özgürlüklerinin başladığı yerde biter. Eflatun'un da fark ettiği gibi, kendi kendini kontrol etmeyen özgürlük köleliğe, emperyalizme ve tahakküme götürür. O halde özgürlük için bir denetim gereklidir. Hoşgörüye gelince, hiç kimsenin kendi yaşamının, onurunun, kişiliğinin ve çıkarlarının temeline dinamit yerleştirmeye çalışanlara hoşgörü adına, güleryüz göstermesi beklenemez. Kuşkusuz, belli ölçülerde hoşgörülü bir insan hoşgörüsüz bir insana da hoşgörü gösterebilir. Ama bu hoşgörü, hoşgörünün ortadan kalkmasına yol açabilecek bir durum gösteriyorsa, hoşgörüyü korumak için hoşgörüsüz olmak gerekir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Demokrasinin, özgürlüğün ve hoşgörünün sınırsız olduğunu sanıp, bunun savunuculuğunu yapanlar, bunları yok etmek isteyenlerdir. Şeriatçılar gibi grupların, masumane gibi görünen demokratik, özgürlükçü ve hoşgörülü söylemlerini, demokrasi, özgürlük ve hoşgörü paradokslarını fark etmeliyiz. Yoksa Ulu Önder Atatürk ve yandaşlarının çabalarıyla elde edilen pek çok kazanım ve birikim altüst edilebilir. O zaman, Nasreddin Hoca'nın bastığı dalı kesme fıkrasına, gerçek dışı deyip gülme olanağımız da kalmayabilir. Bu nedenle, sağduyulu davranarak, düşüncelerimizin mantıksal sonuçlarını görmeye ve günübirlik siyasetten kaçınmaya çalışmamız en uygun yol gibi gözüküyor. Bir düşünce; duygularımıza hoş geldiği için değil, akla ve gerçeğe uygun olduğu için benimsenebilir.

DİPNOTLAR

1) Kâfirun Sûresi, 6.
2) Bakara Sûresi, 256.
3) Tevbe Sûresi, 5-6.
4) Mehmet Dağ, "Kur'an ve İslam Araştırıcılığında Kimi Çelişkiler ve Sorunlar", Bilim ve Ütopya Dergisi sayı: 45, Mart 1998, s.48.
5) Bkz. Ahmet Arslan, İslam Demokrasi Türki-

Hegel'de Türk imgesi

Reformasyon Dönemi'nde "Avrupa devletlerinin dışa dönük ortak çıkarları Türkler'e karşı"dır. Türkler "korkunç gücü", Doğu'dan Avrupa'ya taşıyan bir tehlike oluşturmaktadır.

Prof. Dr. Onur Bilge Kula (*)

Arap İmparatorluğu ile Frank İmparatorluğu eşanlı yıkılmıştır. Tutsaklar ve akın akın gelen Selçuklular ve Moğollar saldırmış, yeni imparatorluklar kurmuşlar; yeni hanedanlar tahta geçmiştir. Osmanlılar, yeniçerileri "sağlam" bir odak noktası yaparak "sağlam" bir egemenlik kurmayı başarmışlardır (s.458).

Hegel, aynı yapıtında yer alan *Yeni Dönem Reformasyonu* arabaşlığı altında aklın inançtan bağımsızlaşması serüvenini irdelerken, sözü yeniçerilere getirir ve Avrupa'daki rahipleri yeniçerilere benzetir. Rahipler, papalığın hazır ordusudur; yeniçeriler ise "Türk erkinin temelidir" (s.531).

Hegel "sağlam" sözcüğünü "sürekli, kalıcı" anlamlarında kullanır ve sözcüğe açık bir olumluluk yükler. Osmanlılar'ın kurduğu imparatorluğu "sağlam", "sürekli" diye nitelendirmesi bu nedenle "olumluluk" olarak değerlendirilmelidir.

Doğu ve İslam imparatorluklarında fanatizm, Hegel'e göre, "yatıştıktan sonra ruhlarda töresel ilkenin izleri kalmamıştır. Etik değerler dizgesinin geçerlileşmesinin zorunlu önkoşulunu oluşturan töresel ilke", İslam'da etkisizleşirken, Hegel'in kanısı öyle, "Avrupa yiğitliği, Sarasenler'le savaşında güzel, soylu şövalyeliğe" yükselmiştir (s.458).

Bunun yanı sıra bilimler ve bilgiler, özellikle de felsefe bilgileri Araplar'dan batıya geçmiştir. Germenler'deki soylu şiirin ve özgür fantazenin fitilleri Doğu'da ateşlenmiştir; bu yüzden Goethe de Doğu'ya yönelmiş; *Divan*'ında Doğu'yla Batı arasında "pırlanta bir bağ" oluşturmuştur. "İçsellik ve fantazinin bahtiyarlığı bakımından her şeyi geride bırakan bir bağdır bu" (s.458-59).

Doğu, coşkunluğunu zamanla yitirince, "en büyük sefihliğe" batmıştır: Hegel, Doğu'nun sefihliğinin nedenlerini şöyle betimler: Muhammed'in öğretisinin ilk biçimlenişinin temelini oluşturan ve cennette sunulan ödül olarak gösterilen duyusal (cinsel) haz, fanatizmin yerini almıştır.

Bu savlamalar çerçevesinde Hegel, İslam'a ilişkin sonal yargısını yazar: Artık Asya ve Afrika'ya doğru geri itilen, Avrupa'nın bir köşesinde sadece Hıristiyan güçlerin kıskançlığı nedeniyle kalmış olan İslam, dünya tarihi ortamından çoktan çıkmış, kendi içine çekilerek, Doğu rahatlığı ve dinginliğine bürünmüştür (s.459). Hegel'in bu saptaması bir yönüyle Osmanlılar'ın gerileme dönemiyle ilişkilidir. O dönemde Osmanlılar ya da çoğu Alman düşünürü, yazarı gibi Hegel'in de deyimiyle, Türkler artık dünya olaylarının gidişini belirleyen güç olmaktan çıkmıştır. Edilginleşmiş, hatta yenilmiş ve dolayısıyla da kabuğuna çekilmiştir. Bu saptamalarda ilginç olan bir başka nokta, Hegel'in de İslam'la Türkler'i yer yer özdeşleştirmesidir.

Türkler'in gücü fetihlere dayanır

Hegel'in Doğu ve İslam'a ilişkin görüşlerinin belirginleştirilebilmesi için, Türkler'e ilişkin nitelemeleri de irdelenmelidir. *Tarih Felsefesi*'nde (Toplu Yapıtlar, 11. cilt) Hegel'in Türkler'e ilişkin değerlendirimleri şöyledir.

Reformasyon Dönemi'nde "Avrupa devletlerinin dışa dönük ortak çıkarları Türkler'e karşı"dır. Türkler "korkunç gücü", Doğu'dan Avrupa'ya taşıyan bir tehlike oluşturmaktadır. Hegel değerlendirici görüşlerini şöyle açımlar: Türkler o zamanlar çekirdek oluşturmuş, güçlü bir ulustur ve güçleri fetihlere dayanmaktadır. Bu nedenle sürekli savaşlar yapmışlar, sadece silah bırakımlarında durmuşlardır. Fethedilen ülkeler, Franklar'da olduğu gibi, savaşçılar arasında miras yoluyla geçen mülkiyet değil de, kişisel mülkiyet olarak dağıtılmış; daha sonra kalıtsallık çıktığında, (mülkiyetin miras yoluyla geçmesi) ulusun gücü kırılmıştır. Osmanlı gücünün en parlak doruğu olan yeniçeriler, Avrupalılar için korku anlamını taşımıştır. Hegel, özellikle Yunanlı uyruklar arasından güzel ve güçlü gençlerin devşirildiğini; sıkı bir İslam eğitimiyle yeniçerileştirildiklerini anlatır. Anne babaları, kardeşleri ve eşleri olmayan yeniçerileri keşişlere benzetir. Hegel'e göre, yeniçeriler, bağımsız ve korku verici bir kalabalıktır.

Avusturya, Macaristan, Venedik ve Polonya gibi Avrupalı güçler, sürekli Türkler'e karşı durmak zorunda kalmıştır. Lepanto yakınlarındaki muharebe İtalya'yı belki de bütün Avrupa'yı "barbarların" saldırısından kurtarmıştır (s.542).

Daha önce Herder açısından içeriğini belirlediğim "barbar" kavramı Hegel tarafından açık biçimde Türkler için de kullanılır.

Almanlar, Türkler'e karşı, onur kırıcı savaşlar yürütmüştür

Reformasyonun etkilerini irdeleyen Hegel, Almanya'nın devlet olarak yapılanması bakımından en önemli etkilerden birinin Batı Falya Barışı (der Westfaelische Frieden) olduğunu yazar. Bu barışla Katolik kilisesinin yanı sıra Protestan kilisesinin varlığı ve geçerliliği de kabul edilmiştir. Yine tam tikellik/başkalarına benzemezlik ereği ve özel hukuka ilişkin düzenlemeler bu barışla olanaklılaşmıştır. İç yapılanması bakımından önemli bir atılım yapan Almanya, böylece daha önce ne denli zayıf ve dağınık bir devlet olduğunu algılamıştır. Alman İmparatorluğu o zamana değin ancak "Polonyalılar'ın Viyana'yı ellerinden kurtardığı Türkler'e karşı onur kırıcı savaşlar yürütmüştür; Fransa'yla olan ilişkileri daha da onur kırıcıdır" (s.546).

Hegel, *Hıristiyan Germen Dünyasının Ögeleri*'ni irdelerken (Toplu Yapıtlar, 11. cilt, s.447), Macarlar'ı, Bulgarlar'ı, Sırplar'ı ve Arnavutlar'ı Asya kökenli halklar olarak ve karşılıklı akınlar sırasında Avrupa'da yerleşip kalmış "kırık barbar artıklar" diye değerlendirir. Yine bu halklar, Hıristiyan Avrupa'nın Hıristiyan olmayan Asya'ya karşı yürütülen savaşlarda "öncü birlik" görevini görmüşlerdir. "Hatta Polonyalılar", diye sürdürür Hegel değerlendirimlerini, "kuşatılmış Viyana'yı Türkler'den kurtarmışlardır" (s.447). Yukarıda sayılan halkları Hegel değerlendirimine katmaz; çünkü bu halklar, Hegel'in kanısı öyle, özerk bir öge olarak dünyada aklın biçimlendirilmesi saflarında yer almamışlardır (s.447).

Hegel toplu yapıtların onbirinci cildinde Bizans irdelemesini, her bakımdan çökmekte olan hantal imparatorluğu "güçlü Türkler'in darma dağın ettiği"

savlamasıyla bitirir.

Türkler'in Tanrısı akıl soyutlaması değildir

Estetik Üzerine Dersler (Toplu Yapıtlar, 12. cilt, Stuttgart-Bad Cannstatt 1971) adlı yapıtında Hegel, sanatta öykünmeyi olumsuzlar ve Türkler'e değinir. Şöyle der: "Bilindiği gibi, Müslüman olan Türkler, tablolara, insanların resimlerinin yapılmasına göz yummazlar". Bu tümceden sonra görüşlerini şöyle açıklar: James Bruce bir gezisinde bir Türk'e bir balık resmi gösterir. Türk şaşkınlığa kapılır ve şaşkınlığı geçince şu yanıtı verir: "Kıyamet gününde bu balık sana karşı isyan eder de 'Bana bir beden yaptın, ama ruh veremedin' derse, böyle bir yakınmaya karşı kendini nasıl savunacaksın?". Hegel, Türk'ün yanıtının kökenini sergilemek amacıyla, peygamberin de resimlerin kendilerini yapanları kıyamet gününde dava edeceklerini belirttiğini savlar (s.72).

Aynı yapıtta Hegel sanatın içeriği ve biçimi sorunsalını ele alır. İçerik, sanatsal anlatıma dönüşme yetisini içinde taşımalıdır (s.107). Sanatın içeriği bir başına soyut bir şey olamaz. Hegel irdelemesini sürdürür: Düşünsele ilişkin hakiki olan her şey, özünde somuttur. Genellik, öznelliği ve özelliği içinde barındırır. Hegel savlamasını Tanrı'yla örneklendirir ve şöyle yazar: "Tanrı yalın tek olsun ve bu niteliğinden dolayı da en yüce varlık olsun. Böylece akıldışı aklın ölü bir soyutlamasını dile getirmiş olur. Somut hakikatliği içerisinde kavranmayan böyle bir Tanrı, sanat için, güzel sanatlar için içerik sunamaz".

Bu bağlamda sözü Museviler'e, Türkler'in Tanrı anlayışına getiren Hegel, şu görüşlere yer verir: "Museviler ve Türkler bu nedenle Tanrıları'na sahiptirler. Böyle bir Tanrı, akıl soyutlaması olmak bir yana, sanat yoluyla olumlu bir biçimde ifade bile edilemez" (s.108). Türkler'in ve Museviler'in Tanrı anlayışına karşın, Hıristiyanlıkta Tanrı, Hegel'e göre, hakikiliği içerisindedir; ve bundan dolayı da kişi olarak, özne olarak ve düşün olarak pekala somuttur" (s.108).

Kaba saba Türkler buluntu bir akla sahiptir

Hegel, *Felsefe Tarihi*'nde (Toplu Yapıtlar, 19. cilt, Stuttgart-Bad Cannstatt 1965) yer alan *Geçiş Dönemi* arabaşlığı altında felsefi düşüncenin evrim sürecini konulaştırır. Öznelerin duyumsamalarını, görüşlerini, yüreklerini ve akıllarını ancak öz çabalarıyla oluşturabileceklerini, yetkinleştirebileceklerini öne sürer. Yüreği ahlaksal bakımdan yetkinleşmiş, düşünmeye, entellektüel irdelemeye doğru ilerlemiş insanlar, güzel duygular, duyumsamalar, eğilimler geliştirebilirler. Böyle içsel bir çabayla aklını yetkinleştirmeyen özne, bulduğu aklı, başkalarınca geliştirilmiş bilme gücünü sahiplenir. Başkalarınca geliştirilen aklı edinen böyle bireyler güdüleri gereği, buldukları insan aklını eleştirel irdeleme yoluyla özümsemek yerine doğal duyumsama ve bilme olarak değerlendirirler. Hegel ilkin Hintliler'i örnek olarak alır. İneği kutsayan Hintliler, yeni doğan çocukları dışarı atarlar, öldürürler, olası her türlü acımasızlığı yaparlar.

Mısırlılar bir kuşu, Apis'i ululardır, "Türkler de", Hegel böyle düşünür, "öyle bir buluntu insan aklına sahiptirler. Kaba saba Türkler'in buluntu insan usu ve doğal duygusu ölçüt alındığında, iğrenç ilkeler doğar" (s.486).

Türkler, Hegel'in yaklaşımına göre, öz çabasıyla, içsel uğraşıyla özbilincini ve usunu geliştirememiş; başkalarınca geliştirilen aklı ve bilinci önlerinde bulmuştur. Söz konusu buluntu aklı ayrımlaştıramamış, özgünleşme ve özgürleşme amacıyla ondan yararlanmayı başaramamışlardır. Bu başarısızlıktan, iğrençlikler, dışa dönük saldırganlıklar doğmuştur.

Hegel, Türk'ün yanıtının kökenini sergilemek amacıyla, peygamberin de resimlerin kendilerini yapanları kıyamet gününde dava edeceklerini belirttiğini savlar.

Hegel *Estetik Üzerine* adlı yapıtının ikinci cildinde (Toplu Yapıtlar, 13. cilt, Stuttgart-Bad Cannstatt 1964) giyim kuşamı irdeler. Giyimin duruş ve devinimin anlatımı olan durumla bağlantılı olduğunu belirten Hegel, "bizim" diye nitelendirdiği Avrupalı giyim ve giyinişin, bedenin çizgilerini öne çıkardığını, yürüyüşü ve devinişleri en az engellediğini yazar. Konuya ilişkin görüşlerini şöyle sürdürür: "Buna karşın Doğulular'ın uzun, geniş giysileri, bol pantolonları bizim canlılığımıza ve devingenliğimize pek uymaz; bu tür giysiler sadece Türkler gibi bacaklarını büküp bütün gün oturanlara ya da yavaş ve vakarla devinen Türkler'e uyar" (s.480).

Hegel'in Türkler'i adlarıyla andığı bir başka yapıtı *Berlin Döneminden Kalma Karışık Yazılar*'dır (Toplu Yapıtlar, 20. cilt, Stuttgart-Bad Cannstatt 1968). Hegel bu yapıtının *İngiliz Reform Yasası Üzerine* adlı bölümünde Avrupa ve Almanya'da kilisenin mal varlığı ve işletilişini dile getirir. Türkler'e ilişkin olarak anılan bağlamda şu saptamayı yapar: "Türkler bile egemenlikleri altındaki Hıristiyanlar'a, Ermeniler'e ve Museviler'e kiliselerini bırakmıştır. Kiliseler yapı olarak döküldükleri zaman, onarımları amacıyla yasakladıkları da olmuştur. Böyle durumlarda para karşılığında izin vermişlerdir. Fakat İngilizler yendikleri Katolik halkın kiliselerinin tümünü ellerinden almışlardır" (s.488).

Moğollar, korkunç çekirge sürüleridir

Türkler'e ilişkin değerlendirimlerin çeşitli açılardan ele alınabilmesi için, Türkler'in öncüsü olarak Avrupa gündemine giren Moğollar'a ilişkin görüşler de konulaştırılmalıdır. *Felsefe Dizgesi* adlı yapıtında (Toplu Yapıtlar, 10. cilt, Stuttgart-Bad Cannstatt 1965), Moğollar'ı "Asyatik bir ırk" olarak değerlendiren Hegel'e göre Moğollar, "çocuksu rahatlıklarıyla" ünlüdür. Dur durak bilmezlik, hiçbir kalıcı/sağlam sonuca ulaşmayan devinginlik, korkunç bir çekirge sürüsü gibi öbür uluslar üzerine yayılma düşüncesi, aldırışsızlık, hoyrat rahatlık, yücelik ve korkunçluk Moğolların özyapısal özelliklerindendir. Moğollar büyük bir çabuklukla saldırırlar, aynı hızla çekilirler; sadece zarar verirler, hiçbir şey inşa etmezler, dünya tarihine hiçbir ilerleme katmamışlardır (s.76).

Hegel'in Doğu, İslam ve Türk konularındaki görüşleri böyledir. Ben Hegel'in görüşlerini imgebilim (imagoloji) bakımından irdelemeyi ve okurların eleştirel değerlendirimine sunmayı amaçladım. Hegel'in bu bağlamda alımlanmasına yapabildiğim küçücük katkı, çalışmanın işlevini oluşturmaktadır. Hegel'in bu değerlendirimleri felsefenin özüne uzak genellemeler ve katı önyargılar olarak algılanabilir; önyargı oldukları gerekçelendirilebilir. Böyle bir karşıt gerekçelendirme çalışması başlı başına bir olumluluk olabileceği gibi, Hegel'in genellemelerinden bir uyarı çıkarmak da olumluluk adına katkı olabilir.

(*) Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr. Onur Bilge Kula'nın üçüncü bölümünü yayımladığımız bu çalışması, 26-29 Ekim 1997 tarihleri arasında Mersin Üni. FEF'nce gerçekleştirilen VI. Germanistik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur. MEÜ FEF'nce yayımlanacak kitapta yer alacaktır. Sayın Kula'nın benzer makaleleri diğer Alman düşünürlerin aynı konudaki fikirlerinin irdelenmesiyle devam edecektir.

Şiddeti anlamak

Şiddeti engelleyemeyen öteki toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de toplum duyarsızlaşarak şiddetin suç ortağı durumuna düşüyor. Toplum kendi meşruluğunu koruyabilmek için, ideolojisini içinde bulunduğu duruma uyduruyor, değerlerini değiştiriyor.

Dr. N. Yasemin Oğuz

Dr. N. Yasemin Oğuz, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'nda öğretim görevlisidir. Okuyacağınız makalesi, 7-9 Mayıs tarihleri arasında Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği işbirliği ile Adana'da düzenlenen IV. Sosyal Psikiyatri Sempozyumu'nda sunulmuştur.

'İyi'nin ve 'kötü'nün felsefi açıdan sorgulandığı bir alan olan etik, belirli bir konuda değerler evrenini tanımlayabilmek için, öncelikle onun "ne"liğinin ayrıntılı biçimde anlaşılmasını gerektirir. Şiddetin "ne" olduğu, "neden" varolduğu ve "nasıl" yaşandığına ilişkin bilgiler, onun değerler açısından anlamını da büyük ölçüde belirler. (1)

"Şiddet" sözcüğü Türkçe'deki Arapça kökenli sözcüklerden biridir. Birçok alt anlam içeren sözcüğün, sözlük anlamları arasında;

1) Bir devinimin, bir kuvvetin ya da gücün derecesi, yeğinliği;

2) Bir olayın, bir şeyin yıkıcı kuvveti;

3) Bir duygunun aşırılığı bulunmaktadır.

"Şiddet göstermek" kaba ve sert davranmak, "şiddete başvurmak" ise, kaba kuvvet kullanmak biçiminde açıklanmaktadır. (2) TDK Türkçe Sözlüğü "şiddet"in ilk anlamı olarak yine yeğinlik ve sertliği vermekte, çevreyi sindirmek için yaratılan olay karşılığı olarak "şiddet olayı" terimini kullanmaktadır. (3)

Şiddetin yukarıdaki tanımları, onun ancak yüzeysel bir anlatımı olarak kabul edilebilir. Ancak burada dikkat çekmesi gereken nokta, alt anlamlar arasındaki ilişkidir. Bu ilişkiyi ortaya koyabilmek için, "şiddet" sözcüğünün öteki dillerdeki karşılıklarından yararlanmak gerekir. Örneğin İngilizce'de, şiddetin Türkçe'deki her alt anlamı için başka bir sözcük bulunur. "Sesin şiddeti" tamlamasındaki "şiddet"e karşılık "intensity", "şiddet dolu bir roman"daki şiddet için "violence", "şiddetli bir ağrı"daki şiddet içinse "severity" sözcükleri kullanılır. Konumuzu oluşturan "şiddet"in karşılığı olan "violence", "birisi üzerinde, onun fiziksel veya ruhsal varlığına karşı kaba güç kullanmak" olarak tanımlanır. (4) İngilizce'den farklı olarak Fransızca'da "birisi üzerinde fiziksel ya da ruhsal olarak zorlanma etkisi yaratan tüm durumlar", "violence" olarak adlandırılır. (5) Türkçe'de "şiddet"in böyle çok sayıda alt anlama sahip olması, sözlüklerde tanımının son derece yüzeysel olarak yapılması herhangi bir anlam taşır mı? Tartışılmalıdır. Ayrıca "şiddetle sevmek, şiddetle özlemek" gibi şiddet sözcüğünün nicelik bildiren anlamlarda kullanımı, Türkçe'deki anlamı daha da karmaşıklaştırır.

Bilindiği gibi şiddetin baskılandığı ve yüceltildiği toplumlar da vardır. Örneğin tarihte en şedit (şiddet) toplumlardan biri olarak bilinen Vikingler, şiddeti bir erdem olarak benimsemişlerdir. Vikingler'in en üstün tanrılarından olan Tor, bir savaşçıdır.

Vikingler'in cenneti Valhala bile, yalnızca cengaverlerin girebildiği bir yerdir. Öte yandan şiddetsiz toplum, dilde bile kurulamamıştır. Bunun en bilinen örneklerinden biri olan Shangri-La'da, sonunda gezginin kültüre yabancı olduğu için ayrımsayamadığı bir şiddet olduğu ortaya çıkmıştır. Türkçe'de "şiddet" sözcüğünün tanımlanma biçimine bakarak, onun yüceltilmese bile, en azından nötr bir kavram olarak benimsendiği söylenebilir. Sözcüğün tanımları arasında genel olarak nicelik belirtme işlevi ön plana alınır. Bu da değersel olarak sözcüğe belirgin bir yükleme yapılmadığı biçiminde yorumlanabilir.

Şiddet nedir?

Buraya kadar özetle de olsa vurgulananlardan, şiddetin farklı toplumlarda farklı görünümler sergilediği savına katıldığım anlaşılabilir. Bu konuda Riches'in oldukça yararlı bir önerisi vardır. Riches'e göre şiddet, tanığın görüş açısından dile getirilen bir kavramdır. Riches "Antropolojik Açıdan Şiddet" başlıklı editoryal kitabın önsözüne "Şiddet, en iyi şekilde, bir kültürel ortamlar dizisi üzerinde ve çok çeşitli sosyal durumlar içinde incelendiğinde anlaşılır." diyerek başlar. Ancak bu türden her anlama çabasının ilk adımı, bir edimi şiddet olarak tanımlamakla başlamaktır. Bir edimi şiddet olarak adlandıran kimdir ve onun bulunduğu sosyal konum nedir? İşte Riches'e göre bu kişi şiddetin tanığıdır. Tanık kimi zaman bizzat kurbanın kendisi de olabilir. Bu durumda şiddeti tanımlayacak olursak, şiddet "aktör tarafından meşru, (kimi) tanık tarafından gayrimeşru sayılan bir fiziksel zarar verme edimi" olarak görülmektedir. (6) Bu tanım her ne kadar evrensel bir tanım olarak sunulsa da, aslında Riches'in kendisi de kuşkuludur. Yine de yazıda bu Anglo-Saxon kökenli tanım kabul edilecek, şiddetin ne'liği sorusuna bir yanıt bulunmuş gibi yapılacaktır.

Şiddetin nedeni

İkinci önemli sorun, şiddetin neden varolduğu sorusudur. Bu soruya pek çok farklı yanıt verilmişse de, genel olarak bu

yanıtlar iki temel kümede toplanabilir. Bir grup, şiddet davranışının biyolojik temelli olduğu ve hayvansal içgüdülerle açıklanabileceği savını ileri sürer. Özellikle sosyobiyoloji alanında, bu konu ile ilgili birçok araştırma vardır. İkinci gruptakiler ise, sosyal ve kültürel etkenlerin daha çok rol oynadığı karmaşık bir modeli savunurlar. (6) Şiddet davranışını biyolojik temele dayandıran ve onun farklı kültürlerdeki farklı görünümlerine evrensel bir insan davranışının dile getiriliş biçimleri olarak bakan yaklaşım, etik alanında, etik absolutizme (mutlakçılığa) karşılık gelir. Etik mutlakçılık her yerde ve her zaman geçerli evrensel bir etik ilkenin varolabileceğini savunurken dayandığı temellerden biri, davranışların kökeninde biyoloji gibi evrensel genellemelerin bulunduğu savıdır. Günümüzde bu sava genetik biliminin sunduğu kavram ve olanaklar da destek vermekte. şiddetin genetizasyonundan söz edilmektedir. İnsan tutumlarında belirleyici olanın kültürel etkenler olduğu görüşü ise, etik relativizmin (görececilik) temel dayanağıdır. Riches aradaki ayırımı çok hoş bir benzetmeyle dile getirir. Ona göre etologlar, şiddet davranışının kurallarını seks ve beslenme gibi biyolojik "güdü"lerle karşılaştırılabilir bulurlarken, kendisi gibi antropologlar şiddet edimi ile toprağın işlenmesi edimi arasında benzerlik bulurlar. (6) Bu iki farklı yaklaşımın değişik yorumları temel etik değerlendirmeler açısından bizi çok ayrı sonuçlara götürebilir. Ancak etik alanındaki yaklaşımımı dengeli bir relativizm olarak adlandırılabileceği için, bu yazıda belirttiğim savları Riches'in yaklaşımına dayandırıyorum. Bu bağlamda şiddetin neden varolduğuna ilişkin soruyu, "insanın biyolojik potansiyelleri üzerinde kültürel etkenlerin belirleyici etkisiyledir" biçiminde yanıtlayabiliriz.

Şiddetin nasıl sürdüğü ve yaşandığı sorusunun yanıtı daha da karmaşık bir uslamlamayı gerektirir. Şiddetin algılanışındaki en önemli öğe, onun bireyin yaşamındaki yaygınlığı ve ortaya çıkış biçimleridir. Bu algılayış etik uslamlamaları da etkiler ve konuya ilişkin değerler evrenini belirler. Bu konuyla ilgili iki örnek üzerinde duralım: Birincisi, Hannah Arendt'in *Cogito Dergisi*'nin şiddet özel sayısında yer alan ve tarihsel bir sürece dikkati çeken bir örneği. Arendt yazısında 1968 döneminde Amerika'daki öğrenci olaylarına değinerek,

bu olayların beyaz öğrencileri ve siyah öğrenciler açısından ne denli farklı yaşandığını dile getirir. Beyaz öğrencileri açısından, öğrenci olayları yalnızca polis tarafından belirli oranda bir şiddet öğesi içermeye yönelirken, siyah öğrenciler için şiddet daha başta temel bir öğedir. (7) Bu örnek üzerinde daha derinlemesine düşünüldüğünde, siyah öğrencilerin aslında doğrudan şiddeti amaçladıkları öne sürülebilir. Bunun iki temel nedeni etik değerlendirmeyle de doğrudan ilişkilidir. Yaşamın başka alanlarında şiddeti farklı düzeylerde, ancak yaşamın sürekli bir parçası olarak yaşayan kişilerin, onu algılayış biçimleri farklıdır. Siyah öğrenciler, yaşamlarında zaten varolan şiddetin ötesinde bir eylem gerçekleştirmek durumunda olduklarında, ortaya çıkan şiddetin düzeyi toplumun beyaz kesiminden gelen öğrencilere göre belirgin biçimde yüksektir. Kuşkusuz bu büyük ölçüde, ABD'de beyaz toplumun siyahlar üzerindeki görünen ve görünmeyen baskısına ve onun temelinde varolan şiddet öğesine dayandırılabilir. Toplumun her iki grup öğrencinin eylemlerine tepkisi de farklı olmuştur. Beyaz öğrencilerin uyguladıkları şiddet kesinlikle kabul görmezken, siyah öğrencilerin davranışları en azından toplumun siyah kesiminin desteğini almıştır.

Şiddetin kültürle bağı

Etik açısından önemli ikinci temel etkense eğitimdir. Şiddet davranışı, bu tür davranışın eğitimle aktarılması ve toplum tarafından pekiştirilmesi ile yaygınlaşır. Bu istemsiz eğitim, şiddet davranışının belirli toplumlarda belirli özgün biçimler kazanmasını sağlar. Sık tekrarlanan şiddet davranışları kendisini o toplumun ritüellerinde ortaya koyar. Bir şiddet davranışı ritüel özelliği kazandığında ona toplum tarafından artık şiddet damgası vurulmaz. (8) Etik açısından bu önemli bir durumdur. Eğer kültürler arasında şiddetin ortaya çıkışı bağlamında ayrım varsa ve bu ayrım ritüellere kadar sinip gözden yitebiliyorsa, o zaman o toplumun "iyi"yi ve "kötü"yü tanımlaması bundan nasıl etkilenecektir? Bir toplumun iyi dediğini, onun geleneklerinden arıtıp evrensel bir sağlığa ulaştırmak olanaklı mıdır? Bu bağlamda Riches'in önerdiği tanık perspektifini aktör perspektifinden ayırma yöntemine önemli bir koşul eklemek gerekir: Tanık olan kişinin de aktörün de aynı kültüre ait olması önemlidir.

Bir başka sorun kütürleri inceleyen bilim insanının ait olmadığı bir kültürde yer alan bir edimin şiddet içerip içermediğini nasıl bilebileceğidir. İşte bu, günümüzde etiğin temel sorunsallarından birine en çok yaklaşmamız noktadır. Bugün ülkemizde olduğu gibi başka ülkelerde de etik alanındaki çatışmaların çoğu Batılı, daha açık belirtmek gerekirse, Anglo-Amerikan kaynaklara dayanır. Sözkonusu ülkelerde etik konusunda çalışanlar değerlendirmelerini Anglo-Amerikan etik ölçütlerine göre yaparlar. Bunun bir anlamı, bu tür etik yaklaşımın evrensel etik olduğunun de facto olarak kabul edilmesidir. Bunun ne denli kabul edilebilir bir durum olduğu ise, önemli bir tartışmadır. Şiddetin değerlendirilmesinde de kültürler arasında önemli farklılıklar bulunur. Genel olarak fiziksel temasın sınırlı olduğu toplumlarda bir kişiye fazlaca yaklaşmak bile şiddet olarak algılanabilir. Örneğin bir Türk erkek tarafından yanaklarından ya da bir Rus erkek tarafından dudaklarından öpülerek selamlanan bir İngiliz erkek tecavüze uğradığını bile düşünebilir. O halde gerek şiddet davranışının tanınmasında, gerekse onun etik açıdan değerlendirilmesinde kültürden bağımsız, evrensel bir söylemin varlığı kuşkuludur.

Etik açısından yapılabilecek bir genelleme şiddetin çoğunlukla "kötü" olarak adlandırılması biçiminde olabilir. Ne ki bu, etik değerlendirme açısından yeterli açılım sağlamayan bir önerme olmaktan ileri gidemez, çünkü tartışmanın neredeyse tümü kabul edilebilir şiddet alanında olmaktadır. Şiddet ancak belirli

durumlarda kabul edilebilir. Bunların arasında savaş halleri ve kendini koruma durumları sayılabilir. Ancak bir toplumun neye şiddet dediği ve ne kadar şiddete karşı tepki gösterdiği tümüyle görecelidir. Kuşkusuz unutmamak gerekir ki şiddet olaylarının meydana geldiği her toplum, belirli bir süre sonra şiddete "alışır" ve şiddet eylemleriyle ilgili uyaranlara karşı duyarsızlaşır. Bu kendi başına yeterince ürpertici bir savken, bir başka sav da etkiçilerden gelir. Uzun süre şiddet ortamında kalan ve bunu değiştirmede başarısızlığa uğrayan toplumların değerler evreninde şiddet, giderek olumlanan bir tutum olarak kabul edilmeye başlanabilir. Bu doğrultudaki belirgin örneklerden biri de ülkemizdir.

Bu yazıda tartışılacak ikinci örnek yakın geçmişte çevrilen ve ülkemizde gösterimi yasaklanan "Geceyarısı Ekspresi" adlı filme ilişkin olarak yaşadığımı ve farklı kültürden bir kişiyle paylaşma olanağı bulduğum bir algılamaya ilişkin. İsviçreli bir arkadaşımla "Geceyarısı Ekspresi"ni birlikte izledik. Sonuç olarak ben filmi oldukça başarısız ve gerçeklikten kopuk bulurken, İsviçreli arkadaşım dehşet içinde özür diledi. Oysa ben filmi, kendi kültürüme çok yabancı bulmuş, dolayısıyla da etkilenmemiştim. Konuşulan Ermeni aksanlı Türkçe'den tutun da, yargıcın mahkemede burnunu karıştırmasına kadar herşey bana yabancı gelmişti, bu nedenle filmi kendi ülkemi değil, yabancı bir kültürü anlatan bir metin olarak algılamıştım. Film Türkiye'de uygulanan şiddeti izleyiciye abartarak duyurmayı amaçlamaktadır. Perdeye yansıyan görüntüler ise tümüyle bir batılının şiddetten anladığını yansıtmakta, onu dehşete düşürmeyi hedeflemektedir. Görüntülenen şiddetle, batılının Türk imajı arasında neredeyse birebir bir örtüşme söz konusudur. Sonuç olarak bu filmde batılı ev sahibi, kendisiyle ilgili bir gerçekliğin vurgulandığı öne sürülen Türk ise konuktur. Bu bana çok ilginç gelmişti; çünkü filmin yabancılığı ülkemde şiddet uygulanmayışından değil, uygulanan şiddeti dile getiren metnin yabancılığındandı. Bir batılı olarak filmin iletisini almış bulunan İsviçreli arkadaş filmi daha önce görmediğini, fazla incinmemiş olduğumu umduğunu söylerken, ben filmdeki şiddetten pek az etkilenmiştim. Çünkü filmin dili kafamdaki kültürel şiddet algısına çok yabancıydı. İsviçreli arkadaşa bütün bu gördüklerine inanıp inanmadığını sorduğumda aldığım yanıt düşündürücüydü: "Sen Mauritanya'da bu türden olayların yaşandığını gösteren bir film görsen inanmaz mısın?" Bu yanıt derinlemesine ele alındığında şu sonuca ulaşmak o denli zor olmasa gerek. Kişi ancak kendi kültüründeki şiddet düşüncesi ile Mauritanyalı düşüncesinin çakıştığı noktada söz konusu şiddeti algılayabilir. Bunun tersi durumda gözlediği şiddetin ayırdına varmaması bile olanaklıdır. Tıpkı bir Türkün batı dünyasında yaşanan, inceltilmiş ve cilalanmış şiddeti algılayamaması gibi.

Bugün gerçek bir şiddet toplumunun içinde yaşayıp da algılayamıyor olmanın kaygısı, duyarsızlaşmış olabileceğimize ilişkin kuşku ve algıladığımızdan fazlasının olduğu düşüncesi, giderek daha büyük endişe kaynağıdır. Aslında ülkemizde varolduğu biçimiyle şiddet, şiddete uğrayan kadar şiddet uygulayanı da yok edecek nitelikte, çünkü "iyi" ya da "haklı" görülen şiddetin sınırları neredeyse tüm toplumu kapsayacak biçimde genişledi ve belirsizleşti. Şiddeti engelleyemeyen öteki toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de toplum duyarsızlaşarak şiddetin suç ortağı durumuna düştü. Toplum kendi meşruluğunu koruyabilmek için, ideolojisini içinde bulunduğu duruma uydurmakta, değerlerini değiştirmektedir. Toplumun doğrudan öteki insanlar üzerinde şiddet uygulamayan bireyleri bile, karşılık görme riski olmadığından doğaya karşı şiddet uygulayabilmekte ya da bu türden bir şiddeti algılamayacak denli şiddetle uzlaşma içinde olabilmektedirler. Şiddetin gerekçeleri çeşitlilik kazanmış, bunlar arasında toplum tarafından haklı görülenlerin sayısında anlamlı bir artış olmuştur.

Şiddet toplumunun iki önemli özelliğini de toplumumuzda gözlemek olanaklı. Öncelikle bunca endişe verici gelişmeye karşın, toplumumuzda şiddetin yaygınlığı, görünümleri, tetikleyici nedenleri gibi konularda bilgi edinmeye yönelik çalışmalar son derece az. Bu yalnızca şiddet karşısında duyarsızlaşmanın bir göstergesi olarak kabul edilemez. Bu, toplumun şiddete teslim olmaya başladığının ve onu yaşamının olağan bir parçası olarak benimsendiğinin de göstergesidir. İkinci olarak şiddet devlet tarafından kullanılan ve meşrulaştırılan bir yöntem olarak benimsenmekte. Bu durum yasalara yansıdığında, şiddetin toplumun ortak pratiği durumuna gelmesi beklenmelidir. Şiddete karşı sahip oldukları kısıtlı enerjiyi de gündelik olaylara yoğun tepkiler vermek, şiddete karşı benzer yöntemlerle karşı koyacak donanımı sağlamak için umarsızca harcamaktadırlar.

Böyle bir durumdan kurtulmak için temel bir öneri ne olabilir? Bireysel tutumlar üzerindeki etkinliği tam olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte, etik eğitiminin önemli katkıları olabileceği söylenebilir. Şiddet davranışının "haklı" gösterildiği, belirli ideolojilere hizmet eden her türlü söylemin karşıt söylemlerinin geliştirilmesi ve bunların topluma yayılması bir başka öneridir. Temel nokta şiddetin kötü değil, ahlaksız bir olgu olduğunun vurgulanmasıdır. Bu noktada Oscar Wilde'ın bir sözü yol gösterici olabilir: "Savaş kötücül sayıldığı sürece büyüleyici yönleri hep olacaktır, aşağılık bir şey olarak görüldüğü anda, hayranlık duyulan bir şey olmaktan çıkacaktır." Aynı cümleyi şiddetin farklı görünümleri için de okuyamaz mıyız?

KAYNAKLAR

1) Kuçuradi I. Etik. 1. baskı. Ankara. Meteksan Ltd. 1988. s.127-143.
2) Dil Derneği. Öğrenciler İçin Türkçe Sözlük. 1. baskı. Ankara. Dil Derneği Yayınları. 1991. s. 546.
3) Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. 6. baskı. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 1979. s. 750.
4) Hornby AS. Gatenby EV. Wakefield H. The Advanced Learner's Dictionnary of Current English. 10. baskı. Londra. Oxford University Press. 1958. p. 656, 1167, 1435-1436.
5) Ünsal A. Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. Cogito 1996; 6-7: 29-36.
6) Riches D. Şiddet Olgusu. In: Riches D. (Ed.) Antropolojik Açıdan Şiddet. Çev: Dilek Hattatoğlu. 1. baskı. İstanbul. Ayrıntı Yayınları. 1989. s. 10-26.
7) Arendt H. Şiddet Üzerine. Cogito 1996: 6-7: 7-21.
8) Somersan S. Şiddetin İki Yüzü. Cogito 1996; 6-7: 41-50.

sebamed® VISIO

Cildin günlük strese karşı dayanma gücünü arttırır...

Son bilimsel araştırmalara dayanılarak geliştirilmiş ve yoğun klinik çalışmalar ve testlerle desteklenmiş olan Sebamed VISIO... Karma-Yağlı, kuru ve hassas ciltler için medikal nitelikte yüz bakım serisidir.

- Yüksek oranda bitki özleri içerir.
- Makyaj temizliğinde BIOPHYTEX üstünlüğü
- Deniz yosunlu JEL'in karma , kuru ve yağlı ciltlerdeki uzun süreli nemlendirici etkisi
- Krem, cildi güneşin zararlı ışınlarından korur ve yaşlanmayı geciktirir.
- pH 5.5 değeriyle cildin koruyucu asit örtüsünü muhafaza eder.

Kozmetikten daha fazlasına ihtiyacı olanlar için mükemmel yüz bakımı serisi

UÇKAN MEDİKAL
İhlamurdere cad. Mısırlı bahçe Sok No.14
TEL.: 0.212. 261 00 91 - 261 00 44 FAX.: 0.212. 227 00 57

SEÇKİN ECZANE VE PARFÜMERİLERDE

Sebapharma Made in Germany by: GmbH & Co., D-5407 Boppard 1-Bad Salzig

Internette Dünya Kupası

Spor, kitleleri kaynaştıran en önemli etkinliklerden birisi... Bilindiği gibi bu yaz Fransa'da Dünya Kupası finalleri ile coşacağız. Henüz şampiyonu söylemek için erken, ama eminim herkesin kafasında bir favori vardır. Türkiye liglerini de Galatasaray'ın şampiyonluğu ile kapattık. Sadece bir takımın şampiyon olabileceği ligde, şampiyon olmayan diğer takımlar da kendilerine göre birer şampiyonluk bulmuşlar, bulamayanlar ise diğerlerine çamur atmak durumunda kalmışlardır. Sonradan ortaya atılan en büyük şampiyonluk ise "gönüllerin şampiyonluğu"dur... Önceki yıllarda Beşiktaş ile anlam kazanan bu şampiyonluk, geleneksel olarak her yıl düzenlenmektedir. Bu arada sadece futbolda lig şampiyonluğu ve gönullerin şampiyonluğu değil, başka şampiyonluklar da prim kazandı. Bunların en çok bilinenleri şaibe şampiyonluğu, teşvik primi şampiyonluğu, şerefli mücadele şampiyonluğu gibi... Tabii, her branşta şampiyona maalesef ödül verilmedi. Ama, bunun yerine "artık gelecek yılı düşünüyoruz abi!" temennileri moda oldu. Böylece, gelecek sene en 'marjinal' transferleri yapmak için çalışmalar başladı. Bu çalışmalar bir ara transfer şampiyonluğunu da gündeme getirdiyse de, aslında böyle bir şeyin olmadığı; olsa bile şampiyona hiçbir şey verilmediği daha sonraları anlaşıldı. Aslında ne oldu: bize futbol hakkında son derece matrak haber çıkmış oldu. Eh, reyting meselesi, şimdi ben kuru kuruya Internet'i anlatsam kimse okumaz, yok 'http', yok 'proxy', yok 'url', yok bilmem ne, bir sürü kafanızı şişireceğim. Böylece siz de daha ilk paragrafı okumadan, bu sıcakta kanepeye uzanıp dergiye, gözlerinizi kapatmak için başınızı örttüğünüz bir minicik örtücük muamelesi yapacaksınız. O halde; yağma yok beyler, bu Avrupa'da böyle olmuyor, dilerseniz bir kez daha oynatalım...

Futbol kulüplerimiz

http://www.geocities.com/Colosseum/Field/5897/lige.html adresinde Türkiye birinci ligi var... Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış. "Re Re Re Ra Ra Ra Gassaray Gassaray Cimbombom" sloganı ve marşıyla açılan bir 'home page' yardımıyla Galatasaray'ın Internet 'web adresine' ulaşıyoruz (http://galatasaray.turks.net/anasayfa.html). Bu sayfadan kulübün tarihçesine, kazandığı kupalara, rekorlara, basında yer alan haberlere, unutulmaz futbolcularına, tesislerine ve çeşitli spor dallarına bağlantılar yapılıyor. Özellikle kupalar bölümünde ilgi çekici notlar var; Türkiye kupasını 11 kez kazanan Galatasaray futbol takımı, 1995-96 sezonunda Fenerbahçe stadında oynanan Türkiye kupası final maçında rakibi Fenerbahçe ile 1-1 berabere kalmış olup, ilk maçta elde ettiği sonuçla kupayı müzesine götürmüştür. O maçın en ilginç anı Galatasaray teknik direktörü Souness'in Fenerbahçe stadına sarı-kırmızı bayrağı dikmesi olarak akıllarda kalmış. Sadece Galatasaraylılar'ın değil, sporsever herkesin ilgi duyacağı bir sayfa olarak hazırlanmış.

Bir diğer futbol takımımız Beşiktaş'a ait web sayfası (http://www.bjk.com/) ise tamamen İngilizce olarak hazırlanmış. Bu sitede kulüp hakkında bilgiler, maç programları, tarihçe ve buna benzer linkler var. Özellikle lig şampiyonlukları bölümü ilgi çekici.

Fenerbahçe'ye ait olan web sitesi oldukça güzel tasarlanmış olup, Fenerbahçe'nin resmi web sitesi olarak yer almış. Burada yer alan linkler; kulüp tarihçesi, FB ve Atatürk, spor dalları, tüzük, FB butik Fener TV, vs... Ama gerek tasarımı, gerek 'hyper texti'leriyle' gerçekten iyi. Demek ki Fenerbahçeliler futbolda olmasalar da sanal sayfalarda oldukça iyi çalışıyorlar... Yine de, Galatasaray'ın web sitesine girildiğinde duyulan marş, sitenin bütün eksi yanlarını unutturuyor. İnsan Fener sitesinde de böyle bir şey arıyor ister istemez.

Dünya Kupası

Liglerimiz sona erdi, artık gözler Fransa'da yapılacak dünya kupası finallerinde... Türkiye bu finalde yok ama, yine de herkesin (sebebini pek anlamam ama) favorisi Brezilya var... Brezilya genelde milli takımızdan sonra tuttuğumuz ikinci milli takım özelliğini koruyor. Bu işle alâkalı, yoldan geçen on kişiye sorun favoriniz kim diye, en az beşi Brezilya diyecektir (ciddiyim!). Bu gruptan sonra en çok, önceki yıllarda Almanya ile kurulan ikili ilişkiler sonucu gönderdiğimiz işçi kardeşlerimizin gözü suyu hürmetine, biz yoksak Almanya var diyerek genelde Almanya'yı favori göstermişiz. Brezilya ise, Pele ve Didi'ye özellikle Didi'nin bir ara Fenerbahçe'ye gelmesinden sonra- duyulan yakınlık ve sıcaklıktan ötürü hep bizim favorimiz olmuş. Bu iki ülke dışında, diğer ülkelerden İtalya, İspanya, Kamerun (yaşlı bir futbolcuları vardı, kupanın en iyi oyuncusu seçilmişti. Yanlış hatırlamıyorsam spikerler 'Milla' diye telaffuz ediyordu ama Roger Miller falandı galiba, hey gidi hey...) zaman zaman bizim favorilerimizden olmuştur. Tabii bu arada Arjantin'i unutmuyoruz., Brezilya'nın elendiği yerlerde bu ülke bizim favorimiz oluyordu, özellikle Kempes, Ardiles, Maradona gibi futbolcular yetiştirmişti. Vay be ülkeye bak ne hale gelmiş dediğinizi duyar gibi oluyorum, elbette her şeyiyle geri kalmış olan bir ülkede futbolun da öyle ahım şahım ileri gitmesi beklenemezdi. Dolayısıyla milli takımı desteklemek yerine, katılma şansı bulamadığımız turnuvalarda, ülkemiz adına başka ülkeleri tutar ve kendimizi öyle avuturduk, hâlâ da öyle... Ne yapalım top yuvarlak...

Gelelim şimdiki finallere; herhangi bir arama motoru (diyelim ki www.webcrawler.com) ile France98 olarak bir arama yaptığımızda dünya kadar kupa sitesi listeleniyor. Http://www.wcup.com/video/fb1978.MOV sitesine bir uğradığınızda, bu sitenin en büyük sürprizi, eski kupa maçlarından görüntüler sunması olarak göze çarpıyor. Özellikle, Pele ve Kempes hayranları için iyi bir arşiv niteliği taşıyor. Şahsen bir futbol fanatiği olarak milli takımımızın Fransa 98 Dünya Kupasına gidememesini hiç haz edemedim. Ne olurdu şimdi Türkiye ve karşılaşacağı takımlar hakkında yazı yazsaydım.

Bir başka dünya kupası sitesi de, http://www.france98.com/english/hosts/suppliers/index1.html adresinde yer alıyor. Bu sitede dünya kupasına katılan ülkelerin yer aldığı grupları bulabilirsiniz. Kupayı daha önce 4 kez kazanan Brezilya A grubunda yer alıyor ve İskoçya, Fas ve Norveç'le grup maçı yapacak. Yine burada yer alan takımlardan, Fas, Paraguay, Suudi Arabistan, Tunus, Jamaika, Güney Afrika gibi ülkelerin bizden daha kaliteli futbol oynamadıkları bir gerçek. Eski tanıdıklardan Kamerun, Nijerya, Kolombiya gibi ülkelerde var. Ayrıca bu sitede, bilet bulabileceğiniz yerler, maçların oynanacağı şehirler ve turistik özellikleri, takımlara ait teknik özellikler ve grup maçlarına ilişkin bilgiler var. Ayrıca bilgisayarınız için hoş ekran koruyucularını da bu siteden aktarabilirsiniz.

Fransa 98'e ait bu kadar site tanıtımı yeter sanırım, ama yine de isteyenler, şu adreslerden de değişik Fransa 98 sitelerine girebilirler. Bu arada diğer sitelerde de diğerlerinden farklı bilgiler yok, değişik tasarımlar ama genelde aynı konu başlıkları var... http://www.bowmans.com/worldcup/home.htm, http://members.tripod.com/~soccer98/index.html, http://www.worldcup.fr, çarpıcı resimler ile dolu.

http://www.worldcuppackages.com

(özellikle şampiyonanın oynandığı şehirlere yapılacak turlarla ilgili detaylı bilgiler var), http://www.bonjour98.gouv.fr gibi... Bununla birlikte isteyenler e-mail adresime mesaj göndererek eski dünya kupalarına ait bazı görüntüleri ve unutulmaz golleri isteyebilirler.

Fransa 1998 Dünya Kupası sitelerini bir kenara bıraktıktan sonra, tanıdığım bir kaç Amerikalı arkadaş bir ara kendi ülkelerindeki arkadaşlarıyla görüntülü olarak konuşup konuşamayacaklarını sormuşlardı. Bir video kamera ve gerekli bir yazılımla bu işi halledebileceklerini söyledim. Bu yazılım InternetPhone adlı yazılımdı. Geçenlerde ben de bu yazılımla neler yapılıp yapılamayacağına baktım. Bütün konuşulan konular cinsellik üzerineydi. Kameranın karşısında sevişen çiftler, mastürbasyon yapan insanlar vesaire vesaire... Bundan sonra da kimseye (özellikle dostlarıma) InternetPhone adlı yazılımdan bahsetmedim, bahsetmek de istemem... Tabii, şimdi bunları okuduktan sonra eminim bu programı edinmek için özel bir çaba harcayacaksınız, yani benim bahsetmeyeceğim diye kendi kendime verdiğim söz havaya uçacak!

Her neyse InternetPhone adlı programı bir kenara bıraktık. Türkiye Cumhuriyeti'ne ait Internet sitesini gezen var mı? Gezmediyseniz çok şey kaçırıyorsunuz demektir. Ama, bence kaçırdığınız en büyük şey 'kids page', yâni çocuk sayfası (http: //www.mfa.gov.tr/GRUPD/kidturk/tpage1.htm)... Burada 'küçük bir Türk kızı'nı sizleri ve yabancı dostları Türkiye'nin çeşitli bölgelerini gezdirirken bulacaksınız. Anlatımı oldukça samimi, eminim sadece küçükler değil büyükler de hoşlanacak... Bu arada gezmişken http://www.turkey.org'da yer alan diğer bağlantıları da inceleyin... Kesinlikle ülkemiz ve Atatürk hakkında bilmediğimiz ne çok şey varmış, diyeceksiniz.

RP kapandı, sitesi kapanmadı

Refah Partisi kapandı, sitesi kapanmadı... http://www.refah.org/ adresine uğrarsanız hala Erbakan'ı genel başkan sıfatıyla bu partinin başında görebilirsiniz. Tabii, bu yazı yayımlanana dek kapatılmazsa... Refah Partisi logosunun altında ki açıklamaya dikkat: "Refah Partisi demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin teminatıdır" (yorumsuz). Eh, ne diyelim: "Allah Fazilet Partisi'ni de Refah Partisi gibi yapmasın inşallah (amin)". Bu arada DYP de Internet üzerinde boş durmamış, onlar da güzel bir web sitesi hazırlamışlar (http://www.dyp.org.tr/). Tansu Hanım sitede yer alan 'frame' alanında kendine ait sözlere giden bir link yaptırmış, eline gözüne sağlık. Ama, 'yolsuzluklar ve dokunulmazlıklar' bölümünde yargıya vermiş, veriştirmiş. Demiş ki; "yasama dokunulmazlığı; milletvekilinin sadece şahsını koruyan bir mekanizma değildir. Aynı zamanda bu, demokrasinin hassas dengelerini korumayı amaçlayan bir mekanizmadır". Bizim bildiğimiz siz iktidardayken ve iktidardan sonra, bahsettiğiniz bu yasama dokunulmazlığı, sizi koruyup kollamaktan başka bir amaç taşımamıştır. Hatta, durum bir ara o kadar ciddi bir hal almıştı ki, siz devamlı eleştirdiğiniz Refah Partisi ile ortaklık kurup, ülkeyi size ve fikirlerini onlardan daha iyi savunduğunuz Refah Partisi'ne mecbur ettiniz. Daha sonraki cümleleriniz de devamlı kutsal yargıyı eleştirmekle geçiyor. Sonlara doğru "yasama dokunulmazlığını kaldırmanın milli iradeyi DGM savcılarına paspas yapmaktan başka bir anlam taşımayacaktır", demekle asıl niyetinizin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bence çok isteyen, dokunulmazlıkları kaldırmak için elinden geleni yapardı. Siz bırakın kendi dokunulmazlığınızı, ortaklık kurarak Erbakan'ın dokunulmazlığını bile garanti altına almıştınız. Bundan sonra devam eden satırlar da hanımefendinin işine gelmeyen durumları eleştirmekle geçiyordu. Zaten ben de daha fazla okuyup sinirlerimi tahrip etmek istemedim. Bu arada ilgilenenler için Internet'te yer alan diğer partiler şöyle; ANAP (www.anap.org.tr/), BBP (www.bbp.org.tr), CHP (www.chp.org.tr), DTP (www.dtp.org.tr), MHP (www.mhp.org.tr), LDP (www.medyatext.com/ldp).

Biraz da müzik

Müzik sever misiniz? Peki, ya Türk müziği, işte size mükemmel bir Türk Müziği sitesi; TurkishMusic&VoiceLibrary:'http://www.turkishmusic.org'. Bu sitede yer alan müzik dosyaları real-audio formatında hazırlanmış ve real-player adı verilen programla dinlenebiliyor. İşte, Internet üzerinde gerçek bir müzik arşivi. Halk müziğinden, pop müziğine, hatta Türkçe sözlü rock müziğine kadar her şey var... Bunların dışında Türkiye ve dünyaya ait çeşitli radyo istasyonlarıyla, müzik sitelerinin yer aldığı linkler de bulunuyor. Kim hazırlamışsa ellerine sağlık.

Bu arada konuyu futboldan açtık, futboldan kapatalım. Her sene liglerimizden bir şampiyon çıkıyor. Genellikle 18 takımlı Türkiye Birinci Futbol Ligi ve diğer lig karşılaşmaları ne yazık ki -genellikle- bilinçli futbol izleyicisine sahip değil. Kulüp yöneticilerinin verdiği çeşitli 'agresif' beyanatlar ve basın yayın organlarında yer alan haberler, taraftar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Bunun sonucunda, her maçtan önce ve her maçtan sonra mutlaka kanlı bıçaklı kavgalar çıkmaktadır. Bütün bunların kimseye faydası olmamakla beraber, genellikle zarar gören yine şiddet uygulama yanlısı seyircidir. Böyle bir yarışta kesinlikle ikinci veya daha fazla takımın şampiyon olma ihtimali yoktur. Sonuçta ikincilik, üçüncülük ve elde edilen diğer dereceler, bir başarı olarak topluma adapte edilmelidir. Biz ikinciliği başarı olarak saymıyoruz derseniz, taraftarınız bundan kesinlikle etkilenecek ve şiddet uygulamaya açık hale gelecektir. Önceden stadyumlarda rakip takımlar alkışlanırken, şimdi düşman muamelesi görmekte ve maç boyunca küfre maruz kalmaktadır. Bunların yanı sıra üstlerine atılan sis bombaları, şişeler anahtarlıklar vb. de cabası... Acı tatlı bu seneyi bitirdik, şimdi mesele gelecek sene centilmenlik adına neler yapılabileceğini araştırmak ve uygulamaktır. Söylendiği halde pek uygulanmadığı gibi, "spor sevgi, barış ve kardeşliktir".

Kiraz Perinçek

Kelebekler ne kadar akıllı?

Washington Georgetown Üniversitesi'nden Martha R. Weiss'a göre, kelebeklerin gökkuşağı kanatları bizlere çok güzel gözükseler de, bu çekicilik birçok zaman kelebeklerin zararına olur.

Herşeyden önce, kelebekler sosyal hayvanlar değillerdir ve balarıları gibi kovan yapmazlar; çiçekten çiçeğe bir amaç uğruna vızıldamak yerine uçuşurlar. Belki de kelebekleri arılardan ayıran en önemli özellik, onların arılar gibi, önemli besin maddelerinin polinasyonunu yapmamalarıdır. Arı araştırmalarına daha çok para ayrıldığı için, 'arı egemen' bir dünyada kelebekler bir kenara itilmiştir. Weiss ve birçok araştırmacı bu durumu değiştirmek için çalışıyorlar. "Kelebekler belli bir çiçek rengini bu çiçekteki balözü birikimiyle özdeşleştirebilir mi ya da kelebeklerin balözünü emme yöntemleri pratik yoluyla gelişebilir mi?" gibi bir takım sorulara cevap vermeye çalışarak, Weiss ve meslektaşları kelebeklerin beyin gücünü ve bunun polinasyona etkisini araştırmışlar. Arılar hâlâ böcek dünyasının en akıllıları olabilirler. Ama bu araştırmalar, kelebeklerin de sadece bir çift güzel kanattan ibaret olmadığını göstermiştir.

Kelebek araştırmalarının büyük çoğunluğu arılarla ilgili çalışmalardan yola çıkarak yapılmıştır. 30 yıldan uzun zamandır balarısı araştırmaları yapan Berlin Free Üniversitesi'nden Randolf Menzel arıların çok çabuk kavradıklarını belirtiyor. Laboratuvarda yapılan tek bir deneme sonucunda arılar, ödül koyulan menekşe rengini diğer renklere tercih etmişlerdir. Hatta öğrenmeleri çok zor gözüken yeşil rengini bile birkaç ödüllü deney sonucu kavramışlardır. Diğer araştırmaları arıların istenilen çiçeği seçebilmeleri için sadece bir ödüllü deneyin yüzde 98 yeterli olacağını göstermiştir.

Bu yetenekleriyle, laboratuvarlarda yapılan araştırmalarda, arılar çok büyük başarılar göstermişlerdir. Uzun bir araştırma geçmişi olan Princeton Üniversitesi'nden James L. Gould arıları, sabahleyin 9.30 ile 11.00 arası mavi bir yapay çiçeğin sağ alt taçyaprağını, saat 11.00 ile 12.30 arası ise sarı bir çiçeğin sol alt taçyaprağını seçmeye koşullamıştır. Kasım 1987'de *Animal Behaviour* 'da çıkan araştırma sonuçlarına göre arıların bu konudaki başarısı yüzde 80'lere ulaşmıştır. Böyle bir yeteneğin gelişmesinin nedeni, doğada birçok çiçeğin günün belirli saatlerinde balözü salgılamalarıdır.

Renk görüşleri insanların ya da arılarınkinden daha fazla dalgaboyu yakalayabilen kelebekler de ödül ile rengi özdeşleştirebiliyorlar. Yapılan ilginç araştırmaların birinde, **cabbage** kelebekleri arılar kadar kısa bir sürede renkleri öğrenme başarısı göstermişler. Boulder Colorado'dan Alcinda C. Lewis'in yaptığı bir araştırmada ise, iki renk seçme şansı verilen kelebekler yüzde 82 oranında ödüllü rengi seçmişler.

Kelebekler ayrıca, öğrendikleri iki değişik rengi farklı amaçlar için hafızalarında tutabiliyorlar. Weiss ve Arizona Üniveritesi'nden Daniel R. Papaj, dişi **pipevine** türü kelebekleri bir rengi balözü kaynağı ile başka bir rengi de yumurtaları bırakmaya uygun beneklerle özdeşleştirebilecek şekilde eğitmişler.

Kelebeklerin öğretmenleri: Çiçekler

Weiss'a göre kelebeklerin 'öğretmenleri' büyüdükçe renk değiştiren çiçeklerdir. Bu tür çiçekler polinatörlere renk sinyalleri göndererek balözü bakımından en zengin ve en taze çiçeği bulma konusunda onlara ders vermektedir. 21 Kasım 1991 tarihli *Nature* dergisinde en az 214 cins çiçeğin büyüdükçe renk değiştirdiği belirtilmektedir. Bu değişiklikler en az trafik ışıkları kadar açık bir şekilde belli olur. Örneğin bir **lantana**daki çiçekler ilk günlerini önce sarı sonra turuncu, daha sonra da kırmızı olarak geçirirler. Bazen de sadece çiçeğin küçük bir parçası bu büyümeyi gösterir niteliktedir. Bir acıbaklanın taçyaprağı üzerindeki beyaz bir benek mora dönüşür; bazı unutmabeni çiçeklerinin sarı olan ortası daha sonra beyazlaşır. Weiss'in tespit ettiği 26 tür çiçekte, renk değişimi balözünün bittiğini gösterir.

Renk değiştiren **lantana**ların bulunduğu yerlerdeki kelebekleri inceleyen Weiss, bazı tür kelebeklerin yaşlanmış olgun çiçeklerden uzak durduğunu gözlemlemiştir. Kelebekler bir **lantana** yığınıyla karşılaştıkları zaman, hem nektar bakımından zengin sarı çiçeklere hem de kırmızı renkteki işe yaramayanlara yönelirler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra sarı çiçeklerde yoğunlaşmaya başlarlar.

Bir kelebek bir kere bir rengi öğrendi mi, bir başka rengi seçmeyi de öğrenebilir. Weiss, **pipevine** türü kelebeklerle yaptığı renk seçim testindeki ödül şemasını değiştirdiği zaman, kelebeklerin de tercihleri 10 ziyaret içinde değişmiştir. Bu

sonuç, Southampton Üniversitesi'nden Dave Coulson ve J. S. Cory tarafından tasarlanan deneyin sonuçlarından daha başarılıdır. Kasım 1993 tarihli *Ecological Entomology* dergisindeki sonuçlara göre, ödül sisteminin değiştirilmesinden üç gün sonra, kelebeklerin yüzde 46'sı balözlerini hâlâ yanlış yerlerde aramaktadırlar. Burada kelebeklerin ilk ödül sisteminde ne kadar sürteyle eğitildikleri önemlidir. Goulson ve Cory'nin deneyinde bu süre üç gün, Weiss'inkinde ise sadece bir gündür. Bir ödüle çok uzun süre koşullanan arılar bile, bu değişim zorluğunu çekerler.

Polinasyon

Doğru çiçeği bulmak polinasyon için sadece ilk adımdır. Böcek bundan sonra balözü odasını bulmalı ve bu alana hafifçe dokunmaya başlamalıdır. Arılar bu işi daha hızlı yapmayı öğrenebiliyorlar. Vermont Üniversitesi'nden Bernd Heinrich, bilmedikleri çiçeklerle karşılaştıkları zaman, tecrübesiz işçi yabanarılarının yaklaşık yarısının balözü almak için yanlış yere konduğunu ve yanlış beneği seçtiğini belirtiyor. Dakikada bir-üç çiçeğe konabilen acemi arılara karşılık tecrübeli bir arı aynı süre içerisinde 11 çiçekten balözü toplamıştır. İlk 100 çiçekten sonra arılar en karmaşık gözüken çiçek şekillerine bile alışıyorlar.

Kelebek polinasyonu çalışmalarının öncülerinden olan Lewis, kelebeklerin de balözü toplama tekniklerini geliştirebildiklerini belirtmektedir. Bir **cabbage** kelebeğinin bir çançiçeği ya da bir yoncaya olan ilk ziyaretinde balözü için doğru yeri bulması yaklaşık 10 saniyelik bir arayışı kapsar. Ama, üçüncü veya dördüncü çiçeğe gelmeden, kelebeklerin balözünü içme süreleri yarı yarıya azalmıştır.

Lewis'e göre şekil, öğrenme zamanlarındaki farklılıkları her zaman açıklayamıyor. Kelebekler ilk deneyişlerinde ve daha sonraki denemelerinde, taçlı burçaktan balözü almayı küme küme olan püsküllü burçağa göre daha kısa zamanda öğreniyorlar. Çiçekler bu konuda eşit gözüküyorlar. Bu nedenle Lewis bu farklılığın, kelebeğe ikinci çiçekte özel bir öğrenme sağlayan bir çeşit koku ve izden kaynaklandığını düşünüyor.

Kelebek araştırmacılarının çalıştıkları bir diğer alan ise, ikinci bir çeşit çiçeği öğrenen böceklerin, ilk öğrendikleri çiçekte olan ustalıklarını kaybedip kaybetmedikleri sorusudur. Western Ontario Üniversitesi'nde polinasyon araştırmacısı olan Terence M. Laverty; farklı cinsteki çiçekleri izleyen yabanarılarının aynı cins çiçekleri izleyenlere göre, daha fazla hata yaptıklarını ve öğrenmelerinin de daha uzun sürdüğünü belirtmektedir.

Lewis, **cabbage** kelebeklerinde de benzer bir olay tespit etmiştir. Sürekli çançiçeğinden balözü alan kelebekler, bir süre yoncalardan aldıktan sonra, tekrar çançiçeğine döndüklerinde sanki bu çiçeği ilk defa deniyorlarmış gibi beceriksizlik göstermişlerdir.

Darwin ne diyor?

Darwin'e göre bu olay, polinatörlerin neden aynı tür çiçekleri tercih edip, balözü açısından ne kadar iyi olurlarsa olsunlar diğerlerini de görmemezlikten geldiklerini açıklar.

Bitkiler açısından, polinatörlerin bu değişmeyen tercihleri çapraz döllenme için oldukça önemlidir. Polen tozu bulaşmış bir arı aynı türdeki başka bir çiçeğe uçmadığı zaman bitkinin enerjisi boşa gitmiş olur. Böcekler açısından bakıldığında ise, bu tür bir çiçek sabitliği çok saçma gözükür. Öğle yemeği sunan en yakın çiçeğe uçmak varken neden uzaklara gitsin ki?

Darwin'in de 1895'te belirttiği gibi, hiç kimse böceklerin bu davranışının bitkilerin iyiliği için olduğunu düşünemez. "Bunun sebebi büyük ihtimalle böceklerin bu şekilde daha çabuk çalışabilmeleridir; onlar sadece, çiçek üzerinde en iyi konumda nasıl durabileceklerini ve antenlerini ne kadar uzaklığa ve hangi yöne doğru sokacaklarını öğreniyorlar.

Darwin'in teorisine göre, çiçek şekillerinin evriminde, böceklerin sınırlı öğrenme becerileri büyük rol oynar. Bu görüşün polinasyon biyolojisinde çok önemli bir yeri olmasına rağmen, bilim insanları ancak son zamanlarda bu konu hakkında ciddi olarak kafa yormaya başlamışlardır.

Ve yine arı araştırmaları bu konuda başı çekmektedir. Laverty'nin gözlemlerine göre, doğadaki arılar basit şekilli dört ayrı çiçek cinsinden balözü alırken zorluk çekmiyorlar.

Goulson ve meslektaşları da, küçük **skipper** kelebeklerini doğal ortamlarında incelemişler. 1 Kasım 1997 tarihli *Oecologia*'da yayınlanan araştırma sonuçlarına göre, çiçeğin türü değiştiği zaman çiçekle uğraşma zamanı bir saniyeden az bir artış göstermektedir.

Kelebek dünyasının Einstein'ı

Polinasyonla ilgili araştırmaların çoğu, aşağı yukarı her bölgede bulunan kelebek türlerini kapsamaktadır. Buna rağmen eğer kelebeklerin Einstein'ını arıyorsanız bu, Goulson'a göre, **Heliconius** olmalı. Tropikal bölgelerde yaşayan bu tür hakkında uzun araştırmalar yapan Teksas Üniversitesi'nden Lawrence E. Gilbert de, Heliconius'un en akıllı kelebek olduğunda hemfikirdir.

Doğal seçilim **Heliconius**'un beyin gücü üzerinde diğer türlere oranla daha fazla baskı uygulamaktadır. Çünkü yetişkin kelebek yumurtlamak için yiyecek kaynaklarının yaklaşık yüzde 80'ine ihtiyaç duymaktadır. Balözünün yanında **Heliconius** türleri ayrıca polen yerler ki bu kelebekler arasında sadece bu türe has bir özelliktir. Genellikle 4 ile 6 ay arası yaşarlar ve yiyecek bulmak için her gün aynı rotayı izlerler. Eğer bu yol üzerindeki bir bitkiyi keserseniz, bu kelebekler aynı bölgeyi günlerce ziyaret edeceklerdir.

Gilbert bu kelebeklerin, rotalarını ve 5-20'lik gruplar halinde her gece tünedikleri fidanların ve dalların yerlerini de öğrendiklerini belirtiyor. Teksas Üniversitesi'nden Evandro Oliveira, bu hayvanların mekânsal sistemlerinin nasıl çalıştığının henüz pek açık olmadığını söylüyor. Oliveira'nın **Heliconius** kelebeklerinin öğrenme yeteneklerine dair hiç bir kuşkusu yok. Çünkü kelebeklerin çiçek rengini şekerli su ödülüyle özdeşleştirebildikleri gerek daha önceden gerekse günümüzde yapılan araştırmalardan biliniyor. Bu kelebekler arılar kadar hızlı bir şekilde renkleri öğrenebiliyorlar.

Gilbert **Heliconius**'un cesaretine dikkat çekiyor. Ona göre insanlar sadece kendi zekâ özelliklerine -esas olarak davranıştaki esneklik olmak üzere- büyük değer veriyorlar. Yiyecek toplama rotası geliştiren kelebekler, diğer kelebek türleri hayret verici işleri farklı sistemlerle ya-

piyor olmalarına rağmen, zeki olma konusunda daha fazla takdir alıyorlar.

"**Monarch** türü kelebeklere bakın" diyor Gilbert. Onlar binlerce mil göç ederler ve öyle yerlere varırlar ki buralara daha önce kendi nesillerinden ve muhtemelen bir önceki nesilden de hiç kimse gelmemiştir. Gilbert'e göre bu öğrenilmiş bir durum değil, fakat biyolojik bir akıldır.

(Science News, 11 Nisan 1998. Çeviren: Seval Orhan-Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi)

Big Bang'den sonraki en büyük patlama

Yeni meydana çıkarılan kozmik gamma-ışın patlamasının, daha önce varsayılandan yüz kat kadar daha fazla enerji meydana getirdiği ve böylece Büyük Patlama'dan bu yana en güçlü patlama olduğu belirlendi.

Bu konudaki en önemli iki araştırmacıdan biri olan ve ekibiyle birlikte California Teknoloji Enstitüsü'nde araştırmalarına devam eden Profesör George Djorgovski'nin belirttiğine göre, bu patlamanın sadece bir iki saniye içinde yaydığı ışık, evrenin geri kalanının yaydığı ışığa eşit.

Patlamanın meydana geldiği galaksinin Dünya'ya 12 milyar ışık yılı uzaklıkta olduğu belirtiliyor. Patlamanın uzaklığa rağmen gözlemlenen parlaklığı, müthiş bir enerjinin oluştuğunu gösteriyor.

Patlama, 14 Aralık 1997 tarihinde İtalya ve Danimarka'nın sateliti BeppoSAX ve NASA'nın Compton Gamma Ray Gözlemevi tarafından izlenmiş. Compton Gözlemevi, patlamanın yaydığı toplam ışığın (GRB 971214) detaylı ölçümlerini sağlarken; BeppoSAX da patlamanın kesin yerini belirledi. Bu, bundan sonraki gözlemlerin yer teleskoplarıyla ve NASA'nın uzay teleskopuyla yapılabilmesinin yolunu açtı.

California Teknoloji Enstitüsü'nde çalışan ekibin diğer bir önemli araştırmacısı olan Shrinivas Kulkarni, patlamanın ilk birkaç saniyesinde oluşan enerjinin akla hayale sığmadığını belirtiyor. Patlamanın, supernova adı verilen patlayan bir yıldızdan yüzlerce kat daha fazla enerji oluşturduğu düşünülüyor. Bu da, evrende şimdiye kadar meydana gelen en büyük enerji. Büyük Patlama'nın kendisi dışında, bu kadar kısa zamanda bu kadar büyük enerji yayılımı astronomide benzeri görülmemiş bir olay.

Geniş ölçüdeki bu enerji astronomlar için büyük bir sürpriz oldu. "Bu patlamaları açıklamak için ortaya atılan teorik modellerin çoğu bu kadar büyüklükte bir enerjiyi açıklayamaz" diyor Kulkarni. "Ama, dönen kara delikler gibi, işe yarayabilecek yeni modeller geliştirildi. Diğer taraftan, bu o kadar uç bir olay ki, tamamen umulmadık birşeyle karşı karşıya olabiliriz."

Gamma-ışın patlamaları, uzayda herhangi bir yönde görülen ve sadece birkaç saniye sürdüğü halde çok büyük miktarlarda enerji kaynağı olan esrarengiz şimşeklerdir. Bunlar ilk defa 1960'larda Amerikan Hava Kuvvetleri'nin Vela satelitleri tarafından keşfedilmişlerdir. O zamandan beri, kökenleri hakkında birçok teori geliştirilmiş; ama, gamma-ışın patlamalarının nedenleri tam olarak açıklanamamıştır. Compton Gözlemevi şimdiye kadar binlerce patlama tespit etmiştir.

Patlamaları anlamakta güçlük çekilen esas nokta, gökyüzündeki yerlerini belirlemektir. Görülebilen ışığın aksine, gamma ışınlarını teleskopla gözlemlemek çok zor bir iştir. Buna bir de patlamanın kısa süresi eklenince bu iş daha da güçleşir. BeppoSAX sayesinde, bilim insanları patlamaların yerini yeterli kesinlikte belirleyebiliyorlar. Böylece dünyanın en güçlü yer teleskoplarıyla patlamalar takip edilerek gözlemlenebiliyor.

Bu gelişme, patlamalardan sonraki uzun süreli parlaklığın X ışınları, kızılötesi ışık ve radyo dalgalarında keşfedilmesine yol açtı. Gamma-ışın patlamaları sadece birkaç saniye sürerken, parlaklıkları aylarca incelenebiliyor. Bu parlaklıkların incelenmesi patlamaların bizim galaksimizde, yâni Samanyolu'nda değil; fakat çok uzaklardaki galaksilerde meydana geldiğini gösteriyor.

Hem BeppoSAX hem de NASA'nın Rossi X-ray Timing Explorer adlı uzay aracı patlamadan sonra bir X-ışın parlaklığı tespit ettiler. BeppoSAX'la yapılan yer belirlemesi, ışığın görülebilmesini sağladı. Bunu ilk fark edenler, Jules Halpern, David Helfand, John Torstensen adlı profesörlerin de dahil olduğu Columbia Üniversitesi (New York) ve Dartmouth College (Hanover)'den bir ekip. 2.4 metrelik bir teleskopla Kitt Peak'de bu ışığı gözlemleyebildiler ama uzaklığını ölçemediler.

Patlamadan sonra görülebilen ışık söndüğü zaman, California Teknoloji Enstitüsü (Caltech)'nde çalışan ekip; aynı bölgede çok donuk bir galaksinin varlığını ortaya çıkardı. Bu gözlemi dünyanın en büyük teleskoplarından biri olan Mauna Kea (Hawaii)'daki 10 metrelik Keck II teleskopuyla yaptılar. Milyonlarca mil uzaktan görüldüğü kadarıyla, bu galaksi bildiğimiz 100 watt'lık bir ampul kadar sönüktü.

Daha sonradan Hubble uzay teleskopuyla çekilen fotoğraflar, bu sönmüş galaksinin gözlemlenen patlamanın meydana geldiği galaksi olduğunu doğruladı ve bu galaksinin daha ayrıntılı fotoğrafları çekildi.

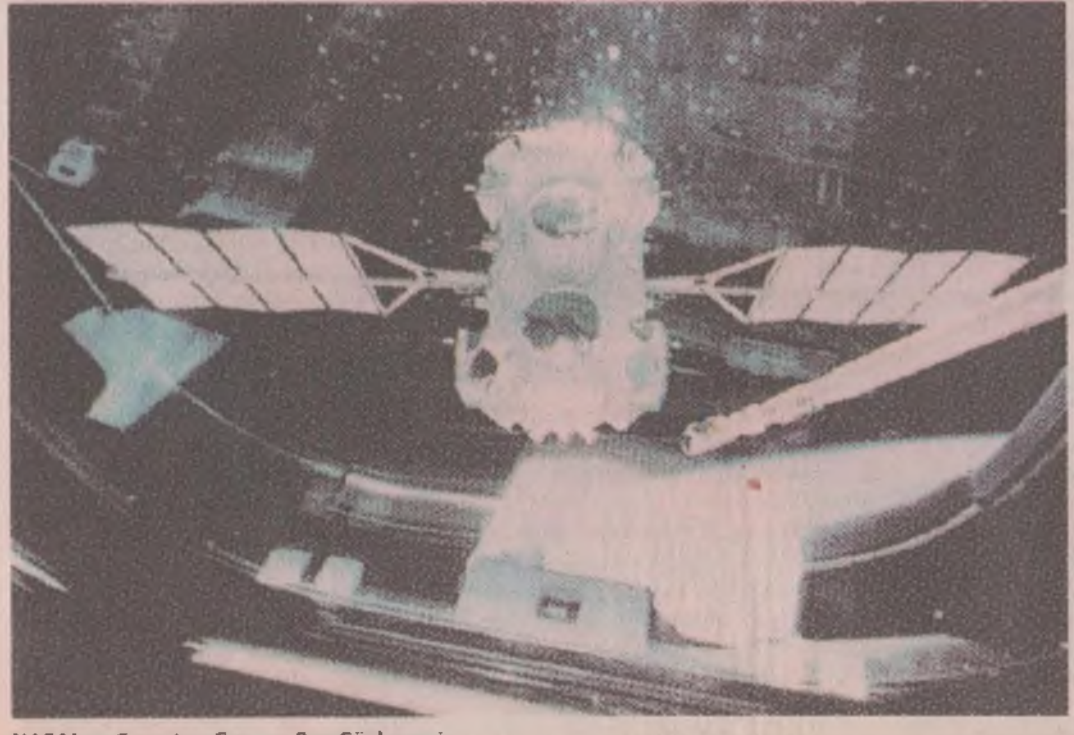

NASA'nın Compton Gamma Ray Gözlemevi.

Caltech ekibi bu galaksinin uzaklığını, Keck II teleskopunun ışık-toplama gücüyle ölçmeyi başardı. Galaksi yaklaşık, 12 milyar ışık yılı uzaklıkta bulunuyor. Evrenin ise, yaklaşık 14 milyar yıl yaşında olduğu düşünülüyor...

Uzaklıktan ve patlamanın gözlemlenen parlaklığından yola çıkarak astronomlar meydana gelen enerjinin büyüklüğünü çıkardılar. Patlama yaklaşık 50 saniye sürmesine rağmen, meydana gelen enerji supernova patlamalarında oluşan enerjiden yüzlerce kat daha fazla. Bu miktar aşağı yukarı, bizim bütün galaksimiz tarafından birkaç yüzyılda yayılan enerjiye eşit. Bilim insanları, patlamanın nötrinolar ve yerçekimi dalgaları gibi, başka biçimlerde de enerji yaymış olabileceğini; fakat bunların izlenmesinin çok güç olduğunu söylüyorlar.

NASA, gamma ışınlarını daha fazla araştırmak için önüne iki hedef koymuş durumda: 1999'da başlatılması planlanan High Energy Transient Experiment II (HETE II) ve 2005'te başlatılması planlanan Gamma Ray Large Area Space Telescope (GLAST). HETE II, gamma-ışın patlamalarının kesin yerini belirleyip, bu bilgileri hemen yer teleskoplarına aktararak bunların çabuklukla incelenmesini sağlayacak. GLAST ise sadece, yüksek enerjili gamma ışınları yayan bu gamma-ışın patlamalarını meydana çıkarıp bunların yerlerini yeterli kesinlikte belirleyerek yerden yapılacak koordinatlı gözlemlere imkan verecek. Bu yüksek enerjili patlamalar hakkında fazla birşey bilinmediği için, bu gözlemler sayesinde araştırmacılar, gamma-ışın patlamalarının kaynağı üzerine birbirine rakip teorileri değerlendirebilecekler.

www.nasa.gov
www.sdc.asi.it
cossc.gsfc.nasa.gov/cossc/descriptions/cgro.html
www.nature.com
Çeviren: Kiraz Perinçek

Doğumlardaki erkek çocuk oranı neden düşüyor?

Bütün gün evin içinde kanepelerin üzerinde zıplayıp oynayan ve her tarafını çürük içerisinde bırakan bir erkek çocuk annesine, küçük komandosunun hassas olabileceği düşüncesi komik gelebilir. Ama Alberta Calgary'de jinekolog olan Bruce B. Allan'ın gözlemlerine göre, ana rahmindeki gelişim süresinde erkek cinsi açıkça daha hassastır. Her 125 erkeğe 100 hamile kadın düşerken; 100 kız çocuğuna karşılık 106 erkek çocuk dünyaya geliyor. Bir başka deyişle, ölü doğumlar ve düşükler, iki cins arasında orantısız olarak, daha çok erkek çocuklarda oluyor.

Amerikan Tıbbi Kurumu'nun 1 Nisan tarihli yayınında, Washington Dünya Kaynakları Enstitüsü (WRI)'nden Devra Lee Davis ve meslektaşları, Allan ve başka araştırmacılar tarafından çeşitli ülkelerde daha önceden yapılmış çalışmalardaki cinsiyet oranlarını incelemişler. Bu inceleme sonucunda, erkek çocuk doğumlarının gittikçe azaldığını tespit etmişler. Bu soruna yol açan biyolojik nedenler ortak bir noktada toplanıyor: erkek bebeğin ana rahmindeki gelişiminin çevresel nedenlerle bozulması.

Geçtiğimiz yıl, Allan ve arkadaşları Kanada'da 1930'dan 1990'a kadar olan cinsiyet oranlarını incelemişler. Erkek nüfusun oranı ilk 20 senede bir artış göstermiş. Bu artışın esas olarak sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinden kaynaklandığını düşünüyorlar. Bu oran 1970'e kadar sabit kalmış; bu dönemde bütün bölgelerde bir düşüş yaşanmış. En önemli düşüş, 1000 canlı doğumdan 5.6 erkek çocuğun olduğu -ki bu oran Kanada'nın geri kalan bölgelerinin iki katı- Atlantik illerinde görülüyor. Doğumlardaki cinsiyet oranları sağlıklı ve iyi bakılan topluluklarda değişmemesi gereken bir ölçü olduğu için; Allan ve arkadaşları aynı dönemde Amerika'daki doğum oranlarını incelemeye karar vermişler. Daha hafif olmasına rağmen -1000 doğumda bir erkek çocuk- Amerika'da da aynı durumun söz konusu olduğunu saptamışlar. Geçen iki senede, Hollandalı ve Danimarkalı araştırmacılar da kendi ülkelerinde benzer düşüşlerin yaşandığını bildiren sonuçlar elde etmişler. Kopenhag'da yayınlanan bir gazete olan *Aprnis* 'te geçen ay yer alan bir haberde ise İsveç, Almanya, Norveç ve Finlandiya'da da doğumlardaki erkek oranlarının düşmekte olduğu bildiriliyor.

WRI'den Michelle B. Gottlieb'e göre, düşüşlerin bu kadar geniş bir coğrafi alanda yaşanması, nedenin büyük olasılıkla çevresel etkenler olduğunu gösteriyor. Ne kadar bazı hastalıklar, yaşlı annebabalar ve bazı ilaçlar doğumlardaki kız çocuk oranının artmasını etkilese de, bu etkenler gözlenen artışın sadece çok ufak bir kısmını açıklayabiliyor.

Diğer yandan Gottlieb, yapılan birçok yeni çalışmanın çevre kirliliğinin önemini vurguladığını belirtiyor. 1996 yılında yapılan bir çalışmada, Temmuz 1976'da Seveso'da (İtalya) meydana gelen bir endüstri kazasından sonra, geniş miktarlarda diyoksine maruz kalan çiftlerin çocuk-

larının cinsiyet oranları incelenmiş. Kazadan sonra ilk sekiz yılda, 9 çiftin toplam 12 kız çocuğu doğmuş. Hiç erkek çocuğu olmayan bu 9 çiftin, kazadan sonra alınan kan örneklerinde 100 ppt (trilyonda 100 parça)'den fazla diyoksin bulunmuş. Kanlarındaki diyoksin miktarı 100 ppt'nin altında olan 4 çiftin kız-erkek çocuk oranları normale yakınmış.

Berkeley'deki Sağlık Hizmetleri'nde üreme epidemiolojisti olarak çalışan Shanna Swan'a göre, bu yeni araştırmalar bireysel çalışmaları inceleyerek fark edemeyebileceğimiz olgulara parmak basıyor. O'na göre, verilerin tutarlı olması gerçekten çarpıcı. Bu da, doğumlardaki cinsiyet oranlarının bu değişikliğinin, biyolojik olarak kabul edilebilir bir neden olan kimyasal maddelere bağlı olabileceğini gösteriyor.

(Science News, 4 Nisan 1998. Çeviren: Kiraz Perinçek-Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi)

Golf topunun matematiği ve fiziği

"Ortalama bir golf oyuncusu golf topunun aerodinamiğini bilmez" diyor pazarlamacı Al Ries. Belki bazı fizik kurallarını göz önünde bulundurarak ve bu sert kürelerin davranışlarının nedenlerini inceleyerek bazı şeyleri açığa çıkarabiliriz. Golf toplarının çoğunda 380-432 arasında değişen çukur vardır. Bu çukurlar topun üzerinde üçgensi şekiller oluştururlar. Bir topun üzerindeki çukur sayısı arttıkça ve çukurlar matematiksel olarak mükemmel bir şekilde düzenlendikçe, top daha uzağa uçacaktır. İkosadekahedron, ikosahedron, oktaheliks, küboktahedron burada kullanılan matematiksel öğelerden bazılarıdır. Çukurların yarıçapı ortalama 0.15 inçtir ve çukurlar top üzerinde düzenli ve eşit olarak yerleştirilirse sihirli sayı 336'yı elde ederiz. Öyleyse bazı golf toplarının üzerinde 336'dan fazla çukur nasıl olabiliyor? Çukurlar değişik büyüklükte ve üçgensi şekiller olarak yerleştirildikleri zaman, üçgenlerin kenarlarındaki çukurlar, içindeki çukurlardan genellikle daha geniş oluyor. Topun üzerindeki şekiller ne kadar tekrarlanırsa topun uçuş özellikleri o kadar gelişiyor.

Golf topunun düz ve daha uzağa gitmesi için iki yol vardır. İlk yol golf hocanıza danışmaktır. İkincisi, golf sopasıyla topa vurulduğunda kaybedilen enerjiyi karşılayabilecek yeterli hızda ve doğru noktaya vurduğundan emin olmaktır. Golf oyuncusu topa vurmak için döndüğünde golf sopası da döner ve hızı artar. Bunun sonucunda golf sopasının yüzü bir açı yapar ve bu açıyla topa vurulduğunda topun uçması sağlanır. Eğer yerde duran bir golf sopası görürseniz yer yüzeyiyle yaptığı açıya dikkat edin. Açı dikleştikçe topun yörüngesi yükselir. Golf sopasının yanlış yüzüyle topa vurursanız golf sopası yanlış açıyla vurur. Her sopanın, vuruşta maksimum uzaklığı ve keskinliği sağlayan 'tatlı' bir noktası vardır. Sopa dönüş esnasında bükülmeye yatkın olduğu için ve bazı belirsiz açılar diğer belirsiz açılara dik oldukları için tatlı noktaya vurabilme ihtimalimiz -bütün hareketin saniyenin 500 milyonda biri gibi bir zamanda gerçekleştiğini düşünürsek- çok küçüktür. Bu, golf oyununda 24 milyon amatör varken neden sadece 200 profesyonel oyuncu olduğunu çok iyi açıklar.

Topa vurulduğunda, top saatte yaklaşık 135 mil hızla fırlar. Bu kadar hızın nereden geldiğini sorabilirsiniz. Ortalama bir golf oyuncusu sopayı yaklaşık 100 mil/saat hızla döndürür. Topla temas ettiği süre içinde sopanın ucu, bu hızı 81 mil/saate düşürür. Fizik kanunları enerjinin ne yaratılabilineceğini ne de yok edilebilineceğini, ancak dönüştürülebilineceğini söyler. Hızdan kaybedilen 19 mil/saatlik momentum aslında golf topuna geçer.

Hepsinden ilginci, golf topu sopayla vurulduğu zaman sıkışır. "Bir top eski şekline dönüşene kadar sıkışmış olarak kalacaktır. Böyle olduğunda top sopanın ucunu geri iter. Bu küçük itme golf sopasını daha fazla yavaşlatır -ortalama 70 mil/saat-. Bu itme, topu hızlandırdığı gibi, topun yaklaşık 135 mil/saat hızla uçmasını sağlar" diyor bilim insanı Joseph Stiefel. O zaman profesyonellerin topu nasıl bu kadar uzağa atabildiklerini sorabilirsiniz. Onların topları bizimkilerden farklı değil. Ama vuruşları ilk vuruş sahasını daha hızlı terk ediyor ve böylece top daha uzağa gidebiliyor. Ama deliğe nasıl bu kadar yaklaşabildikleri manyetizmayla ilgili, çok güçlü bir manyetizmayla. Top havadayken neler oluyor? Golf topu uçarken gerisinde bir hava boşluğu bırakır. Ne var ki doğa, küçük golf toplarının bu davranışını sevmez. Doğa bu boşluğun yerini hava parçacıkları ve golf topuyla doldurmaya çalışır. Hava boşluğu uçuş sırasında topa hafif bir çekim uygular. Top ilk önce bu boşluğa doğru geriye ve daha sonra yerçekiminin etkisiyle aşağıya doğru çekilir.

Fizik kurallarına göre düzgün maddeler daha az hava sürtünmesiyle karşılaşıyorlarsa neden golf toplarının üzerinde çukurlar var? Golf sopası topun yörüngesini belirlediğine göre, topun üzerindeki çukurlar ne işe yarıyor? *Popular Science* dergisinegöre, top geriye doğru fırıldak gibi dönerken çukurlar topun önünde bir türbülans, bir uçağın kanadının yaptığı gibi hava tabakası oluşturan bir sürükleme oluşturur. Hava basıncı topun dibinde yüksek, tepesinde ise alçak olur ve böylece topu yukarı doğru kaldıran bir kuvvet oluşur. Demek ki üstünde çukur olmayan toplar sadece 130 yard gidebilirken, çukurlu toplar profesyonellerin istediği

uzaklığa gidebiliyor. Topun nasıl gittiğini öğrendik, ama golf topları hangi maddeden yapılmalıdırlar? Bob Molitor isimli bir kimyacı polibütadiyenle uğraşmaya başladı ve bu maddeden yapılan topların çok hafif olduğunu fark etti. Çok zayıf olan bu topları sağlamlaştırmanın en iyi yolunun çinko kullanmak olduğunu düşündü. Molitor'un düşündüğü şey, çinko tuzunu polibütadiyenle karıştırmak ve moleküllerin birbirine bir merdiven gibi bağlanmasını sağlamaktı. Böylece maddenin sağlamlaşmasını sağlayacaktı. Şimdi birçok golf şirketi bu maddeyi kullanıyor. Bu yeni bileşin adı **Surlyn**.

1990 baharında Pat Kane adlı bir kimyacı birkaç gün içinde deniz suyunda eriyebilecek ve onu yutan kimseye zarar vermeyen 'çevre dostu' bir top geliştirdi. Topların suda çözünür yapışkan jelatin ve suyosunundan yapılmış kağıt hamurundan bir örtüsü var. İçi de sodyum bikarbonattan yapılıyor. Daha sonra bunlar sertleşmeleri için 375 Fahrenhaytta 90 saniye bekletiliyorlar.

(Harvard Science Review, Kış 97. Çeviren: Erdal Tan-Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi)

Kahve halkaları açıklanıyor

Dökülmüş bir kahve damlası buharlaştıktan sonra neden halkalar oluşuyor? Fizikçi Sidney Nagel'e göre, bu işte bir gariplik var; leke sizin olmasını düşündüğünüz yerde oluşmuyor. Ayrıca, bir damlanın ortası daha kalın olduğuna göre, neden ortada daha fazla kahve tortusu kalmıyor? Nagel, bu soruya cevap bulamayınca, bu araştırmayı yapmak üzere Chicago Üniversitesi'nden meslektaşlarını yardıma çağırdı. Yaptıkları çalışmalar sonucunda, sıvılarla ilgili yeni bir şey öğrendiler.

Bir matematikçi, kuramsal ve deneysel fizikçiler ve öğrencilerden kurulan bu araştırma ekibi, bir kahve damlasının çevresinde ancak mikroskopla görülebilecek pürüzlü noktacıklar oluştuğunu gördüler. Sıvı, damlanın dışına doğru buharlaşırken, bunun yerini doldurmak için daha fazla madde dışarıya doğru çekiliyor. Sonunda geriye kalan kurumuş bir halka oluyor.

Bu bulguların endüstriye de katkıları var. Çünkü porselen üzerindeki su damlacıklarından, gıda boyalarına kadar her türlü sıvı kuruduğunda bu halkalar oluşuyor. "Bir olayın meydana geliş nedenini bir kere anladıktan sonra, onu kontrol etmeyi becerebilirsin" diyor Nagel. Nagel'in planladığı diğer bir uygulama da, birleştirilip uzatılmış damlacıklardan elektronik devreler için ince, altın teller yaratmak.

(Popular Science, Mayıs 1998. Türkçeleştiren: Burcu Artık-İÜ İktisat Fakültesi öğrencisi)

Kıkırdayan fareler

Amerikalı psikologlar, insanlar dışında hayvanların da gülebildiğini söylüyorlar. Aslında biyologlar şempanzelerin ve hatta bazı maymun türlerinin insan gülüşüne benzeyen sesler çıkardığını yıllardır biliyorlardı; fakat diğer memeli hayvanlar için kanıtları yetersizdi. Ohio'da Bowling Green State Üniversitesi'nden Jaak Panksepp ve Jeffrey Burgdorf da bu konuyu araştırdılar ve farelerin gıdıklandıkları zaman insanın duyamadığı ultrasonik sesler çıkardıklarını gözlediler. Bu sesler daha önce farkedildiğinde, acı ve saldırganlığın bir ifadesi olduğu sanılmıştı. Bazı araştırmacılarsa bu seslerin cinsel bir anlamı olduğunu düşünmüşlerdi.

Daha sonra genç farelerin özellikle birbirleriyle oynarken bu sesleri çıkardığı ortaya çıktı. Genç farelerin yaşlı olanlara göre daha çok kıkırdaması, Panksepp'e göre, çocukların yetişkinlere oranla daha çok gıdıklanması gerçeğine de uyuyor.

Yine Panksepp'e göre bu deneyler, gülmenin ilk biçiminin primatlardan çok daha önce ortaya çıktığını ve geliştiğini gösteriyor. Bu konuda yapılan deneyler, özellikle genç farelerin ve primatların gülmeyi daha çok, eğlenceli olanla tehdit edici olan fiziksel etkileşimleri birbirinden ayırmak için kullandıklarını gösteriyor.

Panksepp, "Farelerin mizah duygusuna sahip olması şaşırtıcı olabilirdi. Fakat bir çeşit eğlence anlayışlarının olduğu apaçık ortada" diyor. Panksepp insana ait duyguları daha az gelişmiş canlılar üzerinde incelerken dikkatli olunması gerektiğini söylüyor. Örneğin gülme, tamamıyla beyinsel bir olay değil.

Baltimore Maryland Üniversitesi'nde gülme konusunda çalışan Robert Provine da birçok memeli hayvanın gülmeye benzer sesler çıkardığını kabul ediyor. Fakat bu seslerin akustik olarak çok farklı olmasından dolayı, bunları gülme olarak tanımlayabilmek için içgüdüsel bir yaklaşım gösterilmesi gerektiğine inanıyor.

(New Scientist, 2 Mayıs 1998. Çeviren: Çağdaş Şahin-Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi)

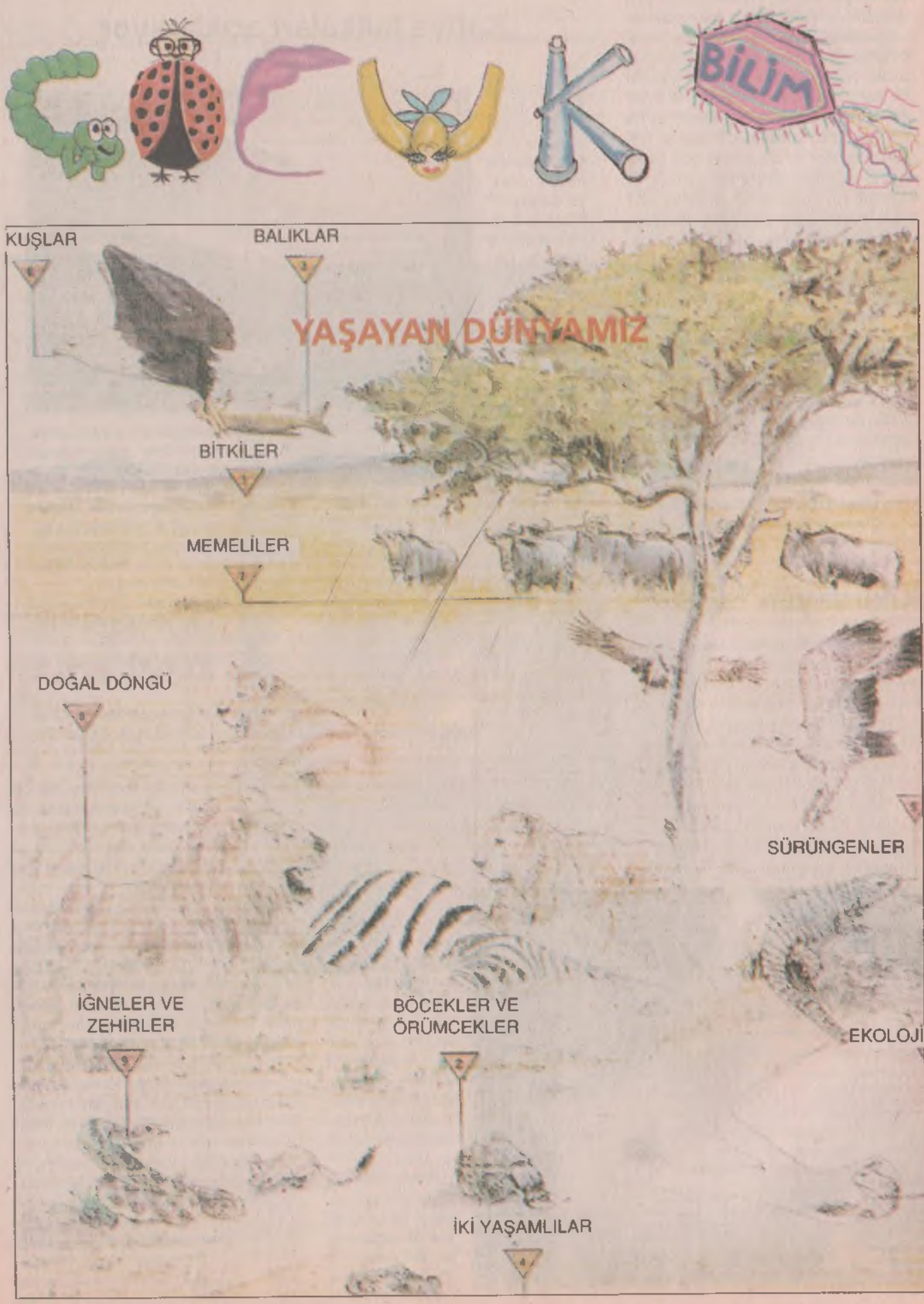
ÇOCUK
BİLİM
YAŞAYAN DÜNYAMIZ
KUŞLAR
BALIKLAR
BİTKİLER
MEMELİLER
DOĞAL DÖNGÜ
SÜRÜNGENLER
İĞNELER VE ZEHİRLER
BÖCEKLER VE ÖRÜMCEKLER
EKOLOJİ
İKİ YAŞAMLILAR

ANFİBİLER - Hem karada hem suda yaşayabilenler:

Çoğu amfibilerin ince ve çabuk kuruyan bir ciltleri olduğu için genellikle bataklık bölgelerde ya da su kenarlarında yaşarlar. Yumurtalarını bırakmak için mutlaka suya dönmek zorundadırlar. Yumurtalar olgunlaştığında çıkan yavrular ilk birkaç haftada suda yaşar ve solungaçları ile nefes alırlar. Büydükçe solungaçları kaybolur ve ciğerleri ile solunum yapmaya başlarlar. Gövdeleri zamanla yetişkin bir forma dönüşür, bu sürece *metamorfoz* denir.

SÜRÜNGENLER

Amfibi yumurtasının aksine, sürüngenlerin yumurtaları sert, su geçirmez bir kabuğa sahiptir. Sürüngenlerin su geçirmez bir ciltleri vardır. Bu da onların, amfibilerin tersine, tümüyle karada yaşadıklarını gösterir. Sürüngenler kuşlar ve memeliler gibi sıcak kanlı değildirler. Ancak, üşüdüklerinde güneşe çıkarak, sıcakta da gölgede saklanarak sıcaklıklarını kontrol ederler.

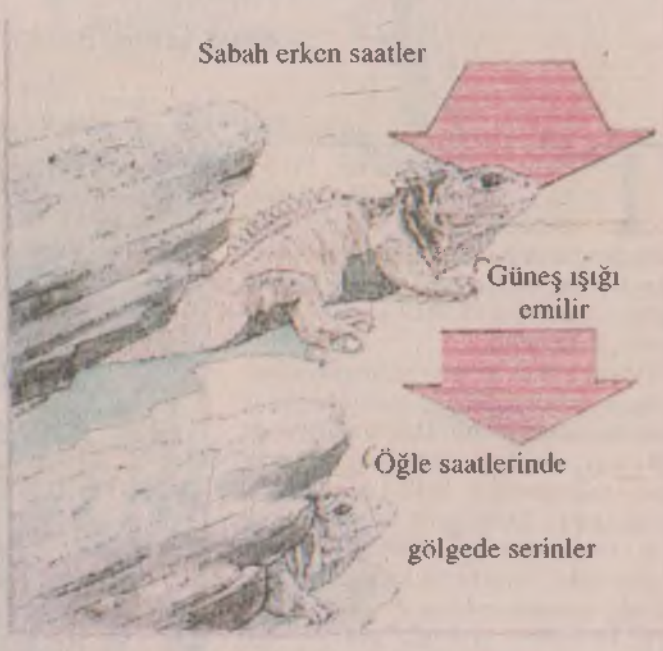

KUŞLAR

Kuşlar tüye sahip tek türdür. Tüyler hem hava akımına dirençli bir örtü oluşturarak kanatların uçma işlevini yerine getirmesini sağlar, hem de gövdeyi sıcak tutarlar. Bir kuş zamanının çoğunu tüylerini kirlerden temizlemek, suya dayanaklı yağlarla beslenmek, kısacası tüylerinin bakımı için harcar. Sürüngenler gibi, kuşlar da yumurtlarlar ve kuluçka dönemleri vardır. Yavrular ilk çıktıklarında neredeyse hiç tüyleri yoktur. Uçabilinceye kadar anneleri onlara göz kulak olur.

Türkiye ile Fransa büyük folklor ustasını yitirdi

Neredeyse bir yüzyıla yakın yaşamı boyunca Pertev Naili Boratav Hoca, çok sayıda değerli esere imza attı. Türk folklorunun gelişmesine önemli katkılar yaptı. Pertev Naili Boratav'ı yakın arkadaşı Prof. Dr. Louis Bazin, Bilim ve Ütopya için yazdı.

Prof. Louis Bazin (*) / **Çev: Önal Çetin**

Türk folklorunun uluslararası alanda tanınan ustası Pertev Naili Boratav, eşi Hayrünnisa Boratav ile kırk yıla yakın bir süredir oturduğu Paris'in bönliyölerinden Ivry'de, birkaç gün süren bir hastalığa geçtiğimiz 14-15 Mart gecesi, 91 yaşında yenik düştü.

Pertev Naili Boratav, Osmanlı döneminde, babasının devlet memuru olarak atandığı Edirne ilinin Dardere ilçesinde (Balkan Savaşlar'ından sonra Bulgaristan'a bağlanmıştır) 2 Eylül 1907 Pazartesi günü doğdu. Daha sonra babasının değişik görevleri nedeniyle küçük Pertev ilk öğrenimini Nevşehir'in kuzeyinde Kızılırmak üzerinde bulunan Arapsun'da (bugün Gülşehri), orta öğrenimini İstanbul'da Kumkapı Fransız Koleji'nde, lise öğrenimini de Gelenbevi Lisesi'nde yaptı.

Yüksek öğrenimini 1927'de Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde sürdürdü. O dönem hocası olan Hilmi Ziya Ülken, öğrencisinin (önce Arapsun'da, daha sonra özellikle Mudurnu bölgesi olmak üzere Anadolu'da geçirdiği dinlenceleri sırasında tanıştığı) halk geleneklerine ilgisini fark ederek ona, Türk foklorunu incelemeye yönelmesini öğütledi.

Pertev Naili Boratav çalışma odasında yıl 1994 (Boratavlar'ın arşivinden).

Pertev Naili ve Hayrünnisa Boratav 1997'de İstanbul'da (Boratavlar'ın arşivinden).

Yüksek edebiyat eğitiminin, ancak belli bir kesimin anlayabildiği Arap ve Acem kültürlerine yöneldiği tüm klasik Osmanlı döneminde, Anadolu ve Rumeli Türkleri'nin halk gelenekleri bilimsel bir araştırma konusu olarak önem taşımıyordu. Geçen yüzyıllar boyunca birkaç açık görüşlü aydın, birtakım yerel gelenek ve göreneklerin varlığından söz etmişti. Dahası önemli buldukları (Dede Korkut Masalları veya Nasreddin Hoca olduğu fıkraları gibi) sözlü Türk metinlerini yazıya almışlarsa da; Osmanlı kozmopolitizminin ya da İslam birliği akımının yerini; geleneklerini atalarından alan, özgün bir dil ve kültür topluluğunun bir bireyi olmak bilincine dayalı ulusal Türk duygusunun alması, ancak, Avrupa ve Ortadoğu'da, hatta imparatorluklar içinde, ulusların iyiden iyiye ön plana çıktığı 19. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.

Tüm Avrupa'da olduğu gibi, Türki-

ye'de de, ulusal kimliğin tanımlanmasına katkıda bulunan gelenekleri araştırmanın birbirinden çok farklı yöntemleri bulunuyordu. Bir yandan (Türkler için Ergenokon Destanı'nda olduğu gibi) ulusun görkemli mitik geçmişini göklere çıkaran efsaneleri yineleyen ya da yenilerini yaratan duygusal düşgücüne başvururken, diğer yandan, ulusu oluşturan halklar topluluğunun kültürel, toplumsal ve olaylar tarihini belirlemeye olanak sağlayan, geçmiş veya şimdiki, yazılı veya sözlü kanıtlar daha ciddi araştırılıyordu.

Pertev Naili Boratav Eylül 1996'da Fransa'nın Menton kentinde (Boratavlar'ın arşivinden).

Folklor: halkların bilimi

Bu kanıtlar arasında kültürel yaşamı doğrudan ilgilendirenler folklordan gelenlerdir. Bu "halkların bilimi", bir ülkenin veya bir ulusun, sözlü olarak aktarılan sonra yazılı olarak saptanmış özgül inançları, gelenek ve görenekleri, efsaneleri, hikâyeleri, şiirleri, geleneksel oyunları, şenlikleri vb. halk geleneklerinin tümüyle ilgilidir. Folkloru oluşturan en önemli ögelerden biri, özünde "sözlü metin" iken yazıya dökülmesiyle özel bir türün "edebiyat metinleri" haline gelen "halk edebiyatı"dır.

Hocası Hilmi Ziya'nın öğüdüne uyan Pertev Boratav, *Köroğlu Destanı*'nı tez konusu olarak seçer. 1930 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne asistan olarak atanmasını sağlayan bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce 1931'de yayımlanır. Bu, genç yazarın düşünce olgunluğunu kanıtladığı ve geleneksel sözlü bir halk metninin bilimsel incelemesine, o dönemde oldukça yeni bir örnek verdiği önemli bir kitaptır. *Köroğlu Destanı*'nın Anadolu'daki anlatımlarıyla yetinmeyerek, onları, başta Azerbaycan olmak üzere, komşu bölgelerdeki kayıtlı anlatımlarla karşılaştırır. Daha sonra, bu destanın tarihsel kaynaklarını ve gerek Orta Asya'nın Türkçe konuşan bölgeleri, Kazan ve Sibirya Tatarları'ndaki (Tobol), gerekse dilleri Türkçe olmayan halklardaki (Tacik, Gürcü, Ermeni, Kürt, vb.) çeşitli değişikliklere uğrayarak yayılmasını araştırmaya devam edecektir.

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde asistanlık görevleri sınırlı olduğundan, Pertev Naili, 1932'de Konya Lisesi ve Öğretmen Okulu'na edebiyat öğretmeni olarak atanır. Orada 1934'e kadar görev yapar. Bu süre içinde, edebiyat öğretmenliğinin yanısıra gelenek bakımından özellikle zengin olan bölgenin folklorunu incelemeyi sürdürür.

Konya'da tanışıp evlendiği eşi Hayrünnisa Hanım ile; Almanya'da bir eğitim döneminden sonra, 1938'de Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atanmasıyla yüksek öğretime döner. 1946'da aynı fakültede edebiyat ve folklor profesörü olur. Bu dokuz yıl süresince bir yandan, (İlhan Başgöz gibi bazılarının bu alanda parlak başarılar gösterececkleri) folklor incelemeleri uzmanı yetiştirirken bir yandan da çok sayıda önemli eser verir: Okumuşların yazılı ürünleriyle, halk hikâyeci ve ozanlarının sözlü ürünleri arasındaki tür ve anlatım farklılıklarını belirlediği yazılarından 45'ini biraraya getiren iki derleme (*Folklor ve Edebiyat I*, İstanbul, 1939; 23 yazı, 1929-1939; *II*, Ankara, 1985; 22 yazı, 1940-1945); halk edebiyatı derslerinin bir derlemesi (*Halk Edebiyatı Dersleri*; Ankara, Edebiyat Fakültesi, 1942); Türk halk şiirinden seçme açıklamalı metinler (*Eahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Halil Vedat Fıratlı ile, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1943); büyük sufilik uzmanı Abdülkadir Gülpınarlı ile 16. yüzyıl mistik Alevi ozanı *Pir Sultan Abdal* efsanesi ve şiirleri üzerine bir kitap (Ankara, Edebiyat Fakültesi, 1943); halk hikâyeleri ve halk hikâyelerinin sözlü gelenekteki anlatım sanatıyla ilişkileri üzerine bir bütün incelemesi *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1946).

Yine bu dönemde Pertev Boratav çeşitli dergilerde çok sayıda yazı yayımlar: *Kitab-ı Dede Korkut*'ta *Bamsı Beyrek* adıyla geçen bir halk kahramının serüvenlerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar derlenmiş çeşitli anlatımlarını bir araya getirip karşılaştırdığı *Bey Böyrek hikâyesine ait metinler* (*Ülkü*, Ankara, 1948, 60-64. sayılar); *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivleri I* (1942), *Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri IV* (1945), *Çukurova'da Folklor Derlemeleri V* (1947), *Folklor Arşivinin Bugünkü Durumu* V (1947) başlıklı yazıları *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanan yazılardır.

"Sürgün" yılları başlıyor

1947 yılında Türkiye'de politikada tutucu yönde değişmeler başlar. Tek parti olan CHP'nin ilerici kanadında yer alan yöneticiler, tutucu bir bakanın (Re-

Boratav, ressam Erdal Alantar ile birlikte, Mayıs 1997 (Boratavlar'ın arşivinden).

şat Şemsettin Sirer) eğitim personeli kıyımına giriştiği Milli Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırılır. Pertev Boratav, A.Ü.'nden uzaklaştırılan ilk hedefler arasındaki üç profesörden biridir. Pertev Boratav, Ankara İdare Mahkemesi'nin kararıyla profesörlük görevine geri döndüğü halde, Halk Edebiyatı ve Folklor kürsüsü bakanlıkça kaldırıldığı için yeniden ders veremez.

Buna karşın bilimsel etkinliklerine devam eder. Yılmadan sürdürdüğü araştırmaları çok sayıda ve önemli yayınlarla sonuçlanacaktır: Fransızca olarak *Oriens*, *Leiden*, 1948 dergisinde yayımlanan *Les récits populaires turcs et Mille et une nuits* (Türk hikâyeleri ve Binbir Gece Masalları); İstanbul Üniversitesi'nce yayımlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan *Battal*, *Ferhad ile Şirin*, *Hızır*, *İstiska* (yağmur yağdırmak için afsunlar); *İnönü Türk Ansiklopedisi*'nde (Ankara) Türkler'in folkloruna, mitolojisine ve halk edebiyatına ilişkin çeşitli yazılar; Fransızca olarak *Oriens* IV (1951) *Notes sur Azrail dans le folklore turc* (Türk folklorunda Azrail üzerine notlar), İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün dergisi Anadolu'da Paris (1952) Fransızca olarak *Les Travaux de folklore turc (1908-1951)* , (Türk folklor çalışmaları).

Pertev Naili Boratav, folkloculuğunu ve profesörlük mesleğini sonuna kadar götürmeyi kesinlikle isterdi. Ancak, 1952'de, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı ve Adnan Menderes'in hükümeti döneminde profesörlük görevine dönme şansının olmadığını görünce, birçok arkadaşının bulunduğu ve diliyle de kumkapı Fransız Koleji'nden beri haşır neşir olduğu Fransa'ya yerleşmeye karar verdi.

Mayıs 1952'de Paris'e geldiğinde folkloristlerle ve doğubilimcilerle kaynaşmakta gecikmedi. Alanında o kadar ünlüydü ki, 1 Ekim 1952'de Fransız Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi (CNRS) tarafından Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak kabul edildi. Daha sonra 1966'da araştırma uzmanı derecesine ulaşacak ve 1972'de, 65 yaşında emekliliği sırasında, CNRS'nin bronz madalyasını kazanacaktır.

1953'te Wiesbaden'de (Almanya) Mainz Akademisi yayınlarından Pertev Boratav ve Wolfram Eberhard (Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi eski Çinbilim profesörü) işbirliğiyle 378 tipte sınıflandırılarak yapılan yaklaşık 3000 Türk halk hikâyesinin dökümü, *Typen türkischer Volksmärchen* (Türk Halk Masallarının Tipleri) başlığıyla çıkar. Bu önemli eser 500 sayfadan fazladır. Pertev Boratav, Fransızca'ya çevrilen 22 Türk masalından (*Contes turcs*) oluşan bir derlemeyi giriş ve yorumuyla 1955'te Paris'te, Türk masallarının Macarca çevirisini *Benli Bari* başlığıyla 1960'ta Budapeşte'de yayımlar. 1963'te Paris'te, *Cahiers de la Société Asiatique* (Asya Toplumu Defterleri)'nde metinler, çeviri ve yorumlarıyla *Tekerleme*'sini yayımlar. 1967'de 40 masalı Berlin'de Almanca yayımlanır. 1975'te Wolfram Eberhard 1946'daki *Halk hikâyeleri ve Halk hikâyeciliği*'ni Almanca'ya çevirir ve genişletilmiş bir örneğini Tayvan'da yayımlar. 1977'de, Aynur Flamain ve Michèle Nicolas, Pertev Boratav'ın araştırmaları sırasında ortaya çıkardığı, o güne kadar bilinmeyen, *Contes de Turquie* (Türkiye'den Masallar) adlı bir derlemenin tanıtımını yaparlar ve Fransızca çevirisini Paris'te yayımlar.

Pertev Boratav, Türkiye'de de, kendinin kaydettiği halk hikâyelerini yorumlarıyla şu başlıklar altında yayımlar: *Zaman Zaman İçinde* (43 metin), İstanbul, 1958; *Az Gittik Uz Gittik* (48 masal ve Karatepeli üzerine 18 fıkra), Ankara, 1969.

Bu masal derlemelerine, Türk okuyucusuna yönelik, gördükleri ilgi nedeniyle baskıları yinelenen, iki el kitabını da ekleyelim: *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, 1969 ve *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, 1973.

Boratav, eşi Hayrünnisa Hanım ile Monte Carlo'da, Ağustos 1996 (Boratavlar'ın arşivinden).

Pertev Boratav'ın Fransa'ya geliş tarihi olan 1952'den sonraki yazılarının tam bir dökümünü burada vermemiz olanaksız. Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde kütüphaneci olan Marielle Kalus'un çıkardığı, 1954-1969 yıllarını kapsayan ayrıntılı listede, 24'ü Türkçe, 25'i Fransızca ve 2'si Almanca olmak üzere 51 yazı sayılmaktadır. İşlenen konular çoktur. Bunların önemli bir bölümü halk edebiyatı ve onun sözlü anlatımıyla (hikâye, destan, şiir, şarkı, atasözleri,vb.) ilgilidir. Oğuz ozan Korkut Ata / Dede Korkut ya da nükteci Nasreddin Hoca gibi halk kahramanlarını konu alan yazılı ve sözlü geleneklere ilişkin yeni bilgiler ve düşünceler getirilmiştir. Bütün bu sorulara açıklık getirebilecek, Marielle Kalus'un hazırladığı zengin bir kaynakça, masalların girişinden esinlenerek *Quand le crible etait dans la paille* (Kalbur Saman İçinde) başlığıyla Pertev Boratav'ın anısına öğrencileri ve dostları tarafından hazırlanan bir kitapta bulunmaktadır. Rémy Dor ve Michèle Nicolas tarafından tanıtımı yapılan bu 398 sayfalık kitap, 32 yazıyı bir araya getirmekte ve Pertev Boratav'a ilişkin iki sayfalık "kaynakça dizini" içermektedir.

Bu dizini derleyen eşi Hayrünnisa Boratav'dır. Türkiye'nin çeşitli yörelerindeki folklor araştırmaları sırasında kendisine çok değerli yardımları olmuştur. Bu yapıt, 1978'de, Paris'te (Maisonneuve et Larose) yayımlanmıştır. Bu yazının hazırlanmasında bolca başvurduğumuz bu kitabı hazırlayanlara burada teşekkür ediyoruz. Onlar olmadan, sevgili dostumuz Pertev Boratav'ın olağanüstü yapıtlarına ilişkin düşüncelerimizi kısa sürede derleyip toplamakta güçlük çekecektik.

Boratav Monaco'da, Temmuz 1984 (Boratavlar'ın arşivinden).

Bütün çalışmalarını sıralayamamakla birlikte, ortaklaşa hazırlanan bir yapıtta yer alan gösterişten uzak, bilim çevreleri için belki de en yararlısı olan bir çalışmasını özellikle belirtelim. Sözkonusu yapıt, 1964'te Mainz'de (Almanya) UNESCO'nun yardımıyla yayımlanan *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Türk Filolojisinin Temelleri) dizisinin 2. cildidir. Pertev Boratav, bu kalın ciltdin (büyük boy) 1'den 147'ye kadar olan sayfalarında, genel bir girişten sonra, halk edebiyatının *Destan ve hikâye, Masal ve Efsane, Atasözleri, Bilmeceler, Folklor Şiiri, Aşık Edebiyatı* alanlarını Fransızca olarak sırasıyla işlemekte, bu çeşitli türlerin özelliklerine açıklık getirmekte, örnekler vermekte ve tarihlerini belirlemektedir. Daha da önemlisi, gerek uzmanlar, gerekse öğrenciler için çalışma aracı olacak son derece zengin kaynakça göstermektedir.

Araştırma tutkunu olan Pertev Naili Boratav, ileri yaşına kadar bıkıp usanmadan çalıştı. Gözde kahramanı Nasreddin Hoca'ya ayırdığı son eserini Türkiye'de yayımladığında yaşı 90'lardaydı.

Çalışmalarını ve yayımlarını, Türkçe ve Fransızca yazımını yılmadan sürdürüken ilk eğilimi olan eğitimcilikten kopmadı. Fransa'da, Fransız ve yabancı öğrencilerin Türk kültürünü öğrenmelerine büyük katkısı oldu. Boratav; Fransız Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi (CNRS)'ndeki görevinin yanısıra, 1963-1967 döneminde Sorbonne'da Ecole Pratique des Hautes Etudes (Yüksek Eğitim Uygulama Okulu)'nun IV. bölümünde Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru üstüne konferans görevlisi ve 1963'ten başlayarak, Türk tarih arşivlerinin okunmasında ve yorumlanmasında yeni bir tarihçi nesil yetiştirdiği Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Toplumsal Bilimler Yüksek Eğitim Okulu)'de Osmanlı eskiyazıları (paleografi) öğretim görevlisi oldu.

Pertev Naili Boratav, yapıtı bir bütün olarak alındığında, Türk folklorunun kültürel zenginliklerini uluslararası geniş bir kitleye tanıtmakla kalmayıp, birinci yurdu Türkiye ile ikinci yurdu Fransa arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğun sağlamlaştırılmasına da katkıda bulundu.

Boratav Fransa'da bir ilkokulun yılsonu şenliğinde, 1996 (Boratavlar'ın arşivinden).

(*) Ecole Pratique Des Hautes Etudes (Yüksek Eğitim Uygulama Okulu) Tarih ve Filoloji Bilimleri öğretim üyesi, Fransa

Pertev Naili Boratav'ın anısına

Pertev Naili, bağrından çıktığı Türkiye halkının kültürüne sevdalı bir bilim insanıydı. Bu sevdası, bilimsel sosyalist dünya görüşüyle birleşince ister istemez halk kültürü incelemeleri, tarihsel ve diyalektik bir bakışın bileşimini yansıtıyordu.

Mehmet Alperdem

Pertev Naili Boratav'ın 1940'lı, 50'li yıllarda Türkiye sosyalist hareketinin seçkin önderleriyle yakın dost olduğu biliniyor. Bunlar arasında Behice Boran, Niyazi Berkes, Sertel'ler, Ruhi Su, Şefik Hüsnü sayılabilir. Ancak arşivlerde Boratav'ın TKP'nin resmi üyesi olduğuna dair bir belgeye rastlamamış bulunuyoruz. Fakat, arkadaş çevresi ve dünya görüşü dikkate alındığında Boratav'ın TKP'li olduğuna ilişkin kanımız güçleniyor. Bugün birçok insan Boratav'ı TKP'li olarak bilmektedir. Boratav'ın bu söylentileri sağlığında tekzip etmemesi de bu görüşümüzü güçlendirmekte. Görüşlerinden bir an bile ödün vermemesi ancak örgütlü bir aydının gösterebileceği bir kararlılıktır. Zaten bu dönemde sosyalist dünya görüşünü benimsemiş olan bir avuç aydın vardı ve bunlar da Türkiyeli bilimsel sosyalistlerin o dönemdeki tek partisi Türkiye Komünist Partisi üyesiydi. Pertev Naili'nin bunun dışında kalmış bir sosyalist aydın olabileceğini söylemek çok zordur. O dönemde sosyalist dergiler olarak bilinen *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergilerinin editörlüğünü de üstlenmiş olan Boratav'ın, sosyalist fikirlerinin yansımasını ilk kez 1931'de basımını yaptığı *Köroğlu Destanı* adlı incelemesinde buluyoruz. Bu kitabı yayımlandığında Boratav, henüz 21 yaşındaydı. O dönem Türkiye'de ne doğru dürüst bir halk edebiyatı çalışması, ne de sosyalist teoriyi öğrenebileceği marksist literatür vardı. Boratav'ın büyüklüğü işte bu düşüncelerinin köklülüğünde, halka bağlılığında ve ömrünün sonuna kadar da bu değerlere sahip çıkmasında yatar.

Boratav'ın "suç"u

Boratav'ın halkını sevmekten başka suçu (!) olmadı. Bu durum, O'nun ve şahsında Türk Halk Edebiyatı araştırmalarının önüne birçok barikatlar yığmıştır. 1938-1950'li yıllarda Boratav birçok şeyin yerli yerine oturmadığı, birçok şeyin kaypaklaştığı bir dönemde onurlu bir aydın olarak, bir bilim insanı olarak dimdik ayaktadır ve mücadele etmektedir. Bu dönemi ele almamız bir bilim insanının ve onun kişiliğinde Türkiye halkının sancılarının sergilenmesi bakımından büyük önem taşıyor.

Olay özetle şudur: 1938'de AÜ DTCF'ye doçent olarak atanan Pertev Naili, 4 yıllık eğitim içinde 2 yıllık bir süreyi kapsayan halk edebiyatı derslerini bir program olarak düzenliyor. Başvurusu 1947'de, yani az sonra anlatacağımız dava açılmadan kısa bir süre önce olumlu yanıt alıyor. Davanın açılmasıyla birlikte gelişen olaylar sonucu, P. Naili Boratav DTCF'ye geri dönemiyor. Böylelikle halkbiliminin akademik platformunun oluşmasının önü kesilmiş oluyor. Dava henüz sürüyorken, Boratav'ın Halk Edebiyatı Kürsüsü'ne ayrılan fon, zamanın Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in girişimleriyle kesilip, kadrolar donduruluyor ve bu davadan beraat etmiş olmasına rağmen yeniden herhangi bir devlet dairesinde görevlendirilmiyor.

Olaylar, 1947'nin ilk aylarında *Bayrak* dergisinde 67 öğrencinin imzasıyla çıkan bir mektupla başlıyor. Mektupta kısaca şu görüş savunuluyor: "DTCF prof'ları vazifeleri aracılığıyla kızıl zehirlerini öğrencilerine aşılıyorlar ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de bunlara arka çıkıyor." Bu mektuba yanıt, 108 öğrencinin imzasıyla *24 Saat* gazetesinde yayımlanan savunma metniyle geliyor. Bu atamalar, 5 Mart 1947'de DTCF'de meydana gelen olayla ateşleniyor. Boratav'ın konferans vereceği yer ülkücülerle dolduruluyor ve konferanstan önce tehditler savruluyor. Bunun üzerine konferans fakülte yönetimi tarafından iptal ediliyor. Ertesi gün ülkücüler fakülte dışında toplanıyorlar. Önce Ulus'a yürüyüp oradan *24 Saat* gazetesine saldırıyorlar. 27 Aralık 1947'de ülkücüler bu kez Cebeci'de toplanarak "Üniversitede komünist profesör istemiyoruz", "Kahrolsun komünizm" gibi sloganlarla DTCF'ye yürürler. Rektör Şevket Aziz Kansu'yu rehin alıp, O'na zorla istifa mektubu imzalatırlar. Haklarında hiçbir soruşturma açılmayan bu kişilerin CHP'nin 46 kabinesinde Hasan Ali Yücel'in yerine gelen Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından desteklendiği bilinmektedir. Bu en son olaydan 2 hafta sonra, 10.1.1948'de AÜ Senatosu, Behice Boran, Niyazi Berkes ve P. N. Boratav'ın meslekten ihracına karar verir. Boran, Berkes ve Boratav karara itiraz eder ve kararı üniversitelerarası kurula götürür; karar 21.2.1948'de bozulur.

Ancak egemenler bu yenilgiyi kabullenemezler. Ankara Cumhuriyet Savcılığı, Nihal Atsız, Reşat Şemsettin Sirer gibilerinin basında çıkan yazıları üzerine 1948 Haziranı'nda "komünistlik propagandasından", 11 komik suçlamayla, Boran, Berkes ve Boratav hakkında soruşturma başlatır. Danıştaya yapılan itiraz üzerine dava düşer; ancak M. E. Bakanı Sirer'in 3 Mart 1948'de yeni bir layiha göndermesi üzerine 30 Nisan 48'de yeni bir dava daha açılır. Ancak suçlama ilk davada olduğu gibi 11 değil 2 tanedir:

1) Türkçülük aleyhinde bulunmak.

2) Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için tenkid etmek.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Nadir Nadi'nin bile Naziler'e övgüler düzdüğü bir dönemde ırkçılık düşmanlığı büyük bir suçtur. Dava üç yıl sürer ve sonuçta hocalar beraat eder. Ama Milli Eğitim Bakanı Sirer'in girişimiyle 48'in sonlarında,

Pertev Naili ve Hayrünnisa Hanım, Eylül 1996 (Boratavlar'ın arşivinden).

hocaların kürsüsüne ayrılan fon kaldırılınca bu kişilerin hocalıkları otomatikman düşer.

Boratav'ın mahkemeye verdiği savunma metni bile büyük bir ders içermektedir. Nihal Atsız'ın, Anadolu'nun Sivas'ın doğusunda kalan bölgeleri Türk saymama eğilimini hatırlatan Boratav, "İnkılabımız bize, halkımızı bir kültür bütünü içinde kaynaştırmayı; bugünkü siyasi sınırları dahilinde, nüfusunun birkaç misline çıkmış bir milleti beslemeye ve mesut etmeye yeter bir yurt içinde kalkınma yollarını aramayı emrediyordu."

"Yabancı ideolojilerden ne kastediliyor? İdeoloji sözcüğü doğru dürüst tanımlanamamışken, bir üniversite senatosu suç maddesi formülüne 'yabancı ideolojileri yaymak' sözünü nasıl koyar? Matbuamızda ve üniversitemizde hümanizmle komünizm kavramlarının karıştırıldığına tanık oluyoruz. Bir yandan solculuk sözü altında komünizmden, anarşizmden, CHP devletçiliğine kadar bir sıra toplumsal ve siyasal görüşler anlaşılıyor, öte yandan da solcu kelimesinin kominform ajanı, Rus casusu olarak kullananlar oluyor; yerli ile yabancıyı, ideoloji ile sanat, felsefe, düşünce akımlarını kim ayırmış, sınırlandırmış ki adli bir işleme başlangıç olacak bir madde bu kelimelerle ifadelenmiştir?" (1).

Çamlıbel'in Boratav'ı

Pertev Naili, bağrından çıktığı Türkiye halkının kültürüne sevdalı bir bilim insanıydı. Bu sevdası, bilimsel sosyalist dünya görüşüyle birleşince ister istemez halk kültürü incelemeleri, tarihsel ve diyalektik bir bakışın bileşimini yansıtıyordu.

Boratav 1978'de kendisine adana kitabı alırken. Sol başta Türkolog Prof. Louis Bazin (Louis Bazin arşivinden).

Boratav, halk hikayeleri, destanlar ve nazmı tanımlarken şunları belirtiyor: "Nazımla düzyazının birlikte ve belli bir tekniğe göre oluşturdukları bu özel biçim, yazın türü ve biçimleriyle toplumun gelişiminin koşutluğunu gösteren bir olaydır. Destanlar, toplumda iç çelişkilerin edebiyata konu olacak kadar güçlü olmadığı çağların ve toplumsal aşamaların -örneğin kabile düzeninin- yapıtlarıdır. Bunların üslubunu nazım belirler. Biçimleri manzumdur. Roman, modern çağlarda, toplumun ileri gelişme aşamalarında destanların yerini almış yazın türüdür. Bunlarda toplumun iç yıkıntıları anlatılır. Nesir, yaşamı ince ayrıntılarına vararak anlatmaya daha uygun, gerçekçi anlatıma daha elverişli bir araçtır. Nazımla nesrin karışık olarak bulunduğu üslup, toplumun bu iki aşama arasında kaldığı döneme ait bir üsluptur. Bu üslubu da, bir geçiş türü olan halk öyküsünde buluyoruz." (2)

Burada toplumsal evrimle, edebiyat tür ve biçimlerinin evrimi arasındaki bağı ele alıyor Boratav. Materyalist diyalektik düşün, böylece edebiyatla kaynaşmış. Bir başka örnek Köroğlu incelemesinden (1): "... Destanın yerini tutmuş olan halk öyküleri de, epik yapıtlar gibi, tarihi olayların ancak izler halinde yansımalarını kapsar. Halk öyküsünde, tarihsel olayların, siyasi düzenin, iç ve dış mücadelelerin bıraktığı etkilerin geniş bir birleşimi söz konusu olabilir. Osmanlı ve İran İmparatorluk düzenine karşı isyan hareketleri, asilerin adlarıyla, yaptıkları eylemlerin ayrıntılarıyla, belgelerin saptadığı tarihsel olaylardır. Köroğlu öyküsü, bu hareketlerin simgeleşmiş bir bireşimini veriyor. Çamlıbel, toplumdaki çelişkileri ortadan kaldırmış, eski bir eşitlik düzeninin yansıması biçiminde, yeniden öykülerin düşsel dünyasında inşa edilmemiş ütopik bir cumhuriyettir. Burada haksızlıklara, baskılara, zulümlere isyan etmiş insanlar cennetlerini bulurlar. Çamlıbel belki tarihi bir olay değil, bir sanat yaratmasıdır. Ancak sosyal olduğu kadar tarihsel yönleri de vardır."

Ne diyelim Çamlıbel'in güzel insanı, yiğit aydını rahat uyu. Tüm halkımızın başı sağ olsun.

Boratav 1956'da Paris'te Abidin Dino'nun resim sergisinde Fransız yazar-senarist-şair Jacques Prévert ile. Prévert 1919-20 yıllarında asker olarak Fransız birlikleri ile İstanbul'a sevk edilir. İstanbul'da Kumkapı Fransız Koleji'nde kalır. Aynı okulda sonraki yıllarda öğrenci olur. Okuldaki misyonerler okul dışında dini kıyafetlerle dolaşır, Atatürk'ün uyarısını dinlemezler. Okul kapatılır. Boratav liseyi Gelenbevi Lisesi'nde bitirmek zorunda kalır. Bu arada okul yönetimi Papa'ya müracaat eder, Papa'da 'Atatürk'ün sözünü dinleyin, kararına uyun' der. Bunun üzerine öğretime sonraki yıllar izin verilir. (Boratavlar'ın arşivinden).

DİPNOTLAR

1) Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik, Arzu Öztürkmen, İletişim Yayınları, 1998, s.139-160. Yazar tarafından kimi sözcükler günümüz Türkçesi'ne çevrilmiştir.

2) Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği, P.N. Boratav, Adam Yayınları, 1988, s.55

Prof. Dr. Nevzat Eren

Radyumun öyküsü

Varşova'da 1867 Ekim ayının yedinci günü Marja Sklodowska'nın mini mini gözleri ilk kez gün ışığına açıldı.

Denilebilir ki O'nun beşiği bilim içinde, daha doğrusu bir bilim havası içinde sallandı. Çünkü babası Profesör Sklodowska tanınmış bir öğretmendi ve kentin lisesinde ders okuturdu.

Küçük Sklodowska'nın vatanı olan Polonya (Lehistan) insanlığa pek çok değer armağan etmişti. Yazarlar, musikiciler, bilginler, savaş adamları. Paderewski, iki kardeş Reszke'ler, Sembrich ve Conrad. Ancak radyumun (o zamana göre o denli yeni, o kadar umulmaz ve o kadar garip maddelerin) bulucusu dünya tarihinde tektir. Çünkü bu buluşu ile O, yaşamın sınırlarını genişletmiştir. Belirtildiği gibi Marja Varşova'da doğmuştu.

Birinci Napolyon Varşova için 1810 yılında şunları yazmıştır: "A Varsovie le monde s'amuse sans cesse, s'amuse toujours. Varsovie est une petite Paris" (Varşova'da herkes durmadan eğlenir, her zaman eğlenir. Varşova küçük bir Paris'tir).

Marja'nın çocukluğu pek mutlu geçiyordu. Babası pek tanınmış bir öğretmendi, ailesi saygındı. Ancak ülke, Rus yayılması altındaydı. Yaratıcılık susturulmuş, eğitim kösteklenmişti.

Marja'nın ülkesi tarih boyunca, pek çok kez yayılmacıların eline geçmişti. Ancak hiçbir yayılmacı, hiçbir baskıcı, Leh soyunun içindeki özgürlük ateşini söndürmeyi başaramamıştı. Tüm tarihçiler bu özgürlük ateşinin daha çok Leh kadınlarının yüreğinde yanıp tutuştuğunda görüş birliği içindedirler.

Marja'nın çocukluğunda yayılmacı Ruslar'ın çar ailesinden önemli bir kişi ölmüştü. Çarın buyruğu ile Lehistan'a da, bir günlük yas konmuştu. Ertesi gün Varşova sokaklarındaki tüm köpeklerin kuyruklarında küçük bir siyah kurdele asılı idi.

Leh düşüncesi yaratıcı ve özgürlükçü olduğu kadar güldürüye de yatkındı. Aslında güldürü, belki de en çok zekâ gerektiren bir konuşma biçimidir. Tanınmış bir Leh öyküsü durumu çok güzel anlatıyor: Çalışmaları ile tanınıp yükselmiş yoksul bir öğretmen Stanislaus Nişanı ile ödüllendirilmişti. Öğretmen bu nişanı kutusu içinde saklar ve çocuklarını korkutmak için kullanırmış. Küçük çocuğu ağlamaya başlayınca kutuyu gösterir, "Eğer susmazsan yemekte bunu boynuna takarım" dermiş. Çocuk hemen sesini kesermiş.

Ödüller, ödül alanlara, her zaman büyük sorumluluklar bazen de yoksulluk yükler.

1870 yılının güneşli bir gününde Aleja Caddesi'nde kıvır kıvır saçlı, küçücük bir kız oynaya oynaya gidiyordu. Yanında arkadaşları vardı. Bunlar böyle, oynaşıp giderlerken yaşlı bir çingene kadını ile karşılaştılar. Kadın küçük kızın mini mini yüzüne özenle baktı ve O'na yaklaşarak, "Ver elini bakayım yavrum" dedi. Çocuk karanfil tırnaklı, ufacık elini yüreklilikle uzattı ve karşısındaki yaşlı kadını berrak gözlerle süzdü.

Kendisinden büyük olan arkadaşları sabırsızlanarak bağırdılar: "Marja gelsene artık."

Çocuğun dalgalı saçlarının üzerinde eğilmiş olan yaşlı kadın ters ters baktı, sonra eli inceleyerek: "Aman ne çizgiler, ne çizgiler" dedi ve ekledi: "Sen bütün dünyada çok tanınacaksın güzelim, bütün dünyada."

Bu sözler üzerine arkadaşları Marja'nın çevresini sardılar: "Yoksa Marja kraliçe mi olacak? Aman bizim elimize de bak" dediler ve hep birden ellerini uzattılar. Yaşlı kadın "Yok bakmam" dedi ve uzaklaştı. Varşova'nın yoksul bölgesine doğru yürüdü gitti.

Karışıklık yıllarında Marja'nın adı Öğrenci Başkaldırı Örgütü'ne de karışmış, bu örgütle ilişkisi olduğunu yayılmacılar öğrenmişlerdir.

Her yerde olduğu gibi Varşova'da da, 'sıradan biri olmaktan daha güvenilir bir durum yoktu'. Ama bu, bir tür silik kişilikli olmak özelliği, Marja'da da hiç mi hiç yoktu.

Eğitimi için O'nu Fransa'ya gönderdiler. Paris'te kimya eğitimi için Bilimler Akademisi'ne yazıldı.

"Fransa'da bugün iki dahi var"

Anatole France bir gün "Fransa'da bugün iki öke (dâhi) var" demişti. "Bunlardan biri Marja Sklodowska, diğeri de anıt yontucu Rodin'dir."

Özel bir eğilimle özel bir eğitimin birleşmesinden çıkacak sonuca en iyi örnek Marja'nın yaşamıdır. Eğitime başladığı en küçük yaşından başlayarak O, içindeki öğrenme isteğini doyurmak için hiç savaşım vermemiştir. Eğitim için hep kolaylık görmüştür. Nitekim Varşova'da işler ters gitmeye başlayınca, eğitimi sürdürmek için ailesi O'nu Paris'e göndermiştir. Kimya öğrenmek istiyordu ve Bilimler Akademisi'ne yazılmıştı.

Marja, ortadan biraz uzun boylu, geniş omuzludur ve boyu posu pek narindir. Alnı görkemli, kurşun renkli gözleri hüzünle doludur. Kumral saçları dalgalıdır. Yüzü yuvarlaktır, ağzı ve çenesi görenlere güçlülük duygusu verir. Genel görünüşü çok kibardır. Sesi duyguludur, yakınlarına bazen, çok dokunaklı bir sesle şiirler okur. Alınyazısı O'nu Bilimler Akademisi'nde, pek tanınmış bir profesör olan M. Pierre Curie ile karşılaştırmıştır. P. Curie, yukarda tanımlamaya çalışılan genç kıza aşık olur. Konuşur, tartışırlar. Kuracakları ailenin ve kimya biliminin sorunlarını birlikte çözmek kararı ile evlenirler.

O artık Mm. Curie'dir. Mm. Curie'nin insana sevgi ve bağlılık aşılayan bir yaratılışta olduğu konusunda pek çok yazar görüş birliğindedir. Bir yazar O'ndan söz ederken "Mm. Curie **instruite** (iyi eğitim görmüş) olmaktan daha yüksektir. O **erudite** (bilgisi denizler gibi engin olan) dir diyor.

1896 yılı radyumun bulunuşu utkusu ile sonuçlanan bilim yolundaki çetin savaşın şiddetlendiği bir dönemdir. Araştırmalar yoğunlaşmış, araştırmalara ayrılan zaman uzamıştır. Ayrıca artık Curie'lerin iki de küçük kızı vardır.

Özellikle Mm. Curie'nin yayılan ünü, O'na yeni işler getirmektedir. Sorbonne'da dersler vermektedir, Fransız hükümetine raporlar yazmaktadır, çocuklarına bakmakta ve kimya deneylerini sürdürmektedir. Zamanı o denli doludur ki, pazar günleri kimse kendisini ziyarete gelmesin diye evde oturmaz. Çünkü, ziyarete geleni ziyaret etmek gereklidir. Bu ise, O'nun gözünde, bir zaman yitirimidir. Resmi ya da özel, hiçbir çağrıya katılmama ilke kararını almıştır.

1897 yılında Mm. Curie Ulusal Sanayinin Güçlendirilmesi Derneği adındaki pek önemli bir dernek adına 'eriyik durumundaki madenlerin mıknatıslık özellikleri' konusunu inceledi. İnceleme sonuçlarını derlediği yapıtı 1898'de yayınlandı. Bu alandaki buluşları, tarih sırasına göre şöyle sıralamak olanaklıdır:

1895 yılında Röntgen kendi adıyla tanınan ışınları buldu. Bu buluş, neredeyse dünyadaki tüm kimya bilginlerini bu alana yöneltti. Bunların içinde yalnız birisi kadındı, Mm. Curie.

Bu döneme 'kimya biliminde ışın dönemi' adı verilebilir.

Röntgen'den sonra bu alana M. Becquerel geldi. Becquerel pek tanınmış bir bilgindi ve Curie'lerin aile dostu idi. Becquerel fosforlanan (phosphorescent) maddelerin özelliklerini inceliyordu. Gördü ki, bazı bileşikler en karanlık odalarda, kat kat siyah kağıtlara sarılmış olan fotoğraf camlarını etkilemektedir. Ayrıca, gene gördü ki, uranyum tuzları, olağan güneş ışınlarının geçemediği maddelerden geçen

bir ışın saliyorlardı. Bu ışınlara bulucusunun adı verildi.

Ancak, daha bulunacak pek çok şey vardı. Bunların çok önemli bir bölümünü bulmak onuru da Mm. Curie'ye kalmıştı.

Şiir dizelerine esin kaynağı...

Mm. Curie pek tanınmış bir kişiden çok önemli bir armağan aldı. Olayın etkisi o denli büyük oldu ki, ozan sevgilisinin gözlerini anlatırken şu dizeleri yazdı:

"Ben bu radyumu bir pekblent taşından çıkardım.

Benim de ellerim yandı yasak ateşinde.

Bulup bulup yeniden yitirdiğim cennet ülke

Gözlerin Peru'mdur benim, Golkon'dum, Hindistan'ım."

Bu aldığı, bir düğün armağanı değildi. Gerçi O'na pek çok düğün armağanı gelmişti. Ancak bu yeni armağan, öyle kadife kutularda yatan pırıl pırıl armağanlardan başka birşeydi. Pek ağır ve pek pahalı bir armağandı. O derecede ki, dünya kurulalı kadınlardan hiçbiri, cansız olmak koşulu ile, bu denli ağır ve değerli bir armağan almamıştı. Armağanın cansız olduğu özellikle belirtilmiştir. Çünkü kadınlara, pek çok kez fil armağan edildiği bilinmektedir.

Bu armağan neydi, kimden gelmişti? Curie'nin bir hayranından mı? Kuşkusuz. Avusturya İmparatoru Mm. Curie'ye bir ton pechblende (pekblent) taşı göndermişti (radyum bu taştan elde edilir).

Radyum konusunda bir yapıt yazmış olan Rutherford bunu 'cömertçe ve tam zamanında bir armağan' olarak tanımlıyor.

Mm. Curie 1898 yılında eriyik durumundaki madenler konusundaki yapıtını yayınladı. Yapıtın üzerinde 'Travail Subventionné Par La Société d'Encouragement Pour l'Industrie Nationale' yazıyordu. Yani yapıt ve araştırma Ulusal Sanayiyi Güçlendirme Derneği'nce korunmuş, desteklenmişti.

Bundan sonra Curie'ler M. Becquerel'in bulduğu radyoaktif konusu üzerinde çalışmaya başladılar. İncelemeler onları bazı maddelerde bol sayılabilecek çoklukta radyoaktif ögelerin varlığı sonucuna uluşturdı. İki yeni madde buldular. Bunlara 'polonyum' ve 'radyum' adını verdiler. Her iki yeni element de, bazı taşlarda çok az olarak bulunuyordu. Sözgelimi bir ton maden cevherinde ancak birkaç desigram radyum bulunabiliyordu. Polonyum ise daha da azdı. Bu nedenle bu maddelerin cevherden ayrılmaları büyük güçlükler gösteriyordu.

Bu buluşları Curie'lere M. Becquerel'le birlikte 1903 Nobel Kimya Ödülü'nü kazandırdı. Ödüle gerekçe olarak 'kendiliğinden ışınım' (spontaneous radiation) gösterilmişti.

Yeni bir bilim doğmuştu, önemi çok olan bir bilim. Radyoaktif elementlerin, radyoaktif olayların bilimi.

Curie'ler bu arada kendiliğinden ısınım yoluyla ortaya çıkan ışınların hızlarını da ölçmeyi başardılar. Bunlardan alfa ışınlarının hızı saniyede 13-19 bin km. kadardı. Gamma ışınları ise, olağan güneş ışığı hızındaydılar. Ayrıca, alfa ışınları çevrelerine, son derece küçük parçacıklar (partiküller) fırlatıyorlardı. Bunu kanıtlamak için bir iğnenin ucuna pek az radyum sürdüler ve iğne ucu yönüne de bir çinko engel koydular. Çinko engele çarpan parçacıkların çarpma etkisi gözle görülebiliyordu.

Madam Curie kızı Irene ile laboratuvarında çalışırken (1925).

Görülebilenler, kuşkusuz engele çarpan parçacıklardı. Bunlar gibi daha milyonlarcası çevreye dağılıyordu. Sonra, deneydeki çinko engelin iki yıl içinde delineceğini, radyoaktif yayılımın ise 2 bin yıldan çok (radyumun yarılanma süresi) süreceğini gösterdiler.

Radyum, siyah renkli pechblende taşından elde edilir. Bu, zor ve zahmetli bir iştir. Mm. Curie'nin yöntemi, çok kısaca şöyle özetlenebilir: Bir ton taş için aşağı yukarı 50 ton su ile 6 ton dolayında kimyasal madde kullanıp, karmaşık bir kimyasal reaksiyon yapılır. Mm. Curie'nin çalışmaları sonucu yaptığı buluşlar ve kazanımlarının tarih sırası şöyledir:

1898: Eriyik durumundaki madenlere ilişkin araştırma ve yapı

1898: Radyumu buluşu

1903: Eşi ve Becquerel ile birlikte Nobel Ödülü kazanması

1903: Paris Fakültesi'nin Mm. Curie'ye 'bilim doktoru' sanını vermesi

1906: M. Curie'nin ölümü üzerine kürsü başkanı olarak atanması

1910: Saf radyumu elde etmesi ve atom ağırlığını saptaması

1911: İkinci kez ve yalnız kendisine olmak üzere Nobel Ödülü'nü kazanması

1911: Varşova Radyum Enstitüsü'nü kurması

1911: Radyumla çalışılan laboratuvarların standartlarını saptaması

"Her saat, her yerde"

Ve yıl 1934. Yaşamı çalışmak ve bulmakla geçen bir büyük bilgin, büyük kadın yaşama gözlerini yumdu. Son güne kadar Sorbonne'da derslerine ara vermemişti. Bir Fransızca şiir, zaman zaman dostlarına şiirler okuyan bu yüce kadına pek uygun düşüyor:

"Partir, c'est mourir un peu
C'est mourir à ce qu'on aime,
On laisse un peu de soi-meme
En toute heure, et dans tout lieu."

(Ayrılmak biraz ölmek demektir, insanın sevdiklerinin gözünde ölmesidir. Ayrılan (ölen) insan her saat, her yerde kendisinden birşeyler bırakır.)

Oysa Mm. Curie yaşadığı sürece, her ne kadar çok saygı görmüşse de, erkek bencilliği O'nu sık sık engellemiştir. Bu engel eşinden değil, çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu bilim derneklerinden gelmiştir. Çoğunluğu demek de pek doğru değil, tamamını demek gerekli. Nitekim Fransız Akademisi'nde boşalan bir yer için O aday gösterildiğinde 'feminist' geçinen erkekler bile, O'nun seçilmesini engellemek için olmadık bahaneler uydurmuşlardı. Bunlar kuşkusuz, bilimsel yaratılıştan kısmeti olmayan sıradan insanlardı.

Robert Schumann, büyük bilginleri bilimden kısmeti olmayanların nasıl gördükleri sorusuna şu yanıtı veriyor: "Sakın sakin otlayan öküzün şimşeği görmesi".

Radyoaktivite günümüzde, bazı kanser olguları başta olmak üzere, hekimliğin pek çok dalında halk sağlığının hizmetindedir. Bunu, Polonyalı o büyük kadına borçluyuz. Yapıtımızda Marja'ya özel bir yer verişimizin tek nedeni bu değildir. Bellekte tutulmalıdır ki bilim insanı olmanın cinsiyeti yoktur. Başka, her alanda olduğu gibi bilimsel çalışma alanında da, erkek kadın ayrımı olamaz. Bilim ve bilimsel çalışma insanların hakkıdır, erkeklerin değil.

Bilim tarihinde Haziran

1 Haziran

1841: Yiyeceklerin uzun süre bozulmadan saklanabilmesi için havasız ortamda ısıtma yöntemini geliştirerek konserveciliğin öncülerinden biri olan **Nicolas François Appert** yoksulluk içinde öldü. *Ev İdaresi* ya da *Hayvansal ve Bitkisel Maddeleri Uzun Yıllar Saklama Sanatı* adlı kitabı ile yöntemini anlatan Appert, kaynatma yöntemi ile bozulmaya yol açan mikroorganizmaları yok ettiğini bilmiyordu. Et suyunu tabletler haline getirme ve şarabı ısıtarak saklama yöntemlerini de geliştirdi.

2 Haziran

1908: Türkiye'de felsefe düşüncesinin kurumlaşması ve gelişmesinde önemli katkısı olan **Macit Gökberk** doğdu. Babası Kurtuluş Savaşı sonrası işgalden kurtulan İstanbul'a giren ilk komutanlardan Korgeneral Şükrü Naili idi. İkinci Dünya Savaşı sırasında yurtdışından Türkiye'ye akın eden bilim insanlarının başlattığı "Üniversite Reformu" sırasında Hans Reichenbach'ın asistanı oldu. O'nun derslerini ve Von Aster'in ders notlarını Türkiye'ye aktardı. Felsefe tarihi, dil ve bilgi sorunu konularında yoğunlaştı. Türk Dil Kurumu Başkanlığı yaptı.

1913: Eski hat sanatını yeni ve çağdaş biçimler içinde geliştiren **Emin Barın** doğdu. Hat sanatı yanında kitap ciltçiliği konusunda yurtiçi ve yurtdışında eğitim gördü. Geleneksel biçimleri akademik bir anlayışla çağdaş sanat akımları ile buluşturdu.

3 Haziran

1857: Türkçe kaynaklardan yararlanarak hazırladığı kitaplar ve yaptığı çevirilerle İngiltere ile aramızda köprüler kuran İskoç Türkolog **E. J. Wilkinson Gibb** doğdu. Divan şiiri konusundaki çalışması ölümünden sonra E. G. Browne tarafından tamamlandı. 6 ciltlik ve şiirlerin vezinli ve uyaklı bir biçimde İngilizce'ye çevrildiği yapıtının ilk cildi Halide Edip ve öğrencileri tarafından Türkçe'ye kazandırıldı.

4 Haziran

1971: Toplumcu gerçekçilik akımına yön veren estetikçi/düşünür **Lukacs** öldü. Belge Yayınları tarafından geçtiğimiz ay yayınlanan Marksist kuramın göz ardı edilen hümanist yönünün öne çıkması için çalıştı.

5 Haziran

1819: Neptün'ü keşfeden İngiliz gökbilimci **John Gourch Adams** doğdu. Henüz bilinmeyen bu gezegenin yerini ve yörüngesini açıklayan rapor Cambridge Gözlemevi'nde ilgi görmedi. Aynı konuda bir başka çalışmayı Berlin Gözlemevi, Le Verrier'in benzer hesaplarından yola çıkarak yaptı. Neptün'ü belirledi. Uzun tartışmalardan sonra gezegene Le Verrier'in adının verilmesi önerisi geri çevrildi. Ölümünden sonra notları arkadaşları tarafından toplanarak kitaplaştırıldı.

1909: Akışkanlar mekaniği alanında yaptığı çalışmalarla tanınan matematikçi ve mekanikçi **Ratip Berker** İstanbul'da doğdu.

Hilmi Ziya Ülken

1974: **Hilmi Ziya Ülken** öldü. Cumhuriyet döneminin en üretken felsefe, ahlak, toplumbilim araştırmacılarından biridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkardığı *İnsan* dergisi ile faşizm ve militarizm karşıtı bir çizgi izleyen Ülken, yapıtları ile pek çok alana el attı.

6 Haziran

1850: Telsiz, telgraf ve katot ışınları üzerine önemli buluşlara imza atan fizikçi **Karl Ferdinand Braun** doğdu. 1877 yılında gerçekleştirdiği Osilograf buluşu, televizyon ve radarın geliştirilmesinde önemli bir adım oldu.

1915: Hümanist düşünceye Türkiye'den bir pencere açan **Azra Erhat** doğdu. *Mitoloji Sözlüğü*, A. Kadir ile birlikte hazırladığı *İlyada ve Odysseia* anıtsal çalışmalarıdır. 1947 yılında üniversiteden uzaklaştırdı. Ayşe Nur takma adıyla yazılar yazmayı sürdürdü. Sabahattin Eyüboğlu, Halikarnas Balıkçısı ve Vedat Günyol ile Anadolu'nun kültürel mirasına sahip çıktı. 12 Mart'ta tutuklandı. Sevgiyi, güzelliği temel alan çalışmalarını ölünceye kadar sürdürdü. "Ben bir şey yapmadım. Yalnızca insanı insan yapan öğeleri ortaya koymaya çalıştım, hepsi bu" dedi.

7 Haziran

1887: X ışınları üzerine yaptığı araştırmalar ile bu ışınların yapısı ve özellikleri konusunda bilinmeyenleri aydınlatan fizikçi **Charles Glover Barkla** doğdu. Nobel Fizik ödülü alan Barkla'nın çalışmaları Laue'nin kristal yapı, Moseley'in de Atom Numarası kavramı konusundaki çalışmalarına ışık tuttu.

1976: Türkiye'de jeolojinin kurulması ve yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunan jeoloji bilgini **Hamit Nafiz Pamir** öldü. Yurtdışında tamamladığı eğitimini İstanbul Üniversitesi'nde Walter Penck'in asistanı olarak sürdürdü. MTA ve Türkiye Jeoloji Kurumu'nun kurulmasında görev aldı ve buralarda çalıştı. Anadolu'nun bir çok bölgesine jeolojik araştırma gezileri düzenledi. Türkiye'nin jeolojik haritalarının hazırlanması için araştırma ve incelemeler yaptı. Öztunalı ile birlikte *Yerbilim Terimleri Sözlüğü*'nü hazırladı.

8 Haziran

1776: Kimyaya yaptığı katkılar, ancak ölümünden sonra anlaşılabilen fizik ve kimya bilgini **Amedeo Avgadro** Torino'da doğdu. Elementlerin genel bileşim kurallarını açıklayarak çağının atom kuramını temelden sarsan hipotezi 50 yıl sonra kabul gördü. Bir gram molekülde ya da gram atom ağırlığında bulunan ve değeri 6.023×10^{23} olarak kabul edilen molekül ya da atom sayısı onun adıyla anılır.

1851: Galvanometreyi geliştiren ve

yüksek frekanslı akımların tedavi amaçlı kullanılmasına öncülük eden fizikçi **Jacques Arsené d'Arsonval** doğdu.

1985: Türk Tarih Kurumu'nun 1 no'lu üyesi **Afet İnan** öldü. Yurtdışında yayınlanan kitaplarda Türkler için "barbar ve ikinci sınıf insan" nitelendirmelerinin kullanıldığını Atatürk'e gösterdi. Bu, TTK'nun kurulmasına uzanacak yolu açtı. Yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda çalışmaya katıldı. Kurulması düşünülen DTCF'de görev alması yolundaki öneriyi, yüksek öğrenim ve doktorasını yapmadan kabul edemeyeceğini bildirerek geri çevirdi. Cenevre'de yüksek öğrenim ve doktorasını tamamladı. Türk Devrim Tarihi ve Kadın Hakları konusunda uluslararası ilgi gören çalışmalar yaptı.

9 Haziran

1897: Ürettiği mercek ve gözlem araçları ile astronominin gelişimine katkıda bulunan astronom **Alvan Graham Clark** öldü. Yeni yaptığı bir merceği denerken Sirius gezegenine eşlik eden küçük bir yıldızı gözledi. Bu gözlem "beyaz cüceler" adı verilen yıldız sınıflandırmasının öncüsü oldu. Einstein'ın genel görelilik kuramının **redshift** olayı onun bulduğu gezegenin yerçekim alanında gözlemlenebildi. Dünyanın kırınıma dayanan en büyük (mercekli) teleskopunu ölümünden kısa bir süre önce kurdu. Mercekler yerine aynalar kullanılmaya başlandığı için teleskopu kendi türünün en büyüğü olarak kaldı.

10 Haziran

1836: Elektromanyetik teorinin kurucusu olan ve adıyla anılan yasayı bulan bilgin **André-Marie Ampère** yoksulluk ve yalnızlık içinde öldü. Elektrik bilimine katkılarından dolayı elektrik akım birimine adı verildi. Matematik, kimya alanlarında da inceleme ve araştırmalar yaptı. Babasının giyotinle idamı ve bunalımlı evlilikleri yaşamında derin izler bıraktı. Olasılıklarla yetinmeyip hep kesin gerçeği aradı. Yaşamına ilişkin tüm belgeler ve yaşamından geride kalanlar Paris'te Bilimler Akademisi'nde tutulmakta ve inceleyecek meraklıların günışığına çıkarmasını beklemektedir.

1923: Yazdıkları ile Doğu dünyasını Batı'ya yansıtmaya çalışan **Pierre Loti** öldü. Okyanus adalarında açan bir çiçeğin adını yazılarında takma ad olarak kullandı. Osmanlı hayranı olarak, Türkiye'de aydınların Batılılaşma özlemine tepki gösterdi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara hükümetini Avrupa'da savundu. Adına bir dernek kurulan Loti'nin sürekli gittiği ve çok sevdiği kahveye adı verildi.

11 Haziran

1665: Oksijenin bitkiler için önem taşıdığını bulan doğabilimci ve filozof **Kenelm Digby** öldü. Tutucu bir eğitimden geçmesine karşın Descartes ile tanışınca onun felsefesinden etkilendi. Dekartçı görüşü Artisto'nun metafiziği ile yoğurmaya çalıştı. O'na göre insan bedeni bir tür makinadır.

12 Haziran

1915: Katı hal ve çekirdek fiziği alanında yaptığı çalışmalarla tanınan fizikçi **Fahri Domanit** doğdu. Küçükçekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin kuruluşunda çalıştı. Dicle Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Fizik Bölümü'nü kurdu.

Andre-Marie Ampere

13 Haziran

1911: Atom bombası yapımcılarından Amerikalı fizikçi **Luis Walter Alverez** doğdu. Savaş uçaklarında kullanılan radarların geliştirilmesine katkılarda bulundu. Mısır piramitlerini ilk kez X ışınları ile inceledi. Uranyumun dışında bir nükleer tepkimeyi ilk kez gerçekleştirdikten sonra bu tepkimeyi atom bombasında kullanılı. İlk atom bombasını d nedi. Hiroşima bombalanırken o da uçakta olayı izleyen ekip arasındaydı. Kabarcık odasından ve bilgi işleme tekniklerinden yararlanarak çok kısa ömürlü yeni temel parçacıkları keşfetti.

1925: Özerk Türk Dil Kurumu'nun son Başkanı **Şerafettin Turan** doğdu. DTCF'de yürüttüğü akademik çalışmalar yanında TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Kültür Bakanlığı müsteşarlığı yaptı. 1977 yılından başlayarak 12 Eylül yönetiminee kapatılıncaya kadar Türk Dil Kurumu Başkanlığı'nı yaptı. 4 ciltlik *Türk Devrim Tarihi* ve *Türk Kültür Tarihi* adlı önemli bir çalışmayı gerçekleştirdi.

14 Haziran

1814: 18. yüzyıl felsefe tarihi açısından önemli başvuru kaynakları hazırlayan filozof **Louis Frederic Ancillon** öldü. Descartes ve Leibniz'in etkisinde kaldı. 26 yıl Berlin Akademisi'nde felsefe öğretti.

1897: Türkiye'nin ilk kadın ceza hakimi **Muazzez Sıdıka Işıkpınar** İstanbul'da doğdu.

15 Haziran

1977: Doç. Dr. **Orhan Yavuz** faşist saldırganlar tarafından Erzurum'da öldürüldü.

1897: Eczacı **Sarım Hüsnü Çelebioğlu** doğdu. Türkiye'ye gelen Alman bilim insanları Dr. Krause ve Dr. Bischof ile birlikte Anadolu'da bitki araştırmalarına çıktı. Uzun yıllar Farmakognozi Enstitüsü yöneticisi olarak çalıştı. Botanik çalışmaları yaptı. 10 ciltlik *Nebat Sözlüğü*'nü hazırladı.

16 Haziran

1963: İlk kadın astronot **Valentina Tereskova** uzaya çıktı.

1970: Gazların sıvı aktarımı, yerküre ve atmosferin manyetik özellikleri konusunda yeni kavramlar ve yöntemler geliştiren jeofizikçi ve matematikçi **Sydney Chapman** öldü. Geliştirdiği gazlar kuramı, Enskog da benzer çalışmalar yaptığı için Chapman-Enskog yöntemi olarak adlandırıldı. Atmosferde ozon gazının oluşumu ve manyetik fırtınalar konusundaki düşündüklerinin, insanoğlunun uzaya atılması ile, doğruluğu ortaya çıktı.

18 Haziran

1880: Türkiye'de diş hekimliği ve çene cerrahisinin gelişmesine katkıda bulunan Dr. **Alfred Kantorwicz** doğdu. Çağrılı olarak geldiği İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Diş Hekimliği Enstitüsü'nün 15 yıl yöneticiliğini yürüttü. Cer-

rahi protez uygulamalarını başlattı. Diş hekimliği eğitiminde patoloji, mikrobiyoloji ve anatomi derslerine ağırlık verilmesini sağladı. Ağız, çene ve yüz cerrahisine ilişkin araştırmalar yaptı.

Roald Amudsen.

1928: Norveçli kaşif **Amudsen**, uçağının Kuzey Buz Denizi'ne düşmesi sonucu öldü.

Fuat Köprülü

1966: Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin öncülerinden **Fuat Köprülü** öldü. Tarihte bilimsel yöntemin önemini her zaman vurguladı.

19 Haziran

1906: Penisilinin antibiyotik olarak kullanılmasını sağlayan biyokimyacı **Ernst Boris Chain** doğdu. Yılan zehiri, insülin, sıvıların doku içinde yayılmasını kolaylaştıran yayılma etkeni konusunda araştırmalar yaptı.

20 Haziran

1597: Ayı Adası'nı, Novaya, Zemlya ve Spitzberg Takımadaları'nı bulan ve Kuzey denizlerinin büyük bölümünün haritasını çıkaran kaşif **Willem Barents** öldü. Geldikleri geminin buza saplanması üzerine botla çıktıkları yolculukta iskorbüte yakalanarak öldü. 274 yıl sonra kışladığı kamp yeri ve tuttuğu günlük bulundu. Keşfettiği denize onun adı verildi.

1958: Alman organik kimyacı **Kurt Alder** Köln'de öldü.

21 Haziran

1307: **İbni Sina** öldü. Batılılar onu Avicenna olarak adlandırdı. Bir sokak satıcısından istemeyerek satın aldığı Farabi'nin kitabı yaşamını değiştirdi. Batı Avrupa'da bilimde ve felsefede yeniden doğuşun, aydınlanmanın tohumlarını serpti. Atomların sonsuzca bölünebileceğini, cansız doğadan canlı doğaya doğru derece derece geçildiğini savundu. Yapıtları Avrupa dillerine çevrildi. Kimi uzmanlar modern mantığın O'nunla başladığını savlar.

1527: **Machiavelli** öldü. İlk modern siyaset kuramcısı olarak anıldı. Okul dışında kendi kendini yetiştirdiği için çağdaşlarında egemen olan hümanist görüşten etkinlenmedi. Devlet ile toplum arasındaki ilişkide fizikötesi güçlerin ve bağların değil maddi ilişkilerin belirleyici olduğunu açıkladı. O'na göre "amaç her türlü aracı yasal kılar. Devlet yaşamak için her türlü kötülüğü yapabilir." Rousseau, O'nun, kralcı yaklaşımının altında halka nasıl yönetildiklerini göstermeye çalışan bir cumhuriyetçi olduğunu ileri sürdü.

1874: Tayf analizinin temellerini atan fizikçi **Anders Jonas Angstrom** öldü. Güneş enerjisini ölçmek için kendi adıyla anılan bir pirheliyometre geliştirdi. Çalışmalarını kendi dilinde yazdığı için önemi çok geç anlaşılan bilim adamının oğlu da ünlü bir fizikçi olarak yetişti. Işık tayfında çok kısa dalgaboylarının ölçümünde kullanılan birime de adı verildi.

1905: Ateist Varoluşçuluğu yayan **Jean Paul Sartre** doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler'e karşı savaştı. Dünya Barış Konseyi ve Nükleer karşıtı Pugwash hareketi içinde yer aldı. Nobel ödülünü geri çevirdi. Marksizm, Varoluşçuluk ve görüngübilimin sentezinden yola çıktı.

22 Haziran

1883: Türkiye'de de çalışan Macar hekim **Tibor Peterfi** doğdu. İstanbul Üniversitesi'nde Örensoy'un yönetimindeki Histoloji ve Embriyoloji Bölümü'nde çalıştı. Örensoy'un emekli olmasının ardından, Enstitü'nün başına geçti. Doku preparat arşivinin zenginleşmesi, derslerin uygulamalı ve laboratuvar araştırmaları ile yürütülmesini başlattı. Histoloji ders kitaplarını yazdı ve atlasını hazırladı.

1910: Fransız hekim **Henri Vicent** tifo aşısını buldu. Fransız ordusunu kıran hastalığa çözüm bulmak için 8 ayrı basili karıştırarak aşıyı geliştirdi.

23 Haziran

1960: Eğitim devrimcisi **İsmail Hakkı Tonguç** öldü. Köy Enstitüleri'ni kurdu. Üretime yönelik eğitimi amaçlayan girişim kısa zamanda önemli bir atılım sağladı. Ancak siyasal iktidar tarafından hedef olarak gösterildi. MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden alındı. Bir takım yaptırımların ardından emekli oldu. 27 Mayıs yönetimi için eğitimle ilgili programı hazırlarken öldü. Sanat eğitimi konusunda değerli bir kitap yazdı. Ayrıca *Öğretmen Ansiklopedisi* ve *Pedagoji Sözlüğü* hazırladı.

24 Haziran

1876: Türkiye'de kanser araştırmalarının başlatılmasında öncülük eden patalog **Siegfried Oberndorfer** doğdu. Naziler yönetimi ele geçirince üniversiteden uzaklaştırıldı. Hastahanede çalışması engellendi. Türkiye'ye geldi. İstanbul Üniversitesi'nde Genel ve Eksperimental Patoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Kanser Enstitüsü'nün kurulmasını sağladı. Kanserin oluşumunda kalıtsal etkenleri araştırdı. Kanserin serumla tanısı konusunda çalışmalar yaptı.

1926: Fizikçi **Asım Ömer Barut** Malatya'da doğdu.

Jean Paul Sartre

İsmail Hakkı Tonguç

1942: Retiküleondotelyal sistemin varlığını ve işleyişini ilk kez açıklayan patalog **Karl Aschoff** öldü. Kalp kasında hücre birikiminden oluşan bir takım yumruların varlığını gözlemledi. Bu yumrulara adı verildi.

25 Haziran

1898: Su yosunları ve mantarlar üstüne yaptığı çalışmalarla ünlü doğa bilgini **Ferdinand J. Cohn** doğdu. Pasteur ve Tyndall gibi, bakteriler konusundaki yanlış inanışların yıkılmasında etkili oldu. Bakteriolojinin temellerini atanların başında gelen bilim adamlarından biri oldu.

1984: Deliliğin ve cinselliğin tarihi konusundaki yaptığı araştırmalarla tanınan **Michel Faucault** öldü. "İnsanbilimleri ve Bilgi" konusunda kazıbilimci gibi çalıştı. Yapıtlarında bugünkü duruma gelebilmek için nelerin yitirildiğini de göstermeyi unutmadı. *Deliğin Tarihi* ve *Cinselliğin Tarihi* adlı eserleri Türkiye'de yayımlandı.

26 Haziran

1826: Kültürler arasındaki benzerlikleri açıklayan bir etnolojik sistem geliştiren etnolog **Adolf Bastian** doğdu. İnsanlığın gelişimini evrimci bir anlayışla ele aldı. Kültürlerin gelişme sistemini "temel düşünceler", "halk düşünceleri", "coğrafi bölgeler" şablonları altında ele aldı. Bu yöntem psikolog Carl Jung'u da etkildi. "Kolektif bilinçaltı" kavramını geliştirdi.

27 Haziran

1937: İnsan zihninin toplumsal koşullar tarafından sunulan verileri seçerken özgür olmakla birlikte, çevre ve koşulların insanın bilgi ve eyleme ilişkin seçimlerini sınırladığını ileri süren düşünür **Max Adler** öldü. Marx'ı Yeni Kantçı bakış açısı ile değerlendirdi. Marx'ın, insanı fiziksel ve fizyolojik süreçler tarafından belirlenen bir makine olarak tanımlayan kaba maddeciliğe karşı çıktığını, insanı zihin ile madde ve birey ile toplum arasındaki diyalektik bir ilişki olarak ele aldığını savladı.

1982: Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın temsilcilerinden Mimar **Arif Hikmet Koyunoğlu** öldü. Mimarlık yanında resim, fotoğraf sanatları ile de uğraştı. Osman Hamdi'nin özendirmesi ile atıldığı mimarlık yaşamında insancıl öğelere ve ince süslemelere önem verdi. Eski adıyla Türk Ocakları Genel Merkezi bugünkü adıyla Devlet Resim Heykel Müzesi önemli yapılarının başında gelir.

28 Haziran

J. J. Rousseau

1712: "Kentsoylu demokrasinin ideoloğu" olarak tanınan, feodal sömürü ve saltıkçı monarşi ile savaşan **J. J. Rousseau** doğdu. Ona göre "bir toprağı ilk kez çevirip burası benimdir demeye cesaret eden ve çevresinde buna inanacak kadar budalalar bulan adam uygar toplumun atasıydı". Yazdığı ünlü yapıtı *Emile*, kilisenin ve gerici kesimlerin hışmına uğrayınca Fransa'dan kaçmak zorunda kaldı.

1873: Kalp damar cerrahisi ve doku kültürü konusunda geliştirdiği tekniklerle çağdaş doku ve organ naklinin öncüsü olan Fransız cerrah **Alexis Carrel** doğdu. 1912 yılında çalışmalarından dolayı Nobel ödülü aldı. Ameliyatlar sırasında dikişlerin tıkanma ve kanamalara yol açmasının önüne geçen tekniği geliştirdi. Fizyolojik eriyikler içinde sakladığı damar parçalarının kullanılabileceğini gördü. Hayvandan hayvana başarılı 9 böbrek nakli geliştirdi. Önerisi ile pilot Lindbergh kalbi ya da sıvı dolaşımını sağlayan bir başka organın yerini alabilecek bir cam pompa geliştirdi. Bugünkü yapay kalbin ilkel tasarımı oldu. İnsan ve çevre sorunları konusunda, emekli olduktan sonra araştırmalar yaptı.

29 Haziran

1927: Mantık alanında Türkiye'de önemli çalışmalar yürüten **Teo Grünberg** doğdu. Felsefe sorunlarını çözmede sembolik mantıktan yararlanılmasını savundu.

1860: "Addison Anemisi" hastalığını tanımlayan İngiliz hekim **Thomas Addison** öldü. Endokrinolojinin (içsalgıbilim) kurucusu sayılır. Zehirli maddelerin canlılar üzerindeki etkisini araştırdı. Apandisiti ilk kez tanımladı. Böbreküstü kabuğu yetmezliği hastalığını ve öldürücü kansızlık hastalıklarını belirledi. Bu hastalıklara adı verildi.

30 Haziran

1817: Yer'in jeolojik oluşumunu kendine özgü biçimde açıklayan "Neptüncü okul"un kurucusu jeoloji bilgini **Abraham Gottlob Werner** öldü. Çocuk yaşta babasının görevi nedeni ile maden ocaklarında bulundu. "Volkancı" ya da "Plütoncu" olarak adlandırılan akımlara karşı yerkürenin bir zamanlar tümüyle okyanus ile kaplı olduğunu savundu.

Prens Sabahhattin

1934: Le Play okulunu izleyen ilk Türk toplumbilimcisi **Prens Sabahhattin** yurtdışında öldü. Türkiye'nin ancak özel mülkiyete, özel girişimciliğe ve bireycilige dayalı bir toplum yapısına yönelmekle geri kalmışlıktan kurtulabileceğini savundu. Kurtuluş Savaşı'na sıcak bakmasına karşın Osmanlı hanedanının ülkeden çıkarılmasına ilişkin yasa gereği yurtdışına çıkmak zorunda kaldı.

1967: Kamu hukuku alanındaki çalışmaları ile tanınan **Yavuz Abadan** öldü. Eşi Nermin Abadan Ünat ile birlikte demokrasi karşıtı temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı yasalar ve yasa tasarılarına karşı savaşım verdi. Demokrasi, sosyal hukuk devleti ilkelerinin savunucusu olduğu kadar öğreticisi ve yapıcısı da oldu.

Çocukların en iyi tatil arkadaşı: Aydınlık yüzlü KAYNAK ÇOCUK !..

Cumhuriyet'e Can Verenler
Dev Yürekli Küçükler / Burçay Anger
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 110 sayfa

Zaman Tüneliyle Sümer'e Yolculuk / Muazzez İlmiye Çığ
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, 48 sayfa

Hâlâ Bu Mektep / Kâzım Karabekir
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 54 sayfa.

Babek Destanı / Rüstem Aladağlı
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 80 sayfa

Okumak İstiyorum / Cubao
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 80 sayfa

Obur Turnabalığı / Angel Koraliçev
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 122 sayfa

Dünyanın En Güzel Hayvanat Bahçesi / Kudsi Gazanur
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 104 sayfa

Neydik Ne Olduk / Memet Türkkan
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 88 sayfa

Öğretmenimi Seviyorum / Memet Türkkan
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 102 sayfa

Anadolu Bilmeceleri
Su Kurusu / Osman Şahin
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 160 sayfa

Geloş Dağı Efsanesi / Osman Şahin
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 69 sayfa

Ceylanlar Suya İndi / Fikret Otyam
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 72 sayfa

Şafak Atı / Arslan Kaçar
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 58 sayfa

Memidik Kaptan'a Masallar / Doğu Perinçek
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 56 sayfa

Tombik ile Zıpzıp / Elli Aleksiyu
1. Hamur Kâğıt, Resimli, 140 sayfa

Kuzucuk / Müjdat Gezen
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 40 sayfa

Sihirli Değirmentaşı / Chong Chun Sik
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 32 sayfa

Serçecik / Maksim Gorki
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 16 sayfa

Zürafadan Kanguruya Neler Neler Var Bu Kitapta / Vladimir Maydovski
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 20 sayfa

Ben Kimim?/ Nahide Namal
1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 12 sayfa

Kurtuluş Savaşı Kahramanlık Öyküleri Dizisi / Adnan Çakmakçıoğlu
Bilecikli Ali
Eskişehirli Arif
Fadime Bacı
Kütahyalı Ahmet
Sivaslı İdris Çavuş
Her biri 1. Hamur Kâğıt, Renkli Resimli, Büyük Boy, 16 sayfa

KAYNAK ÇOCUK DİZİSİ'Nİ 30 HAZİRAN'A KADAR ÖZEL KOŞULLARLA EDİNİN!

Kaynak Yayınları, 30 Haziran 1998 tarihine kadar, Kaynak Çocuk Dizisi'ne özel koşullarla sahip olma olanağı sunuyor. Aşağıdaki tabloyu inceleyip Satış Formu'nu doldurarak, ödeme belgesiyle birlikte Kaynak Yayınları adresine gönderin. Kaynak Çocuk Dizisi'ne, Kaynak Yayınları'nın özel koşullarıyla ve sabit fiyat garantisiyle sahip olun. Kaynak Çocuk Dizisi toplam 25 kitaptır, her biri 1. hamur kağıda basılmıştır ve resimlidir.

SEÇENEK TABLOSU

Seçenekler* (TL)	Peşin	Aylık Taksit	Taksit Sayısı	KDV Dahil Toplam Fiyat
PEŞİN	8 150 000	-	-	-
2 AY TAKSİT	2 850 000	2 900 000	2	8 650 000
3 AY TAKSİT	2 250 000	2 300 000	3	9 150 000
4 AY TAKSİT	1 900 000	1 950 000	4	9 700 000
5 AY TAKSİT	1 750 000	1 700 000	5	10 250 000
6 AY TAKSİT	1 550 000	1 550 000	6	10 850 000

Bu fırsatı değerlendirin

*Seçtiğiniz ödeme biçiminin yanındaki kutuyu işaretleyiniz. Yaptığınız ödeme belgelerini saklayınız.
Yurtdışı satışlarımız peşindir. 25 kitap, posta ücreti dahil 90 DM'dır.

İsmet Öğütücü İş Bankası Galatasaray Şubesi 1022/320710 No.lu hesaba ..... DM. yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.
İsmet Öğütücü İş Bankası Galatasaray Şubesi 700991 No.lu hesaba ..... TL. yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.
İsmet Öğütücü 655239 No.lu Posta Çeki Hesabına ..... TL. yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.

Adı Soyadı:.....

Adresi:.....

Posta Kodu:..... Tel:..... İmza:.....

Satış Formu'nu doldurup ödeme belgesiyle birlikte bize ulaştırdığınızda, Satış Sözleşmesi adresinize taahütlü olarak postalanacaktır. Satış Sözleşmesi'ni imzalayıp asıllarını bize gönderdiğinizde, kitaplar postaya verilecektir.
Yurtiçi posta giderleri Kaynak Yayınları'na aittir.

İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu / İstanbul Tel: (0212) 252 21 56 - 252 21 99 Faks: 249 28 92

Düşünce Tarihi

Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi, İnsancıl Yayınları, genişletilmiş ikinci baskı, Ekim 1997.

Değerli düşünür-yazar Afşar Timuçin'in geniş kapsamlı çalışması *Düşünce Tarihi*, gerçekte Türk düşünce-felsefe dünyasının önemli bir kaynak yapıtı.

Sayın Cengiz Gündoğdu'nun, 'İnsana...' başlıklı sunu yazısında da belirttiği gibi, insanın kültürleşme-insanileşme süreci anlamına gelen düşünsel gelişiminin tarihi akışı, gerçekte bir çeşit varlık-yokluk savaşımından başka bir şey değil. Çünkü insanın, düşünsel gelişimi içinde bilinçlenişi, yine insanın toplumla ya da insanın toplumsal sınıflılıkla savaşımından başka birşey değil. Bu savaşım da, insanın dünyaya 'bir anlam verişiyle' iç içe. Cengiz Gündoğdu, insanın ya da aklın dünya ya da doğa önünde-karşısında düşünmesini, başka deyişle dünyaya bir anlam verişini, önsöz yazısında şöyle betimlemiş: "Kendini dönüştüreceksin. Bu dünyanın insanî bir anlamı olmalı diyeceksin. Bu önemli.

Egemenler dünyaya bir anlam verir. Bu anlam gün gelir anlamsızlık olur, gün gelir hiçlik olur. Bu anlamlarla insan edilgenleştirilir. Kör bir noktada bilgisiz... birikimsiz bırakılır, sihirbazın önünde diz çöktürülür. O sihirbaz şarkıcıdır, yazardır, felsefecidir, güzellik kraliçesidir, kraldır, kraliçedir, şairdir, romancıdır..."[v] (s.6).

İlk baskısı 1992'de yapılmış olan, Afşar Timuçin'in *Düşünce Tarihi* gerçekçi düşüncenin insanlık tarihi içindeki yapısal varlığını temellendirme işlevini, üç ana başlık çerçevesinde gerçekleştirmekte: gerçekçi düşüncenin a) kaynakları b) gelişimi c) çağdaş görünümü.

'Gerçekçi düşüncenin kaynakları' bölümünde, tarih öncesinden Rönesans'a kadar uzanan düşünce sürecini ele alan yazar, girişte her düşünce çabasının gerçekliğin bilgisini öngördüğünü, bu bilginin de nesnel olduğunu, buna karşılık nesnel bilgiye ulaşmanın yollarının karmaşıklığını vurgulayarak işe başlıyor. Yazar burada, düşünce dünyasının tehlikelerle dolu olduğuna, gerçek olanla gerçek olmayanı birbirine karıştırmak tehlikesinin her zaman var olduğuna dikkat çekiyor (s.9).

Gerçekliğin ayrıca toplumsal oluşu, ilkeli ve kurallı oluşu üstünde duran ve "gerçeğe her yönelişimiz ilkeli ve kurallı bir yönelim olmalıdır" (s.14) diyen yazar, bu nitelikliği sağlayanın da felsefenin ışığında edinilebilecek sağlam bir dünya görüşü olduğunu belirtiyor. "Felsefe uygarlığın özüdür" (s.14) diyerek bu görüşünü gerçekçi düşüncenin temel dayanağı konumuna getiriyor. Dolayısıyla düşüncede, bilimde, sanatta gerçekçilik sorunu gerçekte insanın en toplumsal yanını oluşturmaktadır. Tarih bilinci ise bu toplumsallığın en önemli öğelerinden biri, belki de birincisidir. İnsana ait olan her türlü bilginin belgesel, somut birikimini içeren yanıyla...

Yazara göre, bir uygarlığın üst yapı alanı olan kültürün gerçek öğeleri felsefe, bilim, sanat ve siyaset; alt yapı alanı da tekniktir. "İnsanın yaşamdaki yerini doğru olarak gösterebilmek için (de) onun bilgi edinme serüvenini bütünü içinde araştırmak gerekir" (s.27).

'Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları' bölümü, en eski uygarlıklardan başlayıp Ortaçağ düşüncesine dek uzanan tarih sürecini kapsamakta. 'Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi' başlıklı ikinci bölüm ise, feodalliğin gelişimi ve sonundan, Rönesans'a ve Yeniçağ'a geçiş çizgisini izleyerek 17. yüzyıl felsefesine, usçu ve mekanikçi yönelimlere geçiyor. Oradan da Descartes'a geçerek Aydınlanma düşüncesine ve Kant'a ulaşıyor. 'Gerçekçi Düşüncenin Çağdaş Görünümü' adlı üçüncü ve son bölüm, 19. ve 20. yüzyıla toplumsal ve siyasal oluşumları, toplumcu düşüncenin gelişimini işliyor. Varoluşçuluk ve yapısalcılık yapıtın alt başlıklı son bölümleri.

Niçin Ben?

Onbeş yaşındaki Jenny'nin uğradığı tecavüz olayından yola çıkan ve bir günlük gibi yazılmış kitapta, çağdaş ailenin çıkmazları sergileniyor. Çağdaş toplumun ve aile kurumunun, çocuk eğitimindeki yanlış tutumları, cinsiyetçi ayrımcılıkları vurgulanıyor. Özellikle ergen yaştaki kız çocuğun cinsellik konusundaki yalnızlık ve sevgisizlik açmazlarını, anne-baba-çocuk ilişkilerindeki sağlıksız, sığ yönleriyle irdeleyişi, bunu da çok ya-

Bilimsel Felsefenin Işığında

(Yaman Örs, Bilimsel Felsefenin Işığında, Öteki Yayınevi, birinci baskı, 1998.

Prof. Dr. Yaman Örs, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi. Ayrıca ODTÜ'de felsefe doktorası da yapmış. *Bilim ve Ütopya*'ya kuruluşundan itibaren çok çeşitli alanlardaki makaleleriyle katkı yapan Yaman Örs'ün *Bilimsel Felsefenin Işığında* adlı eseri Öteki Yayınevi tarafından yayımlandı. Kitap, yazarın, *Felsefe Tartışmaları* dergisinde ard arda yayımlanan 12 makalesinden oluşuyor. Yaman Örs, Sunuş'unda şöyle yazıyor: "... dengeli bir kuşkuculuktan yana olan yazarınız, benimsediği Bilimsel Felsefe için, 'İşte felsefe budur' demektedir. Burada o, geleneksel, 'spekülatif', ilkece ussalcı ('rasyonalist') ve sistem kurucu felsefeyi, genelde tüm felsefe etkinliğini Reichenbach'ın eleştirilerini de dikkate alarak kendi açısından sorgulamak amacını gütmektedir."

Yaman Örs şu sorulara yanıt arıyor, okuyucusuyla birlikte: Felsefe etkinliği nedir, neden, ne gibi konulardan oluşur? Bu etkinliğin en başta gelen amacı nedir? Felsefeciler, onun bu amacına ne gibi bir araç ya da araçlarla, daha açık bir anlatımla hangi yaklaşım ve yöntemlerle ulaşmaya çalışırlar?

Kitabın ortaya koyduğu sorunlar ve içerdiği düşünceler, kısa bir tanıtım yazısında tartışılamayacak kadar boyutlu. *Bilim ve Ütopya*, bilim-felsefe ilişkisini tartışacağı bir kapak dosyası hazırlıyor. Yaman Örs'ün eseri, bu dosyanın tartışma zeminlerinden biri olacak kuşkusuz.

21. Yüzyılda Türkiye

Prof. Emre Kongar'ın, 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin bir model geliştirme çabasıyla kaleme aldığı *21. Yüzyılda Türkiye*, Türkiye'nin 20. yüzyıl içindeki siyasal ve toplumsal verilerinden, bu verilerin somut belgelerinden yola çıkan bir yapıt. Yazarın 'Sunuş' yazısında belirttiği gibi, 'kuramsal bir deneme'den geliştirmeye çalıştığı model, üç temel değişken üzerine kurulu. Bunlar kısaca, 1) dış dünya 2) ideoloji 3) sınıflaşma.

Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, beşinci basım, Mayıs 1998.

Yazar; "modelin işleyişi tarihsel açıdan ve bu üç değişken arasındaki etkileşimler çerçevesinde ele alınmıştır" diyerek, incelemeleri sırasında yalnızca bir model geliştirmeye değil, değişme sürecini ileriye dönük bir biçimde de ortaya koymaya çalıştığını vurguluyor (s.13).

On bölüm içinde düzenlenen çalışmanın her bir bölümünde, geliştirilmesi yönünde çaba harcanan model bakımından önemli görülen konular incelenmiş. On bölüm ayrıca beş kesime ayrılmış. Bu kesimler bölümleri, yazarın modelindeki kuramsal ilkelere göre yerleştirme çabasının bir sonucu.

Bu çalışmasında toplumsal yapı ile toplumsal değişimi birlikte ele aldığını vurgulayan yazar, Türkiye'nin yapısını kestirmeye çalışırken daha çok sorunlar ve süreçler üzerinde durduğunu belirtiyor (s.14).

Kaynakça ve dizin sayfalarıyla birlikte 725 sayfayı bulan bu kapsamlı çalışmanın birinci kesiminde, *Türkiye'de Toplumsal Yapının Temelleri* ele alınıyor. Osmanlı birikiminden Atatürk Devrimleri'ne uzanan süreçte toplumun yapısal temellenişi inceleniyor. İkinci kesim *Türkiye'de Değişmenin Araçları Olarak Yapısal Öğeler* başlığı altında siyasal devinimleri ve ekonomik değişimleri konu edinmekte. Üçüncü kesim 'Dış Öğelerin Etkileri'ni araştırmakta. Dördüncü kesim olan Türkiye'de Toplumsal Yapının ve Değişmenin Görünümleri'nde nüfus, kentleşme ve aile olguları işlenmekte. Beşinci ve son kesimde ise, 'Türkiye'de Toplumsal Yapının ve Değişmenin Değerlendirilmesi' başlığı altında, ulus-devletin kuruluşundan kapitalizmin gelişimine, Türkiye'deki sınıflı toplumun kendine özgü niteliklerine açılım yapılıyor.

Yapıtının sonuç bölümünde yazar, "...(Türk toplumu hakkında) geleceğe ilişkin yargılarda bulunurken, artık sınıflaşmanın sahip olduğu büyük etki akıldan çıkarılmamalıdır. Bugünkü gelişme eğilimleri, Türk toplumundaki değişmelerin, daha adaletli bir gelir dağılımına yönelen, demokratik hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması doğrultusunda olduğunu belirlemektedir" (s.683) diyor ve buraya kadar yaptığı çözümlemelerin bize Türkiye'nin gelecekte üç temel sürecin etkisinde kalacağını gösterdiğini vurguluyor. Bu süreçler küreselleşme, kentleşme, demokratikleşmedir. Sırasıyla bu üç süreçte ABD, büyük sermaye ve askeri bürokrasi belirleyici güçler olarak ağırlıklarını koymaktadırlar.

Son söz olarak, yazarın kendi deyimiyle, ilk biçimini 1976'da yayımladığı, 1985'te ciddi olarak gözden geçirdiği, sonunda oturup, 1995'ten beri yeni baştan yazmaya koyulduğu" (s.14) bu "deneme"si, Türkiye'nin önümüzdeki yılları için çok önemli, belgesel doğrultular içeren, geleceğine ışık tutan nitelikli bir çalışma olarak okura ulaşmış bulunmaktadır.

...lın ve anlaşılır bir dille ortaya koyuşu ilginç.

(Patricia Dizenzio, Niçin Ben?, Çev. Nejla Özgür, Arion Yay., birinci baskı, 1998)

Evrim Kuramı ve Bağnazlık

Prof. Cemal Yıldırım'ın yapıtı, yaklaşık 150 yıldır tartışılan evrim kuramına yönelik eleştirileri ele alıyor. Yapıtın amacı, bu kuramına yönelik 'bilimsel' denilebilecek eleştirilerin yanı sıra, salt bağnazlıktan kaynaklanan görüşlere de dikkat çekmek. Yazar ilkin, 16. yüzyıldan bu yana bilim karşısında sürekli gerileyen teolojinin, günümüzde ABD'den başlayarak tüm dünyayı kapsayan ve ülkemize dek uzanan bir atakla dinsel bağnazlığa sarılışının yeni bir olgu olmadığını vurguluyor. Ardından, din görüntüsü altındaki totaliter ideolojik karakterin, özgür düşünceyi yok etme ve teolojinin Ortaçağ egemenliğini kurma amacını gözler önüne seriyor. Genç kuşakları karanlık güçlerin tuzağına karşı uyarmayı, bir uygarlık görevi bilinciyle, unutmuyor.

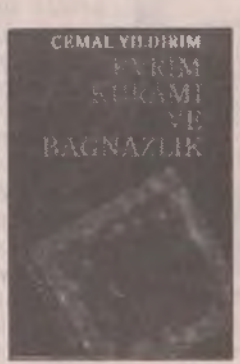

Prof. Cemal Yıldırım, Evrim Kuramı ve Bağnazlık, Bilgi Yayınları, ikinci baskı, 1998.

Boğaziçi Gezi Rehberi

Jak Deleon'un yapıtı *Boğaziçi Gezi Rehberi*, İstanbul Boğazı'nın yüzlerce yıllık semtlerini öykünsü bir biçemle işliyor ve tarihi mekânlarında nostaljik gezilere çıkarıyor. Bu semtlerin adları, geçmiş dönemleri, manastırları ya da saraylarında yolculuklar yaptırıyor okuyucuya... Arka kapaktaki deyimiyle, "Boğaziçi'nde zaman tünelinin kapıları aralanıyor..."

Jak Deleon, Boğaziçi Gezi Rehberi, Remzi Kitabevi, birinci basım, Nisan 1998

Devrim Bengisu

Müfit Gürgün'ün imzasını taşıyan bu şiir kitabı, arka kapak yazısında da belirtildiği gibi sosyalist-gerçekçi dünya görüşüyle, üzerinde çok çok düşünülmüş ve damıtılmış bir yapıt. İlk şiirde sergilendiği gibi, "Devrim Bengisu: Her paydosta dalgalarla adamlar vurur, kentin uzak ve ıssız kıyılarına. O kalın pulları mutlaka makina yağına bulanmış olur. Sonra güneş peşi sıra gazeller döküp usul usul kaybolur./ Son bir umut kalmıştır; adı, devrim bengisu."

Müfit Gürgün, Devrim Bengisu, Gerçek Sanat Yay., birinci baskı, Nisan 1998

Erkek Yazınında Kadın

Şule Perinçek

Tansu Bele'nin *Erkek Yazınında Kadın* adlı kitabı Kaynak Yayınları tarafından Şubat 1998'de yayımlandı. Kitap, Bele'nin İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde gerçekleştirdiği yüksek lisans çalışması.

Yazar Cumhuriyet edebiyatının 1920'lerden 70'lere uzanan döneminden seçtiği üç erkek yazarın yapıtlarından kalkarak kadına bakışı irdeliyor: Peyami Safa'nın *Bir Tereddüdün Romanı*, Mehmet Seyda'nın *Süeda Hanımın Ortanca Kızı*, Tarık Dursun K.'nın *Yabanın Adamları*.

Dil, ideolojinin ve değer yargılarının aynasıdır. Siz isteseniz de, istemeseniz de derinliklerde kalan bakış açımızı bile hemen eleverir. Küfürlerden türkülere, romanlardan öykülere, seçtiğiniz sözcüklere ve sıfatlara, hem toplumun hem de kişinin düşünce yapısının izini sürmek mümkün. Elbette kadına bakışı da. İdeolojiyle de toplumun sınıfsal yapısı arasında örtüşen bir ilişki vardır. Belirli bir düşünce daima belirli toplumsal ilişkilerden kaynaklanır ve ona hizmet eder. Toplumsal ilişkiler de belirli üretim ilişkilerinin yansımasıdır, belirli sınıf içeriklerine sahiptir.

Üretim ilişkileri ve kadın

Kitapta ele alınan dönem Türkiye'de feodal ilişkilerin ekonomik ve düşünsel alanda tasfiye edilme sürecidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük altüst oluşlar yaşanır.

Tarih boyunca sahneye çıkan bir sınıf, iktidara kendini aday olarak sunup mücadeleye başladığında, diğer ezilenleri ve statükodan memnun olmayanları da yedeğine alır. Sınıflı toplumların ortaya çıkışından, "Havva Anamız'ın cennetten kovulmasından", kadının ilk günaha kaynaklık etmesinden bu yana kadınlar da bu yedek güce büyük çoğunlukla katılırlar. Ancak egemen olan sınıf iktidara yerleşip, otoritesini sağlamlaştırınca kendi düzenini sağlamlaştırmak ve korumak üzere önlemlerini alır. Kadınların başına gelen de farksızdır. Toplumun geleceğinin kararlaştırıldığı siyaset mekanizmalarının uzaklarına sürülürler. Fransız İhtilali'ne "çakal şekline girip" katılan kadınlar "giyotine çıkmaya hakkımız varsa, kürsüye çıkmaya da olmalıdır" demişler, bir süre sonra liderleri giyotinle idam edilmiştir. Kadınlar burjuva demokratik devrimleriyle bazı haklar elde etmişler, ancak kapitalizmin daha iyi gelişmesini olanaklı kılmak üzere sağlıklı işgücü sağlamak için evlerine gönderilmiş, allanıp pullanıp cinsel bir nesneye, alış-veriş budalasına dönüştürülmeye çalışılmışlar.

Burjuvazinin "modern" kadını özgür mü?

Bele'nin belirttiği gibi "Cumhuriyet döneminin kadına getirdiği toplumsal ve siyasal haklar Türk kadınının toplum içinde önceki dönemlere göre daha farklı, çağdaş bağımsız ve dışadönük bir kimlik kazanmasına olanak sağlar. (...) Böylelikle Cumhuriyet kadınına, erkekten bağımsız düşünebilmesinin, kendi varlığı hakkında kendisinin karar verebilmesinin ve toplumsal açıdan özgür bir birey olarak kişiliğini oluşturabilmesinin yolu açılmış olur." (s.79).

Bele, Peyami Safa'nın "popüler edebiyatın aşk, ölüm, namus gibi basmakalıp konuları çerçevesinde, toplumun Doğulu olmaktan Batılı olmaya geçiş aranışlarına çeşitli eleştiriler" getirdiğini belirtiyor (s.17). Ayrıca şu saptamaları yapıyor: "Yapıtlarında ortaya koyduğu kadın ve erkek kişiliklerindeki benlik çatışmaları, bunların birbirleriyle sürtüşmeleri, bunalımları, kişilik çöküntüleri, dahası bireysel iç çelişkiler Doğulu kişilik yapısıyla Batılı kişilik yapısının farklılığı ekseninde düğümlenir." (s.17). "(...)Yazar ısrarla Türk kadının değişimini Batılı kadına öykünmeymiş gibi ele alır ve bu öykünmenin sonucunda kadınla erkek arasında yabancılaşma, yalnızlık, kopukluk gibi duyguların ortaya çıktığını öne sürer (s.18). "Mualla, toplumun çağdaş Türk kadınından beklediği özelliklerin tümünü sanki kendi kişiliğinde temsil eder. Kentsoylu, İstanbullu bir genç kızdır; Batılı eğitim almıştır, dolayısıyla bir anlamda alafrangadır, ama Türk toplumun geleneksel ahlak değerlerini olduğu gibi korur (s. 19). "(... romanın erkek kahramanının...) Kendisini bir türlü kurtaramadığı kadın ise, bütünüyle Batılı olan Vildan'dır. Peyami Safa'ya göre Mualla, Batılılaşmanın yozlaştıramadığı, Vildan ise yozlaştırdığı kadını temsil eder" (s.20). "O (Mualla) Batılı eğitim almakla birlikte, hiçbir zaman bir Batılı kadın kadar özgür yaşayamayacağını sezmektedir" (s.24). "Vildan özgür bir kadındır: Evli olmasına karşılık dilediği insana aşık olur, seyahat eder, kocasının yanında oturmaz, ev işi yapmaz, çocuk bakmaz, en önemlisi kültürünü, bilgisini kullanarak çeviriler yapıp geçimini sağlar."

Doğulu-Batılı kavramları genellikle feodal ya da burjuva demokratik üretim ve toplumsal ilişkilerin ağır bastığı toplumlar için kullanılıyor. Aynı zamanda modern, ileri-geri anlamları da yükleniyor. Bu tanım belli bir dönem için geçerli olsa bile, genel bir zamana yaymak yanlışlara yol açabiliyor. Çünkü ne Doğu toplumları, ne de Batı durağan. Kapitalizm toplumların tarihinde bir ilerlemedir. Ancak "birilerinin refahı için bazılarının acısı pahasına". Hele bugün içten içe çürüyen kapitalist-emperyalist "Batı" toplumlarını "ileri" diye nitelemek doğru olabilir mi?

Burjuvazinin kadına bazı demokratik haklar getirdiği doğru, ancak özgürleştirmiş midir? "(Vildan) Her türlü özgürlüğe sahip ama mutlu değil" (s. 26). Özgürlük nedir? Belki de bunu daha ayrıntılı tartışmak gerekir. Burjuvazinin kadını özgür değildir. Başka bir nesnedir.

Feodal değerler yıkılacak ama yerine ne konacak? Peyami Safa eskiye sarılıyor.

Dün bugünden iyi gibi

Kapitalizm giderek çürüdüğü için dün bugünden iyi gibi gözüküyor. Ancak doğru olan elbette, bugün adına "nostalji" de dense, eskiye sarılmak değil. İnsanlığın geleceğine yönelmek, sınıflı toplumların pisliğini kökü temizleyip, sınıfsız toplumlara yönelmektir.

Mehmet Seyda'nın Mehlika'sı sınıf atlamaya çalışır. Ancak düzen ona elindeki tek sermayeyi "bedenini", nikâh yoluyla da olsa satmaktan başka yol göstermez.

Sorun "erkek düzenine" başkaldırmak değil, erkeği merkeze koyan düzene başkaldırmaktır. Sorun başkaldıran kadının yerine koyduğu, ya da koyamadığı seçenektedir. Bu seçenek erkeğin de sorunudur.

Bele'nin kitabı baştan sona ilgiyle, düşüne düşüne, tartışarak okunan bir çalışma. Ayrıca Bele'nin önsözde kısaca değindiği yaşamı da, okuyan kadınlar açısından örnek olmalı. Üniversiteyi 60'lı yıllarda bitirdikten 30 yıl sonra, bu kitaba kaynaklık eden yüksek lisansını tamamlamış. İsteyen ve karar veren bir kadın için hiçbir şey geç değil.

Belki ayrıntı, ancak kısaca bir koguya değinmeden geçmek istemiyorum. Önsözde geçen "bilimsel feminizm" deyişine "bilimsel" olarak katılmam mümkün değil.

(Tansu Bele, Erkek Yazınında Kadın, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, Şubat 1998)

Satranç tahtası problemleri

Ödüllü Matematik Sorusu

Satranç güzel bir oyundur. Salt oyun değil, oyunun tahtası ve askerleri de güzeldir. Örneğin bir at... Ben atı çok estetik bulurum. Satrancın atı mı yoksa keman mı daha güzeldir? Karar veremem, her ikisine de bayılırım.

Askerlerini bir yana bırakırsak, satranç tahtasının kendisi de güzeldir. Banyo ve mutfaklarımızı bu güzel biçimle süslemez miyiz?

Usta zanaatkârların yaptığı satranç takımları çok pahalıya satılır. O takımlarda satranç oynanmaz ama olsun, güzelliği yeter. Ben yine de uluslararası yarışmalarda kullanılan basit satranç takımlarını yeğlerim. Yalınlıkta ve güzellikte üstüne yoktur.

Satranç tahtasının güzelliği mantığa da yansır. İşte bu ay size birkaç olağanüstü güzel satranç tahtası problemi sunuyorum.

Birinci problem:

Bilinen bir problemdir. Bir satranç tahtasının en üst sağ karesiyle en alt sol karesini kesip attığımızda, satranç tahtasının geri kalan 62 karesini, her biri iki kare kaplayan dominolarla kaplayabilir misiniz?

Yanıt olumsuzdur, yani [illegible]'dır.

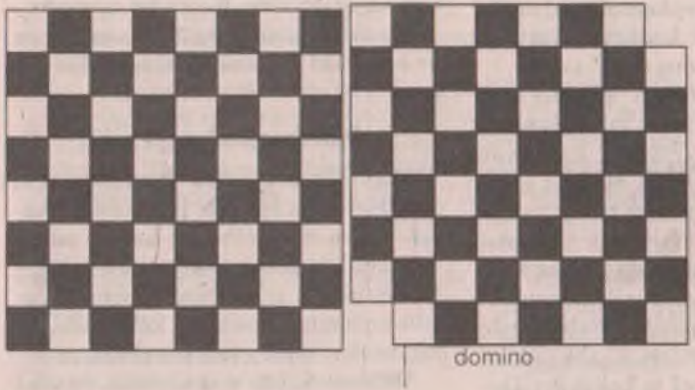

Yanıtın kanıtı:

Satranç tahtasının en üst sağ karesiyle en alt sol karesi siyah karelerdir (Siyah kare daima sol alt köşede bulunmalıdır. Yoksa usta satranç oyuncuları huylanırlar). Dolayısıyla, dominoyla kaplamamız gereken tahtada artık 32 beyaz kare ve 30 siyah kare kalmıştır. Oysa her domino bir siyah ve bir beyaz kare kaplar, yani dominoların kapladığı karelerin yarısı siyah, yarısı beyaz olmalıdır. Demek ki dominolarla 32 beyaz ve 30 siyah kare kaplayamayız.

Bu problem salt 8x8 satranç tahtası için değil, *nxn* boyutlu her satranç tahtası için sorulabilir. Yanıt her seferinde "hayır"dır.

Öte yandan, 8x8 boyutlu bir satranç tahtasından bir siyah, bir beyaz kare kesilirse, o satranç tahtası dominolarla kaplanabilir. Şöyle; önce kesilmiş satranç tahtasına aşağıdaki gibi iki tarak yerleştirin:

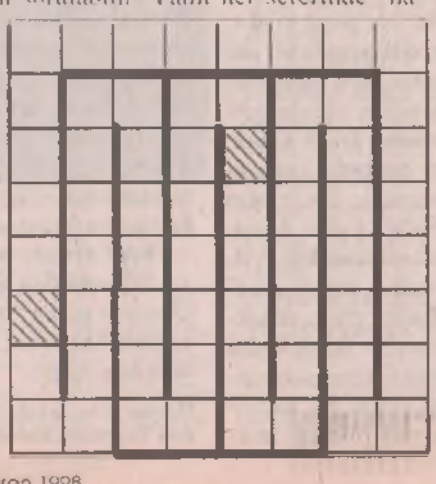

Bu taraklar satranç tahtasında bir labirent gibi koridorlar açıyorlar. Koridorları takip ederek, bir eksik kareden, öbür eksik kareye iki türlü gidebiliriz. Nasıl gidersek gidelim, her iki yolda da çift sayıda kareden geçeriz. Köşeler de bir sorun yaratmadığından, dominoları tarakların açtığı koridorlara yerleştirerek, satranç tahtasını dominolarla kaplayabiliriz.

İkinci problem:

Bu soruyu *Matematik ve Korku* adlı kitabımda da sormuştum, yineliyorum. Önünüze bir satranç tahtası alın. En üstteki sol kareye bir tavla pulu koyun. O pulla şu hamleleri yapabilirsiniz: pulu bir kare sağa, sola, aşağı ya da yukarı kaydırabilirsiniz. Her kareden geçerek ve yalnızca bir kez geçerek pulu en alt sağ kareye götürebilir misiniz? Götürebilirseniz nasıl götürürsünüz, götüremezseniz neden götüremezsiniz?

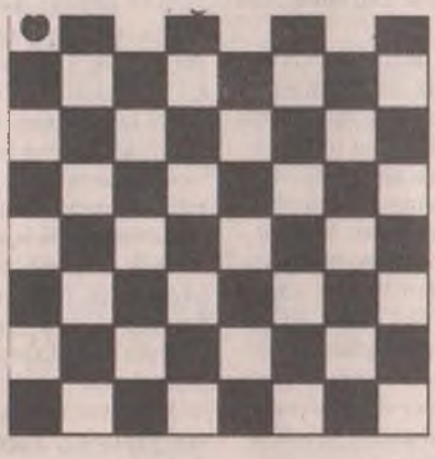

Doğru yanıt, "Hayır götüremem"dir. Niye mi? Satranç tahtasında 64 kare vardır. Her kareden bir kez geçmemiz gerektiğine göre 63 hamle yapabiliriz. Yani 63 hamlede en üst sol kareden en alt sağ kareye gitmeliyiz. Oysa bu iki kare beyaz. Ve tek sayılık hamlede beyaz bir kareden gene beyaz bir kareye gidilemez!

Yanıt şaşırtıcı bir yalınlıkta. Bulmacadaki verilerden yalnızca işimize yarayanı kullanıyoruz. Pulun hangi kareden hangi kareye gideceğinden çok beyaz bir kareden gene beyaz bir kareye gitmesi önemli olan. Ve hamle sayısının 63 olmasından çok, bir tek sayı olması önemli olan. Çok daha genel bir sonuç bulduk: Beyaz bir kareden gene beyaz bir kareye tek sayıda hamleyle gidemeyiz. Oyunun çözümü bu genel sonucun özel bir hali. Çoğu zaman olduğu gibi burada da genel teoremin kanıtı, özel halin kanıtından daha kolay ve daha şık.

Bir de aynı soruyu bir dama tahtası için değil de, herhangi bir 8x8 karelik tahta için sorsaydım, yanıtı bulmak daha zor olurdu. Çünkü önce 8x8'lik tahtayı dama tahtası gibi boyamak gerekecekti. Sonra da yukarıdaki akıl yürütmeyi yapacaktık.

Üçüncü problem ve ayın sorusu:

25 öğrencinin ardarda dizilmiş beşer kişilik beş sırada oturduğu bir sınıfta, öğretmen, öğrencilerin ya bir sağa, ya bir sola, ya bir öne ya da bir arkaya kayarak yer değiştirmelerini istiyor. Her öğrenci elbette her hareketi yapamaz. Örneğin, en öndekiler öne kayamazlar. Köşedekiler sadece iki hamle yapabilirler. Her öğrenci yer değiştirmek zorunda. Öğrenciler öğretmenin dediğini yapabilirler mi?

Doğru yanıt verenler arasında çekilecek kurada kazanan 3 kişiye Atilla Erdemli'nin Sarmal Yayınları'ndan çıkan *İnsan, Spor ve Olimpizm* adlı kitabı armağan edilecektir.

Yanıtlar 15 Temmuz 1998 tarihine kadar Bilim ve Ütopya Ödüllü Matematik Bulmacası Büyükdere Cad. No:79 Bor Ap. Kat 5 D.10 80290 Mecidiyeköy / İstanbul adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar *Bilim ve Ütopya*'nın Ağustos sayısında yayımlanacaktır.

Önce kanıtla sonra yalanla!

Geometride bir soru yanıtlamak için önce çizim yapılır. Bugün bunun ne kadar tehlikeli bir yöntem olduğunu göreceğiz.

Dünyayı altüst edecek bir teorem kanıtlıyacağız. Sözü uzatmadan teoremi yazayım:

Teorem: *90 derecelik açı 90 dereceden büyüktür.*

Kanıt ve soru: *ABCD* bir kare olsun. Aslında dikdörtgen olsa da olur, ama biz kare alalım. *C*'den, karenin bir kenar uzunluğu kadar çıkalım: *CE* (aşağıdaki şekle bakın). *AB* ve *AE*'nin orta noktalarına sırasıyla *F* ve *G* diyelim. bu *F* ve *G* noktalarından iki dikey inelim. Bu iki dikeyin kesiştiği noktaya *I* diyelim. Aşağıdaki eşitlikleri kanıtlayın (İki ay önceki birinci sorumuz buydu)

AD = CE

AI = EI

DI = CI

Kanıtladınız mı? Çok güzel. Demek ki *ADI* üçgeni *ECI* üçgenine eşitmiş (her iki üçgenin de üç kenarı birbirine eşit). Dolayısıyla, *IDA* açısı, *ICE* açısına eşit. Öte yandan, *IDC* üçgeni ikizkenar olduğundan, *IDC* açısı *ICD* açısına eşit. Bu iki eşitlikten, 90 derece olan *CDA* açışının 90 dereceden büyük olan *DCE* açısına eşit olduğu çıkar.

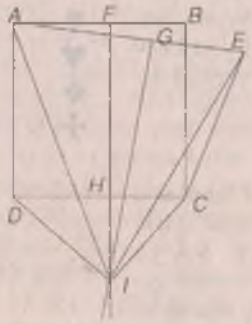

Bu birinci soruydu.

İkinci sorumuz şöyleydi: Yukarıda nerede yanlış yapıldığını bulun.

Yanlış çizimde, *ADI* üçgeni gerçekten *ECI* üçgenine eşit. Yanlış burada değil. Yanlış *I* noktasının konumunda. Bu nokta çok daha aşağıda olmalı, o kadar aşağıda ki, *ECI* üçgeni karayı kesmez, karenin dışında kalır.

Yanıtlar

Toplam 14 yanıt geldi. Doğru yanıtlar:

Atasağun Baykal, Suat Gümüşsoy, Zekeriya Güney, Caner Kamadan, Kadir Yiğitözü, Volkan Dilber, Zekeriya Dur, Sahir Karakaya, Ali Törün, Göksel Türk, Boratamer Yılmaz. İlk beş kişi kurayı kazanan şanslı matematikçiler.

AÇ'nin yazdıklarını anlayamadım. "Elimize pergeli alıp *EIC* üçgenini çözmek isteyelim"de takıldım.

AG. kanıtın neden doğru olamayacağını göstermiş, ama hatanın nerede olduğunu söylememiş.

Ali Törün arkadaş, kendi çabalarıyla çıkardığı *Epsilon* adlı matematik dergisini bana yollamış. Bu derginin desteklenmesi ve yaşaması gerekir. *Epsilon*'un yazışma adresi şöyle: 6349 Sokak 39/35, 35540 Karşıyaka İstanbul.

PAPİRÜS

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ

uyuyan taraftar istemiyoruz!

• orhan koloğlu• enis batur • erendiz atasü • mahir günşiray • remzi inanç • tarık dursun k.
• tamer levent • rahmi dilligil • kenan halis kızıldağ • mine g. kırıkkanat • ahmet cemal
• kağan güner • burçay anger • c.parkan özturan

• halkın derinliklerinden gelen futbol
• ayaklar baş mı olacak?
• entelektüeller alt kata
• bütün futbolcular aşağılanıyor
• top peşinde binlerce yıl
• futbol neşesi
• futbolumuz televole kurbanı
• futbol önemlidir
• kuyruğuna kabak bağlayan futbolumuz
• futbol sahası içgüdülerin magmasıdır

haziran 16 1998

Dr. Veysel Yıldız

Briç tarihinden

Bermuda Bowl diye anılmakta olan Dünya Briç Şampiyonası finali İtalya ile ABD arasında oynanıyor, Southampton, yıl 1975. İtalya'yı, ABD'ye 1950'den beri dünya şampiyonasında rahat nefes aldırmayan efsanevi "Mavi Takım"ları temsil ediyor. **Giorgio Belladonna** ve **Benito Garozzo** gibi büyük ustaların yer aldığı İtalyan takımı, bütün büyük başarıların altına imzasını atıyor.

92. el. ABD takımı 12 imp geride ve daha 6 el oynanacak. Amerikalılar geçmiş yıllara göre daha yüksek bir oyun gücü gösteriyorlar ve nihayet yıllardan sonra İtalyanlar'ı yenebileceklerini düşünüyorlar; arka arkaya 10 civarında yenilgi almışlardı.

Dağıtan Batı K-G zonda

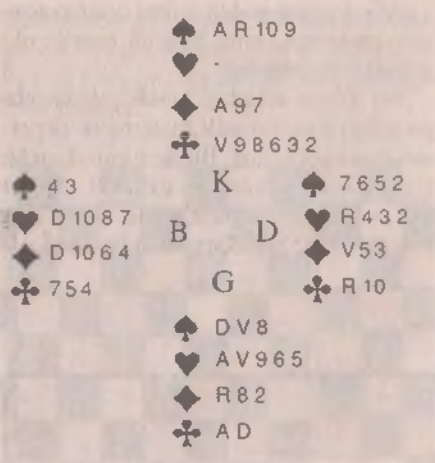

Makul kontrat 6 trefl; ancak ABD takımı 6 SA'ya ulaşıyor ve kör çıkılmamış olacak ki kontrat kolayca +1 yapılıyor. Aynı el İtalyanlar tarafından şöyle konuşuluyor:

Batıda Eisenberg, kuzeyde Belladonna, doğuda Kantar, güneyde Garozzo oynuyor.

İtalyanlar, bazı çiftler tarafından hala oynanmakta olan kendi gözde sistemleri **mavi** trefl oynuyorlardı.

Batı	Kuzey	Do u	Güney
Pas	2 Trefl(1)	Pas	2 Karo(2)
Pas	2 Pik(3)	Pas	3 Kör
Pas	3 SA	Pas	4 Trefl
Pas	4 Karo(4)	Pas	4 SA(5)
Pas	5 Karo(6)	Pas	5 Kör(7)
Kontr	Sürkontr(8)	Pas	5 Pik(9)
Kontr	5 SA(10)	Pas	7 Trefl!..
Pas...			

1) a- 12-16 HP, 6^+ kart trefl rengi
b- 15-16 HP, 5^+ kart "iyi" trefl rengi ve 4^+ kart diğer bir renk. (*)

2) Soru.
3) Trefl ve pik.
4) Karo A'sı.
5) Diğer A'lar ve ilave güç sorusu.
6) 1A.
7) Körler?
8) Kör yok!
9) Pikler.
10) Pik R'sı...

Rakiplerinin 7 Trefl'e ulaşmasından sonra, Belladonna'nın solunda oturan Amerikalılar'ın önde gelen oyuncu ve briç gözlemcisi Eddie Kantar, takım arkadaşı Hamman'ın belirttiğine göre, elindeki koz Ruasıyla içinden, "Tanrı eğer bir İtalyan değilse, biz şampiyon oluruz" diye geçirmiş. (**) Kör atağı. AD trefl yerde ve Belladonna elden çakmış. Yere doğru koz; 10'lu ve D. A trefl; Belladonna elini açıyor.

Tanrı İtalyan mıydı? Oyun batırılamaz mıydı? Evet oyun batırılamaz mıydı?

Elden oynanan trefle R giriliyor. Solda tek R var, neden olmasın? Sağda da 3 koruyucusu ile birlikte 10'lu. Batı'nın eli neden pik 4 3 2, kör D 10 8 7, karo D 10, sinek 10 7 5 4 olmasındı?

O zaman deklaran trefl A ile kazandıktan sonra kör A'a kayıp karosunu atacak ve kör gelip çakacak; üç tur pik ve A, R karo ve tekrar kör çakacak... ve:

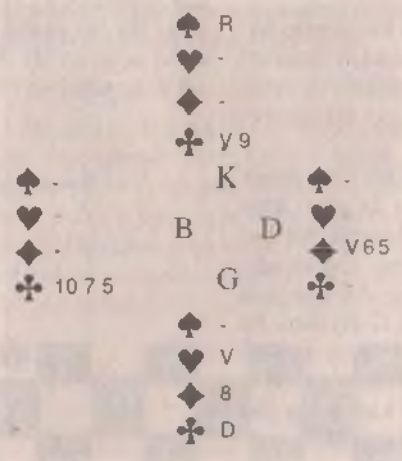

Elden pik R oynayıp yerden çakılacaktı. Yerden oynanan kırmızı kart üzerine Batı çaresiz kalacaktı.

Ne var ki, pozisyon böyle değildi ve Batı üçüncü pike uymayıp çakacaktı.

Maçın bitiminde Belladonna'ya soruyorlar: "Kantar ikinci hamlede trefl R'yı oynasaydı ne olacaktı?" "Amerikalılar şampiyon olacaktı" diye yanıtlıyor.

Briç, insanoğlunun savaş pratiğinden doğmuştur; direnmek önkoşuldur.

(*) The Blue Club, Benito Garozzo and Leon Yallouze, London, 1979.
(**) At the table, Bob Hamman, United States, 1994.

Şimdi tatil zamanı

HAYDİ TATİLE

1 kişi tam pansiyon: 2.000.000
(Sabah kahvaltı + Öğle yemeği + Akşam yemeği + Yatak)
(15 Haziran - 30 Haziran)

ÜTOPYA TATİL KÖYÜ İzmir'e 65 km uzaklıkta güneş, deniz ve kumun birbiriyle kucaklaştığı ÜRKMEZ Beldesinde olup anayol ile deniz arasında 6500 m2 ağaçlık bir arazi üzerinde kuruludur.

ÜTOPYA TATİL KÖYÜ'NDE BULUŞALIM

1 kişi tam pansiyon: 3.000.000
1 Temmuz - 6 Ağustos

Lütfen rezervasyon yaptırınız.
Her türlü bilgi için
Tel : 0232 742 22 94
Hesap No: İş Bankası Gümüldür Şubesi
Hasan Kemahlı 3492 30000 74371
Not: Ütopya Tatil Köyü'ne İzmir Üçkuyular ve Gaziemir semt garajlarından kalkan Ürkmez / Gümüldür minibüsleri ile ulaşabilirsiniz.

Satranç tarihinden

1925 Baden-Baden turnuvasında Alyehin ile Reti arasında oynanan oyun pek çok satranç yorumcusuna göre satranç tarihinin en kombinatif oyunu olarak kabul edilmektedir. Siyah taşlarla oynayan Aleksandr Alyehin de bu oyunu oynadığı (1922 Hasting turnuvasında Bogolyubov'a karşı oynadığı oyunla birlikte) en iyi oyun olarak değerlendirilmiştir.

Turnuvaya 21 oyuncu katılmış ve 20 tur döner sistem sonunda sıralama şöyle olmuştu: 1. Alyehin 16p 2. Rubinstein 14,5p 3. Sämisch 13,5p 4. Bogolyubov 13p 5-6. Marshall, Tartakover 12,5p 7. Rabinoviç 12p 8. Grünfeld 11,5p 9. Nimzoviç 11p vb. 10. Torre 10,5p 11-13. Reti, Treybal, Spielman 10p 14. Karls 9p 15. Vates 8 p 16-17. Roseli, Tarrasch 7,5p 18. Colle 7p 19. Miezes 6,5p 20. Thomas 6p 21. Kolste 1,5p.

Şimdi Reti-Alyehin oyununu Beyazın 26. hamlesinden itibaren izleyelim:

26... Ke3!! Güçlü bir saldırının başlangıcı 27. Af3 [Elbette 27. fxe3 Vxg3+ 28. Fg2 Ae3 siyah kazanır. 27. Şh2 daha iyi görünüyor. Örnek: 27... Kaa3! 28. Ach3! Ve5! 29. bxc6 bxc6 ve şimdi 30. fxe3? Vh5 31. Şg1 Vh3+ Siyah kazanır. Veya; 27. Ff3! Fxf3 28. exf3 cxb5 29. Axb5 Va5! ve şimdi 30. Kxd5? Ke1+ 31. Kxe1 Vxe1+ 32. Şg2 Ka1 Siyah kazanır.] 27... cxb5 28. Vxb5 [28. Vd4 Ka4!] 28... Ac3! 29. Vxb7 [29. Ve4 b5 ve sonra Axe2+ var] 29... Vxb7 [29... Axe2+ hata olurdu 30... Kxe2 Vxb7 31. Kxe3 ve Beyazın oldukça fazla berabere şansları var.] 30. Axb7 Axe2+ 31. Şh2 [Eğer 31. Şf1 Axg3+ 32. fxg3 Fxf3 33. Fxf3 Kxf3+ 34. Şg2 Kaa3 35. Kd8+ Şh7 36. Kh1+ Şg6 37. Kh3 Kfb3! ve Siyah kazanır] 31... Ae4! [Kazandıran hamle. e3'deki Kale yine alınamıyor! 32. fxe3 Axd2 ve Beyaz kalite kaybından kurtulamaz] 32. Ke4! [tek hamle] 32... Axf2 [32... Axd2 olmuyor çünkü 3. Axd2! var. Veya 32... Fxf3? 33. Kxe4!] 33. Fg2 Fe6! [Dikkat edilirse 8 hamledir e3'deki Kale alınamıyor. Şimdi zorunlu 10 hamle sonunda Siyah taş kazanmaktadır. 26... Ke3 psikolojik hamle ile yaratılan bu karmaşık konumlar sonunda 10 hamlelik bir kombinasyonla taş kazanılması Alyehin'in tüm zamanların en kombinatif 2-3 oyuncusundan biri (belki de birincisi!) olduğunu açıkça kanıtlıyor] 34. Kc2 [tek hamle, yoksa 34... Ag4+ 35. Şh1 Ka1+ var] 34... Ag4+ 35. Şh3 Ae5+ 36. Şh2 Kxf3! 37. Kxe2 Ag4+ 38. Şh3 Ae3! 39. Şh2 Axc2 40. Fxf3 Ad4! Beyaz terk eder [çünkü 41. Ke3 veya 41. Kf2'ye 41... Axf3+ 42. Kxf3 Fd5! ile çifte vuruş var. Sık rastlanmayan bir durum: f3'deki Kale b7'deki Atı koruyamıyor (diyagram)]

Ödüllü Soru

Bu ayki ödüllü sorumuz da Alyehin'e ait bir kombinasyon. Rakibi ise ünlü Emanuel Lasker. Konumsal üstünlüğe karşın Beyazın oyunu en etkili şekilde nasıl kazandığını bulan okuyucularımız arasında çekilen kurada 3 kişiye Sadi Borak'ın derlediği ve Kaynak Yayınları'ndan çıkan *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları* adlı kitap armağan edilecektir. Yanıtların en geç 15 Mayıs 1998 tarihine kadar dergi merkezine ulaştırılması gerekmektedir.

Geçen ayın yanıtı:

1... h3+ 2. Şxh3 Vf5+!! 3. Vxf5 Kxg3+! 4. Şh4 Kg4+ ve pattan ötürü berabere.

Doğru çözen iki okuyucumuz, Hüseyin Emiroğlu ve Oğuz Günay Bakkal İsmet Zeki Eyuboğlu'nun Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar adlı Kaynak Yayınları'ndan çıkan kitabını kazanmışlardır. Kitapları adreslerine gönderilmiştir

Kombinezon

Beyaz oynar, kazanır

Etüd

Berabere

Problem

3 hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon= 1.g5+ fxg5 2. Vxh7+! Şxh7 3. Axg5+ ve sonra 4. Axh3.

Etüd= 1. Fc6+ Şa3! 2. Fxd7 b2 3. Fa4! Ff5 4. Fc2! Fxc2 5. d7 b1(V) 6. Şc7 Vb4 7. d8(V) Va5+ 8. Şd7! Fa4+ 9. Şc8! berabere.

Problem= (S. Loyd)

1. Vg4+ anahtar hamle:

1... f5 2. gxf6 mat.

1... Şd5 (veya 1... Şe5) 2. Ve4 mat.

1... Şc7 2. Fxd6 mat.

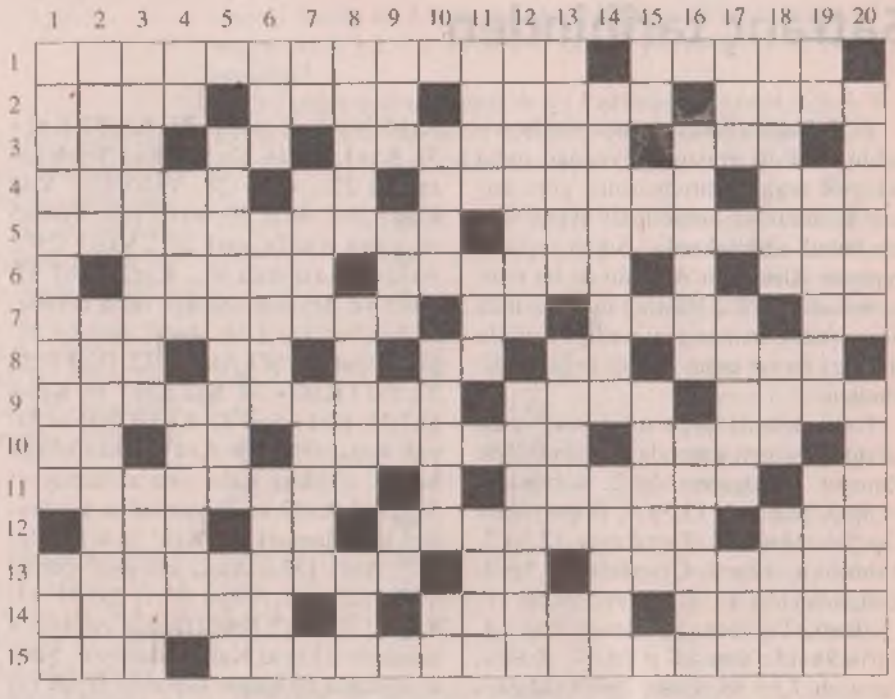

Soldan sağa:

1) 1337 yılında Bursa'da doğdu. Burada medrese eğitimini tamamladıktan sonra Horasan'a giderek Şerif Cürcani'den felsefe dersleri aldı. Daha sonra Semerkant'. Uluğ Bey'in gözlemevine gitti ve burad> uzun süre çalışn. Gök mekaniğini matematik temellere oturtmaya önem verdi. Bilimin gözleme ve deneye dayanması gerektiğini ve inanç alanına giren konularla bilim alanına giren konuların birbirinden ayrı şeyler olarak ele alınmasını savundu. Pek çok yapıt kaleme aldı. 1412'de Semerkant'ta öldü. - Sık sık, küçük, önemsiz kazalar yapan kimse.

2) Pay. - Gevşek, sarı, gri ya da kırmızımsı siltli kilden oluşan ve lössün kirecinin, sızma sularıyla giderilmesinden doğan taşıma arazi. - Oğuzlar'ın Üçok koluna bağlı bir boy. - Dağ geçidi.

3) Habeş soylusu. - "Kırmızı bir .... oluyor soluğum / Yüzümün yanmasından anlıyorum" (Cemal Süreya). - Bir resim, desen ya da alçak kabartmada, bazı nesne ve figür boyutlarının, perspektifin etkisiyle kısılması. - İngiltere'de çok sevilen bir bira.

4) Ilıman bölgelerde yetişen, kırmızı, pembe ya da beyaz çilekli otsu bitki, çalı ya da ağaççık. - Sumerce'de "Suyun Evi" anlamına gelen, Akkad Hanedanı'ndan (İ.Ö. 23. yy) başlayarak Tanrı Enki'ye verilen ad. - Doğu Avrupa ve Türkiye sularında yaşayan, boyu bir metreye, ağırlığı sekiz kilograma varabilen kemikli balık. - San Marino'nun plaka imi.

5) Faizin işlemesine son vermek için bir tahvilin birden ödenmesi. - Duyurmak.

6) At ahırı. - Vahşi, vahşice davranan. - Engerek yılanı.

7) Tibet asıllı Şii müslümanların yaşadığı Keşmir'in bir bölümü. - Borudan kol almakta kullanılan bağlantılı parçası. - Mısır turnası. - Küçük mağara.

8) Eski dilde düşman. - Voltamperin simgesi. - Nazi Hücum Kıtası. - Bir seslenme sözcüğü. - Eski Türkler'de kral.

9) Serçe iriliğinde, güçlü gagalı, siyah başlıklı, meyve bahçelerine büyük zarar veren ötücü kuş. - Bir renk. - Çocuk yuvası.

10) ".... sakallı bir hoca / Hiç bilmez ki hal nice / Emek vermesin hacca / Bir gönül yıkar ise." (Yunus Emre). - İndiyumun simgesi. - Kabalık, anlayışsızlık. - Hatay ilinde bir göl.

11) Gözlemevi. - "Joseph Francis ...." (Buster lakaplı ünlü Amerikalı oyuncu ve sinemacı). - Bir zaman birimi.

12) Oy. - Kurçatovyumun simgesi. - Eskiden Türk büyüklerine verilen bir ünvan. - Ribonükleik asitin kısaltılması.

13) "Toprağı temiz olsun" anlamında ölüler için edilen dua. - İşaret. - Boğa güreşinde bir kişiyi boğaların karşısına çıkmaya iten ya da boğa güreşi meraklısını güreşleri izlemeye yönelten iç dürtü.

14) Mitoloji. - At yarışlarında seyirci tribünü. - Sumer-Akkad panteonunda ay tanrısı.

15) Az. - "Garip" şiir akımı temsilcilerinden ünlü şair, denemeci, romancı ve oyun yazarımız.

Yukarıdan aşağıya:

1) *Kış İkindisinin Evinde, Konuştuğumuz Gibi Uzaklarda, Aşkı Bulmanın ve Korumanın Yolları, İğreti Yaşamlar* gibi yapıtlar vermiş yazarımız. - ".... Adam" (Şevket Süreyya Aydemir'in ünlü yapıtı.)

2) Belirtiler. - Avşa Adası'nda yetişen bir cins kırmızı üzüm.

3) Bir ülkeyi zora, baskıya ve keyfe bağlı yönetme. - Bir işi sonuna değin sürdürme.

4) Adeylem eklerinden biri. - Gelir. - Uyma, uygunluk.

5) "Yaşayan sanat" alanında gerçekçiliği ve modern sanatla ilgilenen ressamları belirtmek için Gustave Courbert tarafından kullanılan deyim. - Eski dilde gümüş.

6) Bir nesnenin tabanı. - Bitiştirme, kavuşturma. - Öküz yemliği.

7) Türk resminde bir akıma adını veren harfin okunuşu. - Daha mutlu, çok bayırlı. - Esmer.

8) Piramit. - "Ölüm .... bahar ülkesidir bir rinde." (Yahya Kemal Beyatlı). - Fütuvvet şeyhi.

9) Dolaylı anlatma. - Eski dilde göz. - Eski Mısır'da hava tanrısı. - İlenme.

10) Japon yazısının hece değerli göstergesi. - Tapınaklarda üzerinde kurban kesilen taş masa. - Skandiyumun simgesi.

11) Hafif, belirsiz. - Madencilikle ilgili bir kurumumuzu simgeleyen harfler. - Kent, şehir.

12) Ağıt. - Baykuşgillerden bir kuş.

13) Edirne'nin bir ilçesi. - "Bu akşam gün batarken gel / Sakın geç kalma .... gel" (Uşşak - Taytos Efendi). - Neodimin simgesi.

14) Kara ordusu. - Akkad kentinin Sumerce adı.

15) Silisyumun simgesi. - Tarla sınırı. - Yönetilmiş.

16) Tıp dilinde kansız. - Mezgitgillerden, karaciğerinden balık yağı çıkarılan bir balık.

17) Bir alaşımdaki madenlerin erime derecesi farkından yararlanarak bunları birbirinden ayırma işlemi. - Durgun, dingin. - ".... evimden incitildim, hasmı dost sandıkça ben" (Hicaz - Hayri Yenigün).

18) Gebelerin bir yiyeceği aşırı istemeleri ya da tiksinmeleri. - Küçük kanal. - Dünya işlerini hoş gören, kalender kimse.

19) Endonezya'nın plaka imi. - Eski dilde gemi. - Ekvator bölgelerinde yetişen bir meyve ağacı.

20) Bir işin sonunu düşünerek ölçülü, tedbirli davranma. - İdare lambası.

Mayıs bulmacasının yanıtı

TÜY PROBLEMİNİZİ ÇÖZÜN !

KÖPÜK AĞDA

"Pratik ve Kesin Çözüm"

epigirl
"Kadınlar İçin"

epimen
"Erkekler İçin"

Epi Köpük Ağda istenmeyen tüyleri 15 dakikada yok eder. Kolay kullanımı ile pürüzsüz, temiz ve sağlıklı bir cilt sağlar. Tüy probleminizi Epi Köpük Ağda ile çözün.

FRANSA'dan İTHAL

Türkiye Distribütörü

Çağdaş Turizm Yatırım San. ve Tic. Ltd. Şti. Tel.: (0212) 285 45 73 - 75 - 76 Fax.: (0212) 286 16 49

Her anne bebeği için en iyisini ister!

1. Dry&Soft tabaka
2. Süper emici tabaka
3. Sızdırmaz bantlar
4. Sürekli kullanılabilen yapışkan bantlar
5. Özel elastik bel bantı

Yeni Molfix bebek bezi, bu doğal isteği karşılamak için, üstün Alman teknolojisiyle özel olarak üretildi. Bebeğin cildinin daima kuru ve yumuşak kalmasını sağlayan *Dry&Soft tabakası*, ıslaklığı anında emen ve dışarı sızmasını engelleyen *Süper emici tabakası*, *Sızdırmaz Bantları*, sık kontrol imkanı sağlayan *Sürekli Kullanılabilen Yapışkan Bantları* ve her yaştaki bebeğin vücuduna tam uyum sağlayan *Özel Elastik Bel Bantı* ile Molfix, bir bebek bezinde aranan tüm üstün özellikleri içeren, kız ve erkek bebeklerin birlikte kullanabilecekleri çağdaş bir ürün.

Bebeği için daima en iyisini isteyen tüm annelerin yeni tercihi, Hayat Temizlik ve Sağlık Ürünleri'nden Molfix Bebek Bezi.

HAYAT
TEMİZLİK ve SAĞLIK ÜRÜNLERİ

Aile boyu, hayat boyu...

HAYAT KİMYA A.Ş. Çobançeşme Sanayi Cad. No:16 34530 Yenibosna / İSTANBUL
Tel: (0212) 551 06 00 (8 Hat) - 653 39 53 (8 Hat) Faks: (0212) 551 30 58 Teleks: 28827 Mopa tr

Molfix

Herşeyin en iyisini isteyen anneler ve bebekleri için...